

REVISTA GALEGA DE TRADUCCIÓN

VICEVERSA

Nº 16 (2010)

SECRETARIO

Alberto Álvarez Lugrís

CONSELLO DE REDACCIÓN

Valentín Arias López, Isabel Boullón Agrelo, Teresa Caneda Cabrera,
Manuel Forcadela, Leandro García Bugarín, Gonzalo Constenla Bergueiro,
Anxo Fernández Ocampo, Xosé Mª Gómez Clemente, Ana Luna Alonso,
Camino Noia Campos, Antón Palacio Sánchez

COMITÉ ASESOR

Joan Argenter, Barcelona - Teresa Barro, Lancaster - José Bento, Lisboa
Francisco Xavier Fernández Polo, Santiago - Américo Ferrari, Xenebra
Xesús Ferro, Santiago - Maria Filipowicz-Rudek, Cracovia
Johannes Kabatek, Tübingen - Bego Montorio, Vitoria
† Fernando Pérez Barreiro-Nolla, Lancaster - Albert Rivas, Barcelona
José María Rodríguez, Ithaca - John Rutherford, Oxford
Antón Santamarina, Santiago - Xavier Senín, Santiago
Josu Zabaleta, Donostia - Juan Zarandona, Soria

A revista Viceversa e os artigos nela publicados están recollidos nos seguintes índices:
Cambridge Scientific Abstracts - Linguistics and Language Behaviour Abstracts;
MLA International Bibliography; MLA Directory of Periodicals;
TSA-BTS (Translation Studies Abstracts - Bibliography of Translation Studies);
ULRICH'S Periodicals Directory; Latindex; Dialnet; Rebiun.

DESEÑO DA CAPA: Antón Pulido

REDACCIÓN: Dto. de Filoloxía Galega e Latina da Universidade de Vigo
36310 Vigo - Galicia

ISSN 1135-8920-14

IMPRESIÓN: Tórculo Artes Gráficas.
Rúa de Álvaro Cunqueiro, 3 - baixo. 36205 Vigo.
D. Legal: VG 371-1995

SUMARIO

TEORÍA E HISTORIA DA TRADUCIÓN	7-155
MARTÍN RAMOS INSUA. Tradución xurídica e normalización en Galicia	9-21
OLGA TORRES-HOSTENCH E CARMEN BESTUÉ. A tradución xurídica como ferramenta para o desenvolvemento da normalización do catalán xurídico	23-43
JESUS MARIA AGIRRE BEREZIBAR. O éuscaro e a tradución xurídica en Euskadi	45-56
EDWIN GENTZLER. O Movimento Antropófago do Brasil .	57-90
MORUWAWON BABATUNDE SAMUEL. Reflexión sobre o aspecto teórico da tradución na formación do tradutor	91-98
THÉODORE DASSE. Aproximación discursiva á tradución obxectiva e á avaliación da calidade da tradución (I)	99-115
YASMIN HANNOUNA. Análise da tradución da recorrencia en diversos textos do Corán	117-134
XOSÉ-HENRIQUE COSTAS GONZÁLEZ. Álvaro Cunqueiro: traducións de poesía catalá ao galego	135-155
INSTRUMENTA	157-200
ALBERTO SIMÕES E RITA FARINHA. Dicionário Aberto: um recurso para processamento de linguagem natural	159-171
MARÍA JOSÉ FERNÁNDEZ PINTELOS. Software libre na universidade: o caso da licenciatura de tradución e interpretación	173-192
HEIDEMARIE MARKHARDT. O alemán austríaco na Unión Europea	193-200
TRADUCIÓNS XUSTIFICADAS	201-225
BELÉN SOUTO GARCÍA E RAMÓN PORTO PRADO. <i>(Un)arranged Marriage</i> e <i>Un casoiro ben mal amañado</i> : casamento de conveniencia?	203-215
JOHN RUTHERFORD. O obradoiro de tradución do Queen's College da Universidade de Oxford (á memoria de Mr Knight)	217-225

CRÍTICAS E RECENSIÓNS 227-268

- Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation. ANA LUNA ALONSO 229-242
- The Boy in the Striped Pyjamas* ou *Pajamas e O neno do pixama a raias*. XOÁN MANUEL GARRIDO VILARIÑO ... 243-245
- O *Maus* galego no contexto doutras traducións. MARTÍN URDIALES SHAW 247-257
- Un món de llengües*. XOSÉ SOTO ANDIÓN. 259-262
- Research on Zhang Guroo's Art of Translation. YING CUI ... 263-264
- A tradución entre linguas en contacto. IOLANDA GALANES SANTOS. 265-268

INFORMACIÓNS 269-318

- Traducións ao galego no ano 2009. ANA LUNA ALONSO ... 271-293
- Panorámica xeral da tradución e da interpretación nos servizos públicos: deficiencias e novos desafíos. A red comunica. Entrevistas a Carmen Valero Garcés e Maribel del Pozo Triviño. DORIS FERNANDES DEL POZO 295-305
- Máster de investigación 2011 – 2012 en Tradución & Paratradución. Master of Research 2011 – 2012 in Translation & Paratranslation. 307-312
- Convocatoria de artigos. Instrucións para os autores..... 313-318

Teoría e historia da tradución

Tradución xurídica e normalización en Galicia.

Martín Ramos Insua

A tradución xurídica como ferramenta para o desenvolvemento da normalización do catalán xurídico.

Olga Torres-Hostench e Carmen Bestué

O éuscaro e a tradución xurídica en Euskadi.

Jesus María Agirre Berezibar

O Movimento Antropófago do Brasil.

Edwin Gentzler

Reflexión sobre o aspecto teórico da tradución na formación do tradutor.

Moruwawon Babatunde Samuel

Aproximación discursiva á tradución obxectiva e á avaliación da calidade da tradución (I).

Théodore Dasse

Análise da tradución da recorrencia en diversos textos do Corán.

Yasmin Hannouna

Álvaro Cunqueiro: traducións de poesía catalá ao galego.

Xosé-Henrique Costas González

TRADUCCIÓN XURÍDICA E NORMALIZACIÓN EN GALICIA

Martín Ramos Insua

Servizo de Asesoramento Lingüístico
Colexio de Avogados de Santiago de Compostela
linguista@icasantiago.org

[Recibido 08/01/10; aceptado 18/03/10]

Resumo

A tradución xurídica xoga un papel decisivo na carreira normalizadora que o galego xurídico está a vivir en Galicia. A administración xudicial segue a ofrecer unha resistencia maior á doutros sectores da sociedade á penetración do galego debido en parte á súa configuración especial, con competencias alleas á administración galega. Autoridades supraestatais, coma o Consello de Europa, detectan importantes deficiencias canto ao grao de cumprimento dos tratados internacionais en materia de protección das linguas minoritarias. Neste artigo presentamos unha breve análise da situación dos servizos lingüísticos que desenvolven labores de tradución xurídica nos órganos xudiciais galegos. Rematamos coa reflexión de que a tradución xurídica debe asumir obxectivos ambiciosos como son contribuír a establecer un corpus xurídico moderno e favorecer así mesmo o uso normal do galego neste espazo profesional.

Palabras clave: normalización lingüística, tradución xurídica, xustiza, dereitos lingüísticos, servizos lingüísticos.

Abstract

Legal translation plays a key role in the normalising process that Galician legal language is undergoing in Galicia. The legal system is still putting up more resistance than other sectors of society to the use of Galician, partly due to the system's particular situation and dependence from a non-Galician administration. Supranational authorities, such as the European Council, have detected important failures in the implementation of international treaties regarding protection for minority languages. In this paper we present a brief analysis of the Linguistic Services providing legal translation to the Galician

legal administration. The paper closes with the reflection that legal translation must set ambitious objectives such as the creation of a corpus of modern legal language or fostering the normal use of Galician in this professional field.

Keywords: linguistic normalisation, legal translation, Law, linguistic rights, linguistic services.

1. Introducción

As linguas non son froito da inocencia. Poderíamos comezar este traballo preguntándonos por que é necesario traducir ou, mesmo, que textos son susceptibles de tradución en Galicia. Seguramente atoparíamos ao pouco tempo intencións enfrontadas sobre a disxunción de traducir ou asumir certos textos de linguas coa consideración de oficiais nun mesmo territorio. Talvez sexa ese tipo de discrepancia a que nos recorda de cando en vez a elevada carga social inherente ás linguas. Non podemos obviar o factor social como determinante na configuración dun idioma, responsable dos seus éxitos pero tamén dos seus fracasos; doutro xeito non seríamos fieis ao seu percorrido histórico.

Precisamente, coa realidade da nosa conformación sociopolítica de fondo, diriximos este traballo cara a unha análise descritiva e concreta do desenvolvemento dunha disciplina como a tradución nun dominio lingüístico concreto: a lingua do dereito.

2. Marco legal

O artigo 5 do Estatuto de autonomía de Galicia (EAG) establece o carácter cooficial do galego no territorio da comunidade autónoma. A Lei 3/1983, do 15 de xuño, de normalización lingüística (LNL), dispón no seu artigo 4 que o galego, como lingua propia de Galicia, é lingua oficial das institucións da comunidade autónoma, da súa Administración, da Administración local e das entidades públicas dependentes da comunidade autónoma. E engade que tamén o é o castelán, como lingua oficial do Estado.

2.1. Dereitos lingüísticos na xustiza

A LNL¹ establece a oficialidade do galego e o dereito da cidadanía a usalo validamente na administración de xustiza (artigos 7.1 e 7.2). Ademais, desta lei deriva un mandato explícito á Xunta de Galicia para promover de xeito progresivo a normalización do seu uso nesta administración (artigo 7.3).

1. No ámbito territorial de Galicia, os cidadáns poderán utilizar calquera das dúas linguas oficiais nas relacións coa Administración de Xustiza.

¹ A Lei de normalización lingüística desenvolve a definición de oficialidade do galego establecida polo Estatuto de autonomía de Galicia (artigo 5) que á vez asumía o mandato do artigo 3.2 da Constitución española: «As demais linguas españolas serán tamén oficiais nas respectivas comunidades autónomas de acordo cos seus estatutos».

2. As actuacións xudiciais en Galicia serán válidas e producirán os seus efectos calquera que sexa a lingua empregada. En todo caso, a parte ou interesado terá dereito a que se lle entere ou notifique na lingua oficial que elixa.
3. A Xunta de Galicia promoverá, de acordo cos órganos correspondentes, a progresiva normalización do uso do galego na Administración de Xustiza.

Malia os preceptos instituídos pola normativa autonómica, o certo é que o marco estatal non adaptou en consonancia a súa normativa específica. En comparación con outros ámbitos, na administración de xustiza subxace unha maior impermeabilidade institucional á hora de adaptar as súas estruturas á realidade plurilingüe do Estado². A Lei orgánica do poder xudicial (LOPX), norma central da regulación da administración de xustiza, establece na súa redacción unha preferencia de uso do castelán por parte do funcionariado xudicial: «usarán o castelán, lingua oficial do Estado» (artigo 231.1). Esta disposición de uso do castelán como lingua habitual só abre a posibilidade de usar outra lingua oficial no suposto de que «ningunha das partes se opuxer, alegando descoñecemento dela, que puiden causar indefensión» (artigo 231.2). Xa que logo, a principal norma xerárquica nesta administración ofrece un dobre condicionamento á liberdade de elección de lingua do persoal xudicial: a preferencia xeral polo uso do castelán e a non oposición das partes por descoñecemento que poida causar indefensión.

Alén dos marcos autonómico e estatal non podemos obviar os mandatos internacionais a respecto dos dereitos da cidadanía ante a Xustiza. En relación co disposto na LOPX, a Carta europea das linguas rexionais ou minoritarias (CELRM)³ recolle, no artigo 9.1 referido á Xustiza, o compromiso do Estado español de «prever que os poderes xudiciais, por pedimento dunha das partes, conduzan o procedemento nas linguas rexionais ou minoritarias». É evidente o cambio cualitativo desta redacción canto á protección da lingua desfavorecida. Neste caso a norma outórgalle inequivocamente preferencia de uso á lingua minoritaria no suposto de o solicitar unha das partes e asemade exime a cláusula condicionante do seu descoñecemento como motivo de indefensión.

Nesta mesma dirección apunta o texto do Plan xeral de normalización da lingua galega, aprobado por unanimidade das forzas políticas no Parlamento de Galicia en setembro de 2004, que recolle como obxectivo prioritario da administración de xustiza «conseguir que a todo cidadán se lle ofrezca a opción a ser atendido en galego e, se o desexar, que todas e cada unha das partes do proceso se desenvolvan nesta lingua».

² A Constitución española dispón no artigo 3 do seu título preliminar unha mención específica ao respecto: «A riqueza das distintas modalidades lingüísticas de España é un patrimonio cultural que será obxecto de especial respecto e protección».

³ O Estado español, xunto con outros estados membros, asinou no ano 1992 o compromiso de cumprir co establecido neste texto europeo e posteriormente volveuno ratificar na súa totalidade no 2001.

2.2. Competencia lingüística na xustiza

A lexislación actual esixe, en xeral, o coñecemento das linguas cooficiais do Estado na respectiva comunidade autónoma por parte do seu funcionariado. O artigo 33 da Lei 4/1988, do 26 de maio, da función pública de Galicia, esixe nas probas selectivas que se realicen para o acceso ás prazas da administración autonómica o coñecemento do galego. Non obstante, no caso da administración de xustiza volvemos comprobar que a situación é diferente. Os corpos de maxistratura, xudicatura, fiscalía e secretariado dependen unicamente do Goberno central tal e como recollen o EAG e a LOPX.

Artigo 23.2 do EAG

O nomeamento dos maxistrados, xuíces e secretarios do Tribunal Superior de Xustiza, será efectuado na forma prevista nas leis orgánicas do Poder Xudicial e do Consello Xeral do Poder Xudicial.

Artigo 25 do EAG

Na resolución dos concursos e oposicións para prover os postos de maxistrados, xuíces, secretarios xudiciais, fiscais e todos os funcionarios ao servizo da Administración de Xustiza, será mérito preferente a especialización no dereito galego e o coñecemento do idioma do país.

Con esta normativa como base, a valoración do coñecemento do galego para prover as anteditas prazas só é recoñecida como mérito, polo que na práctica o coñecemento do galego é asumido como un complemento de acceso e nunca como requisito esixible. Este feito resulta clave para entender os pobres avances normalizadores constatados hoxe en día e que máis adiante abordaremos.

A Dirección Xeral de Xustiza, en colaboración coa Secretaría Xeral de Política Lingüística, convoca todos os anos cursos de capacitación lingüística para o persoal de Xustiza. Segundo un informe feito público polo Goberno galego en marzo de 2009 (*Reflexións sobre a xustiza*), aproximadamente un 75% do persoal desta administración acreditaba no ano 2005 un coñecemento medio da lingua galega. Aínda que durante os últimos anos practicamente todo o funcionariado tivo acceso a esta formación, a realidade amosa que esta medida por si soa non reflectiu avances significativos no seu uso real.

2.3. A tradución xurídica nas disposicións normativas

Tanto a CELRM como a Declaración universal dos dereitos lingüísticos (DUDL)⁴ recollen cadansúa disposición específica para posibilitar a publica-

⁴ A Declaración universal dos dereitos lingüísticos é un documento asinado en Barcelona en xuño de 1996 pola UNESCO, o club PEN e outras organizacións non gobernamentais co fin de promover os dereitos lingüísticos, especialmente das linguas ameazadas.

ción dos textos lexislativos producidos polo Estado nas linguas oficiais propias dos seus territorios.

Artigo 18.2 da DUDL

Os poderes públicos que teñen nos seus ámbitos de actuación máis dunha lingua territorialmente histórica deben publicar todas as leis e outras disposicións de carácter xeral nestas linguas, con independencia de que os seus falantes entendan outras linguas.

Artigo 10.3 da CELRM

As partes comprométese a facer accesibles, nas linguas rexionais ou minoritarias, os textos lexislativos nacionais máis importantes e aqueles que se refiren en particular aos falantes das devanditas linguas, a menos que xa se dispoña de tales textos doutro modo.

Cómpre destacar que na redacción destas disposicións, a DUDL emprega o verbo imperativo “deber de publicar” mentres que a CELRM recolle a forma verbal “facer accesibles”. Observamos polo tanto un mandato que abre manifestamente as portas á vía da tradución do texto legal. Por outra parte, chama a atención novamente que as disposicións de ámbito estatal e autonómico antes sinaladas non conteñen ningunha definición específica sobre este cometido.

Outra regulación específica introduce a tradución nas actuacións xudiciais con efectos en territorios con linguas oficiais diferentes. A LOPX prevé a tradución de oficio cando as actuacións «deban producir efecto fóra da xurisdición dos órganos xudiciais situados na comunidade autónoma» e abre outras vías de tradución determinadas pola lexislación específica ou ben por solicitude de parte que alegue indefensión.

Artigo 231.4 da LOPX

As actuacións xudiciais realizadas e os documentos presentados no idioma oficial dunha comunidade autónoma terán, sen necesidade de tradución ao castelán, plena validez e eficacia. De oficio procederase á súa tradución cando deban producir efecto fóra da xurisdición dos órganos xudiciais sitos na Comunidade Autónoma, salvo se se trata de comunidades autónomas con lingua oficial propia coincidente. Tamén se procederá á súa tradución cando así o dispoñan as leis ou a instancia de parte que alegue indefensión.

Pola súa parte, a CELRM volve definir este extremo de xeito máis protexcionista. A restrición aos supostos previstos na LOPX queda superada de tal xeito que todo acto orixinado nun procedemento xudicial deberá expresarse na lingua rexional ou minoritaria recorrendo á tradución e á interpretación, por solicitude de parte.

Artigo 9.a).iv da CELRM

As partes comprométese a establecer nestas linguas rexionais ou minoritarias, por pedimento de parte, os actos ligados a un procedemento xudicial, a través de intérpretes e de traducións que non ocasionarán gastos adicionais para as partes interesadas, se for necesario.

3. A xustiza e a normalización en Galicia

A administración de xustiza segue reticente na actualidade ao uso da lingua galega. Practicamente trinta anos despois da aprobación da Lei de normalización lingüística no ano 1983 poucos ou nulos avances se produciron nesta liña. Malia a lenta pero continua superación democrática dun marco legal restritivo e a existencia de directrices internacionais abondo manifestas sobre a protección das linguas máis desfavorecidas, o certo é que as conseguíntes medidas institucionais levadas a cabo non acadaron resultados satisfactorios.

No mes de decembro de 2008 o Consello de Europa fixo público o segundo informe sobre o grao de cumprimento en España da CELRM. Neste novo documento as autoridades europeas seguen a detectar abundantes deficiencias canto ao uso normal do galego na administración de xustiza. O Comité de Expertos puido constatar sobre o terreo a escaseza de medios profesionais para levar a cabo labores de tradución nos xulgados galegos –disponse de 9 tradutores para máis de nove mil procedementos–. As autoridades advirten do case nulo uso do galego por parte de xuíces/as e poñen como exemplo o caso dos xulgados santiagueses, onde o uso do galego por parte do xulgado do social núm. 2 constitúe un caso illado. Tamén se fai referencia neste apartado ás dificultades técnicas debido á inexistencia de textos oficiais traducidos e de programas informáticos en galego.

Especialmente destacable é o referido ás actitudes por parte dos xuíces, onde literalmente se relata: «representantes do sistema xudicial informan de que os xuíces adoptan unha actitude negativa no que respecta ao emprego do galego nos tribunais» (parágrafo 1067). No momento desta avaliación só dez xuíces se amosaron capaces de levar os procedementos no idioma galego e só dez dos 234 fiscais empregaban este idioma.

Canto á formación, as autoridades recoñecen a necesidade de levar a cabo e reforzar os programas de formación específica en galego na linguaxe xurídica (parágrafo 1071). Por outra parte, tamén se reflicte que os estudos xurídicos para avogados e xuíces a nivel universitario se ofrecen principalmente en castelán o que provoca en parte as carencias canto á competencia do galego á hora de exercer a profesión no futuro.

Por último, o Comité de Expertos recoméndalles ás autoridades españolas o seguinte:

- modificar o marco xurídico para que quede claro que as autoridades xudiciais penais, civís e administrativas de Galicia levarán a cabo os procedementos en galego, por pedimento dunha parte;

- promover o proxecto sobre “a disposición positiva e relativa á información” iniciado en 2005;
- tomar as medidas necesarias para incrementar a porcentaxe do persoal da Administración de Xustiza de Galicia, a todos os niveis e, en particular, entre os xuíces/as e fiscais, que pode empregar o galego como lingua de traballo nos tribunais, e
- establecer programas de formación axeitados orientados ao persoal da Administración de xustiza e aos avogados/as.

4. Análise dos servizos lingüísticos que desenvolven tradución xurídica

Neste apartado procuramos achegar unha análise da situación dos servizos lingüísticos (SL) que desenvolven labores de tradución no ámbito da xustiza. Para iso valerémonos dos datos obtidos a partir dun cuestionario que lles foi remitido aos propios servizos a finais do ano 2009. Os datos achegados para realizar esta pequena análise tiveron como ano de referencia o 2008.

4.1. Servizos de tradución xurídica e configuración

En Galicia existen na actualidade os seguintes servizos lingüísticos que desenvolven fundamentalmente labores de tradución no eido xurídico:

- Equipo Lingüístico da Dirección Xeral de Xustiza (con sede en Santiago de Compostela) (DXX)
- Equipo Lingüístico do Tribunal Superior de Xustiza de Galicia (TSXG)
- Equipo Lingüístico da Audiencia Provincial de Lugo (APL)
- Equipo Lingüístico da Audiencia Provincial de Ourense (APO)
- Equipo Lingüístico da Audiencia Provincial de Pontevedra (APP)
- Equipo Lingüístico do Decanato dos Xulgados de Santiago de Compostela (DXSC)
- Equipo Lingüístico do Decanato dos Xulgados de Vigo (DXV)
- Servizo de Asesoramento Lingüístico do Colexio de Avogados de Santiago de Compostela
- Servizo de Tradución da Xunta de Galicia
- Unidade de Tradución do Parlamento de Galicia
- Equipo lingüístico da Secretaría Xeral de Política Lingüística

Os equipos que forman parte da administración xudicial (no TSXG, audiencias e decanatos) foron creados de xeito oficial no ano 2002⁵ momento en que se estableceu a súa relación de postos de traballo na administración da Xunta de Galicia. Non obstante, de xeito xeral, o seu inicio remóntase a primeiros dos anos noventa cunha situación laboral máis inestable baseada nunha serie de convenios asinados entre distintas administracións.

⁵ Agás no caso do Equipo Lingüístico do Decanato dos Xulgados de Vigo, que foi creado no ano 2006.

O servizo lingüístico do Colexio de Avogados de Santiago de Compostela naceu no ano 2004 e mantense na actualidade a través de convenios de colaboración asinados anualmente coa Secretaría Xeral de Política Lingüística.

Ademais dos equipos que interveñen directamente no ámbito xudicial, non podemos deixar de mencionar outros servizos lingüísticos que desenvolven labor de tradución xurídica dende outra perspectiva institucional. Referímonos ao Servizo de Tradución da Xunta de Galicia, a Unidade de Tradución do Parlamento de Galicia e o equipo lingüístico da Secretaría Xeral de Política Lingüística.

Canto á súa composición, os equipos lingüísticos das catro audiencias e o da Dirección Xeral de Xustiza están formados por un titulado/a superior lingüista⁶ e un ou máis tradutores/as intérpretes⁷. Os equipos lingüísticos que operan nos dous decanatos contan con cadansúa tradutora e o servizo de asesoramento lingüístico do colexio de avogados compostelán conta cun asesor lingüista.

4.2. Funcionamento

Os equipos lingüísticos existentes na administración xudicial (audiencias e decanatos) funcionan de xeito autónomo no traballo cotián. O equipo lingüístico da Dirección Xeral de Xustiza é o encargado de xestionar e coordinar os traballos realizados en común ademais de distribuír a carga de traballo que de xeito esporádico se poida dar nos outros equipos.

Canto ao seu ámbito de intervención, os equipos lingüísticos das audiencias acollen os xulgados de cadansúa provincia, coa excepción daqueles xulgados que posúen equipo lingüístico propio –Vigo e Santiago–. No caso do equipo lingüístico do TSXG, o seu ámbito de actuación esténdese polos xulgados da provincia da Coruña, á parte das encomendas cotiás que dimanan do propio tribunal superior.

O servizo lingüístico do Colexio de Avogados de Santiago ofrece os servizos de asesoramento a todos os profesionais da avogacía adscritos. Ademais leva a cabo un programa específico de actuacións en materia de normalización do que destacan algúns proxectos como a publicación en galego da revista *Avogacía Compostelá* ou un proxecto de tradución e renovación dos formularios procesuais da práctica da avogacía.

O equipo lingüístico da Secretaría Xeral de Política Lingüística, a través dun convenio co Colexio Notarial de Galicia, é o encargado de traducir os actos xurídicos documentados por solicitude das notarías galegas. No ano 2008 este servizo lingüístico levou a cabo a tradución de 82 documentos dos que a maior parte eran escrituras.

⁶ Lingüista: persoal laboral do grupo I, categoría 40

⁷ Tradutor/a intérprete: persoal laboral do grupo III, categoría 52

Nos últimos anos a colaboración entre a Dirección Xeral do Boletín Oficial do Estado e a Consellería de Presidencia da Xunta de Galicia propiciou a tradución ao galego dos principais textos legais publicados neste diario oficial dende o ano 1998. Este labor, aínda que tardío e con algún atraso mellorable nos tempos de produción, pode valorarse como un dos poucos avances importantes nos últimos anos. No exercicio profesional o texto legal vólvese unha ferramenta imprescindible coas consecuencias evidentes que iso supón na práctica. Á vez, dende o punto de vista da normalización terminolóxica este feito pode ofrecer un horizonte con novas posibilidades para o galego xurídico dada a oficialidade asumida para estas publicacións.

4.3. Volume de tradución e demanda

Os labores que desenvolven os equipos lingüísticos na administración de xustiza son os xerais de asesoramento, isto é, tradución e corrección de textos provenientes do ámbito xudicial do seu dominio. O galego e o castelán son os idiomas predominantes nas combinacións lingüísticas das traducións e, esporadicamente, realízase algunha tradución do portugués ao galego. De xeito ocasional, os equipos que contan con técnicos/as lingüistas tamén levan a cabo informes onomásticos por pedimento dalgún órgano xudicial.

Cadro 1: Tradución de documentación xudicial 2008

	Tradución ES>GL			Tradución GL>ES		
	Documentación xudicial	Modelos	Outros	Documentación xudicial	Modelos	Outros
TSXG	79	429	-	166	-	-
APL	64	166	100	33	-	1
APO	17	447	48	41	2	-
DXX	1	32	6	30	1	12
DXSC	48	-	-	188	-	-
DXV	8	5	-	39	-	-

Da análise dos datos obtidos sobre as traducións realizadas no ano 2008, observamos que con respecto á documentación xudicial o número de traducións do galego cara ao castelán son superiores en xeral á dirección inversa. O motivo deste dato atribúese principalmente á necesidade de tradución da documentación xudicial que ha producir efectos fóra da comunidade galega (tal e como recolle o artigo 231.4 da LOPX). Tamén destaca que o maior esforzo de tradución está concentrado no traballo con modelos de uso cotián nos xulgados galegos. Este feito deriva da vella reivindicación de normalizar os modelos

existentes nos programas informáticos Minerva, Libra ou Inforeg como medida básica para posibilitar o seu uso nos xulgados.

Cadro 2: Demanda de servizos de asesoramento por parte de órganos xudiciais 2008

	TSXG	APLU	APPO	DXSC	DXV
Xulgados existentes no ámbito de actuación do SL	Pertencentes á provincia da Coruña, pero o SL traballa fundamentalmente co TSXG	29	54	15	33
Xulgados que demandan servizos de asesoramento con regularidade	4	2	4	4	4
Xulgados que demandan servizos de asesoramento puntualmente	Poucos	27	28	8	15

Os datos obtidos sobre a demanda de servizos de asesoramento por parte dos xulgados galegos evidencian un uso escaso destes servizos. Malia os pobres resultados canto a xulgados que de xeito regular traducen a súa documentación, podemos observar certa potencialidade daqueles que si fan uso puntual do asesoramento lingüístico ofrecido.

4.4. Material de referencia e consulta manexado

Os materiais de referencia específicos para a consulta de terminoloxía xurídica en galego son en xeral escasos e gozan polo de agora de certa vacilación prescritiva. Os materiais terminolóxicos de consulta preferentes proveñen fundamentalmente de institucións profesionais como a *Compilación de terminoloxía xurídica castelán-galego* do Consello da Avogacía Galega ou académicas como o *Vocabulario xurídico-administrativo castelán-galego* da Universidade de Vigo. Tamén se recorre a obras análogas noutras linguas próximas como o portugués ou o castelán.

Nestes momentos estase a traballar na edición do que será o primeiro dicionario xurídico que contará ademais co aval académico do Termigal (Centro de Terminoloxía Científico-Técnica de Galicia).

Na práctica os servizos lingüísticos danlle preferencia de consulta ás obras lexicográficas académicas, principalmente o *Vocabulario ortográfico da lingua galega*, o *Diccionario da Real Academia Galega* ou o *Diccionario castelán-galego da Real Academia Galega*. Ademais da prescrición académica faise imprescindible a consulta doutras obras lexicográficas de elevada consolidación e tradición en Galicia.

De xeito interno os equipos lingüísticos da administración xudicial manexan unha wikipedia na que se establecen criterios lingüísticos comúns. Basicamente eses criterios coinciden coas preferencias normativas explícitas e implícitas das *Normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega*.

5. A tradución xurada

A Xunta de Galicia, a través da Secretaría Xeral de Política Lingüística (SXPL), posúe as competencias para xestionar as convocatorias de probas para a habilitación de profesionais da tradución e da interpretación xurada doutras linguas para o galego e viceversa consonte o Decreto 267/2002⁸, do 13 de xuño. Tamén é a encargada de xestionar o Rexistro de Profesionais da Tradución e da Interpretación Xurada.

Para acceder a este rexistro como profesionais existen dúas vías. Por habilitación directa, require estar en posesión dunha licenciatura de Tradución e Interpretación na que se inclúa a superación de 24 créditos de tradución xurídica e especializada para unha combinación de linguas determinada. A outra vía para acceder ao rexistro consiste na superación das probas de habilitación convocadas anualmente pola SXPL. Estas probas inclúen un exame de lingua e outro de dereito que, unha vez superados, dan acceso a un último exercicio de tradución.

O rexistro de profesionais da tradución e da interpretación xurada está accesible na páxina web da SXPL⁹. A finais do ano 2009 contaba con 138 profesionais inscritos. Segundo as linguas de especialidade, a maioría ten como lingua de tradución ao galego o inglés (117) e, en menor medida, o francés (14) e o castelán (7). Este dato pode entenderse pola opción lingüística maioritaria que se cursou na licenciatura de Tradución e Interpretación, vía que ata o de agora é a predominante para acceder a este rexistro.

6. Conclusións

O proceso de normalización na administración de xustiza é lento e non produciu avances significativos dende a instauración da etapa autonómica. As principais causas desta situación podemos atopalas na configuración centralizada desta administración apoiada nun marco xurídico excesivamente conservador e limitador para a plena extensión de uso xurídico das linguas diferentes do castelán. Por outra parte, parece prioritaria a mediación institucional para romper coas inercias estancas adquiridas dende a propia formación xurídica, na que a formación lingüística non está integrada no currículo formativo.

Noutra orde, séguese a constatar a falta de recursos fundamentais para o desenvolvemento profesional do persoal xudicial. A tradución das ferramen-

⁸ Este decreto foi modificado recentemente polo Decreto 43/2009, do 26 de febreiro.

⁹ No enlace http://www.xunta.es/linguagalega/rexistro_de_tradutores_e_interpretes_xurados

tas e das aplicacións informáticas coas que se traballa nos xulgados galegos continúa sendo insuficiente. A produción de textos legais en galego, aínda que avanzou notablemente, chega con demora con respecto aos do castelán, o que na práctica decanta novamente a elección. No eido lingüístico, os materiais terminolóxicos específicos seguen sen estar ao nivel esperable.

Como positivo, destacamos a emerxente creación dos servizos de tradución nos órganos xudiciais galegos aínda que quizais esta acción non goce dunha planificación axeitada que complementa outras medidas para aproveitar a súa potencialidade normalizadora. Ademais, tal e como recollen os informes do Consello Europeo, o número de persoal tradutor semella cativoiro de máis para os procedementos existentes.

Concluimos que a tradución xurídica xoga un papel decisivo na normalización do galego dado que debe asumir de seu o obxectivo dobre de contribuír á conformación dun corpus xurídico moderno á vez que debe ser instrumento incentivador da dinamización da linguaxe xurídica.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BOE. sd. Constitución española. [páxina web] <<http://www.boe.es/aeboe/consultas/enlaces/documentos/ConstitucionGALLEGO.pdf>> [Consulta: 14/12/2009]
- BOE. 1985. Lei orgánica do poder xudicial: [páxina web] <<http://www.boe.es/boe/dias/1985/07/02/pdfs/A20632-20678.pdf>> [Consulta: 14/12/2009]
- CONSELLO DE EUROPA. 2001. “Carta europea das linguas rexionais ou minoritarias” [páxina web] <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/text-charter/Charter/Charter_gal.pdf> [Consulta: 14/12/2009]
- CONSELLO DE EUROPA. 2008. “Segundo informe da Carta europea das linguas rexionais ou minoritarias” [páxina web] <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/SpainECRML2_es.pdf> (páxinas 131-133) [Consulta: 14/12/2009]
- GÓMEZ GUINOVART, Xavier e TORRES PADÍN, Ánxeles. 2005. *Vocabulario xurídico-administrativo galego-castelán. Baleirado terminolóxico documentado no Corpus Lingüístico da Universidade de Vigo*. Vigo: Universidade de Vigo (Servicio de Normalización Lingüística). [Dispoñible en liña: <http://webs.uvigo.es/sli/dilega/>].
- GÓMEZ MÉIXOME, A.; GONZÁLEZ MONTAÑÉS, A. (coords.). 2003. *Compilación de terminoloxía xurídica castelán-galego. Formularios básicos de procedemento xudicial*. Santiago de Compostela: Consello da Avogacía Galega.
- XUNTA DE GALICIA. sd. Declaración universal dos dereitos lingüísticos: <http://www.xunta.es/linguagalega/arquivos/Ref.int-3_DeclUnivDtosLgtcos.pdf> [Consulta: 14/12/2009]

- XUNTA DE GALICIA. sd. Estatuto de autonomía de Galicia [páxina web] <<http://www.xunta.es/titulo-preliminar>> [Consulta: 14/12/2009]
- XUNTA DE GALICIA. 2004. Plan xeral de normalización da lingua galega: [páxina web] <[http://www.xunta.es/linguagalega/arquivos/PNL22x24_textointegro\).pdf](http://www.xunta.es/linguagalega/arquivos/PNL22x24_textointegro).pdf)> [Consulta: 14/12/2009]

BIBLIOGRAFÍA

- FERREIRA FERNÁNDEZ, A. X., NOGUEIRA LÓPEZ, A., TATO PLAZA, A., VILLARES NAVIRA, L. 2005. *Estatuto xurídico da lingua galega*: Edicións Xerais.
- MONTEAGUDO ROMERO, H. 1999. *Historia social da lingua galega*. Galaxia.

A TRADUCIÓN XURÍDICA COMO FERRAMENTA PARA O DESENVOLVEMENTO DA NORMALIZACIÓN DO CATALÁN XURÍDICO¹

Olga Torres-Hostench (olga.torres.hostench@uab.cat)

Carmen Bestué (carmen.bestue@uab.cat)

Universitat Autònoma de Barcelona

[Recibido: 31/07/09; Aceptado: 26/10/09]

Resumo:

O desenvolvemento da tradución xurídica cara ao catalán e da terminoloxía xurídica en catalán é paralelo ao recoñecemento oficial da lingua catalá por parte das institucións políticas do Estado. A política de normalización lingüística seguida pola Generalitat favoreceu o uso do catalán xurídico sobre todo por parte da Administración Pública. Neste proceso de normalización, a tradución tivo un papel destacado, posto que tal normalización se conseguiu grazas a un intenso traballo de tradución do castelán para o catalán, que propiciou a elaboración de moitos recursos terminolóxicos bilingües castelán-catalán. Concluímos o artigo avogando pola necesidade de elaborar tamén recursos terminolóxicos multilingües xa que ían ser utilizados por moitos tradutores xurídicos de distintos perfís.

Palabras clave: tradución xurídica, tradución xurídico-administrativa, terminoloxía xurídica, tradutores xurídicos, normalización lingüística, recoñecemento oficial do catalán.

Abstract: The development of legal translation into Catalan and legal terminology in Catalan runs parallel to the official recognition of the Catalan language by the political institutions in the Spanish State. This policy of linguistic normalization, driven by Generalitat, has promoted the use of legal Catalan by the administrative branch of the government. In this process of normalization, translation from Castilian into Catalan has placed an important role, creating

¹ Tradución ó galego de Lucía Estévez Costa.

the need for the elaboration of many bilingual terminological resources. Finally, we defend the need for the elaboration of multilingual terminological resources due to the huge number of translators who would make use of them; otherwise the normalization of legal translation would not be achieved.

Key words: legal translation, administrative translation, legal terminology, legal translators, linguistic normalization, official recognition of Catalan language

1. Introducción

Igual que as persoas, as linguas teñen vida propia. Cando miramos un mapa do mundo e das distintas linguas que existen vemos que non se dan dúas situacións idénticas. Independentemente do criterio que adoptemos para falar de linguas maioritarias ou minoritarias é evidente que no mundo hai linguas que xogan na primeira categoría (inglés, chinés, español, etc.) e outras que xogan na segunda (irlandés, maltés, galego, catalán...), por citar algúns exemplos europeos. No entanto, as linguas non se insiren nunha categoría ou outra dunha maneira inamovible. Por exemplo, a situación do español na Arxentina non ten nada que ver coa situación da mesma lingua, minoritaria, nos Estados Unidos. Outro exemplo é o caso do irlandés que, se ben é unha lingua minoritaria en número de falantes, no seu país ten un recoñecemento oficial igual que o inglés (mesmo goza dun trato especial como lingua de Tratado por parte das institucións europeas) e, no entanto, ten un uso social e literario moito máis reducido que o inglés. Pola súa banda, o catalán é un caso peculiar no ámbito europeo, xa que ten unha grande vitalidade como lingua de uso, tanto social como literaria, a pesar de non ter sido sempre recoñecida como lingua oficial ao longo da súa historia.

Canto ao catalán xurídico, é evidente que a relación entre a vitalidade desta lingua de especialidade e o desenvolvemento da súa terminoloxía e da súa tradución están ligados estreitamente coa ampliación do seu recoñecemento oficial. Aínda que os particulares e os expertos xurídicos sempre son libres de escoller a lingua que desexan utilizar (o castelán ou o catalán) para xerar documentos deste ámbito, non é menos certo que o impulso da lingua xurídica vén, sobre todo, das autoridades públicas que determinan o marco legal do territorio. Sen entrar en consideracións políticas, se dous particulares quixesen asinar un contrato de arrendamento da súa vivenda e a lei de referencia só existise en castelán, sería pouco probable que se aventurasen a crear un documento escrito orixinalmente en catalán tendo en conta a inseguridade que podería xerar a interpretación dos termos, non só para as partes contratantes senón tamén en posibles conflitos posteriores nos que terían que intervir terceiros.

Así, no caso catalán, a decadencia do catalán xurídico estivo motivada claramente pola súa perda de condición de lingua oficial e a súa normalización como lingua de dereito ten que pasar forzosamente por unha política de

potenciación do seu uso por parte das institucións públicas. Por este motivo, na primeira parte do noso traballo presentamos a situación do catalán e o seu recoñecemento oficial ao longo da historia.

Despois de ver ata onde chegou a evolución e o recoñecemento do catalán, centraremos na relación entre o catalán xurídico e a tradución. Concretamente, presentaremos o estado da cuestión da tradución xurídico-administrativa do castelán para o catalán na Administración Pública catalá e algúns exemplos de institucións do Estado central. Por último, despois de ver a situación actual, identificaremos unha necesidade: a elaboración de máis recursos terminolóxicos multilingües. Xustificaremos esta necesidade a través da descrición dos tres perfís tradutores que máis utilizarían estes recursos: os tradutores xurados, os tradutores e intérpretes dos xulgados e os tradutores xurídicos.

2. O recoñecemento oficial do catalán

2.1. Antecedentes históricos

2.1.1. Orixes

O catalán é un idioma que desde a súa orixe coexistiu en realidades institucionais plurilingües. En efecto, a lingua catalá formouse entre os séculos VIII e X nos territorios de Imperio carolinxio que pertencían aos condados da Marca Hispánica onde, como idioma derivado do latín, considerado a lingua culta, coexistiu co resto das linguas vulgares ou romances. A partir do século XII, a unión matrimonial do Conde de Barcelona, Ramón Berenguer IV, e a herdeira do rei de Aragón, Dona Petronila, deu orixe á Coroa de Aragón, que se configurou como unha comunidade de comunidades (Montagut, 2001). A Coroa de Aragón rexíase por unha “fórmula pluralista e coordinada de poder” (Lalinde, 1983), na cal os diferentes territorios compartían un mesmo monarca pero conservaban unha pluralidade de centros políticos situados en plano de igualdade. Ademais do condado de Barcelona e do reino de Aragón, por vía de conquista ou alianzas fóronse anexionando os territorios de Mallorca, Valencia, o Principado de Cataluña e os condados de Rosellón e Cerdeña. Dentro deste contexto Cataluña conservou sempre as súas propias institucións políticas e os seus estamentos sociais, sendo o catalán o idioma oficial do Principado e dos territorios anexionados por vía de conquista.

Co casamento dos Reis Católicos, en 1469, produciuse a unión da monarquía aragonesa á castelá na mesma dinastía pero os ordenamentos xurídicos de cada territorio continuaron a gozar de total independencia. Esta situación mantívose ata que Felipe V (Felipe IV de Aragón) cos seus Decretos de Nova Planta en 1714 impuxo a unificación política e forzou a unidade do dereito público. A eliminación das institucións políticas catalás produciu, deste modo, a decadencia do dereito catalán en beneficio do dereito castelán. Non obstante, esta primacía do dereito castelán durante un período de tempo tan prolongado non chegou a afectar á lingua catalá nin ao dereito privado catalán, que se mantiveron principalmente grazas ao alto grao de conciencia identitaria e de

implicación dos seus falantes. Coa breve excepción do período da segunda república, do 1931 ao 1936, en que se reinstauraron as institucións políticas catalás, non foi ata a chegada da democracia a España cando Cataluña recuperou certa forma de autogoberno e o catalán volveu a ser recoñecido como lingua oficial do territorio catalán.

A restauración democrática supoñía, como un dos seus piares máis importantes, a consecución dunha fórmula de organización territorial que obtivo o consenso de todas as forzas políticas implicadas. Esta negociación plasmouse nunha fórmula pseudo-federal denominada Estado das autonomías. A lección da historia puxera de manifesto que, sen institucións políticas propias, o catalán se vira excluído de todos os ámbitos do dereito público e quedara practicamente reducido a un uso privado.

2.1.2. Normalización democrática

A Constitución española de 1978, alén de proclamar a restauración dun Estado democrático en España, debía ser o instrumento que permitise cicatrizar algunhas das feridas máis profundas producidas polo anterior réxime, como eran a cuestión da ordenación territorial e a regulamentación da diversidade lingüística española. Por este motivo, xa desde o Preámbulo, maniféstase a vontade da Nación española de: «protexer a todos os españois e pobos de España no exercicio dos dereitos humanos, as súas culturas e tradicións, linguas e institucións».

Esta declaración de intencións permitiu ilustrar o interese do constituínte de velar pola protección das diferentes linguas faladas no territorio estatal (Pla Boix, 2004) e o propio Tribunal constitucional afirmou que o ordenamento do pluralismo lingüístico incide sobre “materias de considerable importancia, simbólica e afectiva, na estruturación autonómica do Estado”.²

3. O recoñecemento do catalán nos diferentes ámbitos territoriais

3.1. Ámbito europeo

A opción inicial dos países fundadores era a creación dun sistema multilingüe que recoñecese en pé de igualdade os diferentes idiomas dos países membros. Aínda así, os problemas de orde práctica que foron xurdindo e as sucesivas incorporacións de novos estados membros coas súas linguas propias impuxeron unha realidade de facto en determinadas institucións que tende a beneficiar os idiomas máis fortes no ámbito europeo, como son o inglés, o francés e o alemán. Un dos retos da Unión europea é elaborar unha política lingüística que combine adecuadamente os criterios pragmáticos co respecto á diversidade de linguas e culturas recoñecido no artigo 22 da Carta de dereitos fundamentais da Unión Europea.

² STC 205/1990 do 13 de decembro.

3.2. **Ámbito estatal**

España eríxese como un estado plurilingüe no cal se recoñecen catro linguas oficiais: o vasco, o galego, o catalán e o castelán. No entanto, este recoñecemento de oficialidade non comporta unha posición de igualdade, xa que mentres que o castelán é oficial en todo o territorio estatal, as outras linguas oficiais sono unicamente no ámbito das súas respectivas comunidades autónomas. Ademais das linguas oficiais existen outras que foron recoñecidas e que son obxecto de certas medidas de protección e fomento, como son o aranés, o bable, o asturiano e o aragonés.

A Constitución española contén diferentes preceptos que fan referencia á realidade plurilingüe do Estado español. Agora ben, nós circunscribimonos ao obxecto de estudo do noso traballo que é o status xurídico do catalán e o seu recoñecemento oficial.

Neste sentido, o artigo que ordena o réxime xurídico aplicable aos distintos idiomas do Estado español é o número 3, que vén recollido no título preliminar da constitución. Que estea situado aquí, non só é unha ilustración da especial importancia que se lle concede á cuestión lingüística antes mencionada, senón que ademais estalle a outorgar unha posición reforzada, xa que a modificación deste precepto está sometida a un procedemento de revisión especialmente ríxido previsto no artigo 168 CE.

O artigo 3 CE establece:

1. O castelán é a lingua española oficial do Estado. Todos os españois teñen o deber de coñecela e o dereito a usala.
2. As demais linguas españolas serán tamén oficiais nas respectivas Comunidades Autónomas de acordo cos seus Estatutos.
3. A riqueza das distintas modalidades lingüísticas de España é un patrimonio cultural que será obxecto de especial respecto e protección

Deste artigo extráense os tres eixos da cuestión lingüística en España:

1º.- O castelán é o único idioma oficial no ámbito estatal considerado no seu conxunto o que significa, tal e como foi interpretado pola xurisprudencia do Tribunal constitucional, que o castelán é o único idioma oficial en todos os poderes públicos, tanto os centrais, como os periféricos o autonómicos.

A formulación deste primeiro apartado creou unha primeira discusión de natureza terminolóxica por parte de quen defendía que o castelán debía ser recollido como “castelán ou español” xa que consideraban ambos termos sinónimos. No entanto, aínda que esta cuestión non está definitivamente resolvida³, a Constitución opta de forma clara por declarar neste precepto que todas as linguas do estado español son linguas españolas. Así mesmo, xurdiu unha

³ O dicionario da Real Academia da lingua española define o español como: «Lingua común de España e de moitas nacións de América, falada tamén como propia noutras partes do mundo».

polémica doutrinal sobre o fundamento e a natureza do deber constitucional de coñecer o castelán que non está recoñecido de forma expresa para o resto das linguas oficiais.⁴

2º.- Nas Comunidades Autónomas, nas que así o determinen os seus correspondentes Estatutos de autonomía, establécese un réxime de dobre oficialidade lingüística ou cooficialidade. Polo tanto, a oficialidade das outras linguas españolas ten rango constitucional aínda que non sexan citadas de forma expresa na Constitución. Os Estatutos de Autonomía estableceron as seguintes linguas oficiais nos seus respectivos territorios:

- .-éuscaro no País Vasco (art. 6.1 EAPV)
- .-vascuence en Navarra (art. 9 LRARFN)
- .-catalán en Cataluña e nas Illas Baleares (art. 3.1 EAC) e (art. 3 EAIB)
- .-galego en Galicia (art. 5.1 EAG)
- .-valenciano na Comunidade Valenciana (art. 7.1 EACV)

3º.- Recoñécese que as diferentes modalidades lingüísticas de España son un patrimonio cultural e, polo tanto, establécese a obriga de procurar un especial respecto e protección das mesmas. Novamente este precepto foi obxecto de diferentes interpretacións⁵, pero en calquera caso, si parece estar claro que a inclusión desta cláusula pretende facer fincapé na realidade plurilingüe do Estado español. O desenvolvemento estatutario desta disposición permitiu establecer unha especial protección doutras falas do Estado como son o aranés, o bable ou o aragonés.

3.3. Ámbito autonómico

3.3.1 Oficialidade do catalán

O alcance da oficialidade do catalán foi establecido polo Estatuto de autonomía, que é a norma institucional básica da Comunidade autónoma de Cataluña.

⁴ Mentres que certa doutrina afirma que o deber de coñecer o castelán constitúe unha consecuencia ineludible do seu carácter oficial, outro sector defende que esta obrigatoriedade non se deriva da oficialidade senón que unicamente constitúe un plus que debe ser regulado expresamente. O Tribunal constitucional na súa sentenza STC 82/1986 non lle outorgaba un carácter preeminente ao castelán, mentres que na súa sentenza STC 84/1986 expresamente manifestaba a preeminencia da lingua castelá sobre o resto das linguas españolas. En todo caso parece que as consecuencias xurídicas deste deber de coñecemento si que foron aclaradas no sentido de que non é un verdadeiro deber xurídico senón unha mera presunción *iuris tantum*, é dicir, que admite proba en contrario.

⁵ Algúns autores consideran que este precepto é de aplicación a todas as linguas españolas sen distinción algunha. Outra corrente doutrinal interpretou que os tres apartados do artigo 3 determinan unha estrutura xerárquica polo que o primeiro precepto fai referencia ao castelán, o segundo ás outras linguas españolas oficiais e o terceiro sería un “caixón de xastre” onde se incluírían as linguas que non son oficiais. (Vernet 2003, p. 110-111).

O estatuto de autonomía de 1979 manifestaba xa desde o seu Preámbulo a vontade do pobo catalán de recuperar as súas propias institucións de autogoberno. O artigo 3 regulaba a cuestión lingüística e establecía, en primeiro lugar, que o catalán era a lingua propia de Cataluña e lingua oficial en pé de igualdade co castelán. A parte máis importante deste precepto era a que determinaba o mandato cara ao órgano executivo catalán, a Generalitat, para crear “as condicións que permitan acadar a súa plena igualdade no que respecta aos dereitos e deberes dos cidadáns de Cataluña (art. 3.3 EAC). Este mandato foi desenvolto lexislativamente mediante dúas leis que pretendían apoiar a lingua propia, o catalán, para conseguir esta equiparación ou igualdade co castelán; trátase da Lei 7/1983 do 18 de abril de normalización lingüística en Cataluña e a Lei 1/1998 de política lingüística. Estas dúas leis permitiron, partindo da situación clara de desigualdade en que se encontraba o catalán, a normalización do uso da lingua catalá en todo o territorio e en todos os ámbitos. En especial a Lei de política lingüística establecía o significado do concepto de lingua propia recollido no *Estatut* e sinalaba que o catalán é a lingua de uso das institucións de Cataluña e é a lingua de uso preferente para a Administración do Estado en Cataluña.

Os esforzos normalizadores levados a cabo polas institucións políticas catalás e a propia sociedade civil víronse reflectidos en moitos ámbitos, como son o ensino, os medios audiovisuais, as administracións locais e autonómicas, etc. Algunhas destas realizacións serán mencionadas na segunda parte do noso traballo, onde nos centraremos no eido da tradución e, en especial, o da tradución especializada xurídica tanto do castelán para o catalán como doutros idiomas.

Neste sentido, a aprobación o 18 de xuño de 2006 dun novo texto de Estatuto de autonomía supuxo a plasmación estatutaria do proceso de normalización lingüística. En efecto, no seu artigo 6 establécese que os cidadáns de Cataluña teñen o deber e o dereito de utilizar as dúas linguas oficiais e, polo tanto, os poderes públicos teñen o mandato de velar porque estes dereitos subxectivos sexan respectados nas relacións dos particulares coa Administración.

3.3.2 Ámbitos competenciais e usos lingüísticos

Definiuse o modelo lingüístico como de “territorialización imperfecta” (Vernet, 2003) posto que unicamente o castelán goza da condición de oficialidade sobre o conxunto dos cidadáns e institucións do Estado, mentres que o resto das linguas españolas gozan de oficialidade tan só nos ámbitos dos seus territorios autonómicos. Tendo en conta a configuración do Estado español como un modelo pseudo-federal esta situación supón graves dificultades á hora de conseguir a oficialidade do catalán nas institucións centrais con ámbitos competenciais en Cataluña, onde o uso e recoñecemento do catalán se ve moi limitado.

A modo de exemplo mencionaremos unicamente a situación do catalán na Administración de Xustiza. A Administración de Xustiza recae plenamente no

ámbito competencial do Estado central, no entanto, posto que a nivel territorial abrangue as comunidades autónomas, os gobernos autonómicos exercen a súa competencia lingüística sobre esta administración. Na segunda parte deste traballo ímonos deter con máis detalle a analizar as accións que a Generalitat emprende neste eido. No entanto, podemos desde agora mesmo adiantar que, malia os esforzos normalizadores emprendidos pola Generalitat, competente en asuntos como a sinalización dos nomes dos tribunais, así como a designación dos axentes xudiciais, hoxe en día, os funcionarios con competencia xurisdicional (xuíces, maxistrados, secretarios e fiscais) continúan a usar principalmente o castelán nas súas comunicacións e resolucións. As últimas enquisas realizadas puxeron de manifesto que o 70% dos funcionarios xudiciais teñen un nivel B ou C de catalán. Porén, as cifras de utilización do catalán son aínda moi marxinais (o 20% da totalidade dos escritos).

4. O catalán xurídico e a tradución

A tradución en Cataluña é un sector moi dinámico. De feito, o Informe da UNESCO de 1994 situaba o catalán como a décima lingua para a que máis se traduce no mundo. Este informe só ten en conta a tradución literaria. Como veremos, o sector da tradución xurídica non é tan brillante.

Táboa 1. O catalán, a décima lingua para a que máis se traduce no mundo (UNESCO, 1994).

Translations

Table 20: Translations by original language

Original language	Number of translations published*		Major languages into which translated 1980		Major languages into which translated 1994	
			First language	Second language	First language	Second language
	1980	1994	1980	1980	1994	1994
Catalan	27	344	Spanish	English	Spanish	French
English	22 415	28 642	German	French	German	French
French	5 972	5 661	Spanish	German	Russian	German
Spanish	851	1 708	French	German	English	French

*http://www.unesco.org/culture/worldreport/html_eng/table20.htm

O catalán xurídico e a tradución sempre estiveron moi relacionados. De feito, o primeiro texto de catalán xurídico é o *Llibre Jutge*, do ano 1140, unha tradución do latín do código visigodo *Liber Iudiciorum*. Como xa vimos ante-

riormente neste artigo, ao longo da historia o catalán xurídico desenvolveuse nun ambiente multilingüe e as traducións eran moi habituais. Outras traducións posteriores, tamén do latín, son os *Usatges de Barcelona* (mediados do século XIII) e os *Furs de València* (segunda metade do século XIII). Exemplos de traducións do século XIX, durante a Guerra do francés, serían a edición bilingüe a dobre columna francés-catalán do *Diari de Barcelona i del Govern de Catalunya*, ou unha tradución do Código Civil francés para o catalán. No século XX, a tradución xurídico-administrativa en catalán realízase normalmente a partir do castelán.

Desde o ano 1979, a Generalitat acordou unha serie de iniciativas para conseguir que o catalán fose lingua de dereito e promoveu a tradución xurídico-administrativa do castelán para o catalán. Aínda que o catalán xurídico xa tivera unha tradición importante, o certo é que na segunda metade do século XX a lingua xurídico-administrativa habitual era o castelán e, polo tanto, era preciso que as administracións públicas aplicasen unhas políticas de impulso e promoción do catalán. Como exemplo deste esforzo de tradución presentamos as accións que se levaron a cabo nos últimos anos para promover o uso do catalán xurídico-administrativo na Administración Pública.

4.1. A tradución xurídico-administrativa do castelán para o catalán na Administración Pública catalá

A promoción do uso do catalán na Administración Pública catalá consta de tres medidas principais. A primeira consiste en fomentar o coñecemento lingüístico e, con tal fin, impártense cursos financiados pola Generalitat destinados tanto a funcionarios da Administración autonómica como da central. Como consecuencia desta medida, na Administración da Generalitat o uso do catalán é superior ao 90% (Gencat, 2007).

Como segunda medida creáronse distintas institucións para resolver cuestións lingüísticas e velar polo uso correcto do catalán. Tales servizos pasaron por distintas fases e desde 2008 todas as consultas lingüísticas unificáronse nun único recurso denominado Optimot⁶. Este consta dun buscador de información lingüística que ten integrados distintos dicionarios e bases de datos terminolóxicas. Cando o buscador non resolve a consulta, pode ser enviada por correo electrónico para acceder a un servizo de atención personalizada ou tamén se pode formular por teléfono. As consultas personalizadas, unha vez resoltas, son incorporadas á súa vez no buscador. Este servizo é gratuíto. No 2007, o 1% das consultas correspondían a dúbidas lingüísticas do ámbito xurídico-administrativo.

A terceira medida é a elaboración de recursos lingüísticos de acceso libre, como por exemplo, dicionarios, formularios, criterios lingüísticos, etc. Neste sentido, unha das ferramentas que resultou ser máis útil, en especial para os

⁶ <http://optimot.gencat.cat>

tradutores, foi a divulgación de multitude de recursos lingüísticos a través da páxina web da Administración de Xustiza (Gencat, 2009 a). Nesta páxina pódense encontrar vínculos a recursos terminolóxicos xurídicos castelán-catalán, ademais de recomendacións lingüísticas xerais para escribir en catalán xurídico, formularios administrativos e xurídicos, etc. Todos os recursos son de libre acceso. Tamén existe un motor de busca de terminoloxía xurídico-administrativa creado en 1995 e denominado Justiterm para consultar termos en catalán e en castelán. Unha novidade recente foi a posibilidade de descargar todos os termos de Justiterm en formato XML para facilitar a estruturación, interpretación e reutilización dos datos, independentemente da plataforma utilizada, e a súa exportación a calquera formato. Isto permite, por exemplo, incorporalos a unha memoria de tradución ou corrector lingüístico. Sería útil que este recurso estivese dispoñible noutros idiomas.

Con relación á Administración de Xustiza en particular, como usuaria principal de terminoloxía xurídica, podemos dicir que a organización de cursos de lingua catalá e os programas de incentivos melloraron o uso do catalán nos xulgados e tribunais. No ano 2007, 977 funcionarios da Administración de Xustiza asistiron a cursos de catalán e 1.078 realizaron cursos de autoaprendizaxe. Algúns destes cursos eran sobre linguaxe xurídica. Os empregados públicos tamén poden utilizar o asesoramento dos servizos lingüísticos que mencionamos antes.

Os Servizos Lingüísticos do Departamento de Xustiza da Generalitat levan a cabo formación e servizos de asesoramento para empregados do Departamento de Xustiza. No 2002, púxose en marcha un plano piloto para promover o uso do catalán na Administración de Xustiza. Uns 124 xulgados ofrecéronse voluntariamente para participar no plano e os seus empregados recibiron incentivos económicos por participar. Con estas medidas conseguíuse que durante o ano 2002 se ditaran un total de 23.362 sentenzas en catalán. No ano 2007, xa sen plano piloto e como consecuencia da política dos anos anteriores, acadouse a cifra de 37.695 sentenzas en catalán (fronte a 187.100 en castelán). Neste plano piloto, a tradución desempeñou un papel clave dado que moitas destas sentenzas ditadas en catalán correspondían, en realidade, a traducións do castelán. En efecto, a raíz do plano piloto, impulsáronse dúas medidas relativas á tradución dos documentos. En primeiro lugar, púxose en marcha un sistema de tradución automática co obxectivo de crear bases de datos ao alcance dos profesionais que puidesen dispor de modelos e formularios que foron traducidos por este procedemento do castelán para o catalán. Trala tradución automática, os Servizos Lingüísticos encargábanse da postedición de documentos para corraxir os resultados. Durante a fase de avaliación do plano piloto recoñeceu-se que o sistema era unha axuda pero a calidade da tradución automática non era boa, polo que precisaba moito traballo de postedición. Así e todo, mellorouse o sistema e no 2007 traducíronse case seis millóns de palabras (5.917.645 palabras). Como segunda medida, procedeu-se á contratación

de dinamizadores lingüísticos nos xulgados, que se encargaban de editar as sentenzas e outros documentos traducidos con tradución automática.

A pesar das limitacións das dúas medidas adoptadas, hai que dicir que nos últimos anos tense realizado moito traballo de tradución castelán↔catalán. Traduciuse toda a sinalización dos xulgados, alén de máis de 160.000 formularios xurídicos, documentos estándar, sentenzas e resolucións (Pou, 2006). Tamén aumentaron os recursos terminolóxicos en catalán grazas ao traballo realizado polos Servizos Lingüísticos da Generalitat, polo Centro de Terminoloxía TermCat (TermCat, 2009)⁷ e polos distintos axentes que elaboraron recursos terminolóxicos, como por exemplo as universidades, os colexios de avogados, as editoriais, etc.⁸.

4.2. A tradución xurídico-administrativa para o catalán en institucións do Estado central

Tradicionalmente as institucións do Estado central impulsaron o catalán dunha maneira tímida, a pesar de que moitas destas institucións teñen Cataluña como marco territorial de actuación. A modo de exemplo poden servir as cifras do uso do catalán na atención ao usuario Nun informe que data de 2007 (Gen-cat, 2007), os funcionarios enquisados da administración periférica do Estado manifestaron que tan só o 14,8% atendían de entrada en catalán.

De todos modos non deixaremos de mencionar as realizacións conseguidas nalgunhas esferas. En concreto no Rexistro Civil, no Senado e no BOE.

O Rexistro Civil é o organismo do Estado español competente para recoller todos os datos relativos ao estado civil das persoas. Desde 1977 os cidadáns de Cataluña poden inscribir o seu nome propio en catalán e modificar os apelidos que se castelanizaron durante a ditadura. Non obstante, todas as relacións con este organismo, que depende do Ministerio de Xustiza, realizábanse unicamente en castelán. Finalmente, a lei 12/2005 do 22 de xuño permitiu recoñecer a oficialidade do catalán nos Rexistros civís situados en Cataluña, de maneira que agora os cidadáns poden escoller a lingua en que desexan realizar todos os trámites con esta administración.

⁷ Na Biblioteca de TermCat pódese consultar unha listaxe exhaustiva das diferentes obras lexicográficas de terminoloxía xurídica castelán-catalán. Vexa <http://www.termcat.cat/biblioteca/>

⁸ O *Servei lingüístic* centraliza gran parte das traducións que se realizan cara ao catalán nos xulgados, no entanto, o traballo de tradución do catalán para outros idiomas (maioritariamente, o castelán), así como a interpretación delegouse en empresas privadas que gañaron tales licitacións en concurso público. En concreto en Cataluña son dúas as empresas que se reparten o traballo de tradución e interpretación; Seprotec ten o monopolio en todo o territorio a excepción da zona xeográfica do *Baix Llobregat* que se adjudicou á empresa K.M. Al-arabí. A presenza das interpretacións nos xulgados cara ao catalán resulta aínda hoxe moi anecdótica.

O *Decret* 138/2007 do 26 de xuño regulou a acreditación da corrección lingüística dos nomes e apelidos, co obxecto de que as inscricións no Rexistro Civil sexan realizadas dentro dos estándares de normalización do catalán. Deste xeito, atribuíuselle en exclusiva ao Institut d'Estudis Catalans a función de emitir os certificados de corrección lingüística dos nomes e apelidos. A tradución para o catalán do nome ou a inclusión da conxunción “i” entre os apelidos non require de ningún tipo de certificado e pode tramitarse directamente ante o Rexistro. Así e todo, a corrección dos apelidos lingüísticamente cataláns que presentan unha grafía que non se axusta á normativa ortográfica vixente, require un certificado de corrección expedido polo Institut d'Estudis Catalans.

No seguinte cadro reflectimos o número de certificados e notas informativas que foron expedidos pola Oficina de onomástica do Institut d'Estudis Catalans en materia de corrección lingüística dos nomes e apelidos en catalán, desde que se iniciou o servizo no segundo semestre do ano 2007 ata a actualidade.

Tabela 2. Resumo das actuacións da Oficina de onomástica.

Ano	Certificados	Notas informativas
2007	535	58
2008	874	66
2009	375	47

No Congreso dos Deputados a única lingua de comunicación permitida é o castelán. A intervención nas demais linguas do Estado está relegada ao Senado. Así, a reforma do regulamento do Senado de 1994 permitiu a creación dunha Comisión parlamentaria, denominada das Comunidades Autónomas, na cal se deu cabida, por primeira vez, a senadores designados polas Asembleas Lexislativas das comunidades autónomas e permitiu tamén a intervención dos presidentes dos gobernos autonómicos. No 2005 seleccionouse un corpo de intérpretes que son convocados cando a intervención dalgún representante das comunidades autónomas de Cataluña ou das Illas Baleares require dos seus servizos. En total foron contratados 25 intérpretes que realizan o seu labor sempre desde a súa lingua materna cara ao castelán; non se realiza interpretación bidireccional. En concreto, os intérpretes de catalán son sete profesionais que son convocados por parellas cunha antelación máxima de unha a dúas semanas para desprazarse a Madrid. O valenciano conta cun único intérprete que, nalgúns ocasións, colaborou cos seus colegas que interpretan do catalán. Os servizos destes intérpretes intensificáronse durante os debates dos respectivos Estatutos autonómicos pero nos últimos dous anos as súas intervencións víronse moi reducidas. En concreto, durante o ano 2009 unicamente interviñeron nas sesións celebradas o 22 e o 25 de xuño. Estes profesionais traballan desde

cabinas separadas por idiomas e a súa remuneración é equiparable ao prezo de mercado no sector que, na actualidade, está cerca dos 503 euros por día de traballo, alén das correspondentes dietas por desprazamento. Para realizaren o seu traballo non reciben previamente ningún documento de apoio nin contan co texto das comparecencias. Estes mesmos profesionais son os encargados de realizar as transcricións en castelán e catalán que aparecen publicadas no Diario de Sesións do Senado⁹.

Con relación ás leis, podemos dicir que desde 1996 existe unha versión catalá do BOE que se pode consultar por Internet (BOE, 2009) e onde aparecen publicados todos os Boletíns oficiais desde o ano 1998.

En virtude do Real Decreto 489/1997 do 14 de abril, os gobernos da Generalitat e do Estado firmaron un convenio de colaboración mediante o que o BOE publica un suplemento en catalán coa versión oficial das disposicións de carácter xeral, como son as leis, os reais decretos, as normas da Unión Europea e os tratados internacionais. A Área de Tratamento de Textos do Diario Oficial da Generalitat de Cataluña (DOG) encárgase da tradución para o catalán do BOE.

4.3. Recursos de terminoloxía xurídico-administrativa multilingüe

Como consecuencia da globalización e da inmigración, a sociedade catalá é cada vez máis multilingüe e, polo tanto, son precisos máis recursos multilingües ao dispor dos tradutores xurídicos para o catalán. A día de hoxe, esta ausencia de recursos provoca que a maioría das traducións de documentos xurídicos redactados noutros idiomas pasen por unha fase de consulta terminolóxica previa en castelán. Esta situación ralentiza o traballo de tradución polo que, en numerosas ocasións, os tradutores que son bilingües optan por traducir para o castelán como sucede, por exemplo, na Administración de Xustiza.

No proceso de normalización da linguaxe administrativa e xurídica en catalán queda unha tarefa pendente importante relacionada coa tradución e é a elaboración de máis recursos terminolóxicos multilingües. Non existe ningún dicionario inglés-catalán de tradución xurídica. Por exemplo, o *Diccionari jurídic català*, elaborado polo Colexio de Avogados de Barcelona e editado pola *Enciclopèdia Catalana*, recolle definicións en catalán e un glosario de equivalencias unicamente en castelán, francés e italiano. Trátase dunha ferramenta útil pero limitada xa que unicamente contén 3.000 termos.

A continuación damos unha visión xeral dos distintos tipos de recursos multilingües que existen para traducir documentos xurídicos para o catalán ou viceversa, con linguas distintas do castelán.

⁹ Para os datos que achegamos sobre o traballo dos intérpretes baseámonos nunha conversa mantida coa Sra. Nuria Vallano, intérprete de catalán no Senado, así como nos datos ofrecidos por Branchadell (2007).

a) Recursos multilingües en papel

Canto a recursos multilingües impresos con equivalencias en linguas estranxeiras, podemos mencionar, ademais do *Diccionari jurídic català* que comentamos máis arriba, o *Diccionari juridicoadministratiu* de Escolano e Taules de 1984, con 946 termos en catalán, castelán e inglés, e o *Glosario de patentes* de Baiget de 1981, con 59 termos en catalán, castelán, francés e inglés. Afortunadamente, os recursos en liña son máis numerosos.

b) Cercaterm do TermCat

O TermCat, Centro de Terminoloxía, foi creado no 1985 coa finalidade de promover, coordinar e desenvolver actividades terminolóxicas en lingua catalá. Entre os seus produtos podemos encontrar dicionarios en papel e en liña especializados, buscadores, criterios terminolóxicos, normas especializadas, materiais de divulgación, etc. De todos eles, os recursos máis utilizados polos tradutores xurídicos son o Cercaterm e a Neoloteca. Cercaterm é un servizo de consultas en liña que accede a todas as bases de datos especializadas do TermCat e que propón equivalencias multilingües, en catalán, castelán, francés e inglés. Na actualidade contén máis de 180.000 fichas terminolóxicas e vaise actualizando quincenalmente. Cada ficha terminolóxica contén a área temática, a denominación en catalán coa categoría gramatical, as denominacións noutras linguas (habitualmente o castelán, o francés e o inglés), a definición do termo en catalán e, de ser o caso, un apartado con notas. Se non se obtén a resposta buscada, pódese formular unha consulta por correo electrónico.

A Neoloteca é un banco de termos normalizados que, pola súa novidade, non están incorporados aínda ás obras lexicográficas normativas. É de grande utilidade para os tradutores porque así foméntase que os novos termos se introduzan no catalán de forma normalizada.

c) O tradutor automático catalán-castelán-catalán, catalán-inglés-catalán, catalán-francés-catalán, e catalán-alemán-catalán da Generalitat¹⁰.

Este recurso ten un dobre obxectivo: por un lado, cubrir as necesidades de tradución automática da administración catalá e, por outro lado, ofrecer un servizo gratuito de tradución automática para empresas e cidadáns. Permite traducir dunha vez textos breves e páxinas web (ata 2.500 caracteres). No 2007 contabilizáronse máis de 8 millóns de peticións de servizo, aínda que non podemos saber cantas estaban relacionadas coa tradución xurídica. O tradutor automático

¹⁰ <http://traductor.gencat.cat/>

de alemán está dispoñible na rede gratuitamente desde o 2007 e os demais desde 2006. Na presentación do servizo indícase que o resultado non pode considerarse definitivo e debe ser revisado por un profesional. Este tradutor automático tamén pode utilizarse como glosario. A limitación deste sistema para os tradutores profesionais é que proporciona as equivalencias sen ningún tipo de comentario, definición, contexto, etc., polo que o seu uso para os tradutores xurídicos profesionais está moi limitado.

d) TermeSL de ESADE¹¹

TermeSL é unha base de datos terminolóxica en catalán, castelán e inglés elaborada polo Servizo Lingüístico de ESADE Business School da Universidade Ramon Llull. Está especializada en terminoloxía relacionada cos ámbitos económico, xurídico e informático. É un glosario sinxelo, no que en cada ficha se indica a denominación, as súas equivalencias noutras linguas, a categoría gramatical da denominación, a área temática á que pertence e a fonte da equivalencia.

4.4. Usuarios de terminoloxía xurídico-administrativa multilingüe para a tradución

A continuación presentamos os perfís de tradutores profesionais que traballan no ámbito da tradución xurídica para o catalán.

4.4.1 Tradutores e intérpretes xurados de catalán

El traductor jurat s'encarregaria de textos pertanyents a una multitud indiscreta de camps que han de rebre usos professionals en el camp jurídic on les normes d'aquest mateix camp imposen garanties de seguretat preventiva a les traduccions i, en conseqüència, la intervenció d'un traductor especialment habilitat per l'Administració i suposadament format de manera òptima (Monzó, 2002, p. 368).

Os documentos que se traducen son, sobre todo, certificados de nacemento, actas de matrimonio, separación ou divorcio, certificados de expedientes académicos, contratos, escrituras, certificados do rexistro de propiedade e mercantil, resolucións xudiciais, recursos xudiciais, etc.

A Generalitat asumiu a competencia en materia de tradución e interpretación xuradas no 1994 en virtude do Decreto 87/1994 do 19 de abril, que regulaba as probas precisas para a habilitación e a creación dun rexistro de tradutores e intérpretes xurados. As xestións empezaron no ano 1983 e, entre 1984 e 1992, foi o Ministerio de Asuntos Exteriores o que convocaba concursos de habilitación de tradutores xurados do catalán para o castelán. No ano

¹¹ <http://www.esade.edu/sl/assessor/basedades.htm>

2000, o decreto do 1994 foi modificado para incluír a regulación de tradución e a interpretación non só doutras linguas cara ao catalán senón tamén do catalán para outras linguas.

O *Registre de traductors i intèrprets jurats de català* pódese consultar en Internet a través dunha base de datos de acceso público (Gencat, 2009 b). Para formar parte do rexistro existen dúas vías. A primeira é un exame que convoca a Secretaría de Política Lingüística da Generalitat. As probas inclúen un exame de lingua catalá, unha proba de dereito, unha proba de tradución e unha proba de interpretación. A segunda vía é ter unha licenciatura en Tradución e Interpretación cun itinerario de 24 créditos na tradución xurídica da combinación lingüística escollida.

A continuación detallamos a estrutura das probas:

- A proba de catalán consiste nun ditado e unha batería de 40 preguntas con contidos sobre morfosintaxe, léxico e fraseoloxía de lingua catalá.
- A proba de dereito, de 30 minutos de duración, consta dunha batería de 40 preguntas de resposta múltiple sobre os contidos de dereito indicados no *Decret 119/2000* da Generalitat de Cataluña, que regula as probas de habilitación. Para pasar a proba de dereito cómpre responder correctamente 30 preguntas.
- A proba de tradución consiste nunha tradución directa de tres horas, unha tradución inversa de dúas horas e unha serie de preguntas sobre cuestións lingüísticas incluídas nos textos que se traducen. Para aprobar é preciso obter un 60%.
- A proba de interpretación consiste en traducir un fragmento da conversación dun xuíz, fiscal ou avogado e unha testemuña ou acusado nunha vista oral ou nunha declaración, a partir do visionado da conversación gravada en vídeo. Trátase dunha simulación elaborada especialmente para esta proba. Despois de cada intervención hai unha pausa para que o intérprete que se examina poida realizar a súa interpretación. As respostas grávanse nunha cinta.

No rexistro constan uns mil profesionais e a maioría traducen do castelán cara ao catalán (uns 500) ou do inglés para o catalán (uns 450), pero tamén hai profesionais de alemán, italiano, árabe, ruso e chinés.

En Cataluña, alén dos intérpretes xurados de catalán habilitados pola Generalitat, tamén exercen intérpretes xurados de catalán habilitados polo Ministerio de Asuntos Exteriores. Tanto uns como os outros poden asociarse á Asociación de Tradutores e Intérpretes Xurados de Cataluña (ATIJC)¹², que defende activamente os intereses deste colectivo.

¹² <http://www.atijc.com/>

4.3.2. Tradutores e intérpretes dos vulgados

O goberno español asinou o Convenio Europeo para a Protección dos Dereitos Humanos e das Liberdades Fundamentais (CEPDH) do Tribunal Europeo de Dereitos Humanos¹³. O apartado 2 do artigo 5 estipula: “Toda persoa detida preventivamente debe ser informada, no máis breve prazo e nunha lingua que comprenda, dos motivos da súa detención e de calquera acusación formulada contra ela”. Ademais, no apartado 3 do artigo 6 indícase que “todo acusado ten, como mínimo, os seguintes dereitos: a) a ser informado no máis breve prazo, nunha lingua que comprenda e detalladamente, da natureza e da causa da acusación formulada contra el; [...] e) a ser asistido gratuitamente dun intérprete, se non comprende ou non fala a lingua empregada na audiencia”. Mais en tal convenio non se especifican as cualificacións profesionais nin a formación que debe ter o intérprete.

Estas cuestións prácticas descríbense no Libro Verde da Comisión sobre garantías procesuais para sospeitosos e inculpados en procesos penais na Unión Europea, que ten por obxecto “examinar a oportunidade e a necesidade de establecer nos estados membros da Unión Europea normas mínimas comúns sobre as garantías procesuais concedidas ás persoas sospeitosas, acusadas, procesadas ou condenadas por teren cometido un delito”. Neste libro, un dos cinco dereitos fundamentais é o dereito á asistencia dun intérprete e dun tradutor. Concretamente, o Libro Verde prevé “a creación dun mecanismo formal que obrigue ás persoas encargadas da instrución xudicial a garantir que o sospeitoso comprende suficientemente a lingua do procedemento para defenderse. Prevé tamén a creación de rexistros nacionais de tradutores e intérpretes xudiciais, así como de sistemas nacionais de formación destes profesionais e a obriga para os Estados membros de comprobar que estes últimos son remunerados suficientemente”. No caso de España, e de Cataluña en particular, podemos afirmar que non existe un rexistro nacional de tradutores e intérpretes xudiciais (si de intérpretes xurados, pero estes non son os que desempeñan tarefas de interpretación xudicial); tampouco existe un sistema nacional de formación e podemos confirmar que os intérpretes xudiciais non están en absoluto ben remunerados. En Cataluña, o sistema de asistencia lingüística é subcontratado a empresas que pasaron un concurso público. Os tradutores e intérpretes que queren traballar nos vulgados teñen que dirixirse a estas empresas, que non lles esixen ningún tipo de titulación ou habilitación específica a estes profesionais, nin sequer de tradución, interpretación ou coñecementos xurídicos.

Os datos que temos do uso deste tipo de servizos son os seguintes:

Según datos procedentes del Departament de Justicia y publicados en el Diario EL PUNT (17-04-05), en el año 2004 los Juzgados y Tribunales con sede en Cataluña encargaron con cargo a los fondos públicos un total de 16.146

¹³ Outros instrumentos internacionais que abordan este tema son o Pacto Internacional de Dereitos Civís e Políticos, e o Estatuto de Roma.

traducciones. Según la misma fuente, sólo en el primer semestre del año 2004 se prestaron en el ámbito judicial 6.984 servicios de interpretación en una cincuenta de idiomas distintos. El gasto público por el servicio de traducción e interpretación de lenguas extranjeras en el ámbito judicial ascendió en Cataluña a unos 3.960.388,95 €, experimentando un aumento respecto del año anterior del 57,74 %. Al ya de por sí importante volumen deben añadirse las traducciones e interpretaciones encargadas por las comisarias de los Mossos d'Esquadra, incluidas en el presupuesto del Departament d'Interior y cuyo coste asciende a unos 1.500.000 € anuales (Emmerman, 2007, p. 25).

4.3.3. Tradutores xurídicos

Os tradutores xurídicos poden ser autónomos ou ben pertencer ao cadro de persoal. Os clientes ou os interesados en contratalos poderían ser, por exemplo, empresas de servizos lingüísticos, despachos de avogados, notarías, empresas multinacionais, organismos ou institucións relacionadas co ámbito xurídico, etc.

Se ben numerosos tradutores están especializados na tradución xurídica, o máis habitual é combinala con outras especialidades.

As tarifas que cobran estes tradutores en Cataluña varían en función do cliente, do grao de dificultade do texto xurídico, do volume, da lingua orixinal, etc. A grosso modo, podemos dicir que as tarifas oscilan entre os 0,05 e os 0,12 euros por palabra.

Para exercer como tradutor xurídico autónomo non se precisa legalmente ningunha titulación específica (simplemente aboar os impostos correspondentes), pero os clientes valoran especialmente unha licenciatura en Tradución e Interpretación, unha licenciatura en Dereito ou formación específica, como por exemplo, o Posgrao de Tradución Xurídica da Universidade Autónoma de Barcelona, aínda que nos últimos anos non se realizou a combinación de tradución xurídica para o catalán.

As tres facultades catalás de Tradución e Interpretación (por orde alfabética, Universidade Autónoma de Barcelona, Universidade Pompeu Fabra e Universidade de Vic) imparten materias de tradución especializada xurídica para o catalán.

En Cataluña non existe ningunha asociación específica para tradutores xurídicos e os que desexan asociarse habitualmente fano na Asociación Profesional de Tradutores e Intérpretes de Cataluña (APTIC)¹⁴, ademais doutras asociacións de ámbito estatal como ASETRAD¹⁵. Os tradu-

¹⁴ <http://apticblog.wordpress.com/>

¹⁵ <http://www.asetrad.org>

tores que combinan a tradución xurídica coa literaria poden ser membros de asociacións como ACETt¹⁶ o AELC¹⁷, por exemplo.

Por desgraza non dispoñemos de datos sobre o número de tradutores autónomos ou de cadro de persoal especializados na tradución xurídica nin tampouco sobre a demanda que hai de tradución xurídica en catalán no sector privado. Así e todo, sabemos que moitas veces existe a posibilidade de escoller entre traducir o texto en lingua estranxeira para o castelán ou para o catalán e, a cotío, os profesionais elixen a tradución cara ao castelán porque contan con máis recursos ao seu alcance.

5. Conclusións

O catalán xurídico existe desde a Idade Media. De feito, naceu coa tradución dos textos xurídicos redactados en latín. Nas súas orixes, o catalán xurídico empregábase en institucións que eran multilingües (latín, francés, aragonés, castelán...) onde os documentos xurídicos e administrativos eran redactados normalmente nunha lingua e despois eran traducidos a distintas linguas por necesidades administrativas ou diplomáticas; así foi durante a vixencia do condado de Barcelona, a Coroa de Aragón e tamén durante o reinado dos Austrias en España. Alén do catalán xurídico como froito da tradución, a terminoloxía xurídica en catalán tamén tivo un gran desenvolvemento cando as institucións xurídicas catalás tiñan a capacidade de legislar e aplicar o dereito propio de Cataluña. Por todo isto, podemos afirmar que ao longo dos séculos, o desenvolvemento do catalán xurídico e a terminoloxía xurídica discorreron de maneira paralela ao recoñecemento administrativo da lingua catalá por parte das institucións políticas do Estado.

Neste sentido a política de normalización lingüística seguida pola Generalitat favoreceu o uso do catalán xurídico, sobre todo por parte da Administración Pública. Como vimos, nos últimos anos espallouse o uso do catalán nos organismos da Administración Pública autonómica e incrementouse a súa presenza noutros eidos, como por exemplo os tribunais de xustiza, rexistros públicos, notarías, asociacións profesionais, etc. A tradución desempeñou un papel salientable neste proceso de normalización, posto que conseguiu, mediante un intenso traballo de versión do castelán cara ao catalán, a elaboración de moitos recursos terminolóxicos bilingües castelán <> catalán.

Por último, puxemos de manifesto a necesidade de promover a elaboración de recursos terminolóxicos multilingües a teor da grande cantidade de tradutores que utilizarían este tipo de recursos.

¹⁶ <http://www.acett.org>

¹⁷ <http://www.escriptors.com>

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ACEtt. 2009. *Sección autónoma de Traductores de Libros de la Asociación Colegial de Escritores de España* [recurso web] < <http://www.acett.org> > [consulta: 9 de xullo do 2009]
- AELC. 2009. *Associació d'Escriptors en Llengua Catalana* [recurso web] < <http://www.escriptors.com> > [consulta: 9 de xullo do 2009]
- APTIC. 2009. *Associació Professional de Traductors i d'Intèrprets de Catalunya*. [recurso web] < <http://apticblog.wordpress.com> > [consulta: 9 de xullo do 2009]
- ASETTRAD. 2009. *Asociación Española de Traductores, Correctores e Intèrpretes*. [recurso web] < <http://www.asetrad.org> > [consulta: 9 de xullo do 2009]
- ATIJC. 2009. *Asociación de Traductores e Intèrpretes Jurados de Cataluña* [recurso web] < <http://www.atijc.com/> > [consulta: 9 de xullo do 2009]
- BASTARDAS, A.; BOIX, E. 2004. «Introducció» *25 anys de constitució espanyola: un model lingüístic per avaluar*. Barcelona: LCS-Llengua, societat i comunicació 2, pp. I-V.
- BAIGET, T. 1981. *Glosario de patentes*. Barcelona: CIDC
- BOE. 2007. Boletín Oficial do Estado. [recurso web] < http://www.boe.es/diario_boe/index.php?id=ca > [consulta: 9 de febreiro do 2009].
- COL·LEGI D'ADVOCATS DE BARCELONA. *Diccionari jurídic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
- COMISIÓ EUROPEA. 2003. *Libro Verde de la Comisión sobre garantías procesales para sospechosos e inculpados en procesos penales en la Unión Europea*. [recurso web] < http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/fundamental_rights_within_european_union/133214_es.htm > [consulta: 9 de xullo do 2009].
- BRANCHADELL, A. 2007. «La interpretación al Senat espayol». *Quaderns, Revista de traducción*, núm. 14, pp. 197-205.
- DUARTE, C. 1986. *Llengua i administració*. Barcelona: La Magrana.
- EMMERMANN, A. 2007. «La traducció i la interpretació de llengües estrangeres als jutjats i tribunals amb seu a Catalunya». *Quaderns Divulgatius* núm. 32 Barcelona: AELC
- ESCOLANO LÓPEZ, R.; TAULES VALCÁRCCEL, P. 2004. *Diccionari juridicoadministratiu*. 1a ed., 2a reimpr. Alacant: Universitat d'Alacant.
- GENCAT (GENERALITAT DE CATALUNYA). 2006. *Traductor automàtic* [recurso web] < <http://traductor.gencat.cat/> > [consulta: 9 de xullo do 2009]
- GENCAT (GENERALITAT DE CATALUNYA). 2007. *Informe de política lingüística 2007* [recurso web] < <http://www6.gencat.net/llengcat/informe> > [consulta: 9 de febreiro do 2009]

- GENCAT (GENERALITAT DE CATALUNYA). 2008. *Optimot* [recurso web] <<http://optimot.gencat.cat>> [consulta: 9 de xullo do 2009]
- GENCAT (GENERALITAT DE CATALUNYA). 2009 a. *Administració de justícia* [recurso web] <<http://www20.gencat.cat/portal/site/Adjudat>> [consulta: 9 de febreiro do 2009]
- GENCAT (GENERALITAT DE CATALUNYA). 2009 b. *Cerca de serveis i professionals de la llengua* [recurso web] <<http://www20.gencat.cat/portal/site/Llengcat>> [consulta: 9 de febreiro do 2009]
- HERRERO DE MIÑÓN, M. et al. 1999. *Estudis Jurídics sobre la Llei de Política Lingüística*. Madrid: Marcial Pons.
- LALINDE, J. 1983. *Derecho histórico español*. Barcelona: Ariel Derecho.
- MAS I SOLENCH, J. M. 1989. *Mil anys de dret a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- MILIAN I MASSANA, A. 1992. *Drets Lingüístics i Dret Fonamental a l'educació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Autònomic.
- MILIAN I MASSANA, A. 2000. *Público y privado en la normalización lingüística*. Barcelona: Atelier, Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Autònomic.
- MONTAGUT, T. de F. 2001. *Història del dret català*. Barcelona: UOC.
- MONZÓ, E. 2002. *La professió del traductor jurídic i jurat. Descripció sociològica de la professió i anàlisi discursiva del transgènere*. Tesis doctoral. Castelló: Universitat Jaume I.
- PLÀ, A. Ma. 2004. *El règim jurídic lingüístic a l'Administració de Justícia*. Tesis doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- POU, A. 2007. «Justícia i traducció» *Quaderns Divulgatius* núm. 32 Barcelona: AELC
- SERVEI LINGÜÍSTIC D'ESADE.2009. *TermeSL* [recurso web] <<http://www.esade.edu/sl/assessor/basedades.htm>> [consulta: 9 de xullo do 2009]
- TERMCAT. 2009. *Centre de terminologia* [recurso web] <<http://www.termcat.cat/>> [consulta: 9 de febreiro do 2009]
- TERMCAT. 1999-2008. *Biblioteca* [recurso web] <<http://www.termcat.cat/biblioteca>> Barcelona [consulta: 9 de febreiro do 2009]
- UNESCO. 1994. *World Culture Report*. París: UNESCO
- VERNET, J. (coord.) 2003. *Dret Lingüístic*. Valls: Cossetània Edicions.

O ÉUSCARO E A TRADUCIÓN XURÍDICA EN EUSKADI¹

Jesus Maria Agirre Berezibar

Traductor, corrector e intérprete del Parlamento Vasco
jm.agirre@parlam.euskadi.net

[Recibido 16/09/09; aceptado 26/10/09]

Resumo

No ámbito xudicial, o éuscaro é tratado nos tribunais como se fose un idioma estranxeiro, é dicir, désígnanse tradutores oficiais para as vistas. O castelán é a lingua de creación dos textos xurídicos, porque os operadores xurídicos formáronse en tal lingua, porque o ordenamento xurídico, a doutrina e a xurisprudencia están nesa lingua e porque os asuntos sectoriais se tratan en castelán.

A consecuencia da ausencia de creación e de práctica xurídica en éuscaro é a carencia dun corpus xurídico euscaldún, a carencia dunha linguaxe técnica e xurídica na devandita lingua. A tradución foi a técnica lexislativa habitual, é dicir, xeráronse versións en éuscaro do texto castelán. Por iso o texto vasco perdeu desde a súa orixe seguridade xurídica, isto é, ten un mero valor simbólico dado que non é usado polos operadores xurídicos, o que constitúe un hándicap para a consolidación terminolóxica e discursiva. Pero, por outra parte, a tradución fixo posible a adecuación do éuscaro aos usos xurídicos, mesmo cando se tratara de ensaios, de simulacións de linguaxe xurídica sen contraste na práctica real.

O gran déficit segue a ser a falta dun discurso xurídico creado en éuscaro, dado que os textos xurídicos nesta lingua son case sempre traducións. Non obstante, mesmo cando a tradución das leis estatais non sexa oficial, é dicir, non se trate de textos auténticos e sexan textos sen valor xurídico, é preciso ofrecer versións en éuscaro a alumnos e profesionais. Cómpre facer da necesidade virtude e construír por este camiño unha prosa xurídica apropiada en éuscaro.

Palabras clave: éuscaro xurídico, tradución xurídica, normalización

¹ Tradución ó galego de Lucía Estévez Costa.

Abstract

In the judicial sphere, the Basque language is treated in the courts as if it were a foreign language, ie sworn translators are appointed for each case. Spanish is the language of creation of legal texts, because legal practitioners have been trained in that language, because legal texts, the doctrine and jurisprudence are written in that language and because professional issues are dealt with in Spanish.

The consequence of the absence of both creation of legal texts and legal practice in Basque is the lack of a Basque legal corpus, the lack of legal and technical jargon in this language. Translation was the usual legislative technique, ie Basque version of the Spanish text were created. Therefore the Basque text is devoid of legal value from its origin, ie, it has a mere symbolic value because it is used by legal practitioners, which constitutes a handicap for the consolidation of legal terminology and legal discourse. But on the other hand, translation has made possible the adaptation of Basque legal uses, even when dealing with trials, with simulations of legal language without contrast in actual practice.

The big gap remains the lack of established legal discourse in Basque, as the legal texts in this language are almost always translations. However, even though the translation of state laws is not official, that is they are not authentic texts and have no legal value, it is necessary to provide versions in Basque for students and professionals. In brief, in order to build an appropriate legal prose in Basque, legal translations are needed.

Keywords: legal Basque, legal translation, normalization

1. Datos sociolingüísticos xerais

Segundo o IV Mapa Sociolingüístico do Goberno Vasco, no 2006 en Euskadi había 755.640 bilingües activos (37,5 %), 349.691 bilingües pasivos (17,3 %) e 910.926 persoas monolingües (45,2 %, non saben éuscaro). Dende a fin da ditadura rexistrouse un aumento cuantitativo do coñecemento do éuscaro, de maneira que hai 300.000 persoas bilingües máis que en 1981, pero en calquera caso, máis da metade da poboación non fala éuscaro. Con relación ao uso do éuscaro, o 21,4 % da poboación utilízao, isto é, bastante menos dos que o saben, polo que é evidente que o mero coñecemento dun idioma non implica sen máis o seu uso, tendo en conta ademais que non existen persoas monolingües vascas. Entre as novas persoas bilingües, o uso do éuscaro estancouse e é algo menor que antes, factor que, entre outros, revela a forza de inercia da maioría sociolingüística.

Se se repara no reparto ideolóxico do coñecemento, sabe éuscaro o 80 % dos votantes da esquerda nacionalista e case o 50 % dos do Partido Nacionalista Vasco, pero só o 14 % dos votantes do Partido Socialista e o 6 % dos do Partido Popular. É dicir, o coñecemento do éuscaro está vinculado claramente

coa adscripción ideolóxica, de xeito que é maior nos partidos nacionalistas e moi minoritario nos partidos estatais. Este é tamén un aspecto no que hai que avanzar, de forma que o conxunto da sociedade vasca chegue a percibir o éuscaro como un compoñente unitario.

Respecto do sistema educativo, o 80 % dos escolares do ensino básico estuda en éuscaro, aínda cando no ensino medio e sobre todo no ensino profesional e universitario as porcentaxes son moito menores.

2. Datos lingüísticos do ámbito xurídico

Os estudos xurídicos ofértanse totalmente en éuscaro dende pouco antes do 2000. No entanto, existe un corte coa práctica profesional. Neste sentido, entre os avogados o uso a nivel profesional é moi reducido; a modo de exemplo, na revista *Abokatuok* do Colexio de Avogados de Guipúscoa publícase en éuscaro o 8 % dos artigos.

Na Administración de Xustiza na actualidade, de 208 xuíces vascos só 16 están capacitados para dirixir unha vista en éuscaro. Segundo datos do Departamento de Xustiza o 30% do persoal auxiliar está capacitado para traballar en éuscaro. Por outro lado, non existen circuítos procesuais en éuscaro e o criterio lingüístico non conta para o reparto das causas. Á hora de analizar os motivos de que existan poucos euscaldúns entre o persoal ao servizo da xustiza, non hai que esquecer que no País Vasco a xente tradicionalmente non optaba ó funcionariado

Na actualidade existe un servizo de tradución e interpretación de éuscaro nos tribunais, que depende do Departamento de Xustiza do Goberno Vasco. A súa misión é traducir os documentos dos órganos xudiciais e os remitidos a eles polos profesionais xurídicos, as institucións e os cidadáns, así como tamén se ocupan da tradución oral das declaracións. O Consello de Goberno do Tribunal Superior do País Vasco sinalou en 1997 que “co fin de que non se vulneren as garantías constitucionais que deben observarse, a tradución ha de ser íntegra e exacta”. No 2007 o servizo contaba con 3 tradutores no seu cadro de persoal e con 5 eventuais, que desenvolveron 287 intervencións orais e 923 intervencións escritas.

3. Medidas de normalización lingüística na xustiza

A Constitución proclama o deber de coñecer o español e o dereito a usar o idioma propio da comunidade. É evidente que deber e dereito non están ao mesmo nivel e queda clara a primacía do español: se nas actuacións xudiciais algún dos intervinentes non sabe éuscaro, traducirase por medio dun tradutor, isto é, introdúcese a presenza do mediador lingüístico. Desta situación derívase que ao éuscaro outórgaselle a mesma consideración que ás linguas estranxeiras.

En canto á adscripción do persoal xurídico, os xuíces e maxistrados dependen do Consello Xeral do Poder Xudicial, e os secretarios e fiscais, do

Ministerio de Xustiza; a modo de inciso, unha das obrigas do fiscal é a defensa dos cidadáns, do que se debería deducir que este corpo fose sensible tamén ás particularidades lingüísticas da cidadanía. Canto ó persoal ao servizo da Administración de Xustiza, foi transferido ao Goberno Vasco, pero segue a pertencer a corpos estatais, polo que a aprobación dos cadros de persoal depende do Estado.

Inicialmente houbo escasa sensibilidade por parte dos poderes centrais e non se chegou aos mínimos requiridos pola cooficialidade e o bilingüismo. A non obrigatoriedade do perfil lingüístico e a súa simple consideración como mérito ten sido un dos cabalos de batalla. Un exemplo disto é a resolución do 1994 do Tribunal Supremo, que invalidou a valoración do éuscaro como mérito entre os xuíces “dado que o coñecemento da lingua é un extraxurídico”, e outro exemplo son os recursos do Goberno central contra os planos de normalización. O carácter estatal do servizo de xustiza, a politización do debate, os supostos dereitos dos funcionarios e a falta de planificación minguaron a penetración do éuscaro neste ámbito.

No ano 1996 produciuse a transferencia do persoal ao Goberno Vasco, e progresivamente fóronse adoptando diversas medidas de normalización, como a adscrición de persoal bilingüe, campañas de promoción do uso, a creación dunha comisión de normalización lingüística, a tradución unitaria de formularios, establecemento de pautas de comunicación oral, a dotación de tradución automática, etcétera. No 2008 publícase o decreto de regulación do proceso de normalización lingüística da Administración de Xustiza, regulación que deixa fóra do seu ámbito a xuíces, secretarios e fiscais. Nel recoñécese que “na Administración de Xustiza, pola súa especial complexidade, marco legal e atribución competencial, ata o día de hoxe non se puido iniciar un auténtico proceso de asignación de perfís lingüísticos na provisión dos postos de traballo e establecer unha planificación con pautas temporais na asignación de *preceptividades*. Polo tanto, cómpre adoptar unha serie de medidas que posibiliten dito tránsito a unha situación máis normalizada en materia lingüística”. Nese sentido, establécese que “nas convocatorias para cubrir determinados postos de traballo das comunidades autónomas cuxa lingua propia teña carácter oficial, esta poderá considerarse requisito esixible para o acceso aos mesmos, cando da natureza das funcións que cumpra desempeñar se derive tal esixencia”.

No deseño da nova oficina xudicial, na actualidade existen proxectos de seccións bilingües para dar ao cidadán unha resposta en éuscaro durante o procedemento íntegro, dado que a Administración de Xustiza é un servizo público e, polo tanto, debe ser ofrecido en ambas linguas.

4. A demanda do éuscaro na Administración de xustiza

Polo xeral, solicítase pouco o uso do éuscaro no ámbito da xustiza. Ademais do factor sociolingüístico, hai que recordar aquilo de que “non se pode

caer mal a quen ten tanto poder” e, de feito, houbo casos de danos colaterais en procedementos promovidos en éuscaro. No ano 2008 rexistráronse dous tipos principais de queixas en relación co éuscaro no ámbito xudicial: por unha parte, a existencia de dificultades para inscribir en éuscaro no Rexistro Civil aos recién nados e, por outra, demoras pola tradución de declaracións ou documentos redactados en éuscaro. A todo isto hai que engadirlle que as comunicacións realízanse con frecuencia en castelán, convertendo o cidadán en vixiante dos seus dereitos; isto revela que a lingua procedemental é unicamente o castelán. É dicir, a demanda do éuscaro non é moi grande, pero existe e a Administración de Xustiza ten grandes dificultades para atendela.

Desde a década dos noventa a tramitación do procedemento integramente en éuscaro ou a celebración de vistas só en éuscaro foi un dos puntos de litixio entre algúns cidadáns e letrados e a Administración de Xustiza, conflito que afectou tamén aos tradutores xurídicos. Algúns avogados non admiten o traballo dos tradutores, xa que os consideran instrumentos do Estado opresor e un obstáculo para a normalización do éuscaro. Algúns autores alertan de que a vista oral con intérprete pode conculcar o dereito á igualdade xurídica de ser preciso sistematicamente que un idioma oficial sexa traducido e non pode ser usado sen mediación. O Consello de Goberno do Tribunal Superior de Xustiza do País Vasco admite que os xuízos poden celebrarse en éuscaro e que esta situación sería a mellor, recoñece que o sistema do tradutor non é o máis axeitado e tamén que poden estar en entredito algúns dereitos fundamentais. No entanto, o Tribunal Constitucional di que a figura do intérprete non discrimina, que as medidas de tradución son a “resposta xurídica e lóxica”. En calquera caso, o Comité de Expertos para as Linguas Rexionais ou Minoritarias do Consello de Europa sinalou que non esixírlle o coñecemento do éuscaro a xuíces e maxistrados dificulta o cumprimento dos compromisos adquiridos na carta europea, e nese sentido, propugna a necesidade de modificar o marco xurídico e de aumentar o persoal bilingüe. Tamén o Ararteko (valedor do pobo de Euskadi) propón realizar unha reflexión sobre a necesidade da tradución, sempre e en calquera caso, dos documentos en éuscaro presentados ante os xulgados, indicando que deben producir todos os seus efectos sen necesidade dela, ao mesmo tempo que sinala tamén que o persoal do ámbito xudicial non é capaz na súa meirande parte de desenvolver o seu labor en ambos idiomas con solvencia profesional. No que se refire ao debate, cómpre non esquecer que algunhas instancias xudiciais seguen considerando admisible utilizar só o castelán, debido á súa condición de lingua oficial do Estado, mesmo cando o usuario escollese o éuscaro para a súa relación coa administración xudicial.

Na actualidade o habitual é designar un intérprete de éuscaro para a vista oral e os tribunais seguiron co sistema de tradución para responder ás demandas de éuscaro. A lei do éuscaro non establece con claridade cales son as obrigas dos tribunais para garantir os dereitos lingüísticos dos euscaldúns, polo

que segundo algúns autores quedou anticuada neste ámbito. É evidente que a realidade sociolingüística condiciona absolutamente o establecemento de perfís obrigatorios do persoal xudicial, pero resulta necesario tamén atender con axilidade os dereitos lingüísticos dos vasco parlantes.

5. A historia do éuscaro xurídico

En Euskadi o castelán foi, historicamente, a lingua de cultura e polo tanto foi tamén a lingua do mundo xurídico. O éuscaro nunca foi lingua do dereito, é dicir, lingua escrita normal de leis, xuízos e actuacións xurídicas, senón que ata fai pouco foi unha lingua subalterna, relegada a explicacións orais ou traducións escritas para a xente de a pé. Respecto do uso oral no ámbito xurídico-administrativo, recóllense testemuños do 1509 sobre o pregoneiro de Leketio, a presenza de escribán nas Xuntas Xerais no 1562, polémicas con párrocos sobre comunicacións municipais, etcétera. No referente aos testemuños escritos, son poucos os que se encontraron: fórmulas de xuramento matrimonial do século XVI, o bando municipal de Mondragón de 1705, o de Villabona do 1885, as ordenanzas municipais de Eibar do 1754, diversas cartas entre municipios fronteirizos, etcétera. No século XIX rexístranse sinais de certa oficialidade do éuscaro nas Xuntas Xerais; trátase de traducións escritas de carácter máis ben simbólico, dado que xa desde o século XVI se estableceu a obriga de coñecer o castelán por parte dos participantes nas Xuntas Xerais.

Con respecto á oficialidade, o primeiro gran salto prodúcese no 1936 co Estatuto de Autonomía, que inaugura a cooficialidade lingüística e a edición bilingüe do Boletín Oficial do País Vasco. A posguerra trae consigo un enorme baleiro. Coa recuperación da autonomía política en 1979, establécese de novo a cooficialidade do éuscaro e esta irrompe masivamente no mundo administrativo e xurídico, case unicamente da man da tradución. O éuscaro atópase revitalizado a nivel ideolóxico, pero debilitado socioloxicamente. Había esperanzas de que a euscaldunización do mundo administrativo e xurídico tivese efectos multiplicadores no resto dos ámbitos. Non obstante, co éuscaro estándar sen configurarse aínda plenamente –o éuscaro unificado nace a finais dos anos sesenta, pero o impulso forte para a definición do seu corpus non se produce ata os anos noventa–, xorden dúas tendencias na linguaxe xurídico-administrativa en éuscaro: a purista, herdeira da tradición do boletín do 36, e a renovadora, que aposta por unha linguaxe máis próxima ao modelo castelán. Desde mediados dos anos noventa, prodúcese un abandono das tendencias extremas de ambas posicións e unha confluencia na terminoloxía e fraseoloxía xurídica.

Na actualidade, o Servizo Oficial de Tradutores do Goberno Vasco ten encomendado por norma fixar a terminoloxía xurídica en éuscaro. Por outro lado, a determinación terminolóxica estase a desenvolver de maneira simultánea á estandarización do éuscaro que realiza a Euskaltzaindia (academia vasca da lingua), de forma que das 21.000 entradas do dicionario unificado 1.866 son termos xurídicos (10 % del total).

6. Estudos xurídicos en éuscaro

O obxectivo é a progresiva euscaldunización do mundo xurídico e o ideal é que todos os operadores que interveñen na Administración de Xustiza sexan bilingües. No ano 1986 creouse unha escola de tradutores do ámbito administrativo e xurídico (ALAIÉ), que estivo en funcionamento tres anos, onde alén de nocións e práctica tradutolóxica impartíanse tamén coñecementos de Dereito. Hoxe en día as facultades de Dereito ofertan liñas en éuscaro dos estudos xurídicos, para o que publican manuais en éuscaro e edicións bilingües dos principais textos do ordenamento xurídico español.

A Facultade de Dereito da Universidade de Deusto conta desde 1993 cun Seminario de Éuscaro Xurídico e na actualidade ofrece formación xurídica en éuscaro e traballa na investigación do éuscaro xurídico. O obxectivo é contar con textos de referencia en éuscaro para alumnos e profesionais xurídicos, polo que se lle dá prioridade á elaboración de manuais, en primeiro lugar, e logo á tradución de leis. En concreto, ten publicados xa uns 15 manuais en éuscaro e, dentro da colección *Lege Testuak* de textos legais estatais, uns 15 títulos bilingües. De cara ó futuro ten previsto especializarse en traducións xurídicas, co fin de constituír un corpus xurídico bilingüe actualizado coa normativa máis importante do ordenamento xurídico. Neste sentido, propugna que a tradución xurídica corra por conta de xuristas, debidamente adestrados en lingüística e tradución. A función da universidade sitúase na configuración do corpus xurídico (terminoloxía e discurso).

Con respecto á Universidade do País Vasco, a Facultade de Dereito ten desde 1985 un Seminario de Éuscaro Xurídico e desde 1999 imparte todas as materias de Dereito en éuscaro. Do mesmo xeito que a de Deusto, traballa tamén na creación de manuais e na tradución de textos legais. Para a elaboración dos manuais, optou máis ben pola vía da creación que pola tradución e conta xa con 13 títulos publicados. No eido dos textos legais bilingües, ao contrario que no caso de Deusto, os protagonistas son os tradutores, cuxos textos son revisados posteriormente por expertos xurídicos en forma de seminario. A colección bilingüe *Legeak* ten publicados xa 6 títulos.

A actuación das universidades estase a realizar coa axuda do Goberno Vasco (Departamento de Xustiza, IVAP Instituto Vasco da Administración Pública) e a colaboración de entidades do ámbito do éuscaro (UZEI, Elhuyar). O IVAP publica en Internet toda a lexislación bilingüe traducida; na actualidade o fondo conta con 6 textos históricos, 3 da comunidade autónoma vasca e 68 de lexislación estatal, así como diversa normativa comunitaria.

7. O estado actual do éuscaro xurídico

No ámbito xudicial, o éuscaro é tratado nos tribunais como se fose un idioma estranxeiro, é dicir, désígnanse tradutores oficiais para as vistas. Por outra parte, as institucións con capacidade lexislativa e normativa do País Vasco (Parlamento e Xuntas Xerais) non elaboran os seus textos en éuscaro.

O castelán é a lingua de creación dos textos xurídicos, porque os operadores xurídicos formáronse en tal lingua, porque o ordenamento xurídico, a doutrina e a xurisprudencia están nesa lingua e porque os asuntos sectoriais se tratan en castelán. Neste sentido, por exemplo nas Xuntas Xerais de Guipúscoa, é posible substanciar o procedemento normativo integramente en éuscaro, pero a condición previa é que ninguén demande tradución, o que supón que o éuscaro teña unha situación sociolingüística equiparable ao castelán. A realidade é que ata agora só houbo un par de normas ou leis elaboradas inicialmente en éuscaro. Ao mesmo tempo que a situación sociolingüística do éuscaro na sociedade vasca se potencia, poderán darse avances neste sentido se, como sería desexable, os políticos e técnicos que interveñen na creación e tramitación de textos normativos chegan a dominar o éuscaro e teñen vontade de lle dar un tratamento preferente. Pero mentres tanto, o éuscaro seguirá subordinado ao castelán e limitado case unicamente á tradución.

A consecuencia da ausencia de creación e de práctica xurídica en éuscaro é a carencia dun corpus xurídico euscaldún, a carencia dunha linguaxe técnica e xurídica na devandita lingua. A tradución foi a técnica lexislativa habitual, é dicir, xeráronse versións en éuscaro do texto castelán. Por iso o texto vasco perdeu desde a súa orixe seguridade xurídica, isto é, ten un mero valor simbólico dado que non é usado polos operadores xurídicos, o que constitúe un hándicap para a consolidación terminolóxica e discursiva. Pero, por outra parte, a tradución fixo posible a adecuación do éuscaro aos usos xurídicos, mesmo cando se tratara de ensaios, de simulacións de linguaxe xurídica sen contraste na práctica real.

En éuscaro as linguaxes de especialidade pasaron do fácil ao difícil, do sinxelo ao complicado, da man da educación. No dereito, en cambio, desde un comezo houbo que por en éuscaro unha serie de textos casteláns, á marxe da súa dificultade ou do seu nivel técnico. Foi unha decisión política: o éuscaro, como lingua oficial, debía aparecer ao nivel do castelán. Non está claro para que nin para quen se elaboraron ditos textos vascos: non cumprían unha función comunicativa normal, senón simbólica e formativa. Por outro lado, nun primeiro momento creáronse glosarios (“dicionarite”) para despois pasar aos textos, esquecendo que a adecuación da terminoloxía se debe poñer a proba nos textos.

Como se sinalou máis arriba, desde 1979 ata 1994 os tradutores xurídico-administrativos en éuscaro dividíronse en dúas escolas (a purista e a renovadora) e existiu unha gran dispersión terminolóxica (algún autor rexistrou neste período 3,24 correspondencias en éuscaro para cada termo castelán). A mediados dos noventa, todas as instancias implicadas comezaron a traballar de forma coordinada e con criterios máis ou menos comúns. Realizáronse diversas xornadas sobre terminoloxía xurídico-administrativa; creáronse grupos multilaterais de normalización que acordaron os modelos de documentos xudiciais, a tradución do Código Penal, etcétera; creouse unha comisión de terminoloxía

no seo do Consello Asesor do Éuscaro do Goberno Vasco; propúxose a publicación bilingüe dos principais textos do ordenamento xurídico.

8. A tradución xurídica en éuscaro

A linguaxe xurídica é un tecnolecto constituído polos usos especializados que no ámbito dunha lingua se realizan no mundo do dereito. Na maior parte dos aspectos esta linguaxe de especialidade ten as mesmas características que a linguaxe xeral, pero contén algunhas particularidades morfolóxicas e sintácticas e, sobre todo, un léxico especializado. O reto principal é, pois, recoller a categorización conceptual realizada en castelán e crear a correspondente terminoloxía en éuscaro. Polo tanto, cómpre alcanzar un amplo consenso.

En xeral, pode dicirse que trala división inicial en dúas escolas chegouse a unha certa unificación da linguaxe xurídico-administrativa, de forma que o balance destes últimos quince anos é bastante positivo pois estase a alcanzar unha prosa máis natural que antano sen perder a precisión requirida neste ámbito. No entanto, segue sen se consolidar unha linguaxe xurídica unitaria en éuscaro: por unha parte, a tradución de textos normativos emanados das institucións vascas é aínda demasiado dispersa e, por outra, seguen a existir “dialectos” xurídicos ao abeiro das diversas entidades polo que cada grupo produtor continúa a recorrer o seu propio camiño. Respecto da terminoloxía, o profesor Antton Elosegi salienta que aínda existe unha tendencia reduccionista, de forma que se perden matices dos termos casteláns por déficit de coñecemento xurídico e polo uso das palabras “de sempre”.

A miña opinión é que habería que centralizar a fixación terminolóxica no banco de datos Multiterm do Goberno Vasco, converténdoa na autoridade única na materia, pero depurando e actualizando a súa terminoloxía xurídica. Para tal fin habería que potenciar a Comisión de Terminoloxía do Consello Asesor do Éuscaro co fin de aumentar e axilizar o seu labor unificador. De xeito paralelo, a tradución de textos legais debería estar tamén máis centralizada e consensuada, de xeito que se poida definir unha prosa xurídica unitaria para toda a produción normativa en éuscaro, para o que se podería crear unha comisión de normalización da linguaxe xurídica, xa que na actualidade non existe suficiente coordinación de esforzos. Isto é, existe bastante confluencia en textos e fraseoloxía, pero debería haber máis traballo en común e unha maior unificación.

A linguaxe xurídica do castelán caracterízase polo seu hermetismo, mesmo se podería dicir que é unha linguaxe escura e complicada mesmo para os profesionais. A todo isto habería que lle engadir que no ámbito do dereito conflúe unha gran variedade de campos. A este respecto, o éuscaro non creou unha retórica xurídica semellante ao castelán, optou por camiños máis chairos e transparentes, obrigado pola mesma estrutura da lingua. En calquera caso, hai que lembrar que unha linguaxe elaborada non ten por que ser inimiga dunha linguaxe clara. Cómpre coidar a adecuación comunicativa da prosa xurídica en

éuscaro, pero tamén é verdade que a linguaxe xurídica, polo lugar social no cal se produce, debe ser unha linguaxe elaborada e trabada, unha linguaxe culta.

O gran déficit segue a ser a falta dun discurso xurídico creado en éuscaro, dado que os textos xurídicos nesta lingua son case sempre traducións. Non obstante, mesmo cando a tradución das leis estatais non sexa oficial, é dicir, non se trate de textos auténticos e sexan textos sen valor xurídico, é preciso ofrecer versións en éuscaro a alumnos e profesionais. Cómpre facer da necesidade virtude e construír por este camiño unha prosa xurídica apropiada en éuscaro.

O profesor Antton Elosegí sinala que neste eido a tarefa principal cómpredelle aos xuristas. Indica que todos os males da linguaxe xurídica en éuscaro proveñen da falta de uso, de que non se teña inserido de verdade no mundo xudicial. Se os xuristas vascos usasen na práctica o éuscaro, poderíase acadar comprensibilidade, seguridade xurídica e unidade terminolóxica, pero en caso contrario, non. Se o éuscaro non é funcional en xuízos, contratos, escrituras, etcétera, resultará estéril o grande esforzo da universidade. Así mesmo, salienta tamén que o excesivo condicionamento da tradución se soluciona unicamente convertendo o éuscaro en lingua de traballo, algo que é realidade nalgunhas pequenas administracións e en determinadas actuacións do mundo da cultura e da educación, pero non na Administración de Xustiza. O profesor Andrés Urrutia tamén resalta que cómpre superar o corte que se produce a partir da universidade, para pasar ao uso práctico. Por outro lado, o lexislador debería responsabilizarse tamén da calidade da tradución, ao mesmo nivel que se preocupa da calidade xurídica do traducido.

Respecto á fixación da linguaxe xurídica en éuscaro, diversos autores defenden que os creadores das linguaxes de especialidade son os profesionais do sector, neste caso os xuristas, e que os lingüistas deben limitarse a asesorar e colaborar. Aínda así, a tradución xurídica é igual que a doutros ámbitos, excepto polos seus posibles efectos, dado que pode reportar graves consecuencias penais. De calquera xeito, o ideal sería que a mesma persoa abranguese ambos campos de coñecemento.

Indicouse que a normalización lingüística no ámbito xurídico está asentada na tradución. O feito de que o leme do éuscaro xurídico sexa gobernado pola tradución achega evidentemente indubidables beneficios ao éuscaro, posto que fai que se adapte a unha nova linguaxe, a novos termos e rexistros. Así, a tradución xurídica revitaliza e axiliza o éuscaro, do mesmo xeito que o está a facer a tradución literaria.

9. Propostas de futuro

Con respecto á organización da Administración xudicial, como se indicou máis arriba, cómpre crear oficinas e xulgados bilingües que atendan a situación sociolingüística dos distintos partidos xudiciais e incorporar o criterio de lingua no reparto de causas, de forma que se supere o estadio da tradución,

que o éuscaro se transforme tamén en lingua de traballo e que se garantan así mellor os dereitos lingüísticos dos vasco parlantes. Para conseguilo resulta imprescindible acelerar a euscaldunización do persoal, “en todos os niveis, pero principalmente entre xuíces e fiscais” –como indica o comité de expertos do Consello de Europa–, para que o éuscaro poida ser lingua de traballo do tribunal. Hai que, polo tanto, promover a carreira xudicial entre os máis novos que coñecen o éuscaro.

En relación coa actitude da sociedade, ao mesmo tempo que se potencia a situación sociolingüística da lingua vasca é preciso aumentar a demanda de éuscaro no ámbito xudicial, de forma que se exerza presión sobre a oferta da Administración xudicial e dos operadores xurídicos e a faga subir. A normalización lingüística do servizo xudicial é importante, por suposto, pero será en definitiva a actitude da sociedade en xeral, a súa adhesión lingüística, a demanda de éuscaro que aquela faga, a que definirá o futuro da lingua vasca neste ámbito.

Respecto á produción legislativa en éuscaro, é conveniente que os lexisladores asuman con maior responsabilidade o control, tanto lingüístico como xurídico, sobre os textos en éuscaro, así como que os operadores legislativos (técnicos e políticos) vaian dando pasos na creación normativa en éuscaro ou na corrección.

No que se refire ao modelo de linguaxe xurídica, como xa se sinalou, cómpre unificar máis os criterios. Na área da terminoloxía, é preciso depurar e actualizar o fondo terminolóxico xurídico de Euskalterm, así como axilizar a súa xestión. No eido do discurso xurídico, hai que avanzar na fixación da fraseoloxía xurídico-administrativa en éuscaro e para iso cómpre tamén acadar a normativización sintáctica do estándar. Así, como se propuxo antes, se cadra pode ser conveniente a creación dun grupo de traballo para a normalización da linguaxe xurídica, constituída entre as universidades e o Goberno, con autoridade para establecer pautas terminolóxicas e estilísticas para a elaboración e a tradución de leis e normas en éuscaro.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ARARTEKOA. 2008. *Informe anual de 2008*. [Dispoñible eln liña: <http://www.ararteko.net>].
- BEHATOKIA. 2008. *Hizkuntza-eskubideen egoera Euskal Herrian 2008an*. [Dispoñible eln liña: <http://www.behatokia.org>].
- DEPARTAMENTO DE XUSTIZA. sd. Administración de Xustiza en Euskadi. [Dispoñible eln liña: <http://www.justizia.net>].
- EIZIE. 1990. *Senex*, Boletín de EIZIE Asociación de Tradutores, Correctores e Intérpretes de Lingua Vasca, n.º 9. [Dispoñible eln liña: <http://www.eizie.org>].

- EIZIE. 1994. *Senex*, Boletín de EIZIE Asociación de Tradutores, Correctores e Intérpretes de Lingua Vasca, n.º15. [Disponible en línea: <http://www.eizie.org>].
- EIZIE. 1997. *Senex*, Boletín de EIZIE Asociación de Tradutores, Correctores e Intérpretes de Lingua Vasca, n.º19. [Disponible en línea: <http://www.eizie.org>].
- EIZIE. 2008. *Senex*, Boletín de EIZIE Asociación de Tradutores, Correctores e Intérpretes de Lingua Vasca, n.º35. [Disponible en línea: <http://www.eizie.org>].
- ELEBIDE. 2008. *Memoria 2008*. [Disponible en línea: <http://www.euskara.euskadi.net>].
- EUSKO IKASKUNTZA. 2000. *Eleria. Boletín dos Xuristas do País Vasco*, n.º 7. Eusko Ikaskuntza: San Sebastián
- EUSKO IKASKUNTZA. 2001. *Eleria. Boletín dos Xuristas do País Vasco*, n.º 8. Eusko Ikaskuntza: San Sebastián
- EUSKO IKASKUNTZA. 2003. *Eleria. Boletín dos Xuristas do País Vasco*, n.º 11. Eusko Ikaskuntza: San Sebastián
- EUSKO IKASKUNTZA. 2004. *Eleria. Boletín dos Xuristas do País Vasco*, n.º 12. Eusko Ikaskuntza: San Sebastián
- EUSKO IKASKUNTZA. 2005. *Eleria. Boletín dos Xuristas do País Vasco*, n.º 13 e 14. Eusko Ikaskuntza: San Sebastián
- INSTITUTO VASCO DA ADMINISTRACIÓN PÚBLICA. sd. Textos legais en éuscaro. [Disponible en línea: <http://www.ivap.euskadi.net>].
- UNIVERSIDADE DE DEUSTO. sd Publicacións. [Disponible en línea: <http://www.deusto.es>].
- UNIVERSIDADE DO PAÍS VASCO. sd. Publicacións. [Disponible en línea: <http://www.ehu.es>].
- VIARIOS. 2001. *Plurilingüismo y técnica legislativa*. Universidade de Deusto: Bilbao.
- VIARIOS. 2005. *Lenguaje jurídico y traducción: perspectivas desde el euskera*. Universidade de Deusto: Bilbao.

O MOVIMENTO ANTROPÓFAGO DO BRASIL¹

Edwin Gentzler

University of Massachusetts Translation Center
gentzler@complit.umass.edu

O “Canibalismo”, malia ter cada vez máis aceptación entre os estudosos como metáfora dos estudos poscoloniais, deriva, de feito, dun movemento modernista que data de comezos da década de 1920. Coñecido como *movimento antropófago* e fundado por José Oswald de Andrade Souza (1890-1954) no 1928 mediante o “Manifesto antropófago”, que se publicou orixinariamente no primeiro número da *Revista de Antropofagia* (de Andrade, 1928), este grupo inclúe só un dos moitos manifestos de avangarda característicos daquela época, e entrecrúzase coas escolas modernistas que daquela se estaban a desenvolver en Europa e nas Américas. Se ben os lectores occidentais están máis que familiarizados co dadaísmo, o expresionismo, o cubismo, o futurismo ou o vorticismo, algúns movementos latinoamericanos como a antropofaxia ou outros con ela relacionados, como o Pau-Brasil e o Verde-Amarelo ficaron descoñecidos internacionalmente ata que un grupo de tradutores como os irmáns Haroldo e Augusto de Campos os resucitaron a mediados da década de 1960; retomáronos despois tamén cineastas como Joaquim Pedro de Andrade, Glauber Rocha e Nelson Pereira dos Santos a finais da década de 1960 e comezos da de 1970, músicos como Caetano Veloso entre as décadas de 1970 e 1980 e, máis recentemente, nas décadas de 1980 e 1990, críticos e teóricos entre os que se atopan Else Vieira, Sergio Bellei, Roberto Schwarz e Nelson Ascher.

No 1920, o pintor francés Francis Picabia (1879-1953) publicou un “Manifeste cannibale” nun xornal parisino chamado *Dadaphone* e máis tarde editou a revista *Cannibale* como parte do movemento dadaísta (Nunes 1984:159, Bary 1991:36). No seu artigo de 1987 “Tupy or not Tupy”, o crítico literario e cinematográfico brasileiro Randal Johnson suxire que os dadaístas vían o

¹ Capítulo 4 do libro de Edwin Gentzler *Translation and Indentity in the Americas* (2008), Routledge. Reproducido con permiso de Taylor & Francis Books UK. Tradución galega de Alberto Álvarez Lugiés.

canibalismo como un concepto agresivo dirixido a estarrecer a burguesía. Os futuristas como Marinetti relacionaban o canibalismo con rituais precolombinos. Malia Oswald de Andrade ser criticado por estar moi influído polos movementos artísticos europeos (ibid. 46), ata o punto de que o crítico brasileiro Menotti del Picchia chamou o movemento *Pau-Paris* (Picchia, 1927; cf. tamén Athayde, 1966), a visión europea da antropofaxia difire da brasileira. En primeiro lugar, os europeos estaban a importar un concepto estranxeiro e a adaptalo ás súas propias ideas; o concepto de canibalismo, xa que logo, comportaba as tópicas imaxes dos indíxenas empregadas para arrepiar os europeos. Para os brasileiros o canibalismo combinaba elementos nativos con acontecementos históricos e socio-relixiosos coloniais e poscoloniais. A antropofaxia converteuse nun vehículo co que explorar o pasado e co que cuestionar as interpretacións do devir cultural e nacional do Brasil. En segundo lugar, mentres que en Europa o canibalismo se explotaba polas súas connotacións negativas, para simbolizar un comportamento salvaxe e sanguinario, en Brasil víase de cote en termos máis positivos, simbolizaba as mellores virtudes da raza amerindia, que sobreviviu malia ser conquistada. Rastrexar o sangue dos indíxenas americanos permitía acceder a unha morea de elementos étnicos, morais, xeográficos e políticos que son tamén parte da identidade brasileira. Finalmente, e se cadra isto é o máis importante, a diferenza dos conceptos reside na actitude política cara a Europa. Mentres a metáfora europea seguía a concibir o canibal como algo primitivo, carente de civilización, exótico, estrano e estranxeiro, que se había de subsumir nos movementos artísticos europeos para estes explotáreno, a metáfora brasileira comprendíase nidiamente como unha forma de resistencia ante a cultura europea. No Brasil a antropofaxia simbolizou a fin da imitación e ofrecía unha alternativa á influencia da cultura europea. A copia e a importación de formas artísticas e sociopolíticas morreran; acababan de nacer unha nova arte e os movementos sociopolíticos. Deste xeito, a década de 1920 no Brasil supuxo o primeiro chanzo na creación dunha cultura nacional brasileira orixinal e dunha identidade brasileira diferenciada. A tradución, que no pasado servira como instrumento acrítico para a importación da cultura europea, converteuse nunha das ferramentas artísticas do novo proceso de deglución, non como receptáculo para acoller as formas e as ideas europeas, senón como vehículo para consumir as ideas europeas e despois reeloralas en función das tradicións e das circunstancias nativas.

Dende un punto de vista histórico, o movemento “antropófago” hoxe en día non é unha moderna teoría da década de 1990, senón máis ben unha teoría cun pasado longo e complexo. As traducións e os textos antropófagos están inzados de costumes relixiosos e tribais enraizados en tradicións non europeas, como as complexas formas de referencia ós xefes indíxenas, deuses, plantas, recursos naturais e mitos. De feito, o uso mesmo do termo “antropófago” ten un dobre significado. En primeiro lugar, refírese ó costume dos indios Tupí (os Tupinambá), un dos grupos indíxenas máis grandes do Brasil na época da

conquista, de comer os guerreiros derrotados para absorber a súa forza. En segundo lugar, xoga coas nocións europeas máis pexorativas do canibalismo como un acto bárbaro e herético, un acto que segue a abraiar o mundo occidental civilizado (léase cristián). De feito, a meirande parte do esforzo colonizador estaba dirixido a civilizar os pagáns que cometían actos sacrílegos; practicamente todos os indios Tupís foron asasinados polos civilizadores cristiáns. Esta ambivalencia é o que lle dá ó termo o seu valor artístico, no que collen o xogo, a parodia e a polivalencia, valores que atraen, ademais dos estudosos da tradución, os teóricos contemporaneos da deconstrución e dos estudos poscoloniais. Do mesmo xeito que Derrida fala do *pharmakon* para se referir tanto ó veneno como á súa cura, os antropófagos do Brasil refírense á antropofaxia como problema e cura ó mesmo tempo. Ó utilizar aquilo que historicamente fora reprimido pola cultura europea e a intelligentsia brasileira colonizada, a inxesta ritual do sangue do inimigo converteuse nun concepto útil que permitía o acceso a modos de pensamento reprimidos política e intelectualmente. No canto de suxerir que sempre queda a posibilidade de volver a un estado precolombino ideal, a antropofaxia acepta aspectos da presenza europea sen esquecer as tradicións, formas e significados nativos.

Os indios Tupinambá que practicaban a antropofaxia non eran en absoluto pagáns nin infieis. De feito, estas prácticas eran moi relixiosas e semellantes en moitos aspectos ó rito cristián da comunión, co acto simbólico de beber o sangue de Cristo. Para os indios Tupí o canibalismo non tiña nada que ver coa noción europea, que implica devorar, desmembrar e mutilar; pola contra, para os Tupí significaba un acto de recuperación que se facía por amor, honor ou nutrición. Só inxerían os guerreiros máis valentes e virtuosos. En primeiro lugar, levaban estes guerreiros a vivir na súa comunidade, coas familias e fillos da tribo vencedora, para poderen aprender das virtudes dos soldados capturados. O acto final de comer os valentes era tanto simbólico como físico. A antropofaxia víase como un acto de nutrición no que se inxerían os valores positivos dos afoutos soltados derrotados para absorbelos e facelos parte da futura identidade física e mental da comunidade victoriosa.

No filme *Como era gostoso o meu francês*, producido en Brasil no ano 1971, Nelson Pereira dos Santos proporciónanos un dos mellores retratos da cultura Tupí. Dos Santos, integrante do movemento *Cinema Nova* do Brasil das décadas de 1960 e 1970, levou a cabo unha ampla investigación antropolóxica sobre as tribos amerindias e consultou descricións históricas das mesmas, como a de Hans Staden un canoneiro alemán dun barco portugués capturado polos Tupinambá que conseguiu escapar do cativerio e contalo en *Warhaftige Historia und beschreibung eyner landtschafft der Wilnen Nacketen Grimmi-gen Menschfresser Leuthen in der Newenwelt America*, (Verdadeira historia e descrición dun país de salvaxes espídos, feroces e caníbais do Novo Mundo de América), publicado en 1557. Dos Santos reconstruíu unha aldea Tupinambá completa, con vestiarios e decoracións baseados en debuxos daquela época.

No filme, os indios capturan un soldado francés que toman por portugués. Lévanos á aldea, onde vive coa familia do xefe e ensíñalles ós indios moitas cousas, entre elas o uso das armas europeas. O soldado namórase da filla do xefe, que lle corresponde co seu amor. Os espectadores que pensen que este trato afectuoso por parte da familia lle vai salvar a vida van levar unha decepción, xa que o amor que senten polo francés non fai máis que reforzar a determinación da comunidade de levar a cabo o acto definitivo de veneración.

Para os escritores, tradutores e cineastas brasileiros, a antropofaxia converteuse nun dos valores principais que ilustran a especificidade cultural brasileira, o seu desenvolvemento bicultural e unha identidade nacional complexa e de cote contraditoria. Mediante a reinterpretaion, a reescrita e a tradución da súa propia cultura, incorporando os elementos positivos das tradicións europea e brasileira, pero sen deixar de poñer en cuestión ó mesmo tempo as fontes europeas, estes autores chegaron a unha teoría moi orixinal da tradución e da formación da identidade que é vizosa dende o punto de vista histórico, diversa no cultural e que se anticipa a moitos dos debates característicos da teoría crítica occidental contemporánea. Os estudosos brasileiros da tradución fan fincapé no multilingüismo máis que no monolingüismo, e nunha conformación cultural híbrida e complexa máis que en concepcións segregadas, nativistas e de cote xenófobas. Ó longo deste capítulo defenderei a idea de que os teóricos da tradución antropófaga comprenden perfectamente o dobre valor da metáfora caníbal e as posibilidades culturais únicas que nos descubren os seus defensores; posibilidades que lles permiten aos brasileiros, e por extensión a outros americanos, forxar a súa propia identidade cultural diferenciada.

O Manifesto Antropófago

O *Manifesto Antropófago* (1928) de Oswald de Andrade é un documento complexo: chocalleiro, polémico, cheo de *double entendres*, e inzado de referentes culturais indíxenas. Unha das súas mellores traducións ó inglés atópase na versión anotada de Leslie Bary titulada “Oswald de Andrade’s ‘Cannibalist Manifesto’” (1991)². Nunha pequena introdución na que Leslie Bary contextualiza o documento, explícase que o manifesto deste poeta modernista brasileiro formaba parte das declaracións das avangardas da época, como o “Prefácio interessantíssimo” do poemario *Paulicéia Desvairada* de Mario de Andrade, publicado en 1921; ou como a editorial do número do 15 de maio de 1922 de *Klaxon*, no que se daba conta da “Semana de Arte Moderna” celebrada en São Paulo a comezos dese ano. Oswald de Andrade publicara un manifesto anterior en 1924 titulado “Manifesto da poesía Pau-Brasil” no que falaba dunha poesía con calidade para ser exportada e que non aceptaba copiar

² Entre outros lugares, pódese consultar o texto orixinal do manifesto nas páxinas da revista *Tanto* no enderezo <<http://www.tanto.com.br/manifestoantropofago.htm>>. Data de última consulta 21/06/11. [N. do T.]

os modelos europeos, senón que quería buscar as súas fontes na historia e na cultura popular brasileiras. O movemento Pau-Brasil rexeitaba o verso erudito e de imitación, que Oswald de Andrade asociaba cos colonizadores portugueses e coa elite literaria brasileira; como reacción buscaban un contrapunto na orixinalidade da vida diaria indíxena. Lonxe de promover copias de baixa calidade da arte europea, Oswald de Andrade reclamaba unha forma poética nova, “áxil e inocente” (Bary 1991:35) que fixese fincapé na mocidade, nos novos comezos, na orixinalidade e na creatividade.

O Manifesto Antropófago de 1928 foi unha versión máis madura e polémica dun manifesto anterior, máis sen ignorar os aspectos máis chocalleiros. Como indica Bary:

The *MA (Manifesto Antropófago)* challenges the dualities of civilization/barbarism, modern/primitive, and original/derivative, which had informed the construction of Brazilian culture since the days of the colony. In the *Manifesto Antropófago*, Oswald subversively appropriated the colonizer’s inscription of America as a savage territory which, once civilized, would be a necessarily muddy copy of Europe (1991:35).

A antropofaxia de Oswald de Andrade rexeita a noción europea do salvaxe idealizado e ofrece no seu lugar un individuo poderoso, múltiple e moi intelixente pero en conflito. Velaquí algúns exemplos dos principios do Manifesto:

Só a antropofagia nos une. Socialmente. Economicamente. Filosoficamente.

* * *

Tupy, or not tupy that is the question.

* * *

Só me interessa o que não é meu. Lei do homem. Lei do antropófago.

* * *

Foi porque nunca tivemos gramáticas, nem coleções de velhos vegetais. E nunca soubemos o que era urbano, suburbano, fronteiro e continental.

* * *

Queremos a revolução Caraíba. Maior que a Revolução Francesa. A unificação de todas as revoltas eficazes na direção do homem. Sem nós a Europa não teria sequer a sua pobre declaração dos direitos do homem.

* * *

Mas nunca admitimos o nascimento da lógica entre nós.

* * *

O espírito recusa-se a conceber o espírito sem corpo. O antropomorfismo. Necesidade da vacina antropofágica. Para o equilibrio contra as relixións de meridiano. E as inquisicións exteriores.

* * *

Tínhamos a justiça codificación da vingança. A ciencia codificación da Magia. Antropofagia. A transformación permanente do Tabu em totem.

(de Andrade, 1928-1999)

Os postulados do manifesto inclúen citas de poesía Tupí, xustaposicións de maxia e lóxica, un cuestionamento da medición do progreso en función da tecnoloxía e as máquinas, dúbidas sobre as estruturas patriarcais, referencias positivas ás culturas matriarcais, redefinicións de conceptos como a felicidade e unha ponderación da antropofaxia como forma de absorción das cualidades do inimigo, sexa este un mesmo, alguén alleo ou algo sagrado. A antropofaxia parte, segundo se pon de relevo no manifesto, do carnal, pasa polo sexual, chega á amizade e á camaradería e remata invariablemente no amor e na reverencia (na súa simultánea irreverencia). A antropofaxia vese como algo indíxena, sempre en contraposición coa “peste dos chamados povos cultos e cristianizados” (1928-1999).

O ton do manifesto de Oswald de Andrade é tan importante como o propio contido. O humor, a parodia, o xogo e a ironía son tan importantes para o movemento como as ideas mesmas. En efecto: o estilo reflicte o significado; a parodia permítelle a de Andrade referirse en termos positivos a certos europeos como Montaigne, Rousseau, Freud, William James ou Herman Keyserline, ó tempo que rexeita outros como os misioneiros xesuítas Vieira e o padre Anchieta, reis e emperadores portugueses como Dom João VI e Dom Pedro I, e intelectuais como Lévy-Bruhl e Goethe. A frase “tupy, or not tupy” ilustra a parodia de Shakespeare, os dúplos e triplos sentidos, a irreverencia e reverencia simultáneas, a referencia a costumes indíxenas reprimidos, marcados estes polo son do “p”, foneticamente xordo ou áfono (sen voz) e representativo dos silenciados pobos indíxenas do Brasil en contraposición co “b” foneticamente sonoro e indicativo da voz autoritaria do amo europeo. Esta reescritura dos clásicos europeos por medio das experiencias fonéticas e culturais do Brasil produciu novos significados e perspectivas especificamente brasileiros imbricados nunha complexa práctica tradutiva que fai abrollar novas definicións de tradución como transcreación e transculturación. O cambio de iconas culturais europeas por símbolos e campos de referencia nativos é característico do estilo antropófago: devorar a Shakespeare e revitalizar a Hamlet absorbido e transformado pola experiencia brasileira. Para Oswald de Andrade o movemento conservárase nacente e inocente se pasaba á escena mundial, provocando un movemento revolucionario que demandase dos intelectuais unha reconsideración de cuestións como o fascismo, o capitalismo, o comunismo e o imperia-

lismo, ós que o mundo se enfrontaba naquela altura, e que se abrisen a outras versións/visións da construción da sociedade, do xénero, da cultura e do progreso. Malia o movemento esgazarse e esmorecer durante as décadas de 1930 e 1940, nunca morreu definitivamente. Os poetas e tradutores Haroldo e Augusto de Campos tiveron un papel fundamental no proceso de conceptualización e expansión do movemento antropófago, que se converteu nunha das principais teorías poscoloniais da literatura e da cultura, se non na principal.

Tradución e antropofaxia: Haroldo de Campos

O movemento antropófago do Brasil experimentou un período de RECEPCIÓN despois da vertixe inicial da década de 1920. Intervíñeron moitos factores, entre os cales cómpre citar a aparición de faccións: Oswald de Andrade evolúu cara á esquerda e mesmo se uniu ó partido comunista na década de 1930; outros víronse atraídos por políticas máis conservadoras, e algúns como Plínio Salgado, un dos fundadores do *movimento verde-amarelista*, viraron cara aos movementos fascistas, que daquela estaban a gañar en popularidade no Brasil. No eido político, a etapa posterior á Primeira Guerra Mundial foi para o Brasil unha época chea de convulsións, como a revolta da Escola Militar de Rea-lengo do ano 1922; o estalido de distintas revolucións que chegaron á capital estatal, São Paulo, en 1924; o acceso á presidencia de Getúlio Vargas en 1930; novos levantamentos a comezo da década de 1930, entre os cales destacan o dos constitucionalistas en 1932 e o dos comunistas en 1935; e finalmente a instauración por parte de Vargas dunha ditadura e a fundación do *Estado Novo* en 1937. En definitiva, a *Realpolitik* da época ía en contra dos idearios revolucionarios en xeral e da revolución antropófaga caraíba en particular. Os que conseguiron gañar o favor do goberno de Vargas foron os modernistas que acabaron por rexeitar o símbolo do canibal e que afirmaban que as raíces da cultura brasileira non eran indíxenas senón lusitanas (cf. Johnson 1987:48). Menotti del Picchia, outro *verde-amarelista*, escribiu un artigo titulado “Matemos Peri” xa no ano 1927, no que propoñía matar a imaxe do canibal como metáfora principal do movemento e substituír revolución e conflito por integración e compromiso. Oswald de Andrade, malia manter un posicionamento crítico, viuse máis ou menos forzado a un segundo plano.

Os encargados de reavaliar a metáfora canibal e levala de novo á avanguardia cultural foron os irmáns Haroldo e Augusto de Campos, que saltaron á fama na década de 1950 como poetas concretos e tradutores, na década de 1960 comezaron a teorizar sobre a literatura e os estudos culturais en Brasil e América Latina e aínda hoxe seguen a ser persoeiros influíntes. Segundo o último cómputo, Haroldo de Campos escribiu doce libros de poesía, dezaoitto de crítica literaria e catorce de traducións/transcreacións, así como numerosos ensaios sobre teatro, cinema e artes plásticas. A teoría literaria de de Campos, que deriva do seu traballo como tradutor, resucita e desenvolve a metáfora canibal; para ela creou numerosas metáforas, como “recreación”, “transcrea-

ción”, “transtextualización”, “transparaisación”, “transiluminación” e o máis provocativo de todos: “transluciferación mefistofáustica”. Nesta sección centrareime principalmente nos ensaios de de Campos escritos a partir da década de 1980, como “Transluciferação mefistofáustica” (1981b); un epílogo á súa tradución do *Fausto* de Goethe publicada como *Deus e o Diabo no Fausto de Goethe*; “Transblanco: Reflexión sobre la transcreación de ‘Blanco’ de Octavio Paz, con una digresión sobre la teoría de la traducción del poeta mexicano”, recollida en *Diseminario* (1987); e “Da razão antropofágica: a *Europa* sob o signo da devoración” (1981a). Referireime tamén á introdución de de Campos ó seu libro *Verso, reverso, controverso* (1978), no que relaciona en termos de igualdade o acto de traducir e o canibalismo e, mediante a creación de conceptos tales como “intradução” (intra(trad)ución), ilustra a natureza interpenetrante do feito de introducir novas ideas ou formas nunca cultura determinada. As interpretacións que presento a seguir inspíranse en traballos de Else Vieira como “Liberating Calibans: Readings of *Antropofagia* and Haroldo de Campos’ Poetics of Transcreation” (1999), nos que presenta as ideas de Haroldo de Campos para o mundo anglófono.

A teoría dos irmáns de Campos deriva, nun primeiro momento, da práctica; durante a década de 1950, eles dous, xunto con outros escritores como Décio Pignatari e José Lino Grünwald, formaron un grupo denominado “Noigrandes”, un termo provenzal descoñecido que Ezra Pound loitaba por descifrar na súa tradución e que aparece no “Canto XX” d’*Os cantos* (Gentzler 1993:192-193). Para os irmáns de Campos, o termo significaba poesía (e cultura) en proceso de creación, máis que versións rematadas. En São Paulo fundaron unha revista chamada tamén *Noigrandes* e comezaron a establecer contactos con poetas, tradutores, músicos e escultores do Brasil e de fóra. Augusto de Campos, Décio Pignatari e Haroldo de Campos publicaron en coautoría o libro *Teoria de poesia concreta: textos críticos e manifestos 1950-60* (1975), que resumía o traballo do grupo durante os seus anos máis produtivos. Inclúense neste volume os seus estudos, traducións e poemas concretos de creación orixinal, que nun principio adoitaban aparecer en publicacións como o “Suplemento dominical” do *Jornal do Brasil* (Rio de Janeiro), a páxina “Invenção” do *Correio Paulistano* (São Paulo) e do Suplemento Literário d’*O estado de São Paulo*, así como outras revistas e xornais brasileiros e internacionais. Ó paso que lemos os seus textos, vemos unha teoría poética que se converte nunha teoría da tradución e da cultura. As súas traducións de autores como John Donne, Andrew Marvel, Ezra Pound, e.e. cummings, James Joyce, Stéphane Mallarmé, William Carlos Williams, Marianne Moore, Christian Morgenstern e Kitasono Katsue amosan unha intensa énfase non só no contido poético senón tamén no estilo dos poemas. Publicaron tamén artigos de persoeiros internacionais, como Pierre Boulez, Walter Kandinsky, Eugene Grominger, Ezra Pound, Edgar Allan Poe e Max Bense, todos eles autores de traducións e ensaios críticos semellantes ós do grupo Noigrandes (Campos, Pignatari e Campos 1975:175).

Foi un período de moita actividade experimental no cal se celebraron numerosos encontros, lecturas, manifestos, exposicións, concertos e conversas sobre a forma, función, composición e significado da arte. Dous conceptos elaborados por Oswald de Andrade tiveron unha importancia fundamental para o grupo: a absorción e a recreación dos mellores traballos dos escritores europeos e norteamericanos. Entre os métodos de autores estranxeiros que foron canibalizados estaban a técnica ideogramática de Ezra Pound para traducir o verso chinés e xaponés, que tamén empregou na composición de *The Cantos*; o uso non normativo das maiúsculas de e.e. cummings, así como a súa sintaxe invertida e os xogos fonéticos; o método de subdivisión de ideas de Stéphane Mallarmé xunto co seu tan gráfico estilo prismático; e o método de James Joyce dos significados múltiples, metáforas multilingües e experimentación fonética.

A teoría e a práctica da tradución creativa exhibidas polos irmáns de Campos na década de 1950 mudou, na década de 1960, cara a unha teoría da evolución e da identidade culturais. O discurso deixa de estar centrado na influencia das teorías europeas para pasar a interesarse cada vez máis na lingua e nas ideas de escritores nados no Brasil, como Oswald de Andrade e Mário de Andrade (que, por certo, non estaban emparentados). Haroldo de Campos publicou *Oswald de Andrade — Trechos escolhidos* e en 1973 *Morphologia do Macunaíma* (unha novela de Mário de Andrade), nos que presenta unha avaliación do estilo dos dous antropófagos máis importantes do Brasil da década de 1920. Estes libros acaban por elevar a antropofaxia, que ata entón era un método literario, á categoría de intervención cultural crítica. Segundo a estudosa da tradución Else Vieira, a cronoloxía desta evolución non foi accidental (1999:102), xa que é o momento no que o termo “Terceiro mundo” se comeza a empregar de forma habitual en todo o mundo, aínda que cun escaso recoñecemento das especificidades culturais. Ó paso que se intensificaba a Guerra Fría (a crise dos mísiles cubanos tivo lugar en 1962) e mentres as oposicións binarias como socialista/capitalista ou desenvolvido/en desenvolvemento dominaban as discusións dos acontecementos internacionais, algúns conceptos como “terceiro mundo” adquiriron existencia material e por outra parte as teorías da pluralidade e da heteroxeneidade comezaron a desaparecer. As opcións que lles quedaban ós intelectuais de América Latina semellaban limitadas, por unha banda, ás ofrecidas pola esquerda progresista, fortemente determinadas polos movementos comunistas, e, pola outra, ás do capitalismo, fortemente determinadas polos modelos económicos liberais. Unhas e outras derivan de modelos non latinoamericanos. Vieira cita a Haroldo de Campos defendendo que a antropofaxia “non implica unha submisión (un adoutrinamento), senón unha transculturación ou, mellor dito, unha ‘transvalorización’: unha visión crítica da Historia como función negativa (no senso que Nietzsche lle dá ó termo), capaz de apropiación e de expropiación, de desxerarquización, de deconstrución” (Haroldo de Campos 1986:44, apud Vieira 1999:103). Do mesmo xeito que a antropofaxia de Oswald de Andrade se diferenciaba do canibalismo

dos dadaístas europeos, tamén o canibalismo de Haroldo de Campos comezou a diferenciarse das influencias europeas e norteamericanas.

Esta reconsideración da antropofaxia comeza cunha reformulación da identidade brasileira á luz das ideas máis extendidas do que é o progreso no mundo moderno. Haroldo de Campos comeza o seu artigo “Da razão antropofágica: a Europa sob o signo da devoração” cunha reflexión sobre o artigo de Octavio Paz titulado “Invención, subdesarrollo, modernidad” (1967). Paz non concorda cos críticos mexicanos e europeos que empregan a palabra “subdesenvolvimento” para describir a situación da cultura latinoamericana. “Subdesenvolvimento” connota unha idea de progreso económico e social no Norte que Paz quere poñer en cuestión. Dinos Paz:

Aparte de que me repugna reducir la pluralidad de civilizaciones y el destino mismo del hombre a un solo modelo: la sociedad industrial, dudo que la relación entre prosperidad económica y excelencia artística sea la de causa y efecto. (Paz, 1967:22).

De feito, algúns escritores como Paz, Neruda, Borges, Fuentes, García Márquez e de Campos, malia a situación económica dos seus respectivos países, non consideran que as súas obras estean determinadas por carencia ningunha. No caso de Brasil, Haroldo de Campos recorre á *Antropofagia* de Oswald de Andrade como visión “filosófico-existencial” que permite repensar o nacional na súa relación co internacional. Para de Campos, a visión de Oswald de Andrade, máis cá do “nobre salvaxe” é a do “salvaxe malo”, un salvaxe que devora os textos e mais as ideas dos brancos. O consumidor cultural de Oswald de Andrade non é pasivo nin está adoutrinado nas ideas e valores europeos; trátase dun consumidor activo que emprega as ideas e imaxes dos europeos non para reempregar as propias, senón para afortalalas e anovalas. Esta idea do consumidor activo serve como metáfora do proceso activo de tradución, que xa non se entende como unha reiteración mimética das ideas e formas do texto de partida senón como unha participación creativa na autoría do texto traducido, na creación dun texto que lles vai falar a lectores concretos dunha cultura receptora específica. En resumo, Haroldo de Campos e Octavio Paz propugnan un novo modelo de estudo da cultura latinoamericana que non reúne todas as escritas baixo definicións xenéricas do “outro” ou do “subdesenvolvido” aplicables a calquera cultura, senón que dá conta das diferenzas culturais reais e concretas que se producen en situacións culturais reais e concretas.

A fase da poesía concreta dos irmáns de Campos, especialmente o seu traballo tradutivo, foi fundamental para a revitalización da metáfora da antropofaxia. Do mesmo xeito que Oswald de Andrade “paubrasilou” o futurismo italiano e o cubismo francés, tamén os irmáns de Campos “brasileirizaron” moitos textos europeos canónicos modernos. Como escribe Haroldo de Campos, “coa Poesía Concreta, a diferenza (o nacional) pasou a ser o campo de tra-

ballo da nova síntese do código universal. Máis ca unha herdanza dos poetas, trátase de asumir, criticar e ‘rumiar’ unha poética” (1986:51). Os poetas concretos brasileiros cambiaron a dirección do diálogo. No canto de continuar un vello modelo de simple influencia intercultural do vello mundo sobre o novo mundo, abriuse un proceso completamente novo. Os autores brasileiros, que para os ollos europeos non son máis ca unha cultura “menor”, apropiáronse do código no seu conxunto e reclamárono como propio. Haroldo de Campos describe a tradición modernista europea como un “zapato baleiro” á agarda de que lle chegue un pé novo (ibid. 52). Cando os brasileiros entraron neste novo espazo, revitalizádoos en primeiro lugar por medio da tradución, abríronse todo tipo de novas posibilidades.

Para Haroldo de Campos o proceso de tradución sempre é creativo, do mesmo xeito que a escrita orixinal. A tradución reorganiza os signos, os sons e as imaxes do texto, levándonos así a novas visións e novas posibilidades de pensamento. Esta nova visión da tradución propiciou unha rica teoría na que Haroldo de Campos desenvolve sen cesar novas metáforas coas que describir o proceso transtextual mediante o cal absorbe e transforma. Por exemplo, nas súas traducións da biblia hebrea, fala de como “portuguesiza” o hebreo e “hebraíza” o portugués. Para reflectir a característica combinación orixinal da palabra culta de deus coa familiar e coloquial do home, de Campos transtextualiza o hebreo invocando o estilo e o ritmo de escritores brasileiros como Guimarães Rosa e João Cabral de Melo Neto, que incorporaron a fala popular en novelas como *Grande Sertão* e en pezas teatrais como *Autos* (cf. Vieira 1999:105-106). Do mesmo xeito, na súa tradución do “Paraíso” da *Divina Comedia* de Dante, Haroldo de Campos desenvolve distintas metáforas da “transiluminación” e da “transparaisación” para describir o seu proceso de tradución. Nas súas traducións de Homero elabora metáforas da “transhelenización”. E nas súas traducións da poesía imaxinista chinesa refírese ao proceso como “reimaxinación”. Pero é nas súas traducións do *Fausto* de Goethe onde atopamos as súas metáforas máis sintomáticas e agresivas. Nunha sorte de ampliación da metáfora antropófaga, a tradución vese aquí como unha “transfusión de sangue” (1981b:208) e presenta as connotacións máis provocativas e “sacrelixiosas” do proceso empregando metáforas como “transluciferación mefistofáustica”.

Deus e o Diabo no Fausto de Goethe (1981b) é un libro curioso, porque contén, a partes iguais, tradución, interpretación literaria e máis teoría da tradución. O primeiro terzo do libro é unha tradución literaria das escenas finais do *Fausto*, *segunda parte* de Goethe comezando coa escena do cemiterio, xusto despois da morte de Fausto, e continuando coa batalla entre Mefistófeles e os anxos polo espírito de Fausto. Fausto fixera, por suposto, pauto co demo: a cambio de ver cumpridos os seus desexos de luxuria e poder, Fausto acordara venderlle a alma. Nesta versión da escena final, porén, prodúcese unha subversión e non se cumpre o acordo xurado porque os anxos de deus secuestran a Fausto, deixando a Mefistófeles matinando a quen lle poderá pedir xustiza.

Para a meirande parte dos críticos, esta escena suxire que malia as debilidades e rarezas humanas prevalece o carácter nobre de Fausto; que a súa incansable busca de coñecemento e sabedoría o salva da condenación eterna. Este final está en consoancia coa crenza cristiá de que, malia os humanos seren pecadores, sempre existe a posibilidade dunha redención final. De Campos, porén, é un “salvaxe malo” e rexeita tal interpretación, como explica na seguinte sección da súa “tradución”.

A segunda e máis longa sección de *Deus e o Diabo no Fausto de Goethe* comprende dous extensos ensaios. O primeiro, titulado “A escritura mefistofélica” ocúpase das varias influencias e versións do *Fausto*; a segunda, titulada “Bufonería transcendental: O riso das esferas” é unha interpretación e unha explicación da lectura que de Campos fai de *Fausto II*. O primeiro dos ensaios cobre fontes textuais ben coñecidas, dende a lenda popular do s. XVI ata versións cedeadas como o *Volksbuch* de Johann Spiess (1587) e *The Tragical History of Doctor Faustus* de Christopher Marlowe (1588), así como unha multitude doutras versións alemás da tradición oral, monicreques ou representacións teatrais (Campos 1981b: 73-74). O argumento de de Campos é que o mesmo Goethe traduciu e canibalizou libremente versións anteriores do seu clásico. No caso das escenas de Gretchen do *Fausto I* Goethe mesmo foi acusado de plaxiar unha canción de Ofelia da escena 5 do acto IV de *Hamlet*, algo que o propio Goethe admitiu abertamente nunha conversa con Johann Peter Eckermann o 12 de xaneiro de 1825, preguntándose retoricamente porque non ía poder el facer tal cousa (Haroldo de Campos 1981b:75). De Campos relaciona esta incorporación literaria descarada que Goethe fai do material shakespeariano co seu propio concepto de tradución como “plaxiotropía”, concepto que desenvolveu en 1960 nos seus traballos sobre Oswald de Andrade e reelaborou máis tarde en 1978 sendo profesor en Yale (Haroldo de Campos 1981b:75-76, nota; cf. Tamén Vieira 1999:107); ámbalas dúas nocións están relacionadas coa súa teoría antropófaga da tradución. Do mesmo xeito que os grandes escritores aproveitan o material textual dos mellores escritores da súa propia tradición nacional, tamén os tradutores aproveitan os mellores materiais das tradicións das linguas fonte e incorpóranos (no sentido máis físico) ao mellor das súas propias tradicións. Para de Campos, o termo “plaxiar” (derivado de *plagiarius*) suxire tanto raíces etimolóxicas corpóreas (roubar persoas, secuestrar, chuchar o sangue) como conexións posmodernas máis oblicuas: paralelismo, oblicuidade e parodia.

De Campos tamén decidiu traducir o *Fausto* de Goethe porque desafia calquera noción establecida do que é un orixinal único. Goethe traballou na súa traxedia do *Fausto* durante un período duns sesenta anos, comezando polo seu interese no tema cando era estudante en Leipzig, continuando coa publicación do *Urfaust* en 1773, no período pre-Weimar, seguida dun renovado interese durante a súa viaxe a Italia (1786-1788) que daría lugar finalmente a *Faust erster Teil* en 1806 no cume do seu período clásico en Weimar. *Faust, zwei-*

ter Teil, tardaría uns 25 anos: 1831; rematouno antes de morrer e publicouse postumamente. Haroldo de Campos sinala que a obra debe ser necesariamente híbrida e contraditoria, xa que contén unha amálgama de ideas desenvolvidas en diferentes períodos da vida de Goethe. De Campos analiza despois o período romántico *Sturm und Drang* de Goethe, a súa viaxe a Italia, o período clásico máis conservador en Weimar e a súa amizade con Schiller e finalmente o período no que foi representante do goberno, tamén en Weimar, con todo o cal consegue desestabilizar toda noción preestablecida sobre un orixinal único ou sobre unha única influencia nacional. Con imaxes de Satán tomadas do período Gótico e da Idade Media, escenas de amor e de meigas inspiradas no *Macbeth* e no *Hamlet*, vodas e *Walpurgisnacht* tiradas dos entroidos italianos e romanos, o *Fausto* contén, para Haroldo de Campos, múltiples fragmentos intertextuais entrelazados para construír unha polifonía dinámica multilingüe. A escrita mefistofélica e a tradución implican para de Campos plaxio, parodia, polifonía e entroidización, elementos todos eles resaltados na súa tradución e que así contradín as altas aspiracións espirituais e estéticas defendidas pola meirande parte dos críticos.

“Bufonería transcendental”, o segundo ensaio da segunda sección, leva a escrita mefistofélica á súa máxima expresión e explica de xeito máis completo a selección do texto presentado no capítulo inicial do libro. Ó contrario que a maioría dos críticos, mesmo Eckermann, que adoitan ver o *Faust II* como demostración da salvación católica/cristiá do pecado (que invariablemente é a sede de coñecemento) cometido na primeira parte, ou outros, como Adorno ou Benjamin, que ven unha resolución transcendental utópica/hegeliá do enfrontamento de opostos dialécticos, de Campos semella estar menos disposto a resolver ou sintetizar as contradicións de Goethe. De Campos toma a escena final dende o *Grablegung* (internamento) precisamente para xustapoñer imaxes de humor grotesco e sublimación divina. Para de Campos, Mefistófeles e a súa banda de anxos caídos, que fan garda na tumba de Fausto, desenvolven un “misterio medieval choqueiro” de “bufonería impetuosa”. Os seus berros blasfemos e acenos obscenos, malia acrecentaren o ton dramático dunha escena de por si grave, fannos lembrar as parodias comico-eróticas e concretamente as composicións poéticas populares nas que Goethe se inspirou nun primeiro momento. A escena comeza cos *Lemuren*, criaturas nocturnas híbridas que proveñen do reino dos mortos, metade persoa metade espírito, procedentes da mitoloxía romana; na tradución, os *Lemuren* protestan comicamente pola cativa calidade da tumba que eles mesmos lle están a preparar a Fausto. A sección traducida continúa cos soliloquios de Mefistófeles, denominados delirios polos críticos porque Mefisto lles chama blasfemamente ós anxos bos meigas e diaños, xa que incumpriron a súa palabra; pero de Campos sinala que se trata de argumentos moi racionais sobre a inxustiza que supón ese perdón de última hora e a rotura do pauto orixinal. Na súa tradución, de Campos tamén resalta as pasaxes homoeróticas do amor que Mefisto exsuda polas súas cohos-

tes así como o amor perverso que sente polos andróxinos anxos adolescentes, complicando aínda máis as interpretacións filosóficas cristiás e occidentais. O erotismo continúa ata a conclusión, cando Fausto ascende non a ningunha clase de Pai Celestial, senón ó *Ewig-Weibliche* (eterno feminino), unha sorte de “Triunfo de Venus”. Aquí de Campos entende que Goethe está a parodiar o sistema de crenzas patriarcal cristián que determina a cultura xermana do século XIX, algo que non era tan evidente no período pre-clásico alemán. Tamén ve a Goethe a parodiarse a si mesmo, ou cando menos a figura na que se convertera para a sociedade alemá; Goethe morrería en 1832, menos dun ano despois de rematar o *Faust II*. O *Faustus* de de Campos, máis que concluír cun heroe positivo, case olímpico, queda cheo de ambigüidades; máis que rematar con resolucións, o conflito queda aberto e enigmático. O cómico, a bufonería e as entroidadas non se ven sublimadas en ningunha clase de orde superior, senón que fican contemporaneamente presentes, sorríndolle ironicamente ó heroe ata o final, de aí o título do segundo ensaio de de Campos. Na tradución de de Campos, o diabólico non se borra.

A terceira e derradeira sección de *Deus e o Diabo*, titulada “Transluciferação mefistofáustica” é en realidade un epílogo, pero como adoita acontecer con moitas teorías da tradución, neses prefacios e epílogos marxinais atópanse pronunciamentos clave relacionados coa tradución. A grande adición á teoría que Haroldo de Campos desenvolve aquí é a aceptación do elemento “satánico” da tradución: mentres que a maioría das teorías da tradución se moven entre o pasivo por unha banda e o anxélico/transcendental pola outra, de Campos defende que a tradución non debe ser submisa nin sublimar o orixinal. O que precisa a tradución en realidade é romper coa camisa de forza das teorías baseadas nalgunha sorte de presenza paleo-metafísica e admitir a súa dimensión diabólica. A tradución segundo de Campos é sempre unha actividade híbrida: transgrede invariablemente os límites dos signos e a relación de aparencia natural entre forma e contido. De Campos basea a súa teoría n’“O cometido de quen traduce” de Walter Benjamin, onde se subverte a xerarquía entre orixinal e tradución, suxerindo que só por medio da tradución o orixinal vive, que sen tradución o orixinal morrería, o que converte o orixinal en representación da tradución; de Campos leva un paso máis alá as ideas de Benjamin: para de Campos a tradución é menos un acto de síntese ou un acto de resolución das contradicións ca unha “operación radical de transcreación” (1981b:18) que crea novas liñas tanxenciais de comunicación. De Campos describe estes agromos con metáforas de relustros de luz, faíscas a revoar, un proceso volátil que culmina cun texto que usurpa o orixinal (1981b:180). Malia sentirse atraído polo argumento benxaminiano de liberar a tradución da súa servidume ó texto orixinal, de Campos amósase escéptico ante conceptos como a “pura lingua” ou as connotacións mesiánicas da teoría de Benjamin. Haroldo de Campos distánciase dos conceptos metafísicos que constrinxen a reflexión sobre a tradución e achégase a teses como as de Derrida e Nietzsche para desenvolver unha teoría

que subliña as operacións intersemióticas pragmáticas da tradución sen recorrer ás connotacións metafísicas (ibid.). Segundo de Campos, o proceso primario consiste en reinscribir ou reproxeccionar a lingua e a poesía nunha tradición *diferente*, durante o cal o tradutor actúa como un coreógrafo aberto ós xogos e posibilidades da linguaxe (1981b:182). A metáfora da transluciferación prende nos lumes provocados polas faíscas a revoar; “Mefisto”, ademais, contén, dende o punto de vista etimolóxico, a raíz “photos”, pero nun senso perverso. Velai o concepto de antropofaxia desenvolvido por de Campos: a tradución concíbese como algo semellante a algunhas das traducións de Ezra Pound, como unha transfusión de sangue dende o orixinal á tradución (cf. Kenner 1954, de Campos 1981b:208, Gentzler 1993:20), dando así vida non a unha copia senón a unha nova obra de arte, independente e autónoma. Neste proceso a tradución remata por usurpar o orixinal ou, como o expresa de Campos na conclusión do ensaio, por “borrar o orixinal”, por devorar o orixinal europeo. De Campos conclúe o ensaio coas palabras “a essa desmemória parricida chamarei ‘transluciferação’” (1981b:209), matando o pai/autor canónico occidental así como a inspiración divina que lexítima esa figura.

Este proceso de “borrado” do orixinal prodúcese mediante a recondución do material orixinal a través da lingua, arte e costumes da cultura receptora, neste caso o Brasil. O título da tradución de de Campos é indicativa deste proceso: *Deus e o Diabo no Fausto de Goethe* non só chama a atención sobre a xustaposición do divino e o diabólico na súa tradución, senón que tamén conecta a obra de Goethe co filme de Glauber Rocha *Deus e o Diabo na Terra do Sol*, moi coñecido para todos os brasileiros (Vieira 1999:106). A imaxe do *Fausto* de Goethe pasa o filtro, xa que logo, en primeiro lugar, do cinema brasileiro contemporáneo mesmo antes de que o lector chegue ao texto. Ademais, o nome de Haroldo de Campos aparece na cuberta do libro non como tradutor, senón como autor, cuestionando o concepto tradicional de “autor”. De feito o libro ten dúas cubertas: a primeira volve a recoller a Haroldo de Campos como autor que ofrece unha lectura do poema acompañada dunha transcreación do mesmo. Só na segunda cuberta interior se cita a Goethe como autor e despois, en letra máis pequena, a de Campos como “transcreador”.

A tradución en si é notablemente fiel ó orixinal. De feito, se algo se pode dicir desta tradución é que de Campos é máis fiel ó orixinal que moitos tradutores anteriores: esfórzase en capturar o significado, a rima, as aliteracións, o ton, os xogos e os neoloxismos. O ambiente chocalleiro da escena final está presente no orixinal, aínda que se adoita omitir nas traducións. O erotismo, especialmente as inclinacións homoeróticas de Mefisto, tamén é patente no orixinal, pero rara vez subliñado nas traducións. Así e todo, de Campos adopta con liberdade o mellor da tradición literaria brasileira para atopar un estilo paralelo; e os seus lectores brasileiros recoñecen de contado as formas poéticas e máis a fala cotiá de escritores como João Cabral de Melo Neto ou os neoloxismos e xogos verbais dos poetas concretos. De feito, un dos obxectivos

de de Campos, semellante aos de Ezra Pound como tradutor, era atopar a voz máis axeitada para a súa tradución. Así é como actúan a súa noción de parodia, plaxio, texto paralelo e o seu complexo senso da identidade nacional. Do mesmo xeito que Goethe se serviu da cultura xermana para buscar raíces e alusións, Haroldo de Campos sérvese das tradicións brasileiras. Volvendo ao poeta brasileiro Sousândrade (1833-1902), pai da tradución creativa no Brasil, que isertaba versos de Camões, Francisco Manoel de Melo, António Ferreira e outros nas súas traducións, Haroldo de Campos (1981b:191) atopa unha voz brasileira como tradutor, unha voz nutrida por Goethe pero que malia a todo mantén a súa propia identidade. A tradución é polo tanto, unha obra nova e unha tradución, creada por de Campos pero baseada en Goethe. *Deus e o Diabo no Fausto de Goethe* é e non é unha obra orixinal: malia a ser en moitas ocasións unha tradución bastante literal do orixinal, é nova no sentido de que devén un texto híbrido que a un tempo pon en valor e mata o seu predecesor precisamente nos mesmos termos nos que Oswald de Andrade reconstruíu o seu concepto de “antropofaxia”.

Velaquí as raíces dunha nova teoría da cultura que é multilingüe, inter-semiótica e interdisciplinar, unha teoría da que xorden múltiples conexións interculturais, algunhas das cales flúen dende o Vello ao Novo Mundo mentres outras flúen na dirección oposta. No eido da música, Pierre Boulez vai a Brasil e coñece varios escritores e artistas cos que matina sobre arte, poesía e música. Ao mesmo tempo que a revista *Noigrandes* se lía en Europa e nos Estados Unidos, influíndo en músicos como Stockhausen ou John Cage, que “preparou” o piano e posibilitou que a percusión entrase nos dominios do piano clásico, as teorías sobre tradución dos irmáns de Campos ían chegando tamén ó ámbito dos estudos poscoloniais en todo o mundo. Moitas das teorías desenvolvidas en Brasil preceden a outras semellantes desenvolvidas dentro dos círculos da crítica de Europa e os Estados Unidos. Por exemplo, as teorías brasileiras da intertextualización precederon as de Kristeva e outros autores europeos. As teorías que deconstruían o orixinal e que cuestionaban a presenza metafísica estábanse a construír en Brasil antes, ou polo menos ao mesmo tempo, que algunhas teorías semellantes desenvolvidas en Francia polo grupo *Tel Quel*. De feito, a deconstrución chegou a Brasil moito antes que aos Estados Unidos. A elevación de Mefistófeles a unha especie de antiheroe da tradición positivista europea e o ulterior desenvolvemento da metáfora antropófaga nunha *deslembranza* parricida que transmuta significados e valores, permite, de xeito moi irónico, a apertura a ideas e formas que están tomando corpo en culturas situadas alén das tradicións e os canons eurocéntricos.

Derrida e de Campos

Unha boa parte dos impulsos artísticos e dos experimentos coa lingua que agroman na obra de Haroldo de Campos derivan do modernismo, máis, como de Campos se dedicou a romper as barreiras e oposicións existentes entre

Europa e o Novo Mundo, moitos críticos veno como un pensador posmoderno con ideas que a miúdo complementan e preceden as dos filósofos europeos como Jacques Derrida. Ámbolos dous coñecían ben a obra do outro; os dous participaron nunha serie de seminarios celebrados en Montevideo no outono de 1985 e reunidos na antoloxía *Diseminario: La deconstrucción, otro descubrimiento de América* (1987). Derrida presentou unha ponencia titulada “Nacionalidad y nacionalismo filosófico”, seguida por outras de Haroldo de Campos que falaban de “Más allá del principio de la nostalgia (Sehnsucht)” e “Transblanco: Reflexión sobre la transcreación de ‘Blanco’ de Octavio Paz, con una digresión sobre la teoría de la traducción del poeta mexicano”. O seminario, aparentemente, estaba destinado a introducir a deconstrución nas Américas, e entre os outros participantes atopábanse Emir Rodríguez Monegal (foi se cadra a súa derradeira conferencia antes de morrer de cancro en 1985), J. Hillis Miller e Geoffrey Hartman. Pero, como queda claro no subtítulo dos seminarios (“otro descubrimiento de América”), a deconstrución xa chegara aló. Os temas debatidos nos seminarios viraron rapidamente a cuestións como nacionalismo e identidade e, se cadra para a sorpresa dalgúns críticos, a tradución, introducida polas palabras de apertura de Derrida.

Durante a década de 1980 a crítica tentou reiteradamente que Derrida se posicionase con relación ó nacionalismo e ó marxismo. Porén, Derrida rexeitou sempre debido, maiormente, á predominancia do pensamento binario que supoñían o Primeiro e o Terceiro Mundo, os países desenvolvidos e subdesenvolvidos, o papel das superpotencias e a plétora de dicotomías suscitadas pola Guerra Fría; pero en Montevideo rompeu o seu silencio sobre ámbolos dous temas. É de crucial interese ter en conta que se achegou a estas dúas cuestións a través do tema da tradución. A súa conferencia “Nacionalidad y nacionalismo filosófico” analiza o nacionalismo non dende a perspectiva dos estudos sociais ou históricos, senón dende o punto de vista da tradución, concretamente a tradución das linguas da filosofía. Igual que fai Haroldo de Campos coa teoría literaria e a teoría da cultura, Derrida trata estas mesmas cuestións filosóficas e culturais empregando o mesmo medio (a tradución) para desprazar e desestabilizar as nocións tradicionais de nación.

“Nacionalidad y nacionalismo filosófico” comeza co que Derrida chama o escándalo da filosofía: que se gaba de considerarse a si mesma unha disciplina esencialmente universal e cosmopolita, que non ten interese nas diferenzas nacionais nin nas idiosincrasias sociais, e que se os ten é só en certas condicións provisionais, “antiesenciais” e a miúdo accidentais (1987a:27). Esta declaración é dobremente irónica cando a filosofía, que se debería centrar en verdades universais, se ve obrigada a cruzar fronteiras lingüísticas para validar os seus posicionamentos. Para Derrida, esta natureza dual (sen interese polas diferenzas nacionais máis ao mesmo tempo dependente delas) suscita a cuestión de cal é a linguaxe da filosofía. Como de Campos descubriu ó traducir poesía europea moderna, un poema concreto ou surrealista non ten en Europa un único

significado universal; cando se traduce para América Latina, e debido á súa incorporación a outro idioma con todo un novo abano de sons e asociacións semióticas, o significado muda necesariamente.

A discusión que Derrida introduce sobre cal é a linguaxe da filosofía, lévanos naturalmente á cuestión de que é unha lingua nacional. Ten o pensamento filosófico unha lingua nacional natural? Ou transcende as fronteiras nacionais? Á súa vez isto condúcenos a especular sobre a cuestión de que é unha nación, o cal sitúa a audiencia no tema desta conferencia de Derrida. Derrida continúa a afondar no concepto de nación cando se pregunta sobre que é o que constitúe un pobo, unha raza ou un estado. Mesmo aínda que puidesemos responder con claridade calquera das preguntas de Derrida sobre a nacionalidade, a cuestión do idioma natural da filosofía quedaría sen resolver. Para Derrida o paradoxo xira ó redor da idea de que, mesmo no mundo actual, cun auxe da comunicación entre institucións, escolas e linguas nacionais, e un incremento da cantidade e calidade das traducións, os límites entre nacionalidades e as divisións entre os estados-nación nunca foron tan evidentes. Mentres que os intercambios deron como resultado máis deformacións e hibridacións, a busca da identidade nacional, da afirmación das fronteiras existentes, en definitiva, a reivindicación das actuais nacionalidades, é sempre unha constante. Mesmo a deconstrución, sinala Derrida, coas súas estratexias de anulación de tales posicionamentos, quedou absorbida polas políticas nacionais: Derrida analiza numerosos exemplos nos que a deconstrución se identificou con prácticas relixiosas orientais como o Zen ou se relacionou co pensamento nacionalista chinés (1987: 30-31).

Segundo Derrida non hai garantías de que poidamos determinar nunca en que consiste esa entidade á que de cote denominamos “identidade nacional”. De feito, o tema do seu ensaio e o tema dos debates sobre a deconstrución en Latinoamérica que se celebraron en Montevideo, cuestionan a existencia do concepto de “nación”. Derrida dirixe a súa atención despois á historia do concepto de nación no discurso filosófico e á súa tradución a través das fronteiras. Se reparamos nas raíces internacionais das definicións do termo nación, descubrimos as diferenzas rexionais e a natureza indeterminada deste concepto. A deconstrución, malia non ofrecer unha solución do problema nin unha política alternativa, si consegue desprazar e desorganizar a cuestión ata o punto de que as presuposicións fundamentais sobre o nacionalismo e/ou as ontoloxías rexionais acaban por desaparecer. Para Derrida o problema afecta as autoridades —as ciencias, as humanidades e, especialmente no contexto do seu ensaio, a filosofía— que tratan de separar o internacional e o intranacional do nacional.

Na paradoxal situación actual, na que, á luz das novas comunicacións internacionais, —que adoitan empregar a tradución— as pretensións dunha identidade nacional son cada vez máis impenetrables, Derrida coida que é útil comezar a facerse preguntas como: Cando comezou esta insistencia na nacio-

nalización? Que sentido ten na actualidade? En que se diferencian os movementos nacionalizadores actuais dos do pasado? Dos do século xvi? Dos do século xviii? Dos de despois das dúas guerras mundiais? Mentres que en Latinoamérica os estudosos da cultura adoptan estas preguntas, moitos filósofos europeos profesionais rexeitan tales cuestionamentos, o que invariablemente nos conduce á inestabilidade e á arbitrariedade de conceptos tales como nacionalidade e nacionalismo. No seu ensaio de Montevideo, Derrida “descobre” as Américas, onde as fronteiras que definen as nacións mudaron de cote, onde as orixes étnicas son variadas e múltiples, onde os grupos rexionais teñen intereses distintos ós gobernos federais e onde a identificación lingüística adoita estar máis relacionada cunha potencia colonizadora que cun estado autónomo “independente”. Os seus achados coinciden coas novas investigacións sobre os fenómenos de tradución das Américas que tentamos describir neste libro e o seu particular funcionamento nese continente.

O concepto filosófico de nacionalismo que nos presenta Derrida remón-tase a raíces xermanas. Cita as obras de Johan Gottlieb Fichte, entre elas o seu *Reden an die deutsche Nation* (1808), como un exemplo do auxe do concepto de nacionalismo liberal que predominaba en Europa durante o século xix. Na obra de Fichte Derrida ve a definición do nacionalista como patriota e cosmopolita que asume proporcións universais. Algúns conceptos como nación (*Staat*), pobo (*Volk*), orixe (*Ursprung*), República Federal (*Bund*) e conciencia (*Bewußtsein*) non só pasan a formar parte do pensamento alemán, senón que se exportan, especialmente nos círculos filosóficos, como conceptos universais, exercendo a súa influencia tanto no pensamento revolucionario das Américas do século xix, como tamén na revolución francesa de 1848 e na instauración da Segunda República. Continúan a exercer influencia nunha serie de revolucións alemás da derradeira parte do século xix que desembocan no Parlamento de Frankfurt, que favoreceu a unificación do país. Xorden tamén neste período algúns conceptos importantes relacionados co que é Alemaña (*Heimat/Deutsch/Land*) e co que é estranxeiro (*Fremd/Undeutsch/Ausland*), que determinaron os debates posteriores sobre nación e identidade, con resultados xeopolíticos desastrosos no século xix.

Segundo Derrida, a primeira persoa que comezou a poñer en cuestión tales definicións foi Karl Marx. En *Die deutsche Ideologie* ([1845] 1947) Marx e Engels atopan un razoamento sospeitoso que permite que calquera filósofo ou político debata sobre o concepto de país ou nación que “representa” ou “se identifica con” calquera clase de persoa individual universalizada na que se personifica este pobo (*Volk*). Sen embargo, Marx cuestiona non só os humanistas que universalizan conceptos do nacionalismo liberal, senón tamén os socialistas que proclaman a existencia dalgunha forma de socialismo universal, especialmente os que idealizan algunha das nacións de América do Norte pola súa lexislación “progresista”. Para Derrida, o paradoxo de Norteamérica é que malia resistir as invasións europeas e declararse espazo de liberdade e

de democracia liberal, nos Estados Unidos desenvolveuse unha forma de nacionalismo reaccionario que nos lembra o nacionalismo alemán de comezos do século XIX.

Para Derrida, a definición mesma da democracia liberal Norteamericana deriva dunha tradución (véxase o capítulo 2 do meu *Translation and Identity in the Americas*) mediante o empréstimo de conceptos filosóficos procedentes dos ideólogos revolucionarios alemáns e franceses, o que para este autor implica que os Estados Unidos tamén traduciron as estruturas metafísicas que sustentaban estes conceptos xunto coas súas aplicacións universais. Deste xeito, a resistencia ós modelos nacionalistas europeos convértese nunha das afirmacións máis poderosas do concepto filosófico mesmo de nacionalismo; de aí o título do ensaio de Derrida (1987a:46). O obxectivo da tradución é importar a diferenza, neste caso para desvalorizar determinadas interpretacións do nacionalismo e da identidade europeos; pero tomar emprestados os termos ó mesmo tempo que as interpretacións supostamente universais que estes termos vehiculan significa que o que se traduce, finalmente, é máis do mesmo.

Este debate filosófico sobre tradución, filosofía, nacionalismo e as Américas continúa Haroldo de Campos na súa achega ó seminario de Montevideo. No seu ensaio “Más allá del principio de nostalgia (*Sehnsucht*)”, de Campos discute os termos clave da filosofía e da estética que aparecen na obra de George Lukács *Theory of the Novel* (1971) e de Walter Benjamin “Die Aufgabe des Übersetzers” (1969). Do mesmo xeito que o filósofo, segundo Lukács, no proceso de busca dunha unidade transcendental postula a existencia dunha patria arquetípica, no seu nostálgico desexo de reconciliación do heteroxéneo nun todo homoxéneo, tamén o tradutor, segundo a lectura que de Campos fai de Benjamin, defende a existencia dun momento mesiánico de transparencia durante o proceso de tradución (1987:1356-136). O concepto benxaminiano de “pura lingua” e a “lingua da verdade” á que se accede por medio da tradución vense practicamente do mesmo xeito ca o concepto de xeño filosófico de Lukács, no cal se revela a “totalidade”. Na era do modernismo e da crise de todo pensamento relacionado con calquera tipo de orde relixiosa ou filosófica superior, os filósofos, como tradutores, len entre as liñas do texto da cultura ou dunha obra de arte para chegar a algunha sorte de texto “outro”, algunha forma de restitución do humano dentro do Xardín do Edén.

De Campos chámalle a esta busca de unidades ante a condición moderna “xesto metafísico” e “resurrección teolóxica”. Benjamin, que rexeita a idea de que a tradución precise ser servil ante o orixinal, propón outra natureza para a tradución; unha natureza que reside nesa relación agochada que tódalas linguas manteñen entre si, unha esencia complementaria e unitaria que compartían antes da súa separación nunha multitude de linguas vernáculos. A “tarefa de quen traduce”, xa que logo, é acceder a esa “pura lingua”, quedando liberados así os tradutores da obriga de seguir servilmente o texto orixinal para poderen revelar os significantes transcendentais que foran agochados. De Campos cua-

lifica esta tarefa como “anxélica”, en liña coa súa interpretación mesiánica/cabalística de Benjamin.

Este movemento teolóxico na obra de Benjamin, así como os posicionamentos idealistas e neoplatónicos dos traballos de Lukács, xustapóñense ó que De Campos denomina “a usurpación luciferiana” (1987:143-144). Comezando co antihumanismo, a teoloxía negativa e a antropoloxía negativa de escritores/filósofos com Heidgger, De Campos detecta unha especie de literalismo da anticomunicación. Atopa indicios deste literalismo en certas pasaxes irónicas de Benjamin, por exemplo cando fai énfase nas “monstruosas” traducións de Hölderlin. Aquí, máis que ver algunha forma de revelación mesiánica/anxelic dun significante transcendente, De Campos interpreta que Benjamin favorece subrepticamente o tradutor demoníaco, o tradutor que “ameaza” e mesmo “arruína” o orixinal por medio dunha estrita adherencia ó literal antes que ó transcendental. A tradución convértese no supremo acto de maldade para o tradutor luciferiano, transformando o orixinal nunha tradución dunha tradución, de xeito semellante ó concepto derridán de *différance*, no que toda escrita orixinal ten lugar nun movemento infinito de diferenza (Campos 1987:144). De Campos escribe:

Sería esta —así la llamó— la última *hubris* del traductor luciferino: transformar, por un instante, el original en la traducción de su traducción. Reponer en escena el origen y la originalidad como “plagiotropía”: como “movimiento infinito de la diferencia” (Derrida) y reproponer la mimesis como instancia de la producción de esa diferencia (ibidem).

As relacións existentes entre o pensamento de de Campos sobre a filosofía, a tradución e o seu *Deus e o Diabo no Fausto de Goethe* deberían ir estando xa cada vez máis claras. A ironía que subxace tralo ensaio de Benjamin lémbrenos o uso que facía Borges das formas da ficción occidental para cuestionar ironicamente as presuposicións metafísicas que estaban detrás das escenas da maior parte dos novelistas europeos (véxase o capítulo 5 do meu *Translation and Identity in the Americas*). Se os filósofos metafísicos son capaces de albiscaar entre liñas un intertexto que nos lembre as formas e as ideas platónicas, do mesmo xeito pode facer tamén o tradutor luciferiano, que é quen de ler entre liñas para albiscaar a natureza fragmentaria e heteroxénea do orixinal e usar eses marcadores semióticos para, do mesmo xeito, desestabilizar toda noción dunha lingua unificada, ou dunha nación ou da tradición cultural do presente. Adheríndose ó literal, o tradutor pode acceder a múltiples relacións simbólicas entre os signos, a súa natureza fragmentaria, “en ruínas”, poderíamos dicir, que impide a posibilidade, por moi xustificada que estea dende o punto de vista filosófico ou teolóxico, da súa reconstitución transcendental e harmoniosa. A “monstruosa” tradución literal de Hölderlin apunta a posibilidade de cons-

truír outra historia de Latinoamérica, non caracterizada pola linearidade e a homoxeneidade, senón unha historia concibida como unha serie de rupturas e aberta á posibilidade de traducións transgresoras e novas configuracións intersemióticas no futuro. Evitando aqueles equivalentes que son transparentes dende o punto de vista cultural e transplantando os termos, «canibalizándoos», o tradutor permite que as palabras e os símbolos adquiren novos significados. De Campos concibe a tradución como un medio que non se corresponde coa escrita relixiosa nin filosófica; en realidade é máis semellante á escrita orixinal: inventiva, espontánea e irreverente. O seu obxectivo é a re-versión, a reinvencción do texto orixinal, reconstituíndo o movemento de signos dunha cultura multilingüe dentro doutra cultura igualmente multilingüe, transcreando o orixinal mesmo a risco de engadir connotacións fonéticas, sintácticas e/ou semánticas que resoen de xeito diferente e con grande poder creativo na cultura receptora.

Outros antropófagos

Haroldo de Campos é se cadra o principal tradutor e pensador do movemento antropófago, mais hai outros autores que defenden poéticas da tradución semellantes ás súas. O irmán de Haroldo de Campos, Augusto de Campos, identifícase plenamente con este movemento, tanto na teoría como na práctica. No texto *Verso, reverso, controverso* (1978), Augusto de Campos presenta as súas traducións canibalizadas, entre as que hai textos de poetas provençais, de Ezra Pound, Andrew Marvel, John Donne e William Blake. De cote cítase o prólogo, no que Augusto de Campos dá a súa versión da antropofaxia: un xeito moi orgánico de devorar con amor, de introducírmonos na pel do orixinal. “O meu xeito de amalos”, escribe, “é traducilos, ou devoralos, segundo as leis da antropofaxia de Oswald de Andrade (ibid.: 7). E cita a súa propia tradución do poema de Andrew Marvel “To His Coy Mistress” (ibid.: 7). A influencia de Ezra Pound é patente a cada paso: no prefacio, na introdución, nos autores elixidos para traducir e no estilo mesmo das traducións. “A tradución para min é un personaxe”, prosegue Augusto de Campos, “case un heterónimo. Meterse na pel do finxidor, re-finxilo todo unha vez máis, *dor por dor, som por som, cor por cor*” (ibid). Malia ser ben consciente da grande énfase que se fai nos aspectos artísticos e formais da poesía, Augusto de Campos non perde de vista as implicacións históricas e políticas que ten para os brasileiros. Critica os artistas e burócratas brasileiros que miran para o futuro e esquecen o pasado. E continúa “a poesía, por definición, non ten patria. Ou, mellor aínda, ten unha patria máis larga... Mais se alguén mantén que isto non ten nada que ver coas ‘nosas raíces’, é outra mentira” (ibid.: 8). Do mesmo xeito que os brasileiros asumiron e consumiron modelos artísticos e sociopolíticos europeos, tamén alteraron (subvertiron) eses mesmos modelos, adaptándoos para podelos aplicar á situación do Brasil. Estas estratexias provocaron controversias, de aí o título do libro. Esta tradución/manipulación da arte e das ideas europeas ten produ-

cido novas perspectivas moi creativas que Augusto de Campos cualifica como tan orixinais como a denominada escrita “orixinal”: “Ovo novo no velho”, dado que a palabra *ovo* está dentro da palabra *novo*. Desaparecen deste xeito as fronteiras entre escrita orixinal e tradución: os escritores que se seleccionan para traducir e a forma en que se traducen conforma en grande medida a identidade do pobo brasileiro, o seu pasado e o seu futuro.

Ó levar ó portugués autores como Blake ou Marvell, situándoos na tradición da escrita brasileira, as voces e as imaxes indíxenas non poden senón interpenetrar o orixinal, creando unha forma híbrida. Augusto de Campos introduce o termo “intradução” na portada interior de *Verso, reverso, controverso*, un termo que combina “introdución” e “tradución”, o que suxire unha especie de tradución dende o interior (cf. Vieira 1994b: 433). Séguelle ó termo un texto dobre: por unha banda o provenzal de Bernart de Ventadorn e pola outra o portugués de Augusto de Campos. No canto de presentárense en páxinas opostas, un en fronte do outro, os textos están entrelazados, mesturándose o portugués co provenzal, interpenetrándose mutuamente. O poema concreto é e non é unha tradución, é máis ben un texto híbrido que ilustra a teoría antropófaga da tradución, segundo a cal o texto europeo, literalmente, está a ser absorbido con paixón polo brasileiro.

No seu ensaio “O texto e sua sombra: Teses sobre a teoria da intradução” (1989), o poeta, tradutor e crítico literario Nelson Ascher profunda no concepto de *intradução* de Augusto de Campos, analizando o problema da tradución en termos de semellanza ou identidade do texto traducido con respecto ó orixinal. Ascher retrotrae o problema ata o libro da Xénese e as semellanzas/diferenzas do home (a tradución) con respecto a Deus (o orixinal). Para Ascher, dado que Deus non ten historia e dada a imposibilidade de reproducir nunca a Deus, a historia da tradución reside na análise da diferenza entre orixinal e tradución. Por outra parte, o concepto de ideas orixinais é en si mesmo unha noción teolóxica e metafísica. Os tradutores atópanse invariablemente a traballar entre o mundo das ideas e o mundo das sombras (as súas traducións). Coa crise da filosofía no mundo moderno, co cuestionamento das ideas metafísicas, Ascher sostén que o filósofo e tradutor contemporáneo está cada vez máis absorto no mundo das sombras, o mundo das diferenzas, tal e como se manifestan no mundo material e concreto da realidade diaria (ibid.: 143). Para Ascher, son precisamente esas áreas denominadas *de desacerto*, xa sexan simples erros ou lapsos inconscientes, as que teñen maior interese porque lle dan ó texto traducido a súa propia identidade e permítenlle ter a súa propia historia (ibid.: 145).

A Ascher gústalle o concepto de *intradução* de Augusto de Campos. En portugués, *dução* remite a conducir, levar, transportar. *Tra* significa transversal, atravesar ou cruzar. E *in* é, con todo, enganoso xa que funciona sobre todo como prefixo de negación, o que daría como resultado *intradución*, *non tradución*; pero combinado con *tra* forma *intra*, que evoca a idea de penetración,

producindo o termo polivalente *antitradución/tradución dende o interior*. A teoría tradicional da tradución, que fai énfase na idea de transportar ó outro lado, máis alá, por riba de, non deixa de suxerir a idea de traducir un orixinal noutro orixinal; a visión antropófaga suxire a subversión dende o interior, así como unha tradución que transporta o ser interior a algo que por definición é inalcanzable, inaccesible (véxase o capítulo 7 do meu *Translation and Identity in the Americas*, particularmente o concepto de Laplanche do *à traduire* como o inconsciente). O termo creado por Augusto de Campos implica unha operación antitética á da tradución, unha busca da identidade non na área da semellanza, senón na da diferenza. Brasil, suxire Augusto de Campos, descobre a súa identidade non na semellanza das súas ideas e expresións artísticas ás dos mestres europeos, senón precisamente na diferenza con eles. Só a través dunha lectura extremadamente detallada e desenvolvendo un xeito diferente de fidelidade —non a un concepto metafísico universalizado nin a unha idea platónica de fondo que poida levarse doadamente dunha cultura a outra; senón por medio dunha coidadosa análise interna do que se pode e non se pode dicir nun determinado discurso e nunha época concreta, ollando tanto para as luces como para as sombras—, só así se pode descubrir o material a partir do cal construír a propia historia e a propia identidade (Ascher 1989:151).

O escritor máis importante dos asociados co movemento antropófago foi, se cadra, Mário de Andrade, autor de *Macunaíma*, publicado oficialmente en 1928, aínda que xa circulaban versións anteriores. Macunaíma, o protagonista/(anti)heroe é un nativo de pel escura do grupo dos Tapanhumas, das selvas amazónicas do norte do Brasil. Nunha viaxe a São Paulo cos seus irmáns, quixo deterse para darse un baño no río Araguaia, polo que van viaxando. Máis non poden bañarse no río por mor do peixe Caribe, devorador de homes; deciden daquela bañarse nunha poza que había preto. A pel de Macunaíma torna entón milagrosamente branca, unha *tradución* non dun texto senón dun home. Esta transformación permítelle a Macunaíma vivir unha serie de experiencias na industriosa capital, pasando por euroamericano mais mantendo a súa perspectiva indíxena e a fala vernácula. A meirande parte das súas vivencias son negativas, xa que dá cunha chea de pillabáns, cobizosos homes de negocios, funcionarios corruptos e mulleres tentadoras, todos os cales fan burla de Macunaíma, de xeito cómico, mais desapiadado. Desilusionado pola “civilización”, volve ás selvas do norte, onde morre e se transforma nunha constelación de estrelas. O libro ten unha curiosa historia literaria, xa que reactiva un caudal de lendas e mitos populares, consumidos, dixeridos e transformados no que ben se podería denominar unha parodia da novela realista europea. O texto forma xa parte da psique da identidade Brasileira, tanto para a elite literaria como para as masas populares.

Mário de Andrade foi sempre moi intuitivo para artellar a complexa relación do Brasil con Europa, recorrendo con frecuencia ós tropos da tradución para explicala. Nas historias da literatura adóitase definir a Mário de Andrade

como un dos antropófagos; non obstante, malia ser contemporáneo (pero non parente) de Oswald de Andrade e estar familiarizado coa súa poesía futurista, insiste en non ser relacionado co movemento antropófago. De feito, dous anos antes da publicación do *Manifesto antropófago* de Oswald de Andrade, circulaba xa unha pequena edición privada de *Macunaima* (cf. Suárez and Tomlins 2000: 96), o que nos dá o pulso da época. O texto sufriu moitas revisións dende aquela, con edicións oficiais nos anos 1928, 1936 e 1944 e algunhas outras edicións privadas que tamén están en circulación. Cheo de innovacións e contradicións, non é doado encadrar o libro dentro de ningún movemento literario nin estilo concretos, mais o motivo da antropofaxia resouo con forza nas décadas seguintes. Na adaptación ó cinema *Macunaima* (1969), Joaquim Pedro de Andrade incrementou a énfase no canibalismo, presentándoo como a forza primaria que determina tódalas relacións sociais entre Brasil e os colonizadores europeos, e mesmo as relacións entre os propios brasileiros. A fita non só foi un éxito de crítica, senón que ademais se converteu no primeiro éxito de público da Cinema Nova nos despachos de billetes, o que demostra o interese polo canibalismo como linguaxe codificada de rebelión contra a ditadura militar.

Outros canibales que se adoitan asociar co movemento son, por exemplo, José Celso Martínez Corrêa, que na obra *O rei da vela* (1937) critica múltiples formas de capitalismo e autoritarismo, ó tempo que parodia tódolos estilos dramáticos. Durante esta época, Dos Santos dirixe *Como era gostoso o meu francês* (1971). Márcio Souza en *Galvez, imperador do Acre* (1976) satiriza un acontecemento histórico real: a toma de posesión do territorio de Acre por parte de Brasil. Case tódolos personaxes da novela son extranxeiros, como un xefe español, prostitutas e cantantes de ópera franceses e un científico británico chamado Sir Henry Lust, que coleccionaba órganos xenitais dos indíxenas. En *Utopia selvagem: Saudades da inocência perdida* (1982), Darcy Ribeiro cita o *Manifesto antropófago* de Oswald de Andrade na súa sátira alegórica da sociedade brasileira, entretecendo na súa “fábula” unha chea de discursos literarios diferentes. No seu filme *O homem do Pau-Brasil* (1982), Joaquim Pedro de Andrade réndelle homenaxe unha vez máis á vida e á obra de Oswald de Andrade. Un home e unha muller interpretan o papel de Oswald, ocupándose esta da súa cara feminina. Ó remate da película, a muller vence a dominación do home e faise co seu falo erecto (que tamén é unha referencia ó *pau* do título) para emprender o camiño á revolución matriarcal Caraiba (cf. Johnson 1987: 55-56).

Por outra parte, o movemento tamén foi adoptado por cantautores brasileiros como Caetano Veloso e Gilberto Gil, que participan no chamado “Tropicalismo”, un movemento revolucionario que naceu contra finais da década de 1960 en oposición á ditadura militar brasileira. A súa música é voluntariamente abraiante e combina guitarras eléctricas, poesía violenta, música tradicional brasileira, rock and roll, avangardas, ritmos innovadores do jazz brasileiro e tradución. O movemento foi desartellado con man dura pola ditadura e Gil e

Veloso pasaron dous meses no cárcere, catro en arresto domiciliario e dous anos de exilio en Londres. En decembro de 1991 Veloso produciu un CD que incorpora, na súa primeira canción, unha tradución dun poema de John Donne na que o autor (seguindo o *Hamlet*) escribe que “time is out of joint”. Máis que suxerir que esta frase ten un significado universal que se pode trasladar intacto a outros tempos e culturas, Veloso suxire, ó inscribirla na situación do Brasil, que toma un novo significado nese novo paradigma histórico. O resultado é o que a crítica Else Vieira denomina un novo “momento inverso de universalización” (1994a: 66). Veloso canta o refrán primeiro en portugués, e despois retradúceo ó inglés, ó francés, ó español e ó xaponés, desencadeando novas traducións dunha tradución, mais desta vez o orixinal non procede de Inglaterra, senón dunha fonte sudamericana. Non é esta a primeira vez que Veloso traduce poemas de John Donne na súa obra; nun disco anterior traducira a elexía “To His Mistress Going to Bed” para cantala con música e ritmos brasileiros. E antes aínda, Augusto de Campos, ó traducir “The Apparition”, incorporara unha pasaxe dunha canción popular brasileira no medio da tradución (cf. Vieira 1994a: 66; Arrojo 1986: 138).

Os antropófagos e a crítica

A crítica brasileira Else Vieira é unha das principais estudosas que teñen relacionado o movemento caníbal da tradución que xurdiu no Brasil e as teorías posmodernistas e poscolonialistas doutras partes do mundo. No seu traballo “A Postmodern Translation Aesthetics in Brazil” (1994a), establece a relación non só entre as dinámicas do poder da cultura europea e a cultura brasileira representada polo forza da confrontación entre texto orixinal e texto traducido, senón tamén co rexeitamento dos tradutores brasileiros de adoptar o modelo de tradución preferido pola cultura europea (ibid.: 65-66). A tradución concíbese así como unha zona de tensións entre Europa e as Américas, onde non só se pon en cuestión a autoridade do texto orixinal, senón tamén o modelo mesmo de estudo da tradución. Vieira usa os antropófagos para amosar que a tradución, máis ca un fluxo unidireccional de información e ideas que van dende a cultura emisora (xeralmente a colonizadora) cara á cultura receptora (a colonizada), é máis ben un fluxo de dobre dirección, que parte dunha e doutra cultura simultaneamente. Se, por exemplo, Haroldo de Campos decide destacar a natureza mefistofélica e demoníaca do *Fausto* de Goethe antes que a súa face transcendental e anxélica, e se os seus “anxos” representan metaforicamente os antiheroes indíxenas, entón o texto desenvolve novos significados que ecoan neste novo mundo poscolonial para volver atravesar as fronteiras xa transitadas e condicionar a recepción internacional da obra de Goethe noutros lugares. Vieira, no seu proxecto de deseñar unha teoría poscolonial da tradución, defende que se debe cuestionar a terminoloxía mesma (texto orixe ou de partida, texto traducido ou de chegada), xa que hai casos nos que o texto de chegada se converte nun novo texto de partida e, sobre todo no caso dos

tradutores antropófagos, o texto de partida se converte no de chegada. Vieira recorre tamén a Walter Benjamin e a Jacques Derrida para poñer en cuestión a definición de “orixinal” e a relación que este mantén coa súa tradución. Na súa opinión, a tradución é tan creativa como orixinal, aínda que se expresa de forma diferente; ademais, o orixinal vese como unha tradución, como unha reorganización intersemiótica máis de signos preexistentes. Finalmente, Vieira tamén cuestiona a noción do tradutor modesto. No canto de minimizar a identidade propia e as propias tradicións, anímase ós tradutores antropófagos a procuraren que se escoiten as súas voces e, sobre todo, a incorporar tradicións e formas literarias indíxenas no texto traducido. A tradución convértese así, en definición de Vieira que segue a de de Campos e outros, nun lugar verdadeiramente polifónico, un lugar que pola súa propia natureza se inscribe en múltiples sistemas de signos e estruturas culturais. No seu artigo “Towards a Minor Translation”, Vieira emprega a metáfora do enxerto para describir este proceso: “Original texts are not merely cast in another language. They continue to live by being integrated into another literature —they are grafted and live on in mutations” (1995a: 148). Esta metáfora permítelle xulgar as traducións non en función de exclusións e erros, senón máis ben por medio de continuidades e engadidos creativos, ou, mellor expresalo se cadra empregando o termo derridán, suplementos. Para Vieira, o obxectivo non é tanto a independencia (nas narrativas máis tradicionais do nacionalismo e da formación de identidades) como a interdependencia, que percibe como un trazo máis característico da situación poscolonial na que se atopa o Brasil, e que é indicativa ademais da idade posmoderna.

Roberto Schwarz, un dos críticos da literatura brasileira máis respectados e autor de *Misplaced Ideas: Essays on Brazilian Culture* (1992), ten unha interpretación diferente e suxire que a evolución de Haroldo de Campos dende a antropofaxia á transculturación e á transluciferación revela o fracaso do proxecto modernizador do Brasil, especialmente da elite intelectual do país no seu intento de construír a propia identidade. De feito, a meirande parte dos críticos tanto sociais como literarios que se refiren a Brasil destacan o continuo fracaso da cultura en conseguir acadar o modernismo e a industrialización doutros países occidentais. Máis que integración e interdependencia, Schwarz ve desintegración e unhas dependencias cada vez maiores, sobre todo nos ámbitos económico, laboral e tecnolóxico. Para Schwarz, a modernización por medio dun proceso caníbal de fusión do Brasil rural coa Europa urbana é un obxectivo inacadable, unha nova utopía, unha arela elitista desconectada da realidade da situación.

Schwarz suxire que os escritores e tradutores antropófagos pertencen a unha elite culturizada e eurocéntrica desligada da clase traballadora e das poboacións rurais indíxenas do Brasil. O crítico ocupouse da poesía de Oswald de Andrade nun artigo titulado “The Cart, the Tram and the Modernist Poetry”, incluído no libro *Misplaced Ideas* (1992). Por unha parte ofrécenos unha fon-

da lectura dun poemíña de Oswald de Andrade sobre un carro de cabalos que queda atorado nunha vía do tranvía e as reaccións do condutor e dos avogados; no poema sinala as confrontacións entre a industrialización (o tranvía) e o primitivo (o carro de cabalos), entre o cosmopolita (os avogados) e o indíxena (o condutor do carro). Mais as súas conclusións son un pouco duras de máis, xa que Schwarz conclúe que a poesía de de Andrade é “doadada” e “ilusoria”, aliada do discurso da modernización conservadora, anticipadora da cultura burguesa cosmopolita e, en resumo, unha especie de “patrioterismo crítico” (ibid.: 111). Da teoría de Oswald de Andrade opina igualmente que é un fracaso e que non ofrece mais ca unha “allegory and quasi-theory of Brazilian national identity” (ibid.: 116) e “a certain admixture of unreality and childishness” (ibid.: 123). Schwarz amósase aínda máis corrosivo con relación ós versos de de Campos: nun artigo titulado “A Historical Landmark”, publicado na mesma colección, ofrécenos unha lectura moi perspicaz do poema concreto “Póstudo” (Postodo) publicado na sección cultural da *Folha de São Paulo* en 1985. Os adxectivos que Schwarz emprega para resumir a obra e a teoría de de Campos son aínda máis cáusticos, como por exemplo regresivo, dogmático, ignorante e banal. Afirmo que Augusto de Campos ten exclusivamente un interese egoísta polo autobombo e por non querer deberlle nada a ninguén (ibid.: 192) no canto de reflexionar sobre a fin da era das teorías postestruturalistas, algo que de feito si fai, mais de forma demasiado xeral e pouco afortunada.

Schwarz suxire que as súas propias ideas sobre a cultura, que están expresadas en termos máis materialistas que os empregados polos literatos antropófagos que critica, son máis relevantes para as condicións do que el denomina o “mundo real” que o dese mundo “extraviado” (*misplaced*) de ideas e identidades. Non nos debe sorprendere que a principal área de interese literario para Schwarz sexa a novela realista do século XIX, e que os teóricos que prefire teñan influencias de Marx, Lukács, Benjamin, Brecht, ou Adorno. Tampouco nos debe chamar a atención que, malia criarse en Brasil. Schwarz naceu en Austria e pasou a maior parte da súa vida profesional vivindo e ensinando en París. De certo que as forzas da globalización e do capitalismo multinacional se deixan sentir nos países en desenvolvemento e provocan tanto prosperidade económica como pobreza e explotación, o que fai difícil para moitos o sentimento de pertenza a unha nación, tanto que sexamos parte da elite cultural como das clases traballadoras; non obstante, se a comparamos co resto do seu traballo, a análise que Schwarz fai dos antropófagos brasileiros semella menos argumentada, demasiado persoal e vitriólica e falta de interese polos datos que ofrecen os estudosos da tradución, historiadores da cultura, músicos, cineastas e críticos poscolonialistas.

Mais Schwarz non está só na súa crítica do elitismo das teorías da tradución dos irmáns de Campos. No artigo “Brazilian Anthropophagy Revisited”, Sérgio Bellei fai afirmacións semellantes. Suxire que os antropófagos teñen unha especie de consciencia dividida, conscientes a un tempo da superioridade

da cultura europea e do atraso da súa propia; e segundo Bellei, o “obxectivo” dos antropófagos era difuminar as fronteiras entre ámbalas dúas (1998: 91.92). Mentres a meirande parte da crítica entende que os manifestos antropófagos buscan principalmente unha rotura e mesmo promoven con agresividade un cambio nas relacións das dinámicas de poder da colonización, Belley prefere destacar a continuidade do pasado e das tradicións culturais brasileiras. Citando o crítico brasileiro Antonio Candido, Bellei subliña o tema da viaxe e do encontro entre dúas culturas, un movemento entre dous mundos que é característico do “home americano” (ibid.: 98). Viaxar era para Oswald de Andrade unha forma de comprender e sentir “a nación brasileira”. Bellei cita a Candido nos seguintes termos: “Hence, in his [Andrade’s] work, there is a certain reversibility between Brazil and Europe, which points to the significance of traveling as an experience of the spirit and of the national consciousness” (Candido 1977: 54; Bellei 1998:98). Para Bellei, xa que logo, os antropófagos danlle continuidade ó tema do encontro cultural na fronteira entre o poderoso e o oprimido, do mesmo xeito que facía a xeración de escritores románticos brasileiros.

Bellei amósase especialmente crítico con de Campos no referente á súa teoría dunha hibridación multilingüística aberta, que interpreta como unha forma doada de xustapor o desenvolvido e o subdesenvolvido no mesmo terreo de xogo. Para Bellei trátase dunha ofensa, xa que despreza as condicións materias reais e as fases históricas da evolución, ademais de reafirmar a estética como unha práctica cultural autónoma independente das prácticas sociais reais. Bellei preséntanos un de Campos que defende a idea de que o mundo é un inmenso banquete multicultural no que “todo o mundo devora a todo o mundo” (Bellei 1998: 106). Para Bellei, definir quen come a quen ten a maior importancia e, a medida que o movemento antropófago percorre a década de 1950 e a obra dos irmáns de Campos se somete á interpretación de máis escolas posmodernas, descobre que esta cuestión das relacións de poder desaparece da teoría. A evolución continúa deste xeito dende o romántico cara ó vangardista e logo ata o posmoderno, en fases independentes que afastan a arte das realidades sociais, constituíndo outro exemplo de arte pola arte. Bellei conclúe o seu estudo insistindo en que “As in Campos, texts are here only ‘multilingual hybridizations’ existing in a pure spatial dimension deprived of any historical depth” (ibid.: 108).

Non tódolos críticos son tan incisivos. No seu ensaio “Tupy or Not Tupy” (1987), Randal Johnson constrúe unha historia diferente e presenta o canibalismo como unha metáfora crítica das relacións culturais entre os países do Primeiro e o Terceiro Mundo, que se cadra son hoxe en día aínda máis relevantes que na década de 1920. Johnson ve no canibalismo un rexeitamento da imaxe dos Nativos Americanos como consumidores pasivos e submisos, no canto de favorecer as imaxes máis agresivas dos antropófagos que adoitan destacar os tradutores, músicos e cineastas brasileiros, como xa se sinalou máis

arriba. A historia que nos presenta remóntase ós primeiros días da colonización e ó trauma provocado pola represión colonial, continúa coas conversións relixiosas perpetuadas polos xesuítas, a opresión económica exercida polas elites gobernantes europeo-brasileiras e a ditadura militar da década de 1960. Ó longo de toda a historia do Brasil, foron moitos os poetas, artistas, músicos e, máis recentemente, cineastas que se teñen resistido á asimilación por parte de Europa e ás relacións de dependencia. Johnson percibe o dinamismo do movemento no seu irreverente senso do humor, na parodia, a sátira e a avaliación crítica das relacións sociais, particularmente nos cineastas das décadas de 1960 a 1990 (Johnson & Stam 1995: 362). Na introdución titulada “Cannibalism and Self-Cannibalism” (1969) ó seu filme *Macunaima*, Joaquim Pedro de Andrade afirma que naquela época as conservadoras clases sociais dominantes aínda controlaban a estrutura de poder e que dende a década de 1920 en realidade non cambiara nada. Dinos:

The present work relationships, as well as the relationships between people —social, political, and economics— are still basically cannibalistic. Those who can “eat” others through their consumption of products. Cannibalism has merely institutionalized itself, cleverly disguised itself. The new heroes, still looking for a collective consciousness, try to devour those who devour us (Johnson and Stam 1995: 82-83).

Johnson entende, xa que logo, que o canibalismo está ben vivo e, que mantén, a diferenza do que indican Schwarz e Bellei, fondos compromisos sociais e políticos. Escribe: “Initially then cannibalism is a form of resistance. Metaphorically speaking, it represents a new attitude toward cultural relations with hegemonic power” (1987: 49). Este novo tipo de relacións non está destinado a propoer solucións binarias (ou unha cousa ou a outra), senón máis ben á creación dunha nova identidade nacional coas súas propias formas artísticas. Esta forma de antropofaxia está relacionada coa subversión das relacións de poder entre o Vello Mundo e o Novo e cunha reavaliación da imaxe dos pobos indíxenas de América, construída en grande medida por medio da tradución, e que agora precisa unha reconstrución a fondo por medio dunha nova quenda de traducións. Malia estar inzado de referencias ás políticas de oposición, o canibalismo moderno satiriza estes mesmos posicionamentos e, nalgúns ocasións, mesmo os posicionamentos do propio autor, que emprega de xeito moi consciente formas e discursos literarios procedentes da tradición.

A loita política non rematou só porque certos teóricos afirmen que eses textos só existen en dimensións espaciais. O que os críticos como Bellei, Candido e Schwarz semellan non ver son as ramificacións políticas dunha cultura marxinal bombardeada constantemente pola cultura euroamericana. A cuestión de que é o que constitúe a nación Brasileira é máis complexa ca nunca e a

súa dimensión tradutiva, malia os medios de comunicación internacionais e o capitalismo multinacional, está a medrar máis que a decrecer. O que Johnson, xunto con algúns cineastas, tradutores e músicos brasileiros contemporáneos, semella aceptar é o feito de que Brasil, ó longo da súa historia, vén recibindo, traducindo e adaptando criticamente unha serie de movementos intelectuais e artísticos europeos e, máis recentemente, tamén estadounidenses. Empregando o humor, a ironía e unha multiplicidade de referentes culturais, atacando o concepto de universalidade e desestabilizando as institucións de poder, conseguiron manter vivo un sentimento de *brasileirismo*. Malia ser consumidores, os antropófagos brasileiros nunca foron conformistas, o que se cadra permitiu, máis ca ningunha outra cousa, que as características nacionais indíxenas non desaparecesen. Sexa o que sexa a identidade brasileira, non é algo fixo, inherente nin universal por si mesmo ou en si mesmo, senón que está en continuo cambio e evolución, alimentado por ideas tanto nacionais como internacionais. Máis que aceptar os valores europeos ou limitarse a xustapor as ideas indíxenas e as europeas, os antropófagos brasileiros usan a cultura europea de forma emancipatoria para crear novas identidades culturais que non son independentes das múltiples tradicións culturais, senón que están intimamente ligadas a elas.

Así e todo, o proceso de repensamento da nación e da identidade, que comezou no Brasil na década de 1920 da man de Oswald de Andrade e outros, segue a ser un tema complexo hoxe en día, e se cadra máis debido á mellora das tecnoloxías das comunicacións, que facilitan o fluxo intercultural de ideas máis aínda que a comezos do período modernista. As cuestións tradutivas (que textos seleccionar, que estratexias seguir para traducilos, como adaptalos ó cambiante mercado brasileiro) son as mesmas, pero aplicadas á economía de mercado: que produtos seleccionar, que estratexias seguir para importalos, como adaptalos ó cambiante mercado brasileiro. O acto de consumir é con frecuencia un proceso moi creativo, máis semellante a construír, formar ou crear que a imitar. O xeito no que os consumidores len, mercan, se relacionan cos seus xefes e xogan pode ser menos “materialista” do que os críticos como Schwarz e Bellei imaxinan. Por medio deste proceso de selección do mellor doutra cultura, adaptalo e consumilo e despois convertelo en parte dun mesmo, en definitiva, por medio deste proceso de transculturización, os brasileiros se cadra están mellor preparados para adaptarse á nova orde mundial ca outras culturas atrapadas nunha dicotomía Norte-Sur máis tradicional.

Xa que logo, para algúns críticos como Johnson e Vieira a tradución é máis ca unha actividade literaria secundaria; en realidade vén exemplificar a esencia mesma da filosofía cultural brasileira. A metáfora antropófaga convértese así no vehículo dunha expresión artística orixinal e nunha das principais ferramentas para expresar a propia identidade e a propia independencia. Esta independencia crea novas condicións culturais que permiten repensar o pasado, como por exemplo foi o caso dos escritores e músicos barrocos no contexto brasileiro, que propiciaron á súa vez a reconsideración do período

Barroco tamén en Europa. Este novo internacionalismo e o dobre fluxo de ideas permitiron a aparición da música/poesía de cantautores como Caetano Veloso e Gilberto Gil, que tivo como primeiro e grande promotor e teórico a Augusto de Campos; ou a obra de cineastas como Joachim Pedro de Andrade e Glauber Rocha, na que ecoan tanto Oswald como Mário de Andrade; ou tradutores como Augusto e Haroldo de Campos, que conectan intersemioticamente os seus traballos cos de cineastas como Rocha e cantautores como Veloso, así como cos escritores canónicos europeos. En definitiva, a tradución antropófaga, tanto na súa dimensión teórica como de práctica cultural, pode axudar os brasileiros, así como os americanos doutras partes do Novo Mundo, a comprender mellor as súas raíces internacionais e as súas relacións cada vez máis numerosas con outras culturas transnacionais. A tradución antropófaga, como modelo de evolución cultural, pódelles amosar a tódolos americanos un xeito de controlar, cando menos parcialmente, a construción da súa identidade.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ANDRADE, Joachim Pedro de (dir.) (1969) *Macunaíma*.
- ANDRADE, Joachim Pedro de (dir.) (1982) *O homem de Pau-Brasil*.
- ARROJO, Rosemary (1986) "Paulo Vizioli and Nelson Ascher discutem John Donne: A que são fieis tradutores e críticos de tradução?" Tradução e Comunicação 9, São Paulo. Pp. 133-142.
- ATHAYDE, Tristão de (1966) *Estudos Literários*. Rio de Janeiro: Aguilar.
- BARY, Leslie (1991) "Oswald de Andrade's 'Cannibalist Manifesto'", en *Latin American Literary Review*, nº 19 (38, xullo-décembro), pp. 35-47.
- BELLEI, Sérgio Luiz Prado (1998) "Brazilian Anthropophagy Revisited", en BARKER, Francis, HULME, Peter & IVERSON, Margaret (eds.) *Cannibalism and the Colonial World*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 87-109.
- BENJAMIN, Walter (1955) "Die Aufgabe des Übersetzers", en *Illuminationen*. Frankfurt: Suhrkamp. Versión inglesa de ZOHN, Harry (1969) "The Task of the Translator", en *Illuminations*. Nova York: Schocken Books, pp. 69-82. Versión galega de BALTRUSCH, Burghard, GARRIDO VILARIÑO, Xoán Manuel & MONTERO KÜPPER, Silvia (2007) "Die o Aufgabe cometido des de Übersetzers quen traduce" von de Walter Benjamin", en *Viceversa. Revista de Galega de Tradución*, nº 13, pp. 79-103.
- DE ANDRADE, Oswald (1928-1999) *Manifesto Antropófago*. Documento en liña <<http://www.agencetopo.qc.ca/carnages/manifeste.html#manifeste>>. Data de última consulta: 2 de novembro de 2009.
- CAMPOS, Augusto de, PIGNATARI, Décio & CAMPOS, Haroldo de (1975) *Teoria de poesia concreta: textos críticos e manifestos 1950-60*. São Paulo: Livraria Duas Cidades.
- CAMPOS, Augusto de (1978) *Verso, reverso, controverso*. São Paulo: Editora

- Perspectiva.
- CAMPOS, Haroldo de (1967) Oswald de Andrade —Trechos escolhidos. Rio de Janeiro: Agir.
- CAMPOS, Haroldo de (1973) *Morfologia de Macunaíma*. São Paulo: Editora Perspectiva.
- CAMPOS, Haroldo de (1981a) “Da razão antropofágica: a Europa sob o signo da devoração”, in Revista *Colóquio-Letras*, Lisboa, 62, 1981, p.10-25.
- CAMPOS, Haroldo de (1981b) Deus e o Diabo no Fausto de Goethe. São Paulo: Perspectiva.
- CAMPOS, Haroldo de (1987) “Transblanco: Reflexión sobre la transcreación de ‘Blanco’ de Octavio Paz, con una digresión sobre la teoría de la traducción del poeta mexicano”, traducción de Carlos Pellegrino, en DERRIDA, Jacques, RODRÍGUEZ MONEGAL, Emir, DE CAMPOS, Haroldo, MILLER, J. Hillis & HARTMAN Geoffrey *Diseminario: La desconstrucción, otro descubrimiento de América*. Montevideo: XYZ Comunicaciones, pp. 147-156.
- CANDIDO, Antonio (1977) *Vários escritos*. São Paulo: Duas Cidades.
- DERRIDA, Jacques (1987) “Nacionalidad y nacionalismo filosófico”, traducción de Marie-Christine Peytrone, en DERRIDA, Jacques, RODRÍGUEZ MONEGAL, Emir, DE CAMPOS, Haroldo, MILLER, J. Hillis & HARTMAN Geoffrey *Diseminario: La desconstrucción, otro descubrimiento de América*. Montevideo: XYZ Comunicaciones, pp. 27-47.
- DOS SANTOS, Nelson Pereira (dir.) (1971) Como era gostoso o meu francês.
- FICHTE, Johann Gottlieb (1808) *Reden an die deutsche Nation*. Versión inglesa de JONES, R.F. (1979) *Addresses to the German Nation*. Westport, CT: Greenwood Press.
- GENTZLER, Edwin (1993) *Contemporary Translation Theories*. London: Routledge.
- GENTZLER, Edwin (2009) *Translation and Identity in the Americas*. Londres: Routledge.
- JOHNSON, Randal (1987) “Tupy or Not Tupy: Cannibalism and Nationalism in Contemporary Brazilian Literature”, in KING, John (ed.) *Modern Latin American Fiction*. London: Faber and Faber. Pp. 41-59.
- KENNER, Hugh (1954) “Introduction” to Ezra Pound’s *Translations*. Nova York: New Directions.
- LUKÁCS, George (1971) *Theory of the Novel*. Traducción de Anna Bostock. Cambridge, MA: MIT Press.
- MARTÍNEZ CORREA, Jose Celso (dir.) (1937) O rei da vela.
- NUNES, Benedito (1984) “Anthropophagisme et surréalisme”, en *Surréalisme périphérique*. Montreal: Université de Montreal, pp. 159-179.
- PAZ, Octavio (1967) “Invención, subdesarrollo, modernidad” en *Corriente Alternativa*. México: Siglo XXI. Pp. 19-24.
- PICCHIA, Menotti del (1927) “Feira de Sexta”, en *Correio Paulistano*, 28 de janeiro.

- RIBEIRO, Darcy (1982) *Utopia selvagem: Saudades da inocência perdida*. Rio de Janeiro: Nova Fronteira.
- SCHWARZ, Roberto (1992) *Misplaced Ideas: Essays on Brazilian Culture*. Londres: Verso.
- SOUZA, Márcio (1976) *Galvez, imperador do Acre*. Rio de Janeiro: Editora Brasília.
- SUAREZ, José & TOMLINS, Jack E. (2000) *Mário de Andrade: The Creative Works*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
- VIEIRA, Else Ribeiro Pires (1994a) “A Postmodern Translational Aesthetics in Brazil”, in SNELL-HORNBY, Mary, PÖCHHACKER, Franz and KAINDL, Klaus (eds.) *Translation Studies: An Interdisciplin*. Amsterdam: John Benjamins. Pp. 65-72.
- VIEIRA, Else Ribeiro Pires (1994b) “A metáfora digestiva como representação de filosofia da apropriação na cultura brasileira pós 70”, in ANTELO, Raúl (ed.) *Identidade e representação*. Florianópolis: Pós-graduação em Letras/Literatura Brasileira e Teoria Literária. Pp. 431-438.
- VIEIRA, Else Ribeiro Pires (1999) “Liberating Calibans: Readings of Antropofagia and Haroldo de Campos’ Poetics of Transcreation”, in BASSNETT, Susan & TRIVEDI, Harish (eds.) *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. London: Routledge, pp. 95-113.

**REFLEXIÓN SOBRE O ASPECTO TEÓRICO
DA TRADUCIÓN NA FORMACIÓN DO TRADUTOR¹
Moruwawon Babatunde Samuel**

L'Université d'Ado Ekiti
tmoruwawon@yahoo.com

[Recibido 03/09/09 ; aceptado 26/10/09]

Resumo

A importancia que os teóricos lle outorgan á teoría da tradución é moi significativa. A precaria calidade de moitas traducións débese, indiscutiblemente, a que os tradutores non dominan o desenvolvemento normal do proceso da tradución. Este artigo repasa as achegas da teoría da tradución e acaba afirmando que a fidelidade na tradución tan só se pode asegurar cun dominio competente, profundo e teórico.

Palabras clave: Teoría da tradución, fidelidade, proceso de tradución

Abstract

The relevance accorded to Translation theory by scholars is critical. Bad quality in most translations is undoubtedly due to the fact that translators do not master the normal development of the translation process. This paper reviews the contributions of translation theory and ends up claiming that fidelity can only be achieved through a competent, thorough and theoretical mastery.

Introdución

A teoría da tradución baséase na lingüística. Dende o momento en que os estudantes, licenciados ou posuidores dun título universitario francés ou estranxeiro, se matriculan na ESIT (Escola Superior de Intérpretes e Tradutores), están convencidos de que traducir é aquilo que atinxe as correspondencias e os estudos lingüísticos. Agora ben, a tradución atinxe as linguas: o uso dunha lingua vai parello á propiedade de adquirir e almacenar coñecementos

¹ Tradución galega de Lucía Rouco

non verbais. A tradución tampouco é unha excepción para Marianne Ledérier (1985:87). Insistindo nesta idea, Georges Mounin (1963:16) afirma que:

toute opération de traduction (...) comporte, à la base, une série d'analyses et d'opérations qui relèvent spécifiquement de la linguistique, et que la science linguistique appliquée correctement peut éclairer plus et mieux que n'importe quel empirisme artisanal.

Dedúcese que cómpre esclarecer a palabra teoría e teoría da tradución. Unha teoría é o conxunto de ideas, de conceptos abstractos, máis ou menos organizados, aplicados a un eido concreto. Trátase dun conxunto de regras e consellos orientados ao uso, é dicir, un grupo máis ou menos nutrido de hipóteses sobre un tema estudado ou non.

A tradución e a fidelidade

A tradución é unha operación que se aplica a unha lingua. Esta operación consiste en pasar os elementos dunha lingua a outra, e tan só eses elementos, asegurándose de que conservan, na lingua de chegada, a súa importancia relativa, así coma o seu ton, sen deixar de ter en conta as culturas ás que corresponden a lingua de partida e a lingua de chegada, respectivamente. O tradutor debe respectar o estilo do autor orixinal mais convén saber cal é a actitude que se debe mostrar en relación co autor e co tradutor. Insistimos en que o tradutor debería respectar o escritor que está a traducir e conseguir que se vexa reflectido na lingua de chegada. Ademais, o tradutor debe ser consciente da súa personalidade e agochala o mellor posible para introducir a intención do autor mediante o seu estilo. Os diferentes teóricos, preocupados polos problemas da tradución dende hai décadas, diferencian xeralmente varios tipos de tradución. Jakobson (1963:79) distingue tres tipos principais:

- a. La traduction intralinguale ou reformulation, qui consiste en l'interprétation des signes linguistiques au moyen d'autres signes de la même langue.
- b. La traduction interlinguale ou traduction proprement dite, qui consiste en l'interprétation des signes linguistiques au moyen d'une autre langue.
- c. La traduction intersémiotique ou transmutation, qui consiste en l'interprétation des signes linguistiques au moyen de systèmes des signes non linguistiques.

O labor do tradutor nunca é sinxelo. A súa responsabilidade, segundo Ladmiral (1994:18), consiste en elixir o menor dos males: debe distinguir o que é esencial do que é prescindible. As súas eleccións de tradución virán determinadas por unha elección fundamental relacionada coa finalidade da tra-

dución, co público final, co nivel cultural e coa familiaridade que se lle outorga tendo en conta o autor traducido e a lingua e a cultura orixinais (...); os lentes do tradutor serán «des verres colorés» ou «des verres transparentes», respectivamente. O concepto de fidelidade ao autor e ao texto debe definir o proceso e o produto final do tradutor na súa tentativa por restituír o material textual.

A polémica da fidelidade ao contido ou á forma xa non tería razón de ser porque ningunha tradución funciona tan só no eido do contido ou da forma, xa que contido e forma non son realmente incompatibles. Edmond Cary (1963) sitúa o problema da fidelidade no núcleo do eterno debate ao afirmar que:

La fidélité à l'original, principe invariablement proclamé par tous les traducteurs et qui n'en mène pas moins aux plus étonnantes contradictions, est sans doute la notion centrale du débat autour de la traduction et dont chaque siècle exhume à nouveau le dossier.

A fidelidade suscitou, e aínda segue a suscitar, moitas controversias. Aínda que cree polémica, esta noción traduce, en ampla medida, o problema dun posicionamento do tradutor na súa relación co orixinal e co lector e determina a existencia do vínculo desexado entre o orixinal e a súa tradución (ibíd.:45). Dese problema clave da tradución, que é a fidelidade, deriva unha gama de conceptos como:

La traduction littérale et la traduction libre, la traduction des mots et la traduction du sens, la fidélité à la forme et la fidélité au fond, la fidélité au corps et la fidélité à l'âme, l'imitation et la récréation, la fidélité et la trahison, l'exotisme et la naturalisation, la traduction source et ciblisme, le vrai et le beau, l'exactitude et la beauté, la possibilité et l'impossibilité (...) (ibíd.:46).

A fidelidade ao orixinal é un criterio primordial de tradución que xa non só reivindicán os tradutores relixiosos, senón tamén os tradutores literarios. Se o tradutor é totalmente fiel ao texto orixinal, corre o risco de deformalo. Cómpre dicir que se hai que cinguir exactamente a todo o léxico e a todas as expresións do texto orixe, e traducilos palabra por palabra pero expresándo-os sentido por sentido. Analizamos unha noción moi apreciada na tradución literaria: a tradución é a recreación na lingua de chegada. Con esta idea de recreación, non se menciona a oposición dualista entre fidelidade e traición, entre forma e sentido. Para outros, traducir é rivalizar con ela e, se se rivaliza, xa non se trata de ser fiel ao texto orixe.

Así pois, a primacía do sentido é, con máis razón, imprescindible para que o público final obteña o mesmo proveito do texto orixinal, posto que traducir é establecer unha comunicación entre o emisor e o receptor. Ademais, como toda comunicación, suscita «une certain degré d'entrepris ou une déperdition

d'information». Queremos resaltar que, na tradución, o texto é esencial. Sen o texto, non hai tradución, nin teoría da lingua, nin teoría da tradución.

Teoría da tradución

A continuación, trataremos a contribución da teoría da tradución. A teoría da tradución, tal como a reflectiu Nida nos seus estudos sobre a tradución da Biblia, baséase no behaviorismo de Bloomfield. Os teóricos da tradución provocan certas confusións sobre a clasificación da teoría da tradución. O mundo sempre evolúe no ámbito artístico, económico, político, social e científico e, ante ese desenvolvemento, a profesión do tradutor valórase e transfórmase aínda máis. Debido a esta complexidade do mundo moderno, hai algunhas traducións erradas feitas por «charlatáns» que pasan por traducións. Estamos ante o feito real de cuestionar o que se entende por tradución dada esa mala tradución. A formación do tradutor non só debe estar ao servizo dun proxecto instrutivo, senón que tamén debe estar relacionada co desenvolvemento da personalidade do tradutor.

Tamén abrangue o feito de que o tradutor adquira unha boa formación no aspecto teórico da tradución, do poder cognitivo global da tradución. A preocupación teórica no tocante á tradución xurdiu na segunda metade do século XX. Eugène A. Nida, en G. Garnier (1985:29), estuda as teorías da tradución dende o punto de vista cronolóxico e exponas na seguinte orde:

- (a) teoría filolóxica
- (b) teoría lingüística
- (c) teoría sociolingüística

A teoría filolóxica interésase polas categorías gramaticais e léxicas dunha lingua á outra, das que nacen as teorías lingüísticas de Vinay e Darbelnet (1968), que atinxen, sobre todo, os textos literarios. Ao botar unha ollada á tradución, considerándoa como un elemento de comunicación, ben intranacional ou ben transnacional, o terceiro rango da teoría parece xustificar as teorías sociolingüísticas de Maurice Pergnier (1993). Porén, aínda queda por mencionar a teoría interpretativa de Danica Seleskovitch e Marianne Ledéer, baseada no seguinte desenvolvemento: en establecer que o proceso consistía en entender o texto orixinal, en desverbalizar a súa forma lingüística e en expresar, noutra lingua, as ideas que se entenderon e os sentimentos que se sentiron (Marianne Ledéer, 1994:11). George Steiner tamén a denominou teoría hermenéutica, segundo a cal a arte de traducir os sinais verbais se pode dividir en catro fases (George Steiner, 1975). A confianza inicial require que o tradutor entenda o autor e o texto que vai traducir para entrar na escuridade e no espírito do autor do texto orixinal. A segunda fase explica a comprensión, o recoñecemento e a interpretación dos elementos lingüísticos, dun estilo condensado e fundamental. A terceira etapa refírese ao sentido estrito do léxico e a cuarta fase

establece a fidelidade na tradución. O tradutor tan só é fiel no seu labor cando plasma o equilibrio semántico do texto, de maneira que xurda unha mensaxe auténtica do texto de partida no texto de chegada (Ilupeju M.A., 1999:66). A insuficiencia da teoría lingüística fai que naza, nos anos sesenta e setenta, a teoría sociocrítica. Grazas ás investigacións publicadas por Claude Duchet (1976), tanto Régine Robin coma Marc Angenot (1985) resaltaron a función comunicativa do texto literario (Matthew Iwuchukwu, 2007:157). Esta teoría considera a literatura non só coma un simple produto, senón tamén coma un factor de produción da sociedade, posto que vehicula valores estéticos, éticos e sociais que poden contribuír tanto á transformación da sociedade como á súa perpetuación tal como é (Hans Robert Gauss, 1978:78). Calquera texto literario que se refira á tradución ten que ver co mundo da imaxinación e da cultura. Calquera teoría da tradución representa unha teoría do significado e da exploración da comprensión. Segundo Roman Jakobson e Rusen, en Marianne Ledéer (1985:89):

Personne ne peut comprendre la signification du mot « cheese » à moins d'avoir une connaissance non linguistique du fromage (...) personne ne peut comprendre le mot « cheese » sans connaître la signification attribuée à ce mot dans le code lexical anglais.

A lingua parece a única presente e pode mobilizar completamente as percepcións. A tradución require que o sentido estea totalmente desvinculado do seu aspecto verbal para poder plasmar as formas e a interpretación esixidas pola lingua de chegada. Aínda que o escritor queda fóra dun sistema lingüístico determinado, o tradutor debe saber como traelo do exterior. Cómpre resaltar que o estilo é unha parte integrante da mensaxe, xa que é a perspectiva dende a que un autor a ve e de aí xorde a obriga do tradutor de adoptar esta mesma perspectiva do escritor do orixinal para reproducir a mesma mensaxe e o mesmo efecto. Vinay e Darbelnet (1968:37) afirman que «Le traducteur (...) part du sens et effectue toutes ses opérations de transfert à l'intérieur du domaine sémantique».

Esta afirmación resume que existe un desaxuste entre o significado dun léxico e o seu sentido nun texto determinado. Posto que é o contido cognitivo do texto o que constitúe a pedra angular de toda actividade tradutora, é evidente que, para o tradutor, os coñecementos extralingüísticos son tan imprescindibles coma os coñecementos lingüísticos, xa que ninguén sabería entender o sentido dun enunciado, e aínda menos volvelo expresar na lingua meta, sen estar perfectamente familiarizado co seu referente. A primacía do sentido é maior porque, sen coñecer o sentido da mensaxe orixinal, córrese o risco de que a comprensión estea errada e de que a tradución sexa un fracaso.

Pola súa parte, Vinay e Darbelnet (1968) propoñen sete solucións para as dificultades da tradución. As tres solucións directas abranguen o préstamo,

o calco e a tradución directa, mentres que as catro solucións que interveñen como procedementos de tradución oblicua son: a transposición, a modulación, a adaptación e a equivalencia. Estas propostas teñen certos límites. Segundo J. R. Ladmiral (1994:20) :

(...) cette classification des sept différentes solutions à apporter aux difficultés de traduction apparaît elle-même un peu formelle, dans la mesure où les trois premières solutions proposées restent en deçà de ce qu'est véritablement l'activité traduisante, et où la septième et dernière va au-delà : l'emprunt, le calque et le mot-à-mot ne sont pas encore de la traduction, et l'adaptation n'est déjà plus une traduction (...) le concept d'« équivalence » a une validité extrêmement générale. (...) Il est notamment bien difficile d'en distinguer clairement ce qui est appelé une « modulation ».

Parécenos que o reto que supón a tradución merece que se estuden todas as vías que lle permitan cumprir mellor a súa función. A reflexión sobre a teoría da tradución pretende dar a coñecer a súa relación coa práctica e investigar as trabas na tradución. Esta é complementaria á práctica da tradución, pois ninguén é capaz de vulgar se unha tradución é boa ou mala sen ter un coñecemento competente do que é a equivalencia.

Despois dunha investigación sobre o porqué desta teoría, Robert Larose (1985:406) recolle as distintas opinións dos seus estudantes, que cursan eses estudos polas seguintes razóns:

- saber os seus propios coñecementos xerais;
- descubrir os diferentes autores e as diferentes teorías sobre a tradución;
- coñecer os distintos puntos de vista sobre a profesión do tradutor;
- chegar a formar unha opinión propia sobre cal é a mellor maneira de traducir ou de vulgar unha tradución;
- estudar os trazos xerais dos grandes autores;
- mellorar os coñecementos en tradución, na profesión e nas teorías.

A implantación da teoría da tradución cubriu a vía cara á integración dos compoñente cultural e lingüístico do discurso como elementos da operación.

En tradución, a experiencia é unha noción carente de todo sentido se non se sustenta nunha formación seria na teoría da tradución que lle permita ao tradutor adquirir a técnica, interiorizar o obxectivo que debe alcanzar e obter os medios para conseguilo, pero tamén que lle permite estar suficientemente lúcido para non confiar cegamente nas súas forzas. As respostas de Robert Larose fornecen unha reflexión xeral e necesaria para estudar, entender e sistematizar mellor o proceso para levar a cabo a tradución. Grazas a esta teoría, a comprensión inmediata e a especificidade da tradución traducen «l'apprenti traduc-

teur» nun especialista práctico dunha disciplina exacta: a tradución. Posto que a tradución é unha disciplina exacta, quedan por descubrir os mecanismos, os principios teóricos e os procedementos técnicos para poder traducir.

A modo de conclusión

Aínda que non se pretende que este discurso sexa exhaustivo, e despois de ter falado da tradución como unha disciplina exacta cunhas técnicas concretas, chegamos ao punto de concluír que esta teoría comparte a teoría da literatura, da lingüística e da comunicación. Na tradución, o proceso de transformación repousa, en grande medida, nas esixencias lingüísticas e teóricas.

Dominar as regras morfosintácticas de dúas linguas, así como saber escribir e describir as súas particularidades, son as competencias que debe posuír un tradutor prudente. Estas competencias permítenlle entender ben a mensaxe do texto orixe e podelo transformar, de maneira fiel, na lingua meta. Así pois, illar a teoría que rexe este proceso tradutor supón o fracaso da actividade tradutora.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- CARY, E. 1963. *Les grands traducteurs français*. Ginebra: Georg.
- DARBELNET, J. 1970. “La traduction littérale ou traduction libre ?” *Meta*, vol. 15, n.º 3.
- GARNIER, G. 1985. *Linguistique et traduction*. Caen: Paradigme.
- JAKOBSON, R. 1963. *Essai de linguistique générale*. París.
- KELLY, L.G. 1999. *The true interpreter : a history of translation theory and practice in the West*. New York: St. Martine’s Press.
- KARLE DEJAN LE FÉAL. 1987. “La traduction à l’approche de l’an 2000 : repensons l’exercice et la formation professionnelle”. *Meta*, vol. 32, n.º 2, P. 91-215.
- LAROSE, R. 1985. “La théorie de la traduction: à quoi ça sert ?” *Meta*, vol. 30, n.º 4.
- LAMIRAL, J. R. 1994. *Traduire : théorie pour la traduction*. France: Gallimard.
- LEDÉRE, M. 1994. *La traduction aujourd’hui*. París: Hachette-Livre.
- LEDÉRE, M. 1985. “L’interprétation, manifestation élémentaire de la traduction”. *Meta*, 30-1, Montréal: Les Presses de l’Université de Montréal. P. 25.
- MAL’CUK, I. 1978. “Théorie de langage, théorie de traduction”. *Meta*, vol. 23, n.º 4.
- MOUNIN, G. *Les problèmes théoriques de la traduction*. París: Gallimard. 1955.
- PERGNIER, M. 1993. *Les fondements socio-linguistiques de la traduction*. Presses de l’Université de Lille, Edition Remaniée. P. 212.

- VINAY, J.-P., DARBELNET, J.-L. 1968. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Didier.
- XU, J. 1999. "Réflexion sur les études de problèmes fondamentaux de la traduction", *Meta*, XLIV. P. 46-60.

APROXIMACIÓN DISCURSIVA Á TRADUCIÓN OBXECTIVA E Á AVALIACIÓN DA CALIDADE DA TRADUCIÓN¹

Théodore Dasse

Universidade de Yaounde I

theoreddasse@yahoo.fr

[Recibido 11/11/09 :aceptado 18/03/10]

Resumo

Este artigo volve a tratar o tema da obxectividade na tradución, a avaliación da calidade da tradución e como ensinar a traducir. Fai fincapé en que as eleccións dos tradutores e a avaliación da calidade da tradución se poden obxectivar con maior precisión. O estudo baséase nos modelos de avaliación obxectiva da calidade da tradución de House (1976; 1997; 2001) e de Bowker (2001). A hipótese é que é posible crear un modelo no que a obxectividade se acadase seguindo un proceso vertical de arriba a abaixo no que se exploren as estratexias locais e globais do discurso fonte. Con isto defínense e explícanse as principais características das estratexias globais e locais do discurso, usando ademais varios exemplos para ilustralo. No entanto, posto que aínda está nunha etapa temperá, precisábase recoller máis información para probar e mellorar o modelo proposto.

Palabras clave: traducir; avaliación da tradución; calidade da tradución; estratexias do discurso; obxectividade/subxectividade

Abstract

This article revisits the issue of objectivity in translating, translation quality assessment and translation teaching. It focuses on how translators' choices and translation quality evaluation can be objectified with even more precision. The cue is taken from House's (1976; 1997; 2001) and Bowker's (2001) objective translation quality assessment models. The hypothesis is that it is possible to design a model wherein objectivity is achieved by following a vertical top down process through the exploration of source discourse's overall and local strategies. Thus, the major characteristics of the overall and local discourse

¹ Tradución ó galego de Rubén Lado Riomaos.

strategies are outlined and explained and some few examples are used for illustration. At this early stage however, there is need to collect more data to test and improve on this proposed model.

Key words: translating; translation evaluation; translation quality; objectivity/subjectivity; discourse strategy

Introdución²

Sempre que comezamos a considerar o tema da avaliación da calidade na tradución, nos sentimos abraizados ó pensar en todos os niveis de análise que temos que ter en conta para facelo. No entanto, tamén é certo que se progresou considerablemente na busca da obxectividade tanto na tradución como na súa avaliación (cf House 1976; 1981; Baker 1999). Os avances tecnolóxicos tamén foron decisivos á hora de impulsar este esforzo. Tendo en conta todo o mencionado, a proposta de Bowker (2001), que consiste en usar textos de creación propia almacenados dixitalmente para que os docentes avalíen as escollas léxicas e fraseolóxicas dos alumnos nos seus textos, é un caso moi ilustrativo.

O presente artigo elaborouse baseándose nos modelos existentes para demostrar que ó contrario da pesimista declaración de House (1981: p. 64) de que “é improbable que a avaliación da calidade dunha tradución poida ser obxectivizada como se se tratase dunha ciencia natural”, os recentes avances na investigación deste eido fixeron posible conferirlle obxectividade de maneira case matemática á tradución, ó ensino da tradución e á avaliación da calidade da tradución. Ata agora, estes avances só se limitaron a textos técnicos e léxico e fraseoloxía illada. O principal obxectivo deste artigo é demostrar que esta precisión case matemática na tradución, na avaliación da tradución ou no ensino da tradución se pode estender máis alá de termos e fraseoloxía illados. Este artigo divídese en dúas partes: na primeira, falarei sobre os enfoques obxectivos da avaliación da calidade da tradución máis importantes e exporei as súas vantaxes e limitacións; mentres que na segunda, presentarei o novo modelo coa axuda de datos reais e analizarei a súa implicación na tradución, no ensino da tradución e na avaliación da calidade da tradución.

1. Modelos de avaliación obxectiva da calidade da tradución

Os estudos sobre a tradución obxectiva e a avaliación obxectiva da calidade da tradución pretenden acabar co reinado dos razoamentos baseados na intuición nas escollas que se fan ou na avaliación de textos traducidos; por outra parte tamén se pretende fornecerlle ós estudantes de tradución unha re-

² Os meus agradecementos ó Profesor George Echu, ó meu compañeiro de clase e agora colega de profesión o Sr. Hector Kandem Fonkoua e tamén ó Sr. Arnaud Ndzounda Fomano (Tradutor profesional) por ler todos os borradores deste artigo e polas suxestións ofrecidas.

troalimentación baseada en argumentos obxectivos, en contraposición cos autoritarios ou cos baseados na experiencia. Nestes modelos xa non é posible que dous avaliadores fagan observacións contraditorias nas escollas de tradución dos tradutores. Existen varios modelos para a avaliación da calidade da tradución, dentro dos cales o modelo Housiano, o modelo de tradución manifesta e encuberta (overt and covert), e o modelo de tradución baseada en corpus destacan por seren os máis elaborados e menos eclécticos.

1.1. O modelo Housiano

O modelo de avaliación da calidade da tradución de House (1976; 1997; 2001) aínda se pode caulificar como o maior logro na investigación no eido da avaliación obxectiva da calidade da tradución. A distinción que realiza entre as opcións da tradución manifesta e da tradución encuberta e os erros manifestos e encubertos relacionados con elas, son os maiores pasos dados cara á aplicación das escollas de tradución obxectivas. Referirémonos a ámbalas dúas a continuación como niveis de toma de decisións ascendentes e descendentes, en referencia ó tipo de tradución que se estea a realizar, sexa o texto orixinal literario ou non.

Máis en concreto, o modelo Housiano oponse ás afirmacións prelingüísticas e subxectivas sobre as normas para facer unha tradución de calidade, así como ós modelos psicolingüísticos que se centaban no efecto que unha boa tradución debería causar no público ó que se dirixe. Obviamente, House non se equivoca ó rexeitar estes modelos, tal e como Viola (1996: p.1) sinala: «House establishes the inadequacy of pre-linguistic and psycholinguistic studies on the basis that they do not provide a norm against which the result of any translation can be measured».

Como xa adiantei antes, modificaremos o concepto de niveis de toma de decisión ascendente e descendente no tocante ó tipo de tradución que se está a realizar (entendendo tipo de tradución como tradución manifesta ou encuberta), achegándonos así á descrición do modelo proposto por House. House define tradución manifesta como aquela que non se dirixe directamente ós destinatarios do texto de chegada. Nesta tradución existe unha loita directa entre as funcións ideacional e interpersonal do texto fonte. Neste caso, o tradutor debe asegurarse de que as oito dimensións da situación que obtivo House se preserven no proceso de conversión lingüística.

A grandes trazos, as oito dimensións da situación nomeadas anteriormente poderíanse dividir nos dous seguintes grupos:

- A dimensión do usuario da linguaxe, que comprende a orixe xeográfica, a clase social e o tempo.
- A dimensión da linguaxe, que comprende o medio, a participación, a relación entre os roles sociais, a actitude social e a competencia.

Polo tanto, producir unha tradución manifesta supón asegurar unha correspondencia directa entre estas dimensións, coa posibilidade de engadir unha

función de segundo nivel co obxectivo de aclarar a información. Esta función poden ser as notas a pé de páxina ou algún outro tipo de construción explicativa. De acordo con House, calquera correspondencia errónea entre estas dimensións constitúe un erro encuberto.

Con respecto á tradución encuberta, House establece que é aquela que se dirixe directamente ós destinatarios do texto de chegada; é dicir, que o tradutor modifica o texto rexéndose por algunha ou todas as dimensións da situación co obxectivo de que se cumpran as expectativas dos destinatarios do texto de chegada. Usa certos filtros (culturais por exemplo) para « view the source text through the glasses of a target culture member », facendo así que a versión encuberta xa non sexa unha tradución, pasando a converterse nun segundo orixinal (House 1976: 108).

A decisión de realizar unha tradución manifesta ou encuberta dun texto fonte forma parte do que se denomina neste documento como “nivel de toma de decisión ascendente sobre a escolla dun tipo de tradución”. House pon de relevo que debe haber algunhas características intrínsecas no texto fonte que guíen o tradutor a tomar esa decisión. Os textos orixe que requiren unha tradución manifesta son aqueles que exhiben as seguintes características:

- Textos orixe manifestos ligados historicamente, como por exemplo aqueles ligados a unha ocasión concreta e que se dirixen a unha audiencia moi concreta da lingua orixe.
- Textos orixe manifestos intemporais, como por exemplo as obras de arte ou as creacións estéticas, obras que transcenderon cun significado histórico distintivo á vez que sempre representaron un período e unha cultura específicos dado o estatus do emisor, o cal é un produto da súa época e da súa cultura.

Con todo, estes criterios de clasificación non se deberían contemplar como algo rixido, senón relativo. É posible que conforme ás especificacións dalgunha especie de contrato, o tradutor que traballa para un cliente opte deliberadamente por unha tradución encuberta dun texto fonte manifesto ligado historicamente ou transcendental. Algúns exemplos de textos orixe que requiren unha tradución encuberta son:

business circulars distributed to clients in different countries, scientific-technical texts, journalistic articles appearing in different languages in international magazines, advertisements for certain products appearing in different languages, or tourist information booklets addressed to tourists of different nationalities (House 1976: p.108).

No nivel ascendente semella que non se pode declarar que o tipo de tradución escollida polo tradutor sexa correcta ou errónea a priori. Nesta etapa temperá, o avaliador só pode comprobar se a elección do tradutor foi motivada polas características intrínsecas do texto fonte, rexéndose por unha especie de

especificacións do contrato, ou conforme a certas instrucións, como no caso dos centros de ensino de tradución.

En realidade, aquel que opta por unha tradución manifesta sexa pola razón que sexa, será xulgado por como manexa a correspondencia entre as dimensións da situación do texto fonte e do texto meta. É dicir, o avaliador centrarase en localizar os erros encubertos. Do mesmo xeito, aquel que opte por unha tradución encuberta vulgárase en función da eficacia coa que utilice os filtros ó dirixirse ó público do texto meta e, ademais, o avaliador centrarase na adecuación das escollas alternativas que realice o tradutor para cumprir coas expectativas e presuposicións dos receptores do texto meta. Considero que tanto as diferentes escollas do tradutor sobre como ligar as dimensións da situación ou aplicar filtros como o xuízo do avaliador sobre a corrección destas escollas se atopan dentro do nivel descendente da toma de decisións. Mais a obxectividade non queda completamente garantida, como demostrarei a seguir.

O modelo Housiano non garante moita obxectividade. Rexerse polas dimensións ideacional e interpersonal non é suficiente, como no caso da tradución manifesta. Un pode cuestionarse a adecuación dunha segunda función dada, ben sexa baseándose en que era precisa pero que foi unha escolla pouco acertada ou superflua no seu conxunto. De xeito semellante, é posible que un avaliador se cuestione unha característica pragmática ou léxica elixida nunha tradución encuberta e que outro a acepte; de aí a necesidade dun modelo no que as escollas de tradución e os criterios de avaliación da calidade se establezan cunha precisión maior ou case matemática. O modelo proposto por Bowker (2001), cun enfoque baseado en corpus é o primeiro paso cara a esa dirección.

1.2. O enfoque baseado en corpus aplicado á avaliación da calidade da tradución

O enfoque baseado en corpus aplicado á avaliación da calidade da tradución é unha derivación dos estudos do uso de corpus para explorar a linguaxe da tradución (cf Baker 1998, 2004 para maior información sobre este enfoque). En xeral, o modelo que Baker desenvolveu non só intenta revelar a natureza dun terceiro código da tradución, senón que sobre todo pretende «understand the specific constraints, pressures and motivations that influence the act of translating and underlie its unique language» (Baker 1998: 1).

O enfoque baseado en corpus aplicado á avaliación da calidade da tradución (unha derivación do modelo de Baker) tenta introducir corpus de avaliación especialmente deseñados para o seu uso no ensino e na avaliación da tradución. Bowker (2001: p.345) suxire que un corpus de avaliación especialmente deseñado “pode actuar como un punto de referencia co que os docentes da tradución poidan comparar as traducións dos seus estudantes”. Este modelo esta organizado en tres eixos diferentes: o primeiro é o obxectivo xeral de vulgar as traducións dos estudantes con obxectividade e proporcionando

unha retroalimentación positiva; o segundo trata sobre os procedementos e as precaucións que se deben tomar na selección dun corpus de avaliación; e o terceiro aborda a importancia do uso de software na exploración dos corpus de avaliación.

O primeiro eixo, o principal, ten como obxectivo xeral da avaliación da calidade da tradución baseada en corpus facer posible que os docentes da tradución poidan avaliar a calidade das traducións dos seus estudantes baseándose en certos criterios obxectivos. Existen polo menos tres razóns que suxiren que os docentes da tradución deberían considerar usar este modelo para garantir a obxectividade do seu xuízo das traducións dos estudantes:

- Os docentes non son unha especie de seres omniscientes competentes en practicamente todas os temas (lexislación, dereitos humanos, economía, física, medio...); por outra parte, cando se lles require que preparen unha clase sobre un tema novo, os recursos convencionais como os dicionarios, as enciclopedias e os expertos na materia non abundan nin para adquirir o coñecemento necesario sobre o rexistro deste tema nin para xulgar obxectivamente as traducións propostas polo alumnado.
- Na maioría dos centros de ensino da tradución, a experiencia dos docentes é o único criterio utilizado á hora de ditaminar a calidade da tradución dun alumno. Isto implica que:
 - Os estudantes deben apoiarse nas notas que lles proporciona o docente posto que el é o profesor e posúe experiencia;
 - Os docentes a duras penas poden xustificar a súa preferencia por un elemento léxico dado, por certa unidade fraseolóxica ou por un estilo, independentemente da súa calidade, posto que están baseadas en referencias inmateriais como é a experiencia;
 - Os posibles erros do docente poden inducir a erro ós estudantes, sen existir a posibilidade de que ningunha das partes o detecte e poida corrixilo;
 - As únicas referencias dos estudantes son os dicionarios e a experiencia inmaterial do docente, o cal á súa vez non é necesariamente un experto do tema.
- Nos centros de ensino de tradución, a responsabilidade dos docentes non só implica identificar os erros dos estudantes, senón tamén proporcionar-lles «unha retroalimentación concreta e construtiva» mediante:
 - a localización da orixe dos erros dos estudantes e
 - o uso de corpus para facerlles ver que as súas escollas de tradución non son as axeitadas.

O enfoque baseado en corpus aplicado á avaliación da calidade da tradución pretende proporcionar un de material de referencia no que se poidan basear calquera escolla de tradución e os xuízos sobre a calidade da tradución. Tendo isto en conta, os corpus de avaliación (que inclúen o corpus de fon-

tes comparables, o corpus de calidade, o corpus de cantidade e o corpus da inadecuación) teñen unha vantaxe sobre os recursos convencionais como os dicionarios, as enciclopedias e os expertos, entre outros. Algúns corpus caracterízanse pola súa variedade (existen ata catro tipos de corpus de avaliación), dinamismo e exhaustividade (un corpus de avaliación pódese modificar unha e outra vez para adaptarse ó escopo e ó contexto de produción do texto fonte) e están orientados cara ó discurso (compóñense de extractos de discursos, ou sexa, representan o uso real da lingua).

Porén, os recursos de tradución convencionais e os corpus de avaliación deben considerarse ferramentas complementarias, xa que «information provided by a field expert can be explored more fully in a corpus or terms found in dictionaries or parallel texts can be used as access points into a corpus» (Bowker 2001: p.346). Este enfoque é o máis efectivo, posto que se presta ó uso de software de análise de corpus, grazas ó cal unha simple consulta pode dar como resultado a frecuencia de uso e os distintos contextos nos que se emprega un elemento léxico dado. Polo tanto, o avaliador (e o tradutor) poden demostrar, cunha precisión matemática, por que o estudante se equivoca ó traducir “percées” por “riddled with” como no seguinte exemplo proposto por Bowker (2001: p.359):

Texto fonte:

Comme le CD audio, le DVD est lu par un faisceau laser qui balaie les pistes du disque **percées d'une infinité** de trous porteurs de l'information binaire.

Texto meta:

... **riddled with pits** ...

Bowker emprega este exemplo para facernos ver que non hai casos nos que atopemos a colocación de *riddled with* e *pits* nos corpus de avaliación, ademais de que *riddled with* posúe unha «overwhelmingly negative semantic prosody», como se demostra nas concordancias achadas no Corpus Nacional Británico. O enfoque baseado en corpus aplicado á avaliación da calidade da tradución ten, con todo, un alcance limitado, xa que resulta efectivo só para textos técnicos que requiren escollas léxicas e fraseolóxicas estritas, tendo en conta os cambios terminolóxicos que ocorren a medida que avanza as investigacións nese eido. O enfoque baseado no discurso enche este oco ó propor uns puntos de acceso a través dos cales as escollas que transcenden os límites do léxico e da fraseoloxía se deberían avaliar coa mesma precisión.

2. Estudo da tradución obxectiva e da avaliación obxectiva da calidade da tradución baseado no discurso

Este modelo está orientado cara ó discurso; isto implica que se ocupa dos textos no seu contexto, é dicir, da linguaxe en uso. En consecuencia, imos cam-

biar sistematicamente as expresións “texto fonte e texto meta” por “discurso fonte e discurso meta” respectivamente.

Non é unha novidade que a tradución se centre esencialmente en transferir o significado e que a conversión lingüística non é máis ca un detalle do proceso. A tradución ten lugar no discurso entendido como « language above the sentence or above the clause » (Stubbs 1983: p.1). O curioso é que mesmo os estudosos que se centran claramente no discurso e na pragmática se empeñan en utilizar expresións “texto fonte e texto meta”, que cremos que teñen un alcance restrinxido e imprecisas de máis para captar a esencia da tradución. O “texto” está moi asociado coas palabras, coa coherencia, coa cohesión, coa deixé, coa anáfora, coa catáfora, etc. e por iso non pode estar na cerna da tradución. O significado existe dentro dun contexto, dun enunciado e dun discurso, non nas palabras, nas oracións e nos textos. En consecuencia, tratar a tradución como unha transferencia do significado dun discurso fonte da lingua A á lingua B implica descubrir as estratexias que se usan para compoñer o significado no discurso fonte, é dicir, estratexias do discurso. O descubrimento das estratexias do discurso libera ó tradutor do material textual. Estas estratexias teñen dous aspectos: a “Estratexia xeral do discurso”, que se sitúa no nivel ascendente da toma de decisións na tradución e as “Estratexias locais do discurso”, que se sitúan no nivel descendente de toma de decisións na tradución.

2.1. Condicións ascendentes para a tradución obxectiva e a avaliación obxectiva da calidade.

Este nivel ocúpase de todas as precaucións pretradutivas que se deberían tomar. Así, o tradutor, nesta etapa tan temperá, pode sopesar o contexto xeral de produción do discurso que vai traducir, verificar se a linguaxe do discurso é técnica ou literaria e se require unha tradución manifesta ou encuberta e, sobre todo, determinar a estratexia xeral do discurso. Non imos insistir na distinción entre o discurso con linguaxe técnica e o discurso con linguaxe literaria, asumimos que é evidente. Esta distinción, no entanto, si que pode converterse nun tema relevante cando o discurso combina as linguaxes técnica e literaria e require que o tradutor as discrimine. En calquera caso, é importante ter en conta esta distinción, xa que analízala condúcenos a tomar decisións de nivel descendente sobre unidades léxicas individuais e sobre o estilo.

Aceptar á opinión de que a tradución comeza coa interpretación do significado do discurso fonte (Lederer 1994), implica aceptar a centralidade do contexto no proceso de interpretación. Propuxéronse unha grande variedade de compoñentes textuais para explicar como funcionan a produción da linguaxe e a comprensión da mesma. Aínda que xa está obsoleta, unha das principais e máis detalladas análises dos compoñentes do contexto é a de Hymes (1964). Este autor inclúe elementos como o emisor, o receptor, o público, o tema, a canle, o código, o formato da mensaxe (chat, debate, carta de amor, etc.), o acto (a natureza do acto de comunicación, que pode mesmo incluír un xénero) e fi-

nalmente unha finalidade (o obxectivo dos participantes debería ser o resultado do acto de comunicación). A pesar de que os elementos do contexto de Hymes foron orixinalmente deseñados para dar conta das conversacións, é dicir, do discurso oral, a maioría deles tamén se atopan no discurso escrito.

Falando en termos xerais, as escollas de tradución deberían facerse considerando, onde for posible, cada un destes elementos contextuais. Coñecer as variables sociolóxicas dos participantes, como o estatus social, a clase, a idade ou o xénero entre outros factores, pode ser vital para interpretar, por exemplo, as estratexias de cortesía (cortesía positiva e negativa), que se deberían preservar no discurso meta. Seguindo o mesmo razoamento, o tema do discurso xeral impón o tipo de linguaxe que se debe usar na tradución: formal ou informal, especializada ou xeral. As cartas de amor posúen un ton e un estilo específicos que se deberían manter, ó igual que non se debería alterar a finalidade cómica ou sentimental. Este último aspecto forma parte da estratexia xeral do discurso. As dimensións da situación de House definitivamente forman parte destas consideracións contextuais.

Cando falamos de estratexia xeral do discurso, referímonos a un enfoque xeral que o autor ou os participantes (o personaxe nas obras de arte) do discurso fonte usan no acto comunicativo para transmitir a súa mensaxe. Esta estratexia xeral do discurso afectará á eficiencia do efecto total desexado do discurso. Por exemplo, a estratexia xeral do discurso dun discurso publicitario é invariablemente persuadir, co efecto perlocutivo intencionado da convicción. De xeito similar, a estratexia xeral do discurso dun humorista que actúa nun escenario é causar a risa mediante o efecto perlocutivo intencionado de entreter. Un xornalista que informa sobre a terrible situación dunha familia que quedou atrapada nun coche despois de teren un accidente deberá necesariamente adoptar unha estratexia xeral do discurso de compadecemento. En cada un destes casos, espérase que o tradutor comprenda a estratexia xeral do discurso fonte e a manteña no discurso meta. Coñecer a estratexia xeral do discurso é clave para tomar decisións acertadas no nivel descendente, ou sexa, no nivel do enunciado, xa que a estratexia xeral do discurso é a suma total de todas as estratexias locais do discurso.

2.2. Condicións descendentes para a tradución obxectiva e a avaliación obxectiva da calidade

As consideracións de tipo descendente para a tradución obxectiva son aquelas que tratan a tradución en si mesma ou a avaliación da tradución. Malia que nos imos referir exclusivamente á tradución, deixando a un lado a avaliación da calidade da tradución, entendemos que o que é válido para a primeira éo tamén para a segunda. Ademais, evitaremos na medida do posible usar conceptos moi técnicos, dado que a maioría destes conceptos proveñen dos estudos sobre pragmática e análise do discurso e a súa introdución directa aquí sería de dubidosa utilidade, xa que tentamos darlle un enfoque práctico á tra-

dución. En primeiro lugar, falaremos sobre as estratexias locais do discurso en relación con outros conceptos ligados á tradución e á lingüística. En segundo lugar, usaremos varios exemplos para ilustrar máis en profundidade o concepto das estratexias locais do discurso.

En vez de tentar redactar unha definición dunha estratexia do discurso, trazaremos algunhas das súas características. Semella a forma máis axeitada de aprehender este concepto con tantas caras. As características das estratexias locais do discurso son as seguintes:

- As estratexias locais do discurso son aquelas que operan no nivel do enunciado. Todas as estratexias locais do discurso contribúen á estratexia xeral do discurso
- Malia as estratexias locais do discurso teren certa relación cos procedementos tradutivos que propuxeron Vinay e Darbelnet (1977), Nida (1964), Margot (1979), Newmark (1988), Delisle (1993), por citar só os máis coñecidos, son conceptos distintos. A principal diferenza entre unha estratexia local do discurso e un procedemento tradutivo é que a primeira é unha característica propia do discurso fonte, mentres que a segunda é unha característica do discurso meta. Noutras palabras, a primeira emprégaa o autor do discurso fonte, mentres que a segunda introdúcea o tradutor. Ambas están ligadas, xa que se se aplican procedementos tradutivos pouco acertados, a estratexia do discurso verase alterada, o cal implica unha tradución non fidedigna. Seguindo o mesmo razoamento, un procedemento tradutivo só é útil para o tradutor se se aplica sendo consciente da estratexia local do discurso que se utilizou no discurso fonte.
- As estratexias locais do discurso non son o mesmo que as estruturas lingüísticas. A maioría das estratexias locais do discurso póñense en funcionamento debido a factores lingüísticos de carácter léxico, sintáctico, estilístico, retórico, figurativo e mesmo suprasegmental (no discurso oral), entre outras. Con outras non acontece o mesmo e só poden comprenderse en relación coa estratexia xeral do discurso. A primeira categoría semella moi obvia para min, pero é moi apta para ilustrar o concepto de estratexia local do discurso. O primeiro beneficio que obtén o tradutor ó detectar a estratexia local do discurso é liberarse do material lingüístico do discurso fonte, o cal guía tanto a súa selección de material lingüístico da lingua do discurso meta como o procedemento tradutivo relevante.
- Nun enunciado, as estratexias locais do discurso teñen relación co significado ou a mensaxe, pero non son o mesmo. Son a maneira na que se expresa o significado. O que xeralmente se define como intuición na tradución é a habilidade de ver máis alá da mensaxe do discurso en xeral e dos enunciados en particular. Dito doutra maneira, a intuición na tradución só é outro nome para a capacidade de recoñecer o xeito especial no que está agochada a mensaxe. Este xeito especial é a estratexia do

discurso. A intuición medra coa experiencia. Por isto existe unha relación directa entre a experiencia e a calidade na tradución, e tamén explica por que as axencias de tradución buscan desesperadamente tradutores con experiencia.

- As estratexias locais do discurso teñen relación cos efectos “intencionados” ou “reais” que o discurso produce no público, pero non son o mesmo. A diferenza entre as estratexias locais do discurso e os efectos “intencionados” ou “reais” do discurso no público é que as primeiras poden identificarse claramente analizando as circunstancias que as motivaron, mentres que os segundos son inmateriais e difíciles de probar.
- As estratexias locais do discurso son ou sinxelas ou pouco precisas. As estratexias locais do discurso sinxelas son aquelas que están intimamente ligadas ós seus detonantes lingüísticos. As estratexias do discurso pouco precisas son aquelas que teñen unha relación imprecisa coas estruturas lingüísticas pero que se xeraron a partir de estratexias xeraos do discurso.
- Tanto as estratexias locais do discurso sinxelas como as pouco precisas danlle un toque distintivo ó discurso. Ó contrario que outros enunciados, semella que se usan coa intención de derivar outras características engadidas.

Non todos os aspectos do discurso teñen un poder estratéxico. Xeralmente, na tradución, as estratexias locais do discurso son como nós que non se poden desatar usando os recursos convencionais da tradución. Nestes casos, precísase un ollo adestrado para facelo. Un ollo adestrado é aquel que é consciente de que nestas zonas escuras, non abonda con achar o significado, senón que tamén é importante comprender como está construído.

Indicadas as características das estratexias locais do discurso, temos que recoñecer que non somos quen de proporcionar unha taxonomía exhaustiva. Este repertorio nin sequera existe, pois un discurso pode conter tantas estratexias como creatividade teña o emisor. Polo tanto, os exemplos que presentaremos a seguir só servirán para definir como son as estratexias locais do discurso e como funcionan nos textos fonte e amosar a súa implicación na tradución. Primeiro, trataremos os casos de estratexias locais do discurso creadas a partir de causas lingüísticas, antes de pasar ás pouco precisas, as máis problemáticas para o tradutor na nosa opinión.

As estratexias locais do discurso sinxelas son aquelas que se fan patentes polos seus detonantes lingüísticos. Apoiamos a idea de que ningunha estrutura lingüística sinxela é neutral no discurso e que o uso de todo elemento lingüístico está motivado, ben sexa consciente ou inconscientemente. No entanto, dependendo da estratexia xeral do discurso e da finalidade deste, algunhas estruturas lingüísticas posúen un maior significado ca outras e precisan tratarse cun coidado especial na tradución.

Por exemplo, mentres que unhas palabras teñen maior relevancia nun discurso dado debido á súa prosodia semántica positiva ou negativa ou ó seu valor ideolóxico, outras non posúen un valor especial e pode atribuírseles calquera equivalente no discurso meta sen alterar a estratexia nin o significado do discurso fonte. Cómpre considerar ademais que os elementos léxicos máis ambiguos, especialmente nun discurso político, case nunca poden ser neutrais. Sen dúbida contribúen activamente á finalidade xeral do orador. De xeito similar, o uso manifesto de linguaxe moi formal, informal ou corrente pode ter múltiples obxectivos estratéxicos en diversos contextos e calquera axuste conduciría necesariamente a un cambio na estratexia no discurso meta. Poñamos por caso que o público ó que nos diriximos non é culto: poemas decidir usar unha linguaxe formal con fins estratéxicos para confundir o público. Na tradución deste discurso, o tradutor eliminaría o compoñente estratéxico presente no discurso fonte se muda da linguaxe formal á coloquial.

Máis alá dos elementos léxicos individuais, as propiedades sintácticas poden localizarse no discurso na forma de onomatopeas sintácticas. Neste caso, a estrutura da oración, en termos de extensión e mesmo organización, créase para reproducir ou gravar a idea que se expresa no discurso. Por exemplo, o uso de oracións sinxelas de tres elementos (suxeito, verbo e obxecto) nun anuncio dun novo modelo de coche rápido e fácil de conducir non pode ser neutral. Pese a ser unha razón banal, tamén é pertinente, e o tradutor non pode baixo ningún pretexto modificar a estrutura simple da oración e cambiala por unha máis complexa.

O último exemplo que ilustra como son as estratexias locais do discurso sinxelas é o uso de presuposicións. As presuposicións, por natureza, non teñen propiedades estratéxicas intrínsecas. Con todo, poden empregarse para que teñan un obxectivo estratéxico nun discurso dado nun contexto específico. Por exemplo, na oración *let me use your cell phone again*, *again* dá a entender que o falante xa usou o teléfono móbil polo menos unha vez, e tanto é así que a carga do enunciado é a posibilidade de repetir a acción de usar o teu teléfono. Este uso non ten un potencial estratéxico, aínda que, pola contra, nos debates si que se activa. Por esta razón os participantes son especialmente coidadosos en comprobalos e seguilos de preto e nalgún momento, rexeítalos. Nun xuízo por exemplo, o avogado do demandante pode, nun intento de que o acusado admita o crime, usar a palabra *stop* na oración “*When did you stop stealing?*” para demostrar que o acusado é un ladrón, como se se tratase de información que non se pode poñer en dúbida. Isto dende logo ten un valor estratéxico, porque o acusado debe dectarse de que ten que replicar que non é un ladrón.

A primeira vista, as estratexias locais do discurso sinxelas non preocupan ós tradutores. Deste xeito, a tradución literal podería parecer o procedemento máis axeitado para traducir a seguinte oración: “*When did you stop stealing?*”. Porén, é importante saber que este enunciado posúe unha presuposición estratéxica, especialmente se o tradutor pensa en usar un procedemento tradutivo

oblicuo. Calquera modulación sería innecesaria e irrelevante, non só porque sobrecargaría a oración, senón principalmente porque alteraría a presuposición estratéxica. Do mesmo xeito, pode ser importante manter certas estruturas simples ou complexas non porque sexa o máis cómodo, senón porque o tradutor é consciente da súa función onomatopeica estratéxica nese discurso específico. Segundo este exemplo, semella que a proposta de Vinay e Darbelnet (1977) de que tradución literal ten lugar cando existe unha equivalencia estrutural, léxica e morfolóxica exacta entre dúas linguaxes, é moi limitada. A tradución literal está gobernada principalmente polas estratexias locais sinxelas do discurso.

Para debater sobre as estratexias locais do discurso pouco precisas, semella apropiado comezar coa súa relación cos procedementos de tradución en xeral e cos procedementos de tradución indirectos en particular. Consideramos que a definición de Vinay e Darbelnet (1977) de procedementos tradutivos indirectos como aqueles que teñen lugar cando a tradución palabra por palabra é imposible, é demasiado restrictiva. De feito, hai exemplos nos que, a pesar de que a tradución directa é posible, non se pode aplicar debido a restricións estratéxicas, como pasaremos a demostrar.

Desde ese punto de vista, empregaremos o seguinte extracto do discurso de Cameroon Tribune, o xornal oficial de Camerún. A seguir enumeramos reflexións de carácter ascendente: Este é un artigo sobre a visita do Secretario Xeral da Commonwealth a Camerún. O goberno espera obter algúns efectos políticos e diplomáticos da visita de tan ilustre visitante así como da dos socios e competidores do exterior e do interior. O xornalista traballa para o goberno e é responsabilidade súa presentar o evento cunha imaxe favorable. A estratexia xeral do discurso é sensibilizar ós lectores. Os puntos que se tratarán están en negriña.

Discurso fonte:

La Chaleur de l'Accueil

Le Secrétaire Général du Commonwealth est arrivé hier soir à Douala. Il se rend à Buéa ce matin.

« Je suis heureux de l'accueil que les populations et les autorités me réservent ». Tel est le premier sentiment exprimé hier soir à son arrivée à Douala par le secrétaire général du Commonwealth, Don McKinnon. L'avion transportant le secrétaire général du Commonwealth a **touché le tarmac** de l'aéroport international de Douala à 19 heures 15, soit quinze minutes avant l'heure annoncée (...).

A primeira vista, o título deste artigo non presenta ningún problema obvio e require un procedemento tradutivo indirecto. De feito, unha tradución palabra por palabra de “*La chaleur de l'accueil*” sería “*The warmth of the welcome*”

(A calor da benvida). Esta tradución é perfecta mentres se use illadamente. Porén, se se teñen en conta as condicións ascendentes para a tradución obxectiva, tórnase obvio que se pode mellorar. Evidentemente, esta interpretación palabra por palabra amosa que o tradutor se comporta como se o autor deste título estivese realizando un acto ilocucionario, dando información ou describindo o acontecemento. Se se ten en conta a actitude e os sentimentos do xornalista sobre o acontecemento, entón o tradutor sentirá a necesidade de afastarse da tradución directa. Pero o máis importante é que se decatará de que calquera tradución de calidade nese caso debería ser a que reproduce a actitude, as emocións e os sentimentos, é dicir, que reproduza a estratexia local do discurso do autor do discurso fonte.

Un exemplo de tradución mellorada é: “*What a welcome*” (Que benvida!). Esta tradución ten unha vantaxe sobre “*The warmth of the welcome*”, pois non só reproduce as actitudes e sentimentos presentes no discurso fonte, senón que tamén se adecúa á estratexia xeral do discurso e á finalidade xeral deste artigo: magnificar o evento.

Pódese aplicar a mesma análise á expresión “*a touché le tarmac*”. A pesar de que o xornalista podería usar “*a atterri*”, a elección (consciente ou inconsciente) de “*a touché le tarmac*” foi motivada polo impulso estratéxico de amosar a solemnidade da cerimonia de benvida. Polo tanto, consciente do uso desta estratexia, o tradutor equivocárase ó usar “*landed*”. A primeira interpretación potencial sería “*touched down*”.

Unha característica peculiar das estratexias locais do discurso pouco precisas é que sempre están encubertas. Por exemplo, o emisor dos enunciados na lingua de orixe pode decidir se quere realizar un acto ilocucionario exclamativo, facer unha pregunta, dar información, reafirmar, avisar, criticar, describir, etc. sen parecer que o queira facer. Esta elección é estratéxica, xa que se extraen uns incentivos aparentes ou encubertos en relación coa finalidade da comunicación. De feito, podemos decidir (nun contexto específico) avisar a un neno sobre os perigos do lume dicíndolle como acabaría se se queima. Un tradutor debería ser capaz de comprender que a nosa descrición dun neno queimado é en realidade un aviso encuberto. Neste momento, no que a tradución palabra por palabra ou a literal xa se descartaron por razóns obvias, o tradutor é libre de optar por unha tradución indirecta tendo en conta a necesidade dos enunciados na lingua meta de expresar unha advertencia.

Un aspecto das estratexias locais do discurso pouco precisas que xa se tratou con detalle na área da pragmática e da análise do discurso, son as estratexias de cortesía. Non as imos tratar en profundidade aquí, pero si lle daremos referencia ó lector do traballo de Brown e Levinson (1987), que cremos que é a taxonomía máis completa e detallada destas estratexias de cortesía, ademais da de House (1998).

Falando a grandes trazos, algúns enunciados do discurso conteñen estratexias de cortesía positiva ou negativa que o tradutor debería ter en conta no

proceso tradutivo. Asumindo que estamos a traducir un discurso político, no cal a estratexia de cortesía positiva consiste en buscar o acordo, ser optimista ou esaxerar o interese nas necesidades dos partidarios, é vital que sexamos conscientes destas estratexias se queremos entregar unha tradución de calidade. Se actuamos doutro xeito e seleccionamos inconscientemente elementos léxicos cunha prosodia semántica pesimista, enton produciremos un cambio de estratexia, mudando se cadra a cortesía do enunciado orixe por unha ameaza no enunciado meta.

Outra estratexia local do discurso pouco precisa que me gustaría tratar é a posibilidade de que o autor dun discurso fonte desprece as máximas da comunicación deliberadamente. Como xa indicamos antes, este apartado non se tratará en profundidade, pero si queremos remitir ó lector a Grice (1975). Preferimos centrarnos na implicación destes movementos estratéxicos na tradución en xeral e nos procedementos de tradución indirectos en particular. Asumamos que o orador dun discurso dado, especialmente nun discurso político e nas obras de arte, ten razóns para facer deliberadamente o seguinte:

- Usar tautoloxías e contradicións, incumprindo así a máxima da calidade;
- Dar pistas, incumprindo así a máxima da relevancia;
- Ser ambiguo ou vago e usar a elipse e declaracións incompletas, incumprindo así a máxima da forma;
- Ser moi explícito ou implícito, incumprindo así a máxima da cantidade.

Cada unha das situacións mencionadas e as semellantes deberían ollarse e tratarse como estratexias locais do discurso pouco precisas se o tradutor quere evitar erros de tradución graves. Por exemplo, un tradutor mal aconsellado pode usar despreocupadamente o procedemento tradutivo de adición (Nida 1964) para aclarar unha expresión elíptica, evitar a ambigüidade e amplificar os enunciados implícitos que se supoñía que non debían de deixar de ser ambiguos e explícitos por calquera razón. Sexa como for, a aplicación destes procedementos tradutivos como a concentración, a disolución, a amplificación, o reforzo, a condensación, o ser explícito, o ser implícito, a subtracción, a perífrase, a concisión e a creación do discurso deberían terse en conta debido ó perigo que implica eliminar as estratexias locais do discurso pouco precisas.

Comentarios finais

En conclusión, unha visión estrita das condicións ascendentes para a tradución obxectiva equivale a equiparse con ferramentas que nos guíen e xustifiquen que as escollas se fagan de xeito descendente. Estas son operacións que realizamos habitualmente ben sexa na tradución ou na avaliación de traducións sen decatarnos necesariamente de que o facemos. O obxectivo deste traballo era amosar que telas presentes na nosa mente é unha forma de tomar a decisión correcta en situacións nas que nos enfrontamos a un elemento con varios significados ou cando non somos quen de atopar a solución a unha posible interpretación. Ademais tentamos demostrar que non chega con usar procedementos

tradutivos, senón que é importante saber se o seu uso é axeitado. Defendemos que, deste xeito, ter en conta as estratexias locais do discurso é unha forma de usar os procedementos tradutivos de xeito máis vantaxoso, é dicir, máis axeitadamente.

Tamén tentamos demostrar que tanto o cumprimento como o incumprimento das condicións ascendentes e descendentes da tradución obxectiva e a avaliación obxectiva da calidade da tradución deberían engadirse ás regras usadas na avaliación da tradución. Noutras palabras, o avaliador debe ser capaz de sinalar, cando fose necesario, se unha tradución directa ou indirecta é ou non apropiada porque lle acaea ás estratexias local e xeral do discurso dun texto fonte.

Grazas ás condicións ascendentes e descendentes da tradución obxectiva e a avaliación da calidade da tradución, as escollas de tradución xa non obedecen ás peculiaridades do tradutor, senón que están guiadas por certos indicadores que indican onde seleccionar, que seleccionar e como facelo. Estas condicións non impiden a creación, senón que sinalan unha dirección única na que están todos os significados posibles e apropiados e as opcións de tradución. Nesta liña, as diferentes traducións dun discurso fonte pode exhibir variacións no nivel directo e indirecto dos procedementos, mentres seguen fieis ás estratexias local e xeral do discurso fonte.

BIBLIOGRAFÍA

- BAKER, M. 1998. « Réexplorer la Langue de la Traduction: Une Approche par Corpus », *Meta*, 43(4), p. 380-385.
- 1999. « The Role of Corpora in Investigating the Linguistic Behaviour of Professional Translators », *International Journal of Corpus Linguistics*, 4(2), p. 281-298.
- 2004. « A Corpus-based View of Similarity and Difference in Translation », *International Journal of Corpus Linguistics*, 9(2), p. 167-193.
- BOWKER, L. 2001. « Towards a Methodology for Corpus-Based Approach to Translation Evaluation », *Meta*, 46(2), p. 345-364.
- BROWN, P. & LEVINSON, S. 1987. « Politeness: Some Universals in Language Usage », in JAWORSKI, A. & COUPLAND, N. 2001. (eds). *The Discourse Reader*. London: Routledge, p. 321-335.
- DELISLE, J. 1993. *La Traduction Raisonnée : Manuel d'Initiation à la Traduction Professionnelle de l'Anglais vers le Français*. Ottawa : Presses de l'Université d'Ottawa.
- GRICE, P. 1975. « Logic and Conversation », in JAWORSKI, A. & COUPLAND, N. 2001 (eds). *The Discourse Reader*. London: Routledge, p. 76-88.
- HOUSE, J. 1976. « A Model for Assessing Translation Quality », *Meta*, XXX (2), p. 103-109.

- 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*, 2nd ed. Tübingen: Narr.
- 1997. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- 1998. « Politeness and Translation », in Hickey, L. (ed.) *The Pragmatics of Translation*. Clevedon: Multilingual Matters, p. 57-72.
- 2001. « Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation », *Meta*, XLVI (2), p. 243-257.
- HYMES, D. 1964. « Towards Ethnographies of Communicative Events », in GIGLIONI, P. & ISARD, S. 1975. (eds) *Changing the Context*. London: Longman, np.
- LEDERER, M. 1994. *La Traduction d'Aujourd'hui. Le Modèle Interprétatif*. Paris: Hachette-Livre.
- MARGOT, J. C. 1979. *Traduire sans Trahir: La Théorie de la Traduction et son Application aux Textes Bibliques*. Lausanne : L'Age d'Homme.
- NEWMARK, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- NIDA, E. 1964. *Toward a Science of Translating with Special Reference Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- STUBBS, M. 1983. *Discourse Analysis*. Chicago: Chicago University Press.
- VINAY, J. P. & DARBELNET, J. 1977. *Stylistique Comparée du Français et de l'Anglais*. Montréal : Beauchemin.
- VIOLA, S. R. 1996. « Translation Quality: A Housian Analysis », *Meta*, XLI (2), p. 223-227.

ANÁLISE DA TRADUCIÓN DA RECORRENCIA EN DIVERSOS TEXTOS DO CORÁN¹

Yasmin Hannouna

Universidade dos Emiratos Árabes Unidos
yasminhannouna@uaeu.ac.ae

[Recibido 22/07/09: aceptado 26/10/09]

Abstract

A lot has been written on recurrence in Arabic representing it as one of the favourable textual issues that leads to much clarity and effectiveness. However, what can be considered a semantically redundant expression in English may not be so in Arabic. This phenomenon creates a problem when translating from Arabic into English.

Therefore, the present study concerns itself with the investigation of translating certain Quranic texts (where recurrence is a common feature) into English. The study seeks an equivalent in English that preserves as closely as possible the functions for which recurrence is employed in the Quran. The texts analyses are based on Beaugrande and Dressler's model (1981) being the most relevant to the study requirements.

Selected texts from two of the most common translations of the Quran, i.e., one by Ali (1973) and the other by Pickhtall (1930) have been used for the present investigation. The analyses show that both Ali and Pichtall manage in preserving the functional aspects of this cohesive device in the TT. Further, the study sheds light on the possible translation strategies utilized for this purpose to preserve the elegant style of the ST in the TL leaving no room for dullness or inefficiency.

Keywords: Recurrence, Lexical cohesion, Quran translation, Semantic, Redundancy, Translation assessment.

¹ Tradución galega de Mari Seijo Rosero.

Resumo

Muito se ten escrito xa da recorrencia no árabe, xa que este mecanismo é un dos recursos textuais que axuda a proporcionar claridade e efectividade ao texto. Con todo, o que en inglés podemos considerar unha expresión semanticamente redundante, pode non selo en árabe. Este feito supón un problema cando se traduce do árabe ao inglés.

Neste sentido, o presente estudo céntrase na investigación da tradución de certos textos do Corán, onde a recorrencia é unha característica común, ao inglés. O estudo tenta atopar un equivalente en inglés que conserve o máis posible as funcións para as que se empregou a recorrencia no Corán. As análises dos textos baséanse no modelo de Beaugrande e Dressler (1981) e constitúen a parte máis relevante para acadar o obxectivo deste estudo.

Seleccionáronse para a investigación diversos textos de dúas das traducións máis coñecidas do Corán: a de Ali (1973) e a de Pickthall (1930). As análises amosan que ambos tradutores tentaron conservar os aspectos funcionais deste recurso cohesivo no texto meta (en adiante TM). O estudo, ademais, explica as posibles estratexias de tradución que se utilizaron co propósito de conservar ese estilo elegante do texto orixe (en adiante TO) na lingua de chegada sen crear un texto ineficaz e opaco.

Palabras clave: Recorrencia, Cohesión léxica, Tradución do Corán, Redundancia semántica, Análise da tradución.

1. Introducción

Aínda que tanto o inglés coma o árabe utilizan os principais tipos de recursos de cohesión, ambas linguas amosan marcadas diferenzas no uso que fan dos seus subtipos. A respecto disto, Aziz (1998:107) sostén que tanto o inglés coma o árabe posúen unha forma demostrativa que se refire anafórica ou cataforicamente a obxectos próximos (en árabe, *هذا* e en inglés, *this*). Porén, sería un erro pensar que as dúas formas do demostrativo son dous recursos de cohesión equivalentes xa que, por exemplo, a forma árabe *هذا* indica o xénero mentres que a forma *this*, en inglés, non o fai. Noutros textos, por exemplo, o árabe pode utilizar *هذا*, mentres que o inglés opta por *that*. Os seguintes exemplos amosan algunhas das diferenzas existentes no uso dos recursos de cohesión entre o árabe e o inglés:

دعنا نفكر في الأمر (1)

Let's think about *it* seriously.

No exemplo anterior, o árabe utiliza o artigo determinado mentres que o inglés fai uso do pronome de terceira persoa. Probablemente, esta diferenza débese a que o árabe non ten un pronome neutro de terceira persoa; polo que se tería que utilizar un pronome masculino ou feminino. Isto provoca unha ambigüidade, xa que *دعنا نفكر فيه* pode significar “Let's think about *him*” (ibid.:108).

É posible que a diferenza máis obvia entre o texto orixinal e a súa tradución estea no uso das conxuncións. Estes recursos de cohesión son moito máis frecuentes no árabe ca no inglés, tal e como se amosa a continuación (ibid.:110):

(2) Hamlet poignantly represents the indecisions that plague us all.
Not that indecision is the worst of our ills. In some ways decisiveness can be more damaging.

يمثل هاملت تمثيلاً واضحاً التردد الذي نعاني منه جميعاً . مع أن التردد ليس اسوأ رذيلة عندنا . فيتخاذ القرار
فبعض الحالات أشد ضرراً

Tamén se poden detectar unha serie de diferenzas no uso da cohesión léxica que se fai en ambas linguas. O árabe tende a repetir a mesma forma, mentres que o inglés evita a repetición botando man da substitución, elipse ou referencia. Os seguintes exemplos amosan esas diferenzas (ibid.: 111):

(3) *Ali* went to meet him, and *his* men stopped vengeance.

فذهب على لمقابلته وكف رجال علي عن الانتقام

(4) He began inviting him to his special *parties*...Arafa attended a strange *one* in the drawing room.

وجعل يدعو إلى سهراته الخاصة ... شهد عرفة سهرة عجيبة

(5) Have you *finished* writing the essay? Yes, I have.

هل انتهيت من كتابة المقال؟ نعم انتهيت .

Por iso, á hora de realizar unha boa tradución deben terse en conta todas estas sutís diferenzas co fin de conservar a adecuación e a eficiencia do TM.

2. Recorrenza no inglés e no árabe

2.1 Recorrenza no inglés

Esta parte céntrase na identificación e explicación da recorrenza en inglés dende o punto de vista dalgúns especialistas no campo da lingüística textual e da análise discursiva. Así, escolleuse para o propósito deste estudo, o modelo de Beaugrande (1980) e o de Beaugrande e Dressler (1981).

2.1.1 Modelos de cohesión

Halliday e Hasan (1976:278 e “Lexical Cohesion”, 2009) apuntan que a reiteración é “un tipo de cohesión léxica que consiste, por unha banda, na repetición dun elemento léxico; e pola outra, no uso dunha palabra xeral para referirse a un elemento léxico; e, ademais, outro tipo de recursos como o uso de sinónimos, cuasi-sinónimos ou hiperónimos”. Con todo, neste modelo, o que se coñece como “cohesión léxica” é só a reiteración dunha palabra nun contexto de cohesión gramatical, onde a cohesión actúa simplemente como un obxecto de referencia.

No debate que fai Nash (1980:46) cando fala no capítulo 3 da Lexicoloxía de composición, mantén que un recurso efectivo para a cohesión léxica consistiría simplemente na reiteración dunha palabra ata que se volva “un motivo omnipresente, insistente e que chame e dirixa a atención do lector”.

Hoey (1983) sostén que a repetición é “unha marca de relación oracional”, é dicir, a repetición dunha oración ou cláusula en contraposición á repetición de palabras illadas. Tamén indica (ibid.25) que moitas destas relacións veñen sinaladas mediante a repetición. Sinala que as oracións son incapaces de expresar toda a información que se pode dar do suxeito; son selectivas por natureza. A repetición, pois, é unha forma de “despregar” unha oración de modo que a súa natureza léxica pode usarse para achegar información máis concreta.

Ademais, Hoey e Winter (1986:129) en *Couture* afirman que a repetición tamén se utiliza para relacionar oracións subordinadas e principais, indicando o cambio do status da cláusula, tal e como se amosa no seguinte exemplo:

(6) These considerations were the ones that led the senator, in a new bill, to propose moving the US Embassy from Tel Aviv to Jerusalem. If they were the whole story, there could be no good argument against the bill. *But they are not the whole story.* Two other major considerations apply.

(Ibid. [“Jerusalem distraction”, artigo de opinión que apareceu no *The Washington Post*, e que foi posteriormente publicado no *Guardian Weekly*, o 1 de abril de 1984:1])

Halliday (1985:310) sinala que a continuidade pode conseguirse en calquera texto mediante a elección de palabras. Pode facerse repetindo unha palabra ou elixindo unha que estea relacionada dalgún xeito con outra, xa sexa semántica ou colocacionalmente. Afirma que a forma de cohesión léxica máis directa é a repetición dunha palabra, é dicir, a recorrencia completa, como aquí:

(7) Algy met a bear. The bear was bulgy.

Ademais, para que unha palabra se repita, non é preciso que conserve a mesma calidade morfolóxica, como acontece no seguinte exemplo:

(8) I strove, for none was worth my strife.

Existe unha forte cohesión entre o verbo *strove* e o substantivo *strife*, un exemplo de recorrencia parcial, que suxire que *strove* e *strife* son en definitiva unha única palabra (ibid.:330-1).

É un feito que Halliday levou a cabo no seu modelo un lixeiro cambio no tocante á cohesión (1976) en tanto que tanto a repetición como a sinonimia son consideradas como subclases de reiteracións; porén, son tipos separados de cohesión léxica, do mesmo xeito que a colocación no modelo que seguimos.

Segundo Quirk, et al (1985:1441), a repetición é moi común e úsase para expresar énfase, aínda que na linguaxe se utilice dun xeito menos especializado. Ademais, no discurso ordinario tamén indica a repetición, extensión

ou confirmación dun fenómeno, tal e como se pode observar nos exemplos a seguir:

- (9) The only remedy is *work, work, work*. (Substantivo)
- (10) She *screamed* and *screamed* for hours. (Verbo)
- (11) She is *very, very* intelligent. (Intensificación)
- (12) A *lovely, lovely* chrysanthemum. (Adxectivo)

Hatim e Mason (1990:199) relacionan tamén a recorrencia coa tradución e indican que este recurso cohesivo consiste na repetición de palabras que teñen un mesmo referente no texto. Amais, normalmente constitúe un síntoma de intencionalidade e, como tal, é significativo. Subliñan que só a recorrencia estrita dunha mesma palabra coa mesma forma é a que crea o efecto. Concordan con Beaugrande e Dressler (1981) en que a recorrencia “se usa sobre todo para afirmar e reiterar o propio punto de vista”. A presenza desta forma de cohesión non é aleatoria, senón que está motivada cun propósito totalmente retórico. Se asumimos que a recorrencia é un recurso retórico universal, calquera intento por parte do tradutor de modificar unha expresión no TM neses puntos do texto, fará que se desvíe con toda seguridade da equivalencia respecto ao obxectivo textual (para máis información consultar: Hoey, 1990; Johnstone, 1991 & 1994; Philips, 1985 e Mojica, 2006).

2.1.2 O modelo de recorrencia neste estudo

Beaugrande e Dressler (1981:49) sinalan que a recorrencia é “a simple repetición de elementos ou pautas”. Para eles, é unhas das formas de cohesión máis importantes que contribúe á eficiencia do procesamento dun texto (Beaugrande, 1980:134). Existe outro tipo de recorrencia que se coñece co nome de “recorrencia parcial”. Consiste no cambio da categoría de elementos xa utilizados (p. ex. de substantivo a verbo), é dicir, un cambio na función sintáctica dunha expresión onde o elemento recorrente se adapta ao contexto, mais sen mudar a identidade do seu referente. Este tipo de recorrencia ofrécelle ao creador do texto o potencial para crear novas palabras, sempre que unha ocorrencia poida proporcionar a compresión da outra (ibid.: 135).

Suponse que a recorrencia cumpre varias funcións en certos textos e, como indica Leech (1969:78), a repetición é “fundamentalmente un tipo de intensificación”. Para amosar a recorrencia completa (é dicir, ao pé da letra) ofrece o exemplo que vén a seguir, onde a reiteración irregular do nome “Lycidas”, xunto con outras repeticións, parece contribuír á pompa elexíaca deste poema de Milton que leva o mesmo nome:

- (13) For *Lycidas* is dead, dead ere his prime,
Young *Lycidas*, and hath not left his peer.
Who would not sing for *Lycidas*? He know
Himself to sing, and build the lofty rhyme.

Os seguintes exemplos, tirados de Beaugrande e Dressler (1981:56-7),

amosan recorrencias parciais cando o adxectivo *separate* cambia ao substantivo *separation* (9) e cando o verbo *suffer* pasa a adxectivo como *sufferable* e logo a substantivo como *sufferance* no exemplo (15):

(14) ... to assume among the powers of the earth the *separate* and equal station ... the causes which impel them to the *separation*.

(15) mankind are disposed to *suffer*, while evils are *sufferable* ... such has been the patient *sufferance* of these Colonies.

Como se pode observar, a recorrencia, ten a desvantaxe de que reduce información. Outro uso que tamén a reduce é a recorrencia de expresións longas e pesadas ou de pasaxes enteiras. Por conseguinte, a miúdo, úsanse técnicas onde as formas se repiten cun contido algo distinto, ou onde os contidos se repiten con formas diferentes. Repetir unha estrutura, mais engadíndolle novos elementos é o que se chama “paralelismo” (Beaugrande, 1980:136 e Beaugrande e Dressler, 1981:49, 57). O seguinte exemplo extraído de Leech (1969:81) representa unha repetición do principio combinada cunha do final (é un paralelismo):

(16) *I will* recruit myself and you *as I go*;
I will scatter myself among men and women *as I go*;

Neste exemplo, a repetición da construción *I will* e a de *I go* contribúe a darlle eficiencia ao texto. Se ben é certo que se gañaría en economía lingüística ao eliminar esas repeticións, o resultado sería probablemente menos efectivo. Vexamos como quedaría:

(17) *As I go, I will* recruit for myself and you, and scatter myself among men and women. (Ibid.)

Con todo, o que probablemente aumente a información e o interese sexa faltar aos principios de “estabilidade” e “economía”. O primeiro “proporciona unha grande prioridade ás estratexias para coordinar a aparencia de expresións que comparten un contido conceptual común ou contiguo”, mentres que o segundo indica que “é preferible usar calquera elemento posible ou conveniente cun contido que xa se coñeza, antes que producir un novo.” A estabilidade dun texto coma sistema consérvase mediante a “continuidade de ocorrencias”. En relación a isto, a recorrencia supón a igualdade da referencia, mais iso pode conducir a conflitos en textos onde semella non haber expresións alternativas para referentes distintos (Beaugrande, 1980:134-5).

As recorrencias motivadas úsanse sobre todo para declarar e reafirmar o propio punto de vista, ou para expresar sorpresa ante algo que semella entrar en conflito co punto de vista adoptado. Así, empréganse intencionadamente para enfatizar o sentido e para aclarar. Por outra banda, as recorrencias triviais, ao non teren unha función intencional ou retórica clara, diminúen a informatividade. Beaugrande e Dressler (ibid.: 54-5) manteñen que “a recorrencia man-

tense tradicionalmente dentro dos límites. Se é demasiado frecuente, reduce a información”. Por exemplo, frases como:

(18) *John ran home and John ran home.*

serían inadmisibles, xa que non ten sentido dicir exactamente o mesmo dúas veces.

Unha vez presentados os modelos de cohesión máis correntes, cómpre dicir que as análises dos textos que se levaron a cabo neste estudo están baseadas no modelo de Beaugrande e Dressler (1981). Neste modelo préstase maior atención ás diferenzas que existen entre os aspectos funcionais e non funcionais da repetición e que atenden aos obxectivos deste estudo. Noutros modelos non se fai tal referencia. Halliday (1979) céntrase na repetición nun contexto de cohesión gramatical. Nash (1980) non achega detalles sobre esta forma de cohesión, en especial no que se refire á parte funcional. Mentres Halliday (1980) fala tanto da repetición parcial como da completa, Hoey (1983, 1986 e 1990) ve a repetición como “unha marca de relación oracional” subliñando os aspectos sintácticos e semánticos desta estratexia. Por último, aínda que Quirk (1985) e Hatim e Mason (1990) fagan referencia a que a repetición cumpre coa función de enfatizar o texto, os seus modelos non tratan o tema en profundidade nin de xeito tan claro coma o modelo de Beaugrande e Dressler.

2.2 A recorrencia en árabe

2.2.1 Visión xeral

En termos xerais, a redundancia definiríase coma a verbosidade ou repetición innecesaria de palabras para expresar ideas. Mais isto non debe levarnos a pensar que toda forma de redundancia é inaceptable, xa que non sempre é así. Algunhas linguas, coma o árabe, aceptan algúns tipos de redundancia. Noutras palabras, a redundancia no árabe divídese en dous tipos: a funcional e a non-funcional. Por suposto, a que máis nos interesaría estudar neste caso sería a redundancia funcional, é dicir, a verbosidade, coa recorrencia como un dos seus modelos, deixando de lado outros termos relacionados co tipo de redundancia non-funcional, como pode ser a prolixidade (’al-’itāla) ةل اطالا. Shunnaq (1994:103) afirma que “en relación coa tradución, a primeira, é dicir, a redundancia semántica funcional debería ser captada polo tradutor cando este trasládase ao inglés, mentres que a segunda, é dicir, a redundancia non-funcional, debería eliminarse”.

Na mesma liña, Koch (1983:55) en Hatim (1997:160) indica que a repetición funcional na lingua árabe está motivada e cumpre importantes funcións retóricas, débense todas elas ter en conta á hora de estruturar e desenvolver un texto; mentres que a repetición non-funcional non está motivada nin cumpre necesariamente ningún propósito retórico en particular.

Segundo Hilāl (1980:239), os árabes utilizaban a recorrencia dende hai xa moito tempo, de feito, é un recurso moi utilizado na súa linguaxe tanto literaria

coma poética. Deste xeito, no Corán hai varios exemplos deste recurso onde o texto se dirixe aos árabes cun estilo familiar para a maioría e co que son quen de captar e entender as distintas funcións e significados. Os seguintes versos extraídos do Corán amosan diferentes funcións conseguidas coa recorrencia en varios contextos a nivel léxico:

(19) (al-Wāqī'a, 10-11) "والسابقون السابقون أولئك المقربون"

Aquí utilízase a recorrencia nun contexto de louvanza.

(20) (Al-Hāqqa, 1-2) "الحاقّة ما الحاقّة"

Aquí utilízase nun contexto ameazador.

(21) (Al-Rahmān, que se repite 31 veces) "أفبأي آلاء ربكما تكذبان"

Aquí utilízase nun contexto improbable.

Hai outros exemplos onde a recorrencia se usa en estruturas e expresións máis complexas, como no seguinte:

(22) (Al-'Infitār, 17-18) "وما أدراك ما يوم الدين، ثم ما أدراك ما يوم الدين"

Aquí, a recorrencia utilízase nun contexto de ameaza. En xeral, o extracto anterior cumpre coas funcións enfática e informativa.

Ademais do seu papel de reforzador da atención na linguaxe poética, a recorrencia, vén utilizándose no árabe, coma unha forma de cohesión co obxectivo de unir e conectar palabras dun xeito discursivo. Pódense observar como exemplo os versos do poema de Ta'bbata Sharran:

لكنما عولي ابن كنت ذا عول على بصير يكسب الحمد سباق (23)

سباق غايات مجد في عشيرته مرجع الصوت هذا بين أرتاق

(Ta'bbata Sharran citado en Hilāl, ibid.:244)

Aziz (1998:107) di que moitos textos traducidos non son adecuados porque sofren de faltas de cohesión. Se se considera a recorrencia coma un tipo de cohesión léxica, nótase que o árabe repite frecuentemente a mesma forma, mentres que o inglés evita a repetición a favor da substitución, elipse ou referencia. Por conseguinte, ó traducir cómpre tomar en conta a evidente diferenza que existe entre ambas linguas.

O certo é que este tema é demasiado extenso para tratalo en profundidade aquí mesmo. De precisar máis información ou detalles sobre o tema, pódese consultar Al-Jubouri (1984); Shunnaq (1992 & 1994) e *Poetry and the Meanings of Recurrence* (2009).

3. Traducir a recorrencia

3.1 O segredo da recorrencia no Corán

Os retóricos árabes prestaron atención á recorrencia dado que, entre outras razóns, funciona coma un vehículo impresionante de expresión e é unha figura retórica moi utilizada no Corán.

Leváronse a cabo moitos estudos para tentar afondar nos segredos sobre a retórica do Corán. Non sorprende, por iso, que o maior incentivo para o desenvolvemento da retórica árabe sexa obter información sobre a linguaxe que se utiliza no Corán (Khaleel, 1968:79).

De feito, a recorrencia é un dos medios de expresión máis efectivos e persuasivos usados no Corán e que contribúe ao seu esplendor. Axuda os musulmáns a memorizar os versos coránicos, algo que é un requirimento no Islam. Ademais, a forza que ten o uso excesivo da recorrencia nas expresións e elocuencias (bayānat) do Corán crea un efecto moi persuasivo e á vez informativo. Tamén cumpre cunha función enfática co obxecto de exhortar as persoas para facer algo, en especial, aos musulmáns no referente a obedecer a Deus. Ali (1973:14-8) sinala que antes de que o lector comece a estudar o Corán, ten que ser consciente de que ten entre as mans un libro único, bastante diferente dos libros que adoita ler. Trata de diversos aspectos da vida do ser humano. Concirne ás crenzas, ofrece normas morais, establece leis, invita á práctica do Islam, amoesta os incrédulos, dá leccións a través de relatos históricos, fai advertencias, dá boas novas, todo iso misturado dun xeito atractivo. Amais, como é natural toda revelación ou transmisión fai que só certos elementos se repitan reiteradamente segundo os requirimentos dun momento determinado, e mentres esa transmisión permaneza nese mesmo momento. Por iso, esas suras (ou capítulos do Corán) foron reveladas nun momento concreto e adoitan tratar os mesmos temas. Desta maneira, moitos dos exemplos da recorrencia débense a estes feitos, aínda que moitas cousas se redactaron de xeito distinto para evitar a monotonía e para crear unha linguaxe fermosa e digna que dese máis efecto e chamase a atención.

Pola contra, parece que non existen as mesmas motivacións en inglés para facer uso da recorrencia. Isto débese ao feito de que cada idioma ten os seus propios medios de expresión que son compatibles co entorno e que poden ou non corresponder a outros medios utilizados noutras linguas.

3.2 Análise da tradución da recorrencia en diversos texto do Corán

3.2.1 Análise da recorrencia en varias traducións do Corán

Posto que é un libro sagrado, e único, como a Biblia, non existe outro igual. Por iso, é máis importante traducir o significado e a mensaxe que transmite o Corán que centrarse nunha tradución literal exacta das palabras e expresións que, na maioría dos casos, carecen dunha lingüística precisa e duns equivalentes culturais na lingua de chegada.

As-Sakkākī (en Hilāl, 1980:263) pensa que a recorrencia no Corán reforza o significado, esperta as mentes e chama a atención do lector. As-Sakkākī tamén o ve como unha arte do discurso. E o que é máis, nos textos do Corán pódese observar a combinación da forza do significado coa beleza na forma. É máis, a esencia da repetición das palabras e das expresións non se atopa nunha parte, senón en todo o conxunto do texto. Véxase tamén: Al-Kirmaani (2009).

Nesta parte, tentárase facer unha análise do tratamento da tradución da recorrencia. Para tal fin, citáranse varios casos de textos árabes nos cales se empregou exemplarmente este recurso, e analizaranse as súas correspondentes traducións. Algúns dos textos foron seleccionados e extraídos do Corán. Hámase analizar, discutir e avaliar dúas traducións de cada texto. Unha é a de Ali (1973), *Translation of the Meanings of the Glorious Quran into English*, e a outra a de Pickthall (1930), *The Meaning of the Holy Quran*.

O modelo que se seguiu para levar a cabo a análise é o de Beaugrande (1980) e o de Beaugrande e Dressler (1981). O obxectivo deste estudo é atopar unha forma eficiente de trasladar a recorrencia utilizada no árabe cara ao inglés. Para cumprir tal fin, cando se analicen as traducións, non se farán críticas exhaustivas das eleccións levadas a cabo polo tradutor nin no nivel semántico nin sintáctico. Principalmente, centrárase a atención nun só aspecto, que é ver, simplemente, como se trasladou a recorrencia no nivel léxico. En relación con isto, Newmark (1981:147) apunta que un elemento léxico que aparece repetido na mesma ou na seguinte oración do TO, debe traducirse do mesmo xeito no TM, aínda que o orixinal estea escrito con pouco rigor ou sexa pobre.

Por conseguinte, o proceso de avaliación que realizaremos seguirá esta estrutura:

- Determinar a localización e o tipo de recorrencia dos textos e a(s) función(s) coa que se utilizou.
- Facer unha comparación entre as traducións e o texto orixinal analizando se a recorrencia cumpre as mesmas funcións e como o fai.
- Avaliar se as traducións son ou non eficaces e adecuadas e, de ser posible, propoñer unha alternativa.

Cómpre mencionar que para acadar un equivalente na lingua de chegada que quedase natural, a supresión foi a estratexia preferente, sobre todo no caso da repetición (Sirriyya, 1998:84).

A través das suras do Corán, empregouse a recorrencia para cumprir unhas funcións específicas. Pode utilizarse para dar énfase a un determinado significado, para aclarar outro ou para cumprir calquera outra función(s) ditada pola necesidade do contexto dun determinado texto onde está presente a recorrencia (p.ex., para informar, ameazar ou advertir, persuadir, etc.). A continuación, tentáranse detectar cales son esas funcións e se se preservaron ao traducilas.

Por último, cómpre sinalar que non todos os exemplos sobre recorrencia crearon un problema á hora de seren trasladados ao inglés, algúns puideron traducirse facilmente cun resultado igualmente eficaz. Con todo, a repetición innecesaria de palabras resulta irritante para o lector. Por iso, moitas das repeticións deben omitirse na tradución, xa que tanto o discurso coma o texto en inglés non as admiten.

O seguinte texto tomado do Corán é a primeira mostra de análise neste estudo:

(24) (At-Tahrīm, 6) "لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون"

A. (Who flinch not (from Executing) the *Commands* They receive from God, But do (precisely what They are *Commanded*)) Ali, (1973:1571).

B. (Who resist not Allah in that which He *commandeth* them, but do that which they are *commanded*) (Pickthall, 1930:407).

Percibimos a natureza dos anxos coma doce e fermosa, pero outro aspecto da perfección corresponde á firme execución do deber.

A recorrencia neste texto está moi motivada e ten unha función enfática. É un exemplo de recorrencia parcial onde o primeiro verbo está en voz activa *أمرهم*, mentres que o segundo está en pasiva *نؤمرون*. Os verbos teñen o mesmo significado neste contexto de confirmación, é dicir, os anxos sempre farán o que Alá lles encomende.

A primeira tradución, a de Ali, é un exemplo da estratexia levada a cabo na tradución dunha rima, é dicir, traduciu o sentido do texto orixinal engadindo partes coma *from Executing* e *precisely* co obxectivo de aclarar e reforzar a función enfática. Estas adicións reducen o principio de economía lingüística, mais proporcionanlle estabilidade. A tradución podería ter prescindido desas adicións xa que o significado se sobreentende (é dicir, claro que os anxos fan xustamente o que se lles encomenda, e *execútano* sen obxección nin resistencia ningunha). É máis, o tradutor cambiou o verbo *أمرهم* por un substantivo (*the commands* *أوامر*). Aínda que se conservou a función enfática do TO, a súa tradución non ten a mesma efectividade cá do TO.

Pola outra banda, a tradución de Pickthall é demasiado literal en canto a economía lingüística se refire. A repetición dos elementos redundantes queda un tanto estraña en inglés, o cal reduce, por suposto, a efectividade do TM. Con todo, unha posible alternativa de tradución podería ser:

Who resist not Allah in that which He commandeth them, but do what they are commanded.

Porén, Pickthall mantivo os significados informativos e enfático do TO. Así que, ningunhas das dúas traducións resultan totalmente adecuadas.

(25) (Al-Fajr, 21-22) "كلا إذا دكت الأرض دكا دكا وجاء ربك والملك صفا صفا"

(A) Say! When the earth
Is pounded to powder.
And thy Lord cometh,
And His angels,
Rank upon *rank*.
(Ali, 1973:1734)

(B) Nay, but when the earth is *ground* to atoms, *grinding, grinding*,
And thy Lord shall come with angels, *rank* on *rank*.
(Pickthall, 1930:440)

Estes versos centran a súa atención sobre o Dia do Xuízo Final. Esta firme terra, que temos por tan real, ha esborrallarse ante a súa Presenza, con toda a súa gloria.

Atopamos un caso de recorrencia parcial en *دكت، دكا دكا* (verbo/ acusativo cognado), e un de recorrencia completa (literalmente, *a bang after a bang*) cando di que a terra se desfará en anacos ata converterse en po. Así mesmo, *صفا صفا* (literalmente, *rank on rank*) é un exemplo de recorrencia completa onde se amosa a efectividade do texto. Ademais, tamén hai outra recorrencia paralela grazas a *دكا دكا* e *صفا صفا* sucesivamente, que achegan efectividade ao conxunto.

En realidade, existe unha forte motivación no texto orixe que ten máis dunha función, é dicir, as de énfase e aclaración, que ten que ver co momento do Dia do Xuízo Final. Tamén é evidente no texto a función estética que serve para reforzar a enfática. A repetición de *دكا دكا* e *صفا صفا*, respectivamente, combina a forza do seu significado coa beleza da forma.

Polo tanto, os tradutores deberían optar polo uso da recorrencia para poder acadar adecuadamente as mesmas funcións e o mesmo grao de efectividade. No que respecta á tradución de Ali, non utilizou a recorrencia no primeiro verso, co fin de manter a función estética, a cal se perde un pouco na tradución de Pickthall ao recorrer ao termo *grinding* (a forma non resulta moi efectiva). Con todo, ambos tradutores tentaron non perder a función enfática do orixinal. Respecto a isto, Pickthall recorreu á tradución literal (ou sexa, *ground / grind* para a recorrencia parcial en *دكت / دكا*, e *grinding, grinding* para a recorrencia completa en *دكا دكا*) conservando, deste modo, o principio de economía lingüística con esta última, ademais de conseguir unha recorrencia paralela no segundo verso (*rank on rank* para *صفا صفا*). Así, a tradución mantén esa función enfática do TO, ao mesmo tempo de conservar a súa efectividade.

Porén, a tradución de Ali, non mantivo a recorrencia de elementos tal e como aparecían no primeiro verso do TO nin a recorrencia paralela con todos os elementos repetidos no segundo verso, co fin de non alterar o efecto estético. Sponse que a función enfática pode manterse sempre que se manteña primeiro a función estética. Polo tanto, a tradución de Ali mantería, tamén, a función estética. Tendo en conta que se preservan as dúas funcións, pódese dicir que esta tradución é máis efectiva ca de Pickthall.

"والمرسلات عرفاً، فالعاصفات عصفاً، والناشرات نشرأ، فالفارقات فرقا، فالملقيات ذكراً." (26)
(Al-Mursalāt, 1-5)

(A) By the (Winds) Sent Forth
One after another
(To man's profit)
Which then blow violently

In tempestuous Gusts,
And scatter (things)
Far and wide;
Then separate them,
One from another,
Then spread abroad
A Message.
(Ali, 1973:1663)

(B) *By the* emissary winds (sent) one after another
By the raging hurricanes,
By those who winnow with a winnowing
By those who bring down the Reminder.
(Pickthall, 1930:425)

Esta sūra tan místico empeza cunha enumeración de cinco cousas que anuncian que o Día do Xuízo Final está a punto de comezar e que debemos prepararnos para cando chegue. As frases fan referencia a: (a) ventos no mundo terreal, (b) anxos no mundo espiritual, (c) profetas no mundo humano que poden contactar cos entes espirituais.

En aparencia, o TO posúe tanto unha función enfática coma informativa nun contexto de ameaza e aviso da Resurrección. Os exemplos de recorrencia parcial e paralela que o texto ten (versos 2-4) representan o uso do “acusativo cognado” “*فرقاً فالعاصفات عصفاً والناشرات نشرأ فالفارقات*” cos que seguramente os lectores árabes han gozar a pesar de que sexan semanticamente redundantes. Son exemplos retóricos comunicativos. Con todo, cando se traducen cara ao inglés, resultan molestos xa que dan máis información da que se precisa. Noutras palabras, as expresións árabes constitúen un problema no proceso tradutivo porque son semanticamente “concisas”, mais cando se trasladan ao inglés, vólvense redundantes. De aí que, se o que se busca é unha tradución comunicativa, sexa preciso botar man de notas a pé, paráfrases ou calquera outro tipo de aclaración. Mais, estes exemplos están motivados no TO e, polo tanto, son moi efectivos.

Ali (ibid), amosa na súa tradución que estas tres alegorías (é dicir, os versos 2-4 do TO) son difíciles de traducir, mais doadas de comprender. O tradutor optou por prescindir totalmente do uso da recorrencia para que o texto non fose semanticamente redundante e funcionase en inglés. Con todo, aínda que o TM é tan informativo coma o TO, resulta menos efectivo (a recorrencia de elementos aumenta a efectividade do texto e reforza as súas funcións). Pola outra banda, a tradución de Pickthall contén exemplos de recorrencia parcial e paralela, ao manter case a mesma estrutura repetida ao principio de cada un dos versos traducidos comezando por *By the* / *By those*. Atopamos, ademais, un exemplo de recorrencia parcial no terceiro verso entre o verbo *winnow* e o

substantivo *a winnowing*. Con isto, pretende non ter que abandonar totalmente a recorrencia nin destacala demasiado para non recaer nunha redundancia. O resultado é un texto tan informativo e efectivo coma o orixinal, e que conserva a énfase.

Como consecuencia, penso que a tradución de Pickthall é máis efectiva cá de Ali, xa que optou pola recorrencia de elementos que conservaban parte da efectividade do TO.

Cómpre destacar que se analizaron outros exemplos de “recorrencia coránica”, mais que non veñen aquí recollidos por límites de espazo.

4. Análise dos resultados

Nesta parte imos falar dos principais temas relacionados coa recorrencia tanto en árabe coma no inglés. Centrarémonos nas diferenzas, xa que son as que presentan problemas á hora de traducir:

A. O concepto de recorrencia:

1. En liñas xerais, a recorrencia en inglés é un dos recursos máis importantes de cohesión que contribúe a darlle eficiencia ao texto. Para o árabe é unha forma interesante de expresión, ademais dunha figura retórica moi utilizada no Corán. Tamén se usa para indicar a coherencia textual e para darlle efectividade ao texto.
2. Cómpre sinalar que a recorrencia non é o mesmo que a verbosidade, xa que esta é só unha das formas que pode presentar a noción que estudamos.
3. O uso da recorrencia non está sempre motivado nin se usa para cumprir unha función específica ou intención dentro dun texto, é dicir, que o uso da recorrencia sen ningunha intención clara ou sen cumprir ningunha función retórica pode diminuír a eficiencia do texto e a súa informatividade.
4. Tal e como observamos, tanto no árabe coma no inglés, a recorrencia pode presentarse de dúas maneiras: pode manter case o mesmo significado noutra expresión e repetir case o mesmo significado na mesma expresión. Con todo, recorrer aos mesmos elementos do TO pode ser redundante no TM ou non.
5. A recorrencia é un dos medios máis eficaces e persuasivos dos que bota man o texto do Corán para destacar máis o seu esplendor. Está presente en varios contextos coma aqueles que serven para rezar, os que guían e aconsellan, os que advirten ou ameazan, os que falan do perdón, etc. En todos eles atopamos repetición, non só no nivel de palabras illadas senón tamén con expresións enteiras.

B. O modelo de análise textual:

Segundo os modelos de Beaugrande (1980) e de Beaugrande e Dressler (1981), os tres principais tipos de recorrencia son a completa, a parcial e a pa-

ralela. Este modelo é o máis claro e organizado que podemos aplicar á análise textual, polo que foi o que se escolleu para levar a cabo este estudo.

C. Traducir a recorrencia:

1. Polo xeral, a redundancia semántica é un trazo característico do idioma árabe (constitúe o principal compoñente da teoría do estilo) aínda que non tanto do inglés. Por iso, o tradutor debe ser consciente de tal fenómeno e eliminar a redundancia semántica da tradución (do árabe cara ao inglés).
2. Co fin de manter algunhas das funcións do TO no TM (por exemplo, a enfática, a informativa, a estética, a aclarativa, etc.) e de conservar a efectividade do TO na lingua de chegada, o tradutor debe conservar na medida do posible a recorrencia (aínda que, ás veces, isto afecte ao principio de economía lingüística e sexa redundante na lingua de chegada).
3. Para conseguir ter un equivalente natural na lingua de chegada, prefírese, ás veces, facer uso da supresión, especialmente no caso da recorrencia. Con todo, poden precisarse outras estratexias de tradución, coma o uso das notas a pé, de paráfrases ou de traducións de paralelismos se o que se busca é unha tradución comunicativa.

D. Avaliación das traducións:

1. As análises feitas neste estudo de diversos versos do Corán amosan que tanto Ali coma Pickthall tentaron preservar os aspectos funcionais da recorrencia no TM.
2. Ambas traducións son igual de importantes. A de Ali, que non é tan literal coma a de Pickthall, semella ser máis efectiva ó traducir determinados versos coránicos, mentres que a de Pickthall funciona mellor noutros.
3. As análises levadas a cabo amosan que non todos os exemplos de recorrencia foron problemáticos. Algúns poden manterse no TM sen mudar o efecto que teñen no TO. Porén, outros poden eliminarse ou cambiarse xa que non quedarían demasiado ben ou afectarían ao estilo do TM, o que produciría unha tradución ineficiente.

Conclusiones

En xeral, existen moitas diferenzas entre o uso que fan da cohesión o inglés e o árabe. Este último prefíre aqueles recursos de cohesión que repiten ou afirman explicitamente a relación existente entre os elementos lingüísticos, coma mecanismos léxicos ou conxuncións, mentres que o inglés tende a utilizar menos conectores explícitos, coma pronomes (referentes) e proformas (substitución). Moitas traducións que conservan fielmente o significado orixinal do texto terminan sendo inadecuadas porque non utilizan ben os elementos de cohesión na lingua de chegada. Debido ás diferenzas existentes entre as dúas linguas con respecto a esta cuestión, a miúdo, é difícil trasladar o mesmo mecanismo de cohesión á lingua de chegada.

Neste estudo, tentouse investigar sobre un dos mecanismos de expresión máis efectivos e persuasivos usados no Corán e que axudan a cumprir determinadas funcións. Co fin de manter as mesmas funcións no TM ca no TO (p.ex., a enfática, a informativa, a estética ou a aclarativa) e de preservar a efectividade na lingua de chegada, procurouse manter a recorrencia nos textos analizados sempre que fose posible sen ter en conta a redundancia semántica que se producía na lingua meta. Tanto Ali coma Pickthall, ó de traducir a recorrencia nos textos coránicos tentaron preservar no TM os aspectos funcionais deste recurso de cohesión, aínda que a tradución de Ali se centrara máis no significado (cando traduce ese tipo de textos) e a de Pickthall é máis literal. Por conseguinte, para facer unha tradución efectiva e adecuada dun texto, é importante usar uns recursos de cohesión apropiados e coherentes na lingua de chegada.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AL-JUBOURI, Adnan J. R. 1984. "The Role of Repetition in Arabic Argumentative Discourse." John SWALES e Hasan MUSTAFA (Eds.) (1984). *English for Specific Purposes in the Arab World*. Birmingham: A Language Studies Unit Publication, 1984.
- AL-KIRMAANI, Mahmood Bin Hamza Bin Nasir. 2009. Secrets of Repitition in the Quraan. <http://www.islamport.com/b/1/quraans/%da%e1%e6%e3%20%c7%e1%de%d1%c2%e4/> (Data de consulta: 18-01-09).
- ALI, Abdullah Yusuf (Trans.). 1973. *Translation of the Meanings of the Glorious Quran into English*. 3^a (ed.). Beirut: Dār Al-Arabi, 1973.
- A. MOJICA, Leonisa. 2006. "Repetition in ESL Learners' Academic Papers: Do They Contribute To Lexical Cohesiveness?" *The Asia-Pacific Education Research* 15(1), 105-125.
- AZIZ, Yowell Y. 1998. *Topics in Translation with Special Reference to English and Arabic*. Benghazi: University of Garyounis, 1998.
- COUTURE, Barbara. 1986. *Functional Approaches to Writing Research Perspectives*. London: France Pinter, 1986.
- DE BEAUGRANDE, R. 1980. *Text, Discourse and Process*. London: Longman, 1980.
- DE BEAUGRANDE, R. & W. Dressler 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman, 1981.
- HALLIDAY, M. A. K. 1985. *Functional Grammar*. 2nd ed. London: Arnold, 1985.
- HALLIDAY, M. A. K. and Ruqaiya HASAN. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.
- HATIM, Basil and Ian MASON. 1990. *Discourse and the Translator*. London/ New York: Longman, 1990.

- HILĀL, Māhir Mahdī. 1980. *Jarasu al-Alfāz wa Dalalātuhā fī al-Bahthi 'al-Balāghī wa an-Naqdī 'inda al-'Arabi* [The Bell of Alfaaz and its Semantic Implications in the Arabic Rhetorical and Critical Research]. Baghdad: Dār ar-Rashīd lil-Nashr, 1980.
- HOEY, Michael. 1983. *On the Surface of Discourse*. London: George Pollen and Unwin, 1983.
- . 1990. *Patterns of Lexis in Tex*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- JOHNSTONE, B. 1991. *Repetition in Arabic Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1991.
- (ed.). 1994. *Repetition in Discourse: Interdisciplinary Perspectives*. New Jersey: Alex Publishing Corporation, 1994.
- KHALEEL, Ahmad. 1968. *'Al-Madkhal 'ilā Dirāsāt 'Al-Balāgha 'Al-'Arabiyya* [An Introduction to the Arabic Rhetorical Studies]. Beirut: Dār 'An-Nahda 'Al-'Arabiyya lil Tibā'a wa 'An-Nashr [An-Nahda Al-Arabiyya for Printing and Publication], 1968.
- KOCH, B. 1983. "Presentation as Proof: The Language of Arabic Rhetoric". *Anthropological Linguistics*. 25 (1), 47-60.
- LEECH, Geoffery. 1969. *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman. "Lexical Cohesion." *Literary Stylistics: Lecture Notes no. 18(d)*. <http://courses.nus.edu.sg/COURSE/ELLIBST/lsl118d.html>. (Data de consulta: 29-04-09).
- NASH, Walter. 1980. *Designs in Prose*. London: Longman, 1980.
- NEWMARK, Peter. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press, 1981.
- PHILIPS, M. 1985. *Aspects of Text Structure: an Investigation of the Lexical Organization of Text*. Amsterdam: North-Holland, 1985.
- PICKTHALL, Mohammed Marmaduke (Trans.). 1930. *The Meaning of the Holy Quran*. Delhi: New Crescent Publishing Co, 1930.
- . sd. „Poetry and the Meanings of Recurrence“ En liña en: http://fedaa.alwehda.gov.sy/_archives.asp?FileName=46315062020080720212629 (Data de consulta 22-02-09).
- QUIRK, Randolph et al. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
- SHUNNAQ, Abdulla T. 1992. „Functional Repetition in Arabic Realized through the Use of Word-strings with Reference to Arabic-English Translation of Political Discourse“. *Translatio*. XI (1-2), 5-37.
- SHUNNAQ, Abdulla T. 1994. „Semantic Redundancy and Translation from Arabic into English.“ *Turjumān*, n° 3 (2) , pp. 3-12.
- SIRRIYYA, Sawsan Saleh Abdullah (1998). *Translating Islamic Non-Quranic Religious Texts into English*. Unpublished M. A. Thesis. Al-Mustansiriyya Universityat Baghdad, 1998.

**ÁLVARO CUNQUEIRO:
TRADUCIÓNS DE POESÍA CATALÁ AO GALEGO
Xosé-Henrique Costas González**

Universidade de Vigo
xcostas@uvigo.es

[Redibido 06-03-09; aceptado 15-06-09]

Resumo

Despois de tres anos de pescuda nuns 9.000 exemplares do xornal vigués *Faro de Vigo*, reunimos un corpus de textos de Álvaro Cunqueiro que deitaba unhas cifras abraianteas: máis de 3.000 artigos xornalísticos, dos que o 80 % estaban en galego (só en castelán ata os anos 1965 e 1966), máis de 600 poemas traducidos duns 200 poetas en 54 linguas diferentes, aínda que Cunqueiro só traducía directamente (e ás veces con axuda) desde o castelán, catalán, portugués, italiano, francés, inglés e alemán; e corenta poemas inéditos en libro.

A inxénua intención do noso grupo de investigación era publicar toda esta inxente cantidade de obra cunqueiriana no ano 2006, coincidindo co XXV cabodano do pasamento de Cunqueiro, mais a editora que ten os dereitos da edición en galego de Cunqueiro non amosou moito interese na empresa. Este material está sendo utilizado polos nosos doutorandos e colegas da Universidade de Vigo, cando podía estar ao servizo e en coñecemento proveitoso de moita outra xente.

Palabras clave: Álvaro Cunqueiro, Faro de Vigo, poesía catalá, tradución ó galego

Abstract

After three years of research into 9.000 issues of the Vigo newspaper *Faro de Vigo*, a corpus of texts by Álvaro Cunqueiro was compiled, yielding amazing numbers: more than 3.000 articles, 80% of which were written in Galician (Spanish was the sole language until the year 1965-66), more than 600 translations of poetry by 200 poets in 54 different languages. Nevertheless Cunqueiro could only translate directly (with an occasional help) from Spa-

nish, Catalan, Portuguese, Italian, French, English and German. We also found 40 unpublished poems.

The naïve intention of our research team was to publish this huge amount of Cunqueiro's works in the year 2006, to commemorate the 25th anniversary of his death, but the publisher who holds Cunqueiro's rights for Galician did not seem to be interested in the enterprise. This stuff might have been published for the benefit of the public at large but it is being studied only by our PhD candidates and colleagues at the University of Vigo.

Keywords: Álvaro Cunqueiro, Faro de Vigo, Catalan poetry, translation into Galician

No ano 2001, a Secretaría Xeral de Investigación e Desenvolvemento da Xunta de Galicia concedeunos unha axuda de 9.000 euros para realizar un proxecto de investigación titulado "*Álvaro Cunqueiro no Faro de Vigo (1958-1981): articulista, ensaísta, tradutor e poeta*".

Despois de tres anos de pescuda nuns 9.000 exemplares deste xornal vigués, conseguimos concretar un corpus cunqueiriano que deitaba unhas cifras abraiante: máis de 3.000 artigos xornalísticos, dos que o 80 % estaban en galego (só en castelán ata os anos 1965 e 1966), máis de 600 poemas traducidos duns 200 poetas en 54 linguas diferentes, aínda que Cunqueiro só traducía directamente (e ás veces con axuda) desde o castelán, catalán, portugués, italiano, francés, inglés e alemán; e corenta poemas inéditos en libro.

Entre os poemas traducidos volvémonos tolos tratando de localizar algúns autores, para concluímos, despois de múltiples consultas a dúcias de especialistas, que polo menos unha trintena dos poemas supostamente traducidos debían de ser poemas orixinais de Cunqueiro tratados con falsa alofonía ou alofonía fantástica: é decer, Cunqueiro afirma traducir un poema dun poeta X; pero o tal poeta X non existe nin existe o tal poema, polo que deducimos que o poema, en moitos casos de maneira máis que evidente, é do propio Cunqueiro. E nestes exemplos de alofonía fantástica hai abraiamente algún caso de poesía social, cousa insólita en Cunqueiro.

A intención do noso grupo de investigación, composto por un director e tres bolseiros, era publicar toda esta inxente cantidade de obra cunqueiriana no ano 2006, coincidindo co XXV cabodano do pasamento de Cunqueiro. Pretendíamos, quizais inxenuamente, levar a cabo as seguintes edicións:

- a) *Poesía galega completa* (con 140 poemas máis dos que figuran no tomo III da súa *Obra Completa: Poesía/Teatro*).
- b) *Antoloxía da poesía traducida*, en dous volumes, con exposición en páxina par do poema orixinal, en impar do traducido e unha teorización introdutoria sobre a tradución poética en Cunqueiro.
- c) *Escolma de artigos e ensaios xornalísticos*, en dous volumes, que

contivese cada volume arredor de 200 artigos e ensaios seleccionados.

Diciamos antes “inxenuamente” porque a editora que ten os dereitos da edición en galego de Cunqueiro non amosou moito interese na empresa. Están a reeditar todos os poemarios de Cunqueiro e non ían matar esta galiña dos ovos de ouro editando de vez toda a poesía completa.

Secasí, e despois de esperarmos varios anos co material esmorecendo, acordamos colgar proximamente todo este volume de escritos cunqueiranos na internet, nalgunha páxina aloxada nun servidor dun país remoto e despois publicitala, porque nos parece unha auténtica desgraza que todo este material non estea ao servizo dos investigadores e para gozo dos lectores.

Polo de agora xa se presentou un traballo de doutoramento de Iago Castro Buerguer sobre a alofonía fantástica de Álvaro Cunqueiro e os seus case trinta pseudónimos e está en marcha outro traballo de doutoramento sobre a intertextualidade das traducións poéticas e a súa produción poética no período 1970-1975, pois é evidente que Cunqueiro “bebe” das súas traducións e estas, asemade, “toman prestadas” moitas teimas e gustos do tradutor. Hai un fluír constante e coetáneo entre as formas e escollas léxicas e metafóricas das traducións e dos poemas orixinais do autor que están aínda sen analizar.

Este material está sendo utilizado, pois, polos nosos doutorandos e colegas da Universidade de Vigo, cando podía estar ao servizo e en coñecemento proveitoso de moita outra xente.

As traducións poéticas de Álvaro Cunqueiro

Como quedou dito, Cunqueiro traduciu e publicou nas páxinas do *Faro de Vigo*, fundamentalmente no suplemento de “Artes y Letras” entre os anos 1968-1980, máis de 600 poemas duns douscentos poetas diferentes. En moitos casos trátase de traducións por lingua interposta, pois é inimaxinable que Cunqueiro puidese traducir do chinés, do xaponés, do finlandés, do guaraní, do iorubá ou do wolof. Ou se cadra si podería, non o sabemos, porque el perxuraba que sempre traducía axudado por Merlín antoloxías enteiras de poesías exóticas.

Para a súa produción xornalística Cunqueiro empregou unha restra de pseudónimos e siglas, unhas son doadamente recoñecibles e atribuíbles a Cunqueiro e unhas poucas son dubidosas. Entre as recoñecibles temos:

- a) A. / A. Labrada / **Álvaro Labrada** / A. L.
- b) C.
- c) Pedro Seoane
- d) S.S.
- e) P. / P.M. / Patricio Moirón / P. Moirón / **Patricio Mor** / P. Mor
- f) Pedro Miranda

- g) Manuel María Seoane** / M.M.S. / M.M. Seoane / Seoane / S.
- h) Manuel Bretoña
- i) David Berenguer** /D. Berenguel / Berenguer / **Xoán Berenguer**
- j) Marcos Tapley / Marck Tapley
- k) Felipe de Amancia
- l) Felipe Arteaga Masma
- m) Ariel García
- n) Cristóbal Xordán** / Cristóbal Jordán

As traducións poéticas de Cunqueiro foron asinadas por MMS, AL, PM, AG, DB, XB e CX, se ben debemos sinalar que a metade asinounas unicamente como Manuel María Seoane.

As sinaturas de adscripción dubidosa son Manuel da Fonte / Marcos Novo / Pedro Mateo / Benito Sar / Anric Massó / Álvaro Ruibal / Marquesa de Souiller de Saint-Roman / Claudina Xardín ~ Claudina Jardín / Matías Loereder, etc.

Pero a maior parte dos poetas traducidos por Cunqueiro son coetáneos del, son poetas do século XX (a metade aproximadamente) e tamén un grupo importante de poetas da segunda metade do XIX. E as literaturas máis traducidas son a francesa, a alemá, a italiana, a sueca, a inglesa (das illas británicas e dos EUA) e a catalá.

Cunqueiro “anosa” de todo, tanto pode traducir un día poesía tribal senegalesa como pode ofrecernos á semana seguinte un anaco do Purgatorio de Dante e á outra poesía beat, porque Cunqueiro, aínda que en principio non lle cadre nada, traduciu moito os poetas *beats* (Kerouak, Ferlinghetti etc.); tanto pode obsesionarse con Cesare Pavese, Henri Michaux, Sean O’Casey ou Kafkis, como con Li Po, Fujiuara, Hitomare ou Nizar Kabbani.

Hai unha ducia de poetas que foron profusamente traducidos por Cunqueiro, unha ducia de poetas cuxa pegada na obra do mindoniense aínda está por estudar, por moito que teñamos indicios dela: Emily Dickinson, Vladimir Holan, Friedrich Hölderlin, Harry Martinson, Ezra Pound, Salvatore Quasimodo, Rainer María Rilke, Carl Sandburg, Jules Supervielle, Giuseppe Ungaretti, William Yeats e Salvador Espriu. De cada un deles traduciu entre oito e dez poemas diferentes, aínda que en ocasión dalgún deles traduciu un mesmo poema en diversas datas reformando a tradución anterior, tanto por ansia de perfección como por puro esquecemento.

Por exemplo, “Rapaza nunha gaiola”, de Carl Sandbur (traducido por Ariel García e Álvaro Labrada, dous pseudónimos de Cunqueiro), ou “O meu corazón despértame”, de Jules Supervielle (traducido por Álvaro Labrada e Manuel María Seoane en catro ocasións diferentes), ou “O vagabundo” de Ungaretti, en dúas ocasións, ou “Pra Anne Gregory” de William Yeats, noutras dúas etc. Ata agora ninguén reparou nestas obsesións lecto-tradutoras de Cunqueiro e, se cadra, algo ou moito de eco tiveron na súa produción poética do momento. Por iso, insistimos en que é importante coñecermos as traducións

que facía Cunqueiro nunha determinada altura e, xa que logo, as lecturas que realizaba previas ás traducións, para cotexarmos esas traducións coa creación que producía nesa mesma época.

Grazas ao estudo destas traducións e dos seus autores puidemos expurgar novos textos poéticos de Cunqueiro agochados tras unhas supostas traducións duns poetas que agora se revelan inexistentes: Decio Arveanu, Argret Svaden, Eliano Ardeanu, Knut Tellanken etc., etc., son o propio Cunqueiro, témolo ben comprobado, pero aínda traballamos nunha vintena de autores dos que non achamos ningunha referencia, ningunha, despois de múltiples xestións con especialistas das máis diversas literaturas. ¿Outra vez o Cunqueiro lúdico, tran-galleiro e argalleiro a enredar cos investigadores? Moi probablemente...

Cataluña na obra de Cunqueiro

Desde meados dos anos 60 e ata os finais dos seus días, na produción xornalística de Álvaro Cunqueiro sempre estiveron ben presentes continuas referencias culturais a Cataluña, fundamentalmente á súa literatura.

Temos que indicar *a priori* que para Cunqueiro Cataluña e Occitania viñan sendo almas xémeas, sobre todo na amada e común época medieval. Cunqueiro non ten rubor ningún en nos falar de Bernat de Ventadorn ou Guillém de Berguedá como poetas cataláns, cando un é catalán e outro occitano. Occitania segue tendo un poder magnético impresionante para Cunqueiro, nunca deixará de nos deixar referencias a ela, traducións (de Mistral, Xofre Rudel e doutros), e mesmo creacións con inspiración occitana: en 18-11-1973 publicou en *Faro de Vigo* os seus “Cantos da Provenza”: “O outono”, “Na ponte” e “En Les Baux”, homenaxe dun viaxeiro curioso cos ollos, coa mente e co corazón moi abertos.

Pero non queremos falar de Occitania, senón de Cataluña, da terra e cultura catalás que sempre exerceron un tremendo magnetismo no autor mindoniense. Velaquí unha escolma da produción articulística e ensaística de tema catalán de Cunqueiro:

04/11/67	«Els fanalets de Sant Jaume»	(Cunqueiro)
05/10/69	“JV Foix e Salvador Espriu”	(Patricio Mor)
16/11/69	“A obra poética de Joan Teixidor”	(Álvaro Labrada)
06/12/70	Poesía catalana do século de ouro”	(S.S.)
17/01/71	“Un gaitero galego e Verdaguer”	(S.S.)
15/10/72	“O pino de Formentor”	(C.)
06/05/73	“A poesía de Salvador Espriu”.....	(Álvaro Cunqueiro)
17/03/74	“Carles Riba: aos quince anos da súa morte” (A.L.)	

E velaquí tamén as creacións poéticas de Cunqueiro a partir de viaxes súas por terras catalás:

- 10-12-1967 “Novos cantos de Lleida”: “No muíño da nora”,
 “Na Seo vella” e “A espiña ao pé do romeiro” (sen asinar)
- 16-06-1974 “Os cantos de Santes Creus”: “A auga nos claustros”,
 “Raíña Blanca d’Anjou”, “Pere II el Gran” (Álvaro Cunqueiro).
- 04-05-1975 “Cantos do Rosellón”: “Ao pé do Canigó”, “En Cuixá”,
 “Pau Casals en Prada” e “A dama Carol” (Álvaro Cunqueiro)

Cunqueiro chegou mesmo a crear un poema en lingua catalá, “Paradís enlloc”, suponse que con axuda dalgún dos seus moitos amigos cataláns. Agora ben, para o que non precisaba axuda ningunha era para traducir –“anosar” adoitaba decer el–, para traducir poesía catalá ao galego, para anosar algúns daqueles poetas ou poemas que el tanto admiraba. Entre os seiscentos poemas traducidos por Cunqueiro en *Faro de Vigo* sobrancea unha trintena de traducións de poesía catalá. Velaquí as datas, autores e títulos:

14/07/68	T. Garcés	“Mensaxe”
05/10/69	S. Espriu	“Si á cinza”
05/10/69	J.V. Foix	“Ramón o tolo e Xohán o benino”
19/10/69	M. Pessarrodona	“Plegaria para non se non sentirse amada”
16/11/69	J. Teixidor	“Venecia e Ampurias”
13/09/70	S. Espriu	“Cando falou a choiva...”
11/10/70	Anónimo do XIV	“Llassa, mays m’agra valgut...”
11/10/70	Anónimo do XIV	“D’on sou que tan alt veniu...”
07/02/71	J.V. Foix	“Perecer non coido pois a morte ignoro...”
26/02/71	J.V. Foix	“Ollábamos para o ceo, apretando contra o...”
30/05/71	J. S. Pons	“O vale segredo”
11/07/71	C. Riba	“Fuges quan per haver-te...”
22/08/71	J. Carner	“Xogo de tennis”
17/10/71	J. Maragall	“A canción dos catro puntos ...” (fragmentos)
31/10/71	T. Garcés	“Deusa púnica”
16/01/72	J. Perucho	“Condenados ao té do serán”
09/07/72	1 Salvat-Papasseit	“E decíalle o namorado”

18/03/73	Anónimo do XVI	“En clavell, si m’ajut Déu...”
18/03/73	Anónimo do XVI	“Quan ve a la nit...”
06/05/73	S. Espriu	“Canción do paso do serán”
06/05/73	S. Espriu	“Sagitario”
02/12/73	Guillém de Berguedá	“Entristecido canto, laio e choro...”
17/03/74	C. Arderiu	“A esperanza aínda”
23/06/74	S. Espriu	“Á beira do mar”
23/11/76	B. de Ventadorn	“Lo temps vai e ven e vira”
04/03/79	J.J. Padrón	“A abidueira”
16/09/80	J. Vinyoli	“Canto partido”
16/09/80	J. Vinyoli	“Dixen unha canción”.

Pero traducía? adaptaba? versionaba? deformaba? anosaba? Cunqueiro cuestionouse publicamente en diversas ocasións a maneira tradicional de traducir poesía, concretamente nun artigo excelente asinado por P.M. (Patricio Mor, é decer, o propio Cunqueiro) e titulado “Problemas literarios: traducir ou non traducir” (*Faro de Vigo*, 1/7/1973).

Xesús González Gómez (1991:9), gran coñecedor do mundo cunqueiriano en xeral e das traducións literarias en particular, expresou desta maneira o xeito e xenio tradutor do noso autor: “...*non era moi amante das versións ‘libres’ dos poemas doutros poetas. A Cunqueiro gostábanlle as versións fieis, que conservasen o dicir do poeta e mantivesen o son espiritual e literal do poema, e a imaxe*”.

Efectivamente, a Cunqueiro non lle praciá despegarse excesivamente do espírito e da letra orixinais do poema, non lle parecía correcto “crear” sobre o poema outro poema semellante pero diferente, “botar man de ensoños románticos” –diciá el. Non obstante, como veremos logo no poema de Espriu titulado “Cando falou a choiva”, el tamén incorre algunha vez –moi poucas– nesta incorrección ata o extremo de deformar o poema con moitas engádegas.

Vexamos algúns exemplos de traducións do catalán de Álvaro Cunqueiro e comprobemos como estas abanan desde

- a) **Magníficas traducións**, mantendo rima, ritmo, espírito e atmosfera: *En clavell, si m’ajut Déu... Quan ve a la nit, D’on sou que tan alt veniu, LLassa mays m’agra valgut*, poemas anónimos cataláns dos séculos XIV e XVI.
- b) **Boas traducións**: *Cançó del pas de la tarda, Sagitario e Sí a la cendra* (Espriu), *No crec perir puix que el traspàs ignor* (J.V. Foix), *Lo*

temps vai e ven e vire (Ventadorn), se ben este último máis adaptado ca fiel.

- c) **Traducións con erros** atribuíbles a despiste¹: *Joc de tennis* (Carner), *Vall closa* (Pons), *Fuges, quen per haver-te* (Riba), *L'esperança encara* (Arderiu).
- d) **Traducións con intervencions**, ben **notables**: *L'enamorat li deia* (Salvat-Papasseit), ben **deformantes**²: *A la veu de la pluja* (Espriu).

Temos que decer tamén que, en xeral, non se manteñen nas traducións de Cunqueiro as distribucións de estrofas, pero isto quizabes sexa debido ao pouco espazo ou ao espazo comprimido que tiña normalmente no xornal.

Como magnificas traducións temos aquelas en que non só se traduciu ben, senón que se intentou manter a rima e o ritmo destas cancións antigas, a alma e a atmosfera do poema, conseguindo un efecto “anosador”, por utilizarmos un adxectivo cunqueiriano, realmente logrado.

Como boas traducións temos aquelas, a maioría, en que Cunqueiro se mantivo estritamente fiel á palabra e á imaxe orixinal conseguindo un poema traducido limpo e sen pretensións.

Nas traducións con erros incluímos poemas en que se traduciu incorrectamente (ou se alterou propositadamente) algún pronome, algún substantivo ou mesmo a distribución de versos.

No apartado das traducións con intervencions notables incluímos un único poema con supresións (substantivos, adxectivos, versos enteiros) e engádegas nunha parte importante do poema. Nas traducións con intervencions deformantes (mellor dito, na tradución, porque só foi un poema), Cunqueiro prescindiu alegremente do orixinal e, agás unha estrofa na que se mantivo fiel con erros graves nos significados dalgunhas palabras, destrozou o poema e refíxoo ao seu xeito totalmente, introducindo versos enteiros, adxectivos, locucións, significacións non orixinais, etc., e todo para un pobrísimo resultado que non mellora nin unha triste tradución palabra a palabra.

Comecemos do peor ao mellor para quedarmos ao final cun doce sabor no padal porque, en liñas xerais, Cunqueiro traduciu ben, moito ben, e esta mágoa co que agora comezamos non é senón a excepción que confirma a regra, pero non faríamos ben en a agochar.

¹ Cunqueiro tiña comentado que, en ocasións, as súas colaboracións para o suplemento semanal de “Artes e Letras” facíaas no mesmo día de entrar o xornal en máquinas, tiña recoñecido que algunhas veces tiña que traducir a fume de carozo algún poema para encher ou completar páxina, ou simplemente non revisaba a tradución feita. Secasí, estes “despistes” son doadamente explicables.

² As traducións con intervencions reprochables son fabas contadas, apenas un 5% do total das traducións de poemas que nós podemos cotexar desde francés, portugués, español, italiano ou catalán.

Joc de tenis (Josep Carner)

Anaves damunt l'herba de la prada
i volava el teu braç adolescent,
i pel filat de la raqueta alçada
travessava la llum del sol ponent.

La pau dominical tan desesmada
i ta faç d'angeleta i el rabent
joc seriós m'encisen la diada.
D'un rector reformat, pà·lidament,

et veia filla; entorn del presbiteri
collies roses; contes de misteri
amaves i el blancatge i els infants.

Jo, oficial, de Singapur venia.
Alt, vermellenc, et feia cortesia...
Carros de fenc passaven odorants.

Xogo de tennis³ (M.Mª Seoane)

Corrías sobre a herba do prado
e voaba o teu brazo adolescente,
e pola rede da raqueta erguida,
pasaba a luz do sol poente.

A paz dominical tan apagada
e a túa faz de anxeliño e o vivo
xogo serio, enfeitizábanme o día.
De un pastor reformado, **non mui**
[seguro

filla te coidaba; arredor da rectoral
collías froles; contos de misterio
amabas, e o encalado, e os nenos.

Eu, oficial de Singapur, chegaba.
Alto, rubioso, tímido, saudaba...
Carros de herba seca pasaban,
[perfumando o mundo.

³ En subliñado vai a incorrecta tradución, mesmo con distorsións evidentes do significado.
En negriña van os engadidos sobre o orixinal.

“Vall closa”⁴

(Josep Sebastià Pons)

A la vall closa del poeta,
de matinada hi canta el vent,
i entre les pedres, la fonteta,
amb un delit inconscient.
Allà, quin bàlsam porta l’hora!
El sol n’és l’hoste benvolgut,
oh, soledat inspiradora,
on mou la pluja un cant perdut!
Nostra finestra és blau pintada.
A estones brilla un mirallet
de fusta antiga i ben daurada
en la blancor⁵ de la paret.
I vas torcint emmirallada,
sobre el teu front, l’aire senzill,
ta cabellera humitejada,
i espessa com un camp de mill⁶, mentre
la pluja al lluny remulla
la grogor fina d’un teulat,
i murmureja tota fulla,
inspiradora soledat.

“O vale segredo”

(Manuel María Seoane)

No vale segredo do poeta
a i alba canta o vento;
i entre as pedras o regato
cunha delicia inconsciente.

Qué agarimo, acolá, cada hora!

O sol é un viaxeiro benvido,
ouh soedade inspiradora
onde move a choiva un canto [perdido!

A nosa fiestra está de azul pintada.
De cando en cando un espelliño [brilla,
de madeira antiga e dourada
no branco da parede.

E vas torcendo, refrexándote níl
sobre a tua fronte, con áer sinxelo,
a tua cabeleira húmeda,
espesa como un campo de mill,

namentras a choiva ao lonxe molla
o amarelo fino dun tellado,
e marmuría toda folla
inspiradora soedade.

⁴ Pechada, illada, choída.

⁵ Brancura.

⁶ *Mill* en catalán é en galego “maínzo” ou “millo miúdo”, “mijo” en castelán. O galego “millo” é en catalán “blat de moro”.

Carles Riba

Fuges, quan per haver-te
donariem, en una nit obscura,
l'estel que riu, armat, en un tombant⁷,
i en una mar incerta,
un port daurat de vinyes al voltant⁸,
i en un silenci d'odi, el cant
d'una noia pura.
Ens deixassis almenys,
oh bella altiva, un somni dolç de tu
entre els ulls i la visió infinita
del món! però ens estrenys
amb soledat, presoners de la fita
mirada teva, que l'habita
de lluny, sense tu.
Però si fossis nostra,
si daves - uns instants només - tos
braços
al nostre coll, cenyint l'ardent engany
de creure encès ton rostre
per un amor **com el que** d'any en any
hem après - fet de dolç afany
i de tristos passos;
si te'l lliuràvem - tan
silenciosament atresorat! -
¿quina força immortal ens restaria,
deslligat de l'encant,
per ressorgir damunt la febre impia
i l'animal malenconia
i la soledat?

⁷ Nunha volta

⁸ Ao redor

(M. Mª Seoane)

Fuxes, mesmo cando por terte
daríamos, nunha noite escura,
a estrela que sorri, **aberta**, acólá
e nunha mar incerta
un porto dourado de viñas ao regreso,
e no silencio do odio, o canto
dunha rapaza pura.

Si nos deixases ao menos,
ouh fermosa altiva, un doce **soño de teu**
entre os ollos e a visión infinita
do mundo; Pro apértasnos
coa soedade, prisoneiros da fixa
ollada túa, que a habita
de lonxe, sin ti.

Pro si foses nosa,
si deixases -un intre non máis- os teus
[brazos
ao noso colo, seguindo o **eterno** engaño
de crér aceso o teu rostro
por un amor que de ano en ano
adeprendimos -feito de doce afán
e tristes pasos- ;
e si cho désemos - tan
calandñamente atesourado !-
qué forza inmortal nos restaría,
desligados do engado,
pra rexurdir sobre da febre impia
e a animal melanconia
e a soedade ?

“L’esperança encara”

(Clementina Arderiu)

En la meva donzellea
ja et portava dins el pit,
Esperança, Confiança,
moviment de l’esperit!
“Sempre invoca l’esperança”
-diu un crític- “i de què?”
Mai no m’he sentit ben sola
que Esperança vol dir Fe.
I la casa se’m fa ampla
quan aquest vent s’hi expandeix,
alades paraules sento
veig l’arbre que refloreix.
En la meva viduesa
no vull ombres al meu dol.
He estat i sóc encara
dona que viu a ple sol.
La nit es lliga amb el dia
i et sé tan sovint amb mi!
que volo, somnio i sento
com si encara fos ahir.
Si el meu Carles m’enamora
-oh Esperança!-
tu encara dius que sí.

“A espranza, aínda”

(A.L.)

Na miña mocidade
xa o levaba⁹ no peito,
Espranza, Confianza,
movimento do espírito !
“Sempre invoca a espranza”
-di un crítico-, e de qué ?
Pro¹⁰ non me non sentín soia
que Espranza quer decir Fe.
I a casa fáiseme ancha
cando este vendo se expande,
palabras azadas sinto,
vexo o arbre que refrolece.
Na miña viudeza
sombbras non quere o meu dó.
Eu fun, e aínda o son,
dona que vive ao sol.
A noite lía co día
i él está tanto¹¹ comigo
que quero, soño e sinto
cal si aínda ontos fose.
Si o meu Carles me namora,
ouh Espranza!,
ti aínda dis que sí.

⁹ “xa te levaba...”

¹⁰ “Nunca me sentín...”

¹¹ “e seite tan acotío comigo”

“L’enamorat li deia¹²”

(Joan Salvat-Papasseit)

Penyora d’amor, penyora.
Si tu em besaves, amor,
jo et donaria una rosa.

No fóra mesquí de res,
penyora d’amor, penyora:
- o bé et tornaria el bes
o et donaria una taronja,
una ametlla
o bé l’esqueix
d’una clavellina nova.

No fóra mesquí de res
penyora d’amor, penyora;
- o la flor del cirerer
o el llesamí
o bé la lluerta
que hagués pogut descobrir
la nostra abraçada estreta.

No fóra mesquí de res,
penyora d’amor, penyora:
jo em donaria teu
i tu et donaries tota.

Si tu em besaves, amor,
jo et donaria una rosa.

“E decialle o namorado...”

(C.X.)

De amores prenda, prendaña,
se me bicases, amor,
unha rosa che daría.

En nada fora eu avaro,
de amores prenda, prendaña.
Devolveríache o bico,
**ou daríache unha améndoa,
ou unha laranxa !**

**Ou catro
craviños que ti pranteses.**

En nada fora eu avaro,
de amores prenda, prendaña.
Ou **as flores** da cerdeira
ou o xazmín.

Ou o vagalume
que ben poidera alumar
as nosas máns, que se buscan.

En nada fora eu avaro,
de amores prenda, prendaña,
que eu daríame a ti
e toda a min te darías.

Si me bicases, amor,
unha rosa che daría.

¹² Este é un dos poemas máis “alterados” que achamos, onde Cunqueiro (neste caso C.X, é decer, Cristóbal Xordán) retorce e recrea algúns dos versos ao seu antollo.

“A la veu de la pluja¹⁴”

(Salvador Espriu)

A la veu de la pluja
varen enmudir
les vides tan petites
que es parlen en la nit.

Quan fa bon temps,
es criden ben endins
de la foscor. Comencen
molt cautament subtils,
monòtons, lents
diàlegs sense fi.

L'aire més prim, la menta,
l'aigua del rec, el grill
es cerquen i s'apleguen
en un mateix camí
de fressa compassada,
de silenci tranquil.

Però com que la pluja
deixa sota la nit
arran del mar deserta,
avui no el puc sentir.

“Cando falou a choiva”

(Manuel María Seoane)

Cando falou a choiva,
calaron
as vidas, pequeniñas,
que a noite falar fai.

**Na máis fonda escuridade
quén nos escoitou as suas voces
no verán ? Nun tono suave e limpo,
lento, como a tentas, monótono,
infintos diálogos comezan.**

O árer cristaiño, a menta,
a i auga no rego, o grilo,
percúranse e afánanse¹⁵
nun mesmo camiño
de acompasado traballo¹⁶,
de tranquilo silencio.

**Pro toda a noite chove que chove,
aqueles íntimos falares,
-ruxen duras ráfegas coma olas
hoxe non poderei, digo que non,
¡ouvido.**

Mais non todo –nin moito menos– han ser intervencións pouco necesarias de Cunqueiro no poema. Como dixemos máis arriba, o normal en Cunqueiro son unhas traducións poéticas máis que correctas, felices, das que veremos a seguir cinco exemplos (tres poemas de Espriu, un de Fox –traducido en dúas ocasións– e outro de Ventardorn –tamén dúas veces), e en non poucas ocasións magníficas traducións, como veremos contra o final en dous poemas cataláns antigos.

¹³ Este é o caso máis extremo de intervención de Cunqueiro no poema, de conformación (máis que deformación) ao xorne cuqueiriano. I prou

¹⁴ Mellor “xúntanse”.

¹⁵ Balbordo, non traballo.

“Canço del pas de la tarda”

(Salvador Espriu)

Entra la tranquil·la tarda
pel fosc camí de la mirada.

Enllà del mar ben treballat
pels bous del sol, endins del blat,
quan més perfecta mor la flor
a l'aire lleu, pel gran dolor
d'aquest camí de la mirada,
se'n va la tranquil·la tarda.

“Sagitario”

(Salvador Espriu)

Ahir passà, vetlla estremida, i torna
avui l'arquer tot nu,
amb l'arc i l'alba.

- Que fredament t'allunyo
per la terra d'enlloc, on pot només seguir-te
la teva solitud sense paraules !
Fum o dolor ? El meu agut somriure
traspasa l'altivessa del teu càntic.

Et perds, germà difícil
de la rosa i el foc, per la secreta
lleï del camí que uneix l'arrel amb l'ala.
Ja el cor i els ulls no saben
qui fores tu.

“ Canción do paso do serán”

(Álvaro Cunqueiro)

Entra a tranquiá serán
polo fusco camiño da mirada.

Alén do mar ben traballada
polos bois do sol, drento o trigo,
cando máis perfecta morre a fro
no áer suave, pola gran door
daqueste camiño da mirada,
vaise tranquiá a serán.

“Sagitario”

(Álvaro Cunqueiro)

Ontes pasou, vigilia estremecida, e [retorna
hoxe o arqueiro, núo,
co arco e a ialba.

- Qué friamente te alonxo
por terra de ningures, onde seguirte pode
soio a túa soedade sin verbas!
Door ou fume ? O meu agudo sorrir
traspasa a altiveza do teu cántico.

E pérdeste, irmán difícil
da rosa e o lume, pola secreta
lei do camiño que axunta a raíz coa aza.
Xa o corazón e os ollos non saben
quen fuches ti.

“Sí a la cendra”

(Salvador Espriu)

No veuràs la fondària
on s’encalma la pluja,
ni sabrás com van caure,
nobles i lents, els últims
avets de la muntanya.
No sentiràs si vénen
a poc a poc els passos
de l’orb fins a la porta.
Dormiràs ja per sempre,
sense més nom ni somnis,
triat per la mirada
de l’arquer, a trenc d’alba.
Per què tantes paraules
per al meu cansament ?

“Si á cinza”

(M.Mª Seoane)

Non ollarás o val fondo
onde a chuvia se amansa,
nin saberás como caíron
nobles e lentos, os derradeiros
piñeiros¹⁷ da montaña.
Non te decatarás se veñen
pouco a pouco os pasos
do cego deica a porta.
Dormirás xa por sempre,
sin máis nome nin soños,
escollido póla mirada
do arqueiro, á hora de i-alba.

Por qué tantas palabras
para a miña fadiga ?

¹⁶ Posiblemente unha licenza de Cunqueiro. Abetos moitos non hai nos montes galegos, mais piñeiros hai.

**“No crec perir puix que el traspàs
ignor”**

J.V. Foix

No crec perir puix que el traspàs ignor,
Mes de qui mor cobeig l'allunyament;
En goig de carn als límits só present,
I aures i dolls són precís i cants d'amor.
Si pels asfalts accelera el motor
—I pens en tu—, tal pels espais, rabent
—Pens en la mar—, m'evadesc indolent
Sense compàs ni hangar, palma ni llor.
De l'inseguir faig alberg i, quan sall
Pel cim neulós o per pregona vall,
A cara i creu conjur atzar i sort
del temps captiu, l'instant m'és dolç
[conhort,
Visc de la Mort i Ella m'exalta, etern
Davant la mar, o en borrasca d'hivern.

“Perecer non coido pois a morte ignoro”

(Manuel María Seoane)

Perecer non coido pois a morte ignoro
pro devezo a lonxanía dos que se foron;
do gozo da carne nos lindeiros estou
[presente,
e brisas e fontes son rezos e cantos de amor.

Si polo asfalto acelero o motor
-e penso en ti-, así polos espazos, súpeto,
-penso na mar-, indolente me evado,
sin hangar nin compás, sin loureiro nin
[palma.

Pousada dou en min do inseguro, e cando
[sallo
por cume nebulosa ou por fondos vales,
a cara e cruz conxuro azar e sorte.

Prisioneiro do tempo, o instante éme doce
[conforto,
vivo da Morte, e Ela érgueme, eterno
diante da mar, ou en tormenta de inverno.

Non creo perecer xa que o tránsito ignoro,
mais de quen morre cobizo o alonxamento,
por iso gozo da carne ao límite
e brisas e fontes son rezos e cantos de amor.

Se polo asfalto acelero o motor
e penso en ti, así polos espazos, vivo
penso no mar, indolente me evado,
sen compás nin hangar, palma nin loureiro.
Do inseguro fago albergue e, cando saio
polo ceo nevoento ou por profundo val,
Do tempo cativo, o instante éme doce
conforto
a cara e cruz conxuro azar e sorte.
Vivo da Morte, e Ela me exalta, eterno
diante do mar, ou en trebón de inverno.

BERNAT DE VENTADORN (occitano
do XII)

Lo tems vai e ven e vire
Per jorns, per mes e per ans,
Et eu, las no.n sai que dire,
C'ades es us mos talans.
Ades es us e no.s muda,
C'una.n volh e.n ai volguda,
Don anc non aic jauzimen.
Pois ela no.n pert lo rire,
E me.n ven e dols e dans,
C'a tal joc m'a faih assure
Don ai lo peyor dos tans,
- C'aitals amors es perduda
Qu'es d'una part mantenguda -
Tro que fai acordamen...
.....

O tempo vai e ven e vira
por días, por meses, por anos,
e eu, coitado!, non sei que decir
e sempre o meu aneio é o mesmo.
Sempre o mesmo e non cambia,
que unha quixen e quero
e á que nunca gocei.

Ela non perde a súa sorrisa
e a min véñenme penas e mágoas,
que a un xogo me fai asistir
no que levo dúas veces a perda
-xa que perdido amor é
o que somentes unha parte mantén-
Ata que ela chegue a un acordo.
.....

O tempo vai e vén e vira
por días, por meses, por anos,
e eu, malpocado, non sei que diga
sempre é o meu dexeso é o mesmo.
Sempre é o mesmo e non cambia,
porque a unha quero e quixen,
da que nunca tiven gozo.

Mentres ela non perde o riso
a min véñenme penas e danos;
xa que me fixo sentar a tal xogo
no que teño dúas veces o peor
porque é amor perdido
aquele que só se mantén dunha parte
ata que cheguemos a un acordo...
Anónimos cataláns do XVI

**D'on sou que tan alt veniu,
don Pipiripiu ?**

Segons cantau poc a poc
i us cremau on no hi ha foc,
deveu ser de qualque lloc
nat en lo mig de l'estiu
don Pipiripiu.

Puix nos dau tant de plaer
raó és que us donem muller,
però voldria saber
d'on sou ab vostre enretxiu
don Pipiripiu.

Ab vostre ballar i manyes,
i voltetes tan estranyes,
deveu ser de les muntanyes
on fan cogullades¹⁸ niu
don Pipiripiu

Llassa, mays m' agra valgut...

Llassa, mays m' agra valgut
que fos maridada,
o cortés amic agut,
que can suy monjada.

Monjada fuy a mon dan:
pecat gran
han fayt, segons mon albir;
mas cels qui mesa m' i an,
en mal an
los meta Déus, e ls ayr.
Car si yo u agués saubut,
- mas fuy un poch fada -
qui m donàs tot Montagut
no ych fôra entrada

(Manuel M^a. Seoane)

**De onde sodes que tan alto vides,
don Pipiripio ?**

Según cantás pouco a pouco
e quéimaste sen haber lume,
de calquer lugar serás
nado no medio do estío
don Pipiripio !

Xa que tanto lecer das,
xusto é que muller che demos,
pro gustaríame saber
de ónde ves co teu rechouchío,
don Pipiripio!

Co teu danzar e as túas mañas
e isas voltiñas tan novas,
debes de vir das montañas
onde a rua fai seu niño,
don Pipiripio !

Desditada, máis me valera..

Desditada, mais me valera
sere casada,
ou tere un amigo cortés
que meterme freira.

Pro meu dano freira me meteron:
pecado grande
cometeron **os que o fixeron**, ao meu [saber.
Aos que quixeron que freira fose
mal ano lles dé Deus, e os aborreza.
Que si eu soupese o que isto é
-pro fun un pouco fata-
nin que todo Montagut me deran
pasara a porta do convento.

¹⁷ Cotovía.

Anónimos cataláns do XVI

En clavell, si m'ajut Déu...

En clavell, si m'ajut Déu,
tan belles olors haveu !

En clavell verd i florit,
ma senyora us ha collit.
Tan belles olors haveu !

En clavell verd i granat,
ma senyora us ha segat.
Tan belles olors haveu !

Quan ve a la nit...¹⁹

Quan ve a la nit
los aucells reposen;
no ho fan los meus ulls,
que dormir no poden;
viuen en tristura
fins el día clar.
Doncs, galant doncella,
per què em feu penar ?

(Manuel María Seoane)

Cravo, así me axude Deus

Cravo, así me axude Deus,
que doces cheiros habedes!

Cravo verde e froldo,
por miña dona collido.
Qué doces cheiros habedes!

Cravo verde e granado,
por miña dona segado.
Qué doces cheiros habedes!

ELA

- Cando a noite chega
os paxaros dormen,
por os meus ollos
pechase non poden,
viven en tristura
deica chega a ialba !

EL

Entón, galante doncela,
por qué me fás penar ?

.....

Cando vén a noite
os paxaros repousan;
non o fan meus ollos,
que durmir non poden;
viven en tristura
ata o día chegar.
Logo, galante doncela,
por que me fas penar ?

¹⁸ Decatémonos de que unha das dúas traducións que fai en 1973 desta peña é unha fermosísima “cunqueirada” que pola forma nos transporta ao libro vangardista *Poemas do Si e do Non* (1932) encadrelándose así netrobadorismo e vangardismo, obrándose así de novo outro dos xeniais pastiches de Cunqueiro.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ARMESTO FAGINAS, X.F. 1987. *Cunqueiro: unha biografía*. Vigo: Xerais, 1987.
- CASTRO BUERGUER, Iago. 2005. “Unha visión sistémica das traducións de Cunqueiro no *Faro de Vigo*”. *Viceversa. Revista galega de tradución*, nº 11, pp. 23-50.
- CERDÁ, J.; MARTÍNEZ-GIL, V.; e VEGA, R. 2003. *Álvaro Cunqueiro e as amizades catalanas*. O Castro-Sada: Edicións do Castro, 2003.
- CUNQUEIRO, Á. 1980. *Obra en galego completa. I. Poesía. Teatro*. Vigo: Galaxia, 1980.
- CUNQUEIRO, Á. 1991. *Herba aquí ou acolá*. Edición comentada e aumentada por Xosé Henrique COSTAS GONZÁLEZ. Vigo: Galaxia, 1991.
- Faro de Vigo* (1853-). Números consultados: do 1-1-1958 ao 3-3-1981.
- GONZÁLEZ GÓMEZ, X. 1991. *Flor de diversos*. Vigo: Galaxia, 1991.
- PALACIO SÁNCHEZ, Antón, 2007. “Cunqueiro, tradutor e anosador”. *Viceversa. Revista galega de tradución*, nº 13, pp. 171-203.
- SEABRA, M. De e DEVI, V. 1989. *Diccionari Catalá Portugués*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.

Instrumenta

Dicionário Aberto: um recurso para processamento de linguagem natural.

Alberto Simões e Rita Farinha

Software libre na universidade: o caso da licenciatura de tradución e interpretación.

María José Fernández Pintelos

O alemán austríaco Unión Europea.

Heidemarie Markhardt

DICIONÁRIO ABERTO: UM RECURSO PARA PROCESSAMENTO DE LINGUAGEM NATURAL

Alberto Simões ambs@di.uminho.pt
Rita Farinha rfarinhadp@gmail.com
Universidade do Minho

[Recibido 08-08-09: aceptado 23-11-09]

Resumo

Este artigo apresenta o projecto Dicionário Aberto, a construção de um dicionário aberto, livre e gratuito, para a língua portuguesa. Para ajudar no arranque optou-se pela transcrição de um dicionário em papel no domínio público: *Novo Dicionário da Língua Portuguesa, de Cândido de Figueiredo, de 1913*.

Apresentamos o processo usado para a transcrição bem como a metodologia usada para garantir um patamar de qualidade mínima da transcrição, e como o dicionário foi posteriormente convertido para um formato XML, permitindo uma maior facilidade de processamento a terceiros.

Finalmente, são discutidos os problemas existentes no uso de um dicionário com quase um século, e como se pretende proceder à sua modernização (de conteúdos e de grafia), e de que forma este recurso pode ser útil para o processamento da língua portuguesa.

Palabras clave: dicionário aberto, dicionário electrónico, XML, XDXF, transcrição, anotação.

Abstract

This document presents Dicionário Aberto project which aims at the construction of an open-source and free dictionary, for the Portuguese language. To help the bootstrap process, a paper dictionary in the public domain was transcribed: *Novo Dicionário da Língua Portuguesa, of Cândido de Figueiredo, from 1913*.

We will present the transcription process as well as the methodology used to guarantee its quality, and how the document was converted to an XML format, making it easier to other people process the dictionary.

Finally, we will discuss the problems on using a dictionary with almost one hundred years, and how we will proceed with its modernization (of contents and writing), and how this resource can be useful for the Portuguese language processing.

Keywords: dicionário aberto, open dictionary, electronic dictionary, XML, XDXF, transcription, annotation.

1. Introdução

O Dicionário Aberto (DA), disponível na rede em <http://www.dicionario-aberto.net/>, pretende ser um dicionário electrónico de português moderno, com funcionalidades colaborativas. Para além disso, pretende-se que seja copiável e processável por qualquer pessoa localmente, permitindo assim o seu uso para processamento de linguagem natural.

Dada a quantidade de trabalho necessária para a criação de um dicionário optou-se por proceder à digitalização e transcrição de um dicionário no domínio público. Embora a transcrição também seja um processo demorado e penoso, não são necessários requisitos de formação dos voluntários.

Na secção 2 apresentamos o processo de escolha do dicionário a transcrever, a sintaxe usada para armazenar o documento, e como se criaram ferramentas de validação para se garantir a qualidade da transcrição.

A sintaxe escolhida para a transcrição é demasiado simples, pelo que perde em expressividade. Criou-se uma ferramenta para a conversão e anotação automática deste formato para um subconjunto do XML TEI. Este processo de conversão será discutido na secção 3.

A língua portuguesa tem evoluído e desde a publicação do dicionário usado para a transcrição, foi sujeita a várias reformas, colmatando no recente e polémico acordo ortográfico. Assim, para que se possa tirar partido do dicionário para o processamento da língua recente, estudou-se uma metodologia para a modernização da língua. A secção 4 discute os principais desafios e os resultados obtidos num processo automático de actualização da grafia.

Finalmente, a secção 5 apresenta algumas direcções para a exploração deste recurso, desde a extracção de listas temáticas até à extracção de sinónimos, antónimos, ou mesmo de estruturas ontológicas rudimentares.

2. O Projecto Dicionário Aberto

O DA pretende ser um dicionário electrónico, disponível na rede, mas também para uso local, da língua portuguesa (português europeu moderno). A principal justificação para a criação de mais um dicionário da língua portuguesa quando existem outros, como o da Priberam (<http://www.priberam>).

pt/) ou da Porto Editora (<http://www.infopedia.pt/>), é a sua vertente aberta e gratuita. Nenhum dos dicionários citados podem ser usados localmente para consulta ou extracção automática de informação. O uso destes dicionários em qualquer tipo de projectos, desde projectos comerciais a projectos académicos, é completamente impossível.

A construção de um dicionário para uma língua é um processo complicado, demorado e sujeito a erros, além de necessitar de mão de obra especializada. Dado o financiamento nulo deste projecto, a obtenção de mão de obra especializada não foi uma opção.

Decidiu-se usar um dicionário publicado em papel e disponível em domínio público para servir de base ao desenvolvimento do Dicionário Aberto. Resumindo os detalhes da passagem de uma obra ao domínio público¹: uma obra pode ser considerada no domínio público 70 anos após a morte do autor, ou 70 anos após a edição do documento, o que tiver acontecido mais recentemente.

A escolha recaiu no *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*, de *Cândido de Figueiredo*, de 1913. Esta escolha baseou-se na data de morte do autor, data da edição e da disponibilidade de uma cópia digitalizada pela Biblioteca Nacional Digital (<http://www.bnd.pt/>).

2.1. Processo de Transcrição

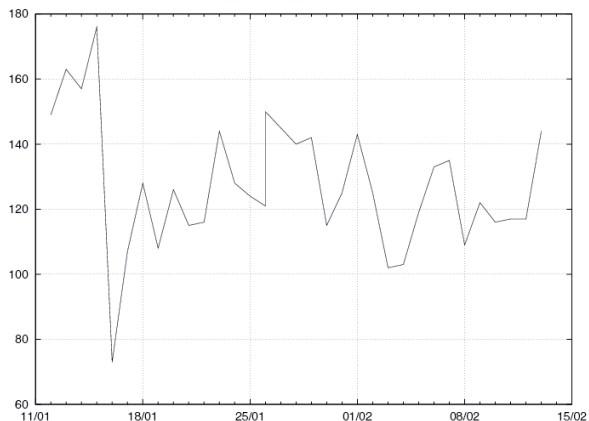

Figura 1: Contribuição diária adicionada ao Dicionário (30 dias no início de 2008).

Para a transcrição deste dicionário usou-se uma aplicação *web* criada para ajudar na transcrição de livros (de qualquer género e de qualquer língua) para integrarem o acervo do *Projecto Gutenberg* (<http://www.gutenberg.org/>). Esta

¹ Esta é uma descrição simplificada. O processo relativo a direitos de autor é complicado, e deve ser analisado com cuidado. A descrição apresentada, válida na maior parte dos casos, salienta a idade necessária para que um documento seja considerado no domínio público em Portugal.

aplicação está disponível num sítio da Internet, chamado PGDP (*Project Gutenberg, Distributed Proofreaders*, <http://www.pgdp.net>) (Newby & Franks, 2003).

Este sítio permite que qualquer utilizador possa ajudar na transcrição de um qualquer livro, de um disponível. É apresentada uma página ao utilizador, resultante de um OCR (*Optical Character Recognition*). O utilizador deve ler e corrigir o texto de acordo com a imagem disponibilizada. É importante salientar a componente de preservação deste projecto, em que se defende que a transcrição realizada seja o mais fiel possível ao documento original.

Esta transcrição é realizada em vários níveis, de forma a que vários utilizadores revejam a mesma página, e deste modo, se possa esperar alguma qualidade na transcrição. No momento de escrita deste artigo encontra em processamento no PGDP a letra V.

Os textos, depois de processados no PGDP, são revistos e incorporados no DA. Esta adição de palavras é realizada diariamente, com uma média de 120 palavras diárias. Esta foi uma decisão estratégica, para que permita mostrar aos voluntários que o projecto evolui e o seu trabalho se torna útil. A figura 1 mostra um gráfico relativo à adição de palavras em 30 dias de Janeiro.

A adição diária tem vindo a realizar-se ininterruptamente há cerca de dois anos, sendo que no presente momento se termina a adição da letra S.

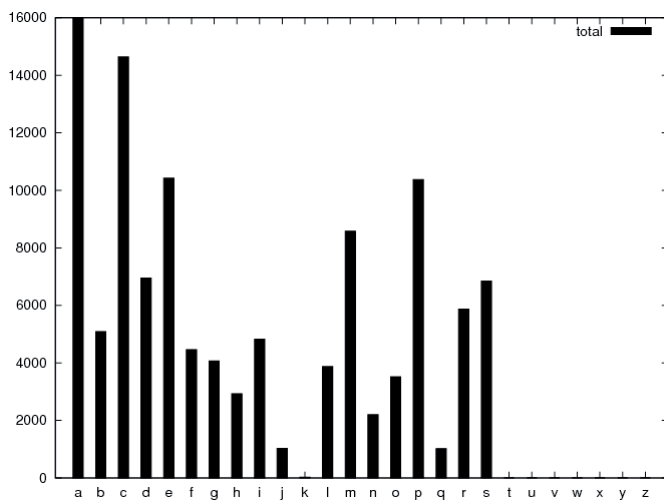

Figura 2: Número de palavras por letra (Agosto de 2009).

A transcrição e incorporação no DA é realizada numa sintaxe puramente textual. Embora esta sintaxe tenha sido definida tendo em conta o formato do dicionário, é demasiado simplista, o que leva a que possam existir algumas ambiguidades no seu processamento automático.

Cachimbo,
m.
Apparelho de fumador, composto de um forninho,...
Peça de ferro, em que entra o espigão do leme ...
Buraco, em que se encaixa a vela do castiçal.
*_Bras. de Pernambuco._
Bebida, preparada com aguardente e mel.
*_Pl. Gír._
Pés.
(Do químb. _quixima_)

Sem explicar este formato ao pormenor, salienta-se que cada acepção é colocada numa linha por si só, sendo que algumas são precedidas de uma análise morfológica, de origem geográfica e género de linguagem. Existe também alguma notação de formatação (itálicos e negritos), bem como alguma informação adicional, como o asterisco antes de acepções, que representam acepções novas (que não tinham sido registadas em qualquer outro dicionário).

Optou-se por um formato simplista para permitir que qualquer utilizador do PGDP tivesse possibilidade de colaborar, sem necessidade de aprender uma linguagem de marcação específica, como por exemplo XML.

2.2. Processo de Validação

Dado o cariz colaborativo da transcrição, realizada apenas por voluntários com a mais diversa formação e sensibilidade para a anotação do dicionário, criou-se um conjunto de testes de validação da sintaxe. Estes testes permitiram ao longo dos mais de dois anos de vida do projecto, encontrar vários problemas que foram sendo corrigidos. Estes testes têm sido criados de forma empírica, sempre que se detecta um problema em qualquer entrada. Isto permite que esse tipo de erro possa ser validado em todo o dicionário. Isto leva a que novos erros sejam encontrados e corrigidos.

Os testes existentes são, sobretudo, relativos à sintaxe, e incluem desde a simples validação de parêntesis balanceados até ao uso da sintaxe correcta para a definição das análises morfológicas:

- verificar se as marcações de texto em itálico, os parêntesis e as aspas estão balanceadas;
- verificar a existência de espaços duplos no texto, ou de linhas vazias, que atrapalham a divisão automática do ficheiro em verbetes. Este teste também valida a existência de espaços codificados como *non-breaking-spaces* em unicode, que devem ser substituídos por espaços convencionais;
- verificar que as reticências dos exemplos de uso estão entre as marcas de texto itálico (este teste é especialmente importante uma vez que as regras gerais de transcrição no PGDP sugerem que as reticências não sejam in-

cluídas nas marcas de texto itálico quando no fim ou início dessa zona de texto);

- assegurar que as ligações entre verbetes (construções como *ver também* ou *comparar com*) incluem apenas os termos relacionados, e não pontuação, para que seja automatizável a criação de hiper-ligações;
- dada a impossibilidade dos voluntários introduzirem todo o tipo de caracteres, alguns são codificados manualmente (por exemplo, um ã é codificado como [~e]). Logo, é importante verificar se todos estes caracteres foram convertidos para a respectiva codificação unicode;
- confirmar que não existem acepções quebradas (ou seja, que não existem linhas que iniciem com letra minúscula);
- verificar a sintaxe da primeira linha do verbete, que deve ser constituída por: um conjunto de caracteres opcionais, classificadores do tipo de entrada; o termo em causa; o número de acepção (opcional); e informação fonética (também opcional).

Sempre que um destes testes falha é criado um relatório indicado o ficheiro e linha que deve ser corrigido, e qual o problema encontrado. Este relatório é produzido de forma a que no caso de se encontrarem muitos testes se possa proceder a uma correcção automática.

cachar. ¹	288
<p>cachar.¹ v. t. <i>Prov. minh.</i> Arrotear, desbravar. cachar.² v. i. <i>Des.</i> Praticar ocultamente um acto. * <i>V. t.</i> Esconder, tapar: «o resto do corpo <i>cachava</i> com panos de seda». Filinto, <i>D. Man.</i>, I, 379. cacharamba f. <i>Des.</i> O mesmo que <i>bebedeira</i>. cacharambado adj. <i>Des.</i> Bêbedo. cachari m. O mesmo que <i>caril</i>. cacharolete, (<i>lê</i>) m. Bebida alcoólica, formada pela mistura de diversos licores. cacharós m. <i>Prov. trasm.</i> Casa velha e feia, grande mas descon-</p>	<p>desprezo. * <i>V. t. Bras.</i> Meditar, ponderar. * <i>V. p.</i> (a mesma significação). (De <i>cachimbo</i>) cachimbo m. Aparelho de fumador, composto de um forninho, em que se deita tabaco, e de um tubo por onde se sorve o fumo. Peça de ferro, em que entra o espigão do leme da porta. Buraco, em que se encaixa a vela do castiçal. * <i>Bras. de Pernambuco.</i> Bebida, preparada com aguardente e mel. * <i>Pl. Gic. Pés.</i> (Do quím. <i>quistina</i>) cachimónia f. <i>Pop.</i> Cabeça. Capacidade, juízo. (Cp. <i>cacheira</i> e <i>cachola</i>)</p>

Figura 3: Extracto de uma página do DA em formato PDF.

2.3. Disponibilização do DA

Como motivação para o processo de transcrição decidiu-se, como já foi referido, adicionar um conjunto de palavras diariamente, com o intuito de mostrar crescimento e utilidade.

Procedeu-se à disponibilização do DA na rede, de diferentes formas:

- **formato texto:** uma das principais críticas aos restantes dicionários disponíveis na rede é o facto de não serem processáveis localmente. Um dos formatos disponibilizados desde a criação do projecto é o documento textual na sintaxe original (descrita anteriormente). Como será discutido na secção 3 também se encontra disponível o dicionário em formato textual etiquetado em TEI.
- **formato PDF:** embora se não sugira a impressão do dicionário como um todo em papel por razões económicas e ecológicas, é disponibilizado um documento PDF em formato dicionário (com cabeçalhos típicos de

impressão, e duas colunas), de acordo com a figura 3. Este formato não é mais do que uma demonstração da viabilidade de se editar em papel o DA em caso de interesse/necessidade.

- **pesquisa na rede:** o uso típico de um dicionário na rede é através da sua pesquisa directa, introduzindo uma palavra ou termo, e obtendo todas as acepções relacionadas. Além desta funcionalidade típica, no DA é apresentado um conjunto de termos com o mesmo prefixo, e também um conjunto de palavras semelhantes com uma distância de *Levenshtein* de 1 (Levenshtein, 1966).
- **navegação na rede:** é nossa convicção que a pesquisa num dicionário convencional não se reduz à consulta do verbete relativo à palavra em causa, mas que o carácter curioso do ser humano leva a que este acabe por ler três ou quatro verbetes na vizinhança da palavra pesquisada. Isto levou a que se implementasse uma ferramenta de pesquisa alternativa que, para além de apresentar o verbete procurado, apresenta uma lista de 15 entradas vizinhas que ocorrem antes da palavra em causa, bem como as 15 entradas vizinhas que ocorrem depois da palavra.
- **dicionário StarDict:** embora cada vez mais se defenda o uso das aplicações na rede, continuam a existir muitas ocasiões em que se pretende consultar um dicionário e não temos acesso à Internet. Nestes casos é imprescindível ter acesso a um dicionário local. Embora se pudesse usar o formato textual do dicionário ou a sua versão PDF, o seu uso é ineficiente e pouco atractivo. O DA providencia uma versão do dicionário para uso local através da ferramenta StarDict (ver exemplo na figura 4).

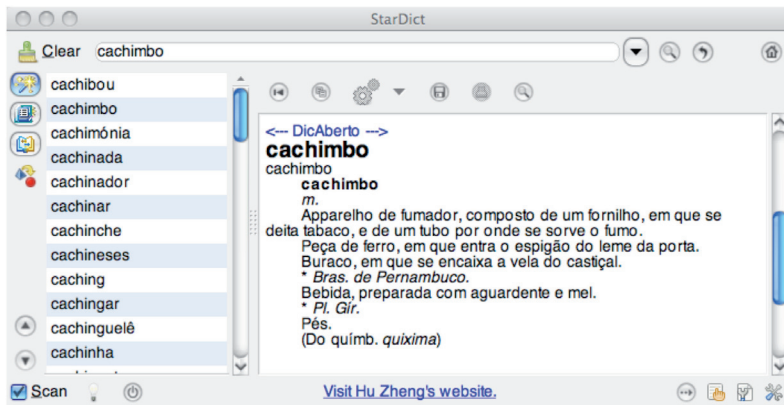

Figura 4: Exemplo de execução do StarDict.

3. Anotação do DA em XML.

O formato definido para a transcrição do DA é simples de entender e de usar para a transcrição, mas não é versátil nem tem expressividade suficiente

para se armazenar o dicionário, e para que possa ser processado de forma automática, já que não há marcação explícita de certos elementos como origem etimológica, análise morfológica, origem geográfica, etc.

Para colmatar este problema decidiu-se converter o DA num formato baseado em XML. Esta secção está dividida em duas partes. Na primeira iremos discutir alguns formatos XML disponíveis para a anotação de dicionários, e usados em diferentes tipos de projectos, terminando com uma proposta de um subconjunto para o caso específico do DA. A segunda parte apresenta o processo automático utilizado na conversão do formato textual para XML, bem como os testes desenvolvidos que nos permitem assegurar alguma qualidade na anotação realizada.

3.1. Definição do sub-formato TEI

Existem algumas iniciativas de definição de formatos XML para dicionários, como o XDXF (XML Dictionary Interchange Format), mas que não são suportadas por nenhuma instituição ou organização, e que (no momento de escrita deste documento) demonstram falta de organização e profissionalismo na documentação disponibilizada.

Suportado por um consórcio, existe o meta-formato TEI (Vanhoutte, 2004) (*Text Encoding Initiative*). Este meta-formato foi definido para a codificação em XML de qualquer tipo de documento, desde livros a corpora, passando por dicionários e glossários. Chamam-lhe meta-formato já que é composto por uma base comum partilhada por diferentes módulos que podem ser usados independentemente para formatar diferentes tipos de documentos, obtendo desta forma modularidade.

Existem outros projectos que têm vindo a construir dicionários e utilizando o XML para os formatar. Um exemplo é o *Dicionário de Dicionários da Língua Galega* (Santamarina, 2003). Dado que este projecto pretende armazenar informação de dicionários de diferentes anos e com diferente tipo de informação, o formato XML definido é razoavelmente complicado, e a sua adopção iria gerar alguma confusão.

O *Dicionário Inglês-Galego* (Álvarez Lugrís, 2008; Gómez Guinovart, Díaz Rodriguez e Álvarez Lugrís, 2008) também usa um formato XML, mas bastante mais simples do que o do TEI ou do Dicionário de Dicionários, e que pode ser visto como um subconjunto do TEI, com alguma reorganização pela sua natureza bilingue.

O formato que usamos é um subconjunto do TEI, tendo sido removida alguma complexidade do TEI oficial (o que torna os ficheiros XML incompatível com o DTD do TEI, sendo que a sua conversão para o formato oficial não é complicada).

O formato usado divide o dicionário em verbetes que são etiquetados com a etiqueta *entry*. Dentro desta etiqueta aparecem habitualmente três zonas diferentes:

- *form*, apresenta as diferentes formas do termo em causa, nomeadamente a forma escrita e a sua leitura fonética (completa ou parcial);
- *sense*, delimita as várias acepções. A detecção automática de acepções é praticamente impossível, pelo que se optou por distinguir apenas aquelas em que a informação de Part-Of-Speech difere. Além destas, também se distinguiram aquelas que por algum motivo foram anotadas pelo autor do dicionário, e portanto, de fácil extracção.
- *etym*, apresenta a origem etimológica da palavra.

A principal diferença desta estrutura com a usada pelo TEI é que se optou por não subdividir algumas destas secções como seria sugerido. Dentro de cada acepção (etiqueta *sense*), delimitou-se apenas a informação morfológica, a origem geográfica do termo, o domínio a que pertence, bem como o género de linguagem. Embora esta informação tenha sido etiquetada de uma forma simplista durante a transcrição do dicionário, um conjunto de heurísticas e algum trabalho manual permitiram fazer a sua anotação.

3.2. Processo de Anotação e Teste

O processo de anotação em XML foi baseado num sistema de reescrita (Almeida e Simões, 2001). Este sistema permite a reescrita de documentos textuais de uma forma simples, legível e eficiente. O sistema processa um conjunto de regras compostas por padrões, e acções a tomar no caso de o padrão estar presente no texto.

padrão ==> acção !! condição sobre o padrão

Este sistema permitiu a escrita de padrões simples sobre o documento a processar, que vão retirando informação do texto. Por exemplo, é simples de detectar os termos de cada verbete uma vez que se encontram entre asteriscos. Depois de detectar o termo, será simples de reconhecer a zona de transcrição fonética. Este processo itera sobre o texto original, extraíndo progressivamente a informação mais simples de detectar, até à informação mais complexa.

Para alguns casos específicos foi necessária a construção de listas de palavras especiais. Por exemplo, para detectar o domínio a que pertence determinado termo foi necessário criar uma lista das abreviaturas usadas pelo autor para representar esses domínios. Embora esta lista exista no início do dicionário (juntamente com outras abreviaturas usadas), foram detectadas novas abreviaturas que, dada a construção manual do dicionário, acabaram por não serem colocadas na tabela de abreviaturas.

Segue-se um pequeno exemplo da entrada da palavra *cachimbo* em XML TEI.

```
<entry>
<form><orth>Cachimbo</orth></form>
<sense>
```

```

    <gramGrp>m.</gramGrp>
    <def>
    Apparelo de fumador, composto de um forninho, em que se deita tabaco,
    e de um tubo por onde se sorve o fumo.
    Peça de ferro, em que entra o espigão do leme da porta.
    Buraco, em que se encaixa a vela do castiçal.
    </def>
  </sense>
  <sense ast="1">
    <usg type="geo">Bras. de Pernambuco.</usg>
    <def>Bebida, preparada com aguardente e mel.</def>
  </sense>
  <sense ast="1">
    <gramGrp>Pl.</gramGrp>
    <usg type="lang">Gír </usg>
    <def>Pés.</def>
  </sense>
  <etym ori="químb">(Do químb. _quixima_)</etym>
</entry>

```

Temos consciência de que esta anotação não é perfeita. No entanto, e dada a abordagem automática que foi aplicada, parece-nos suficiente para a maior parte das necessidades de investigação. Por outro lado, é simples a adição de novas regras ao sistema de reescrita, de modo a permitir o tratamento da notação em falta.

Para testar a conversão optou-se por validar apenas o formato XML: verificar se a primeira linha de cada documento é a definição típica dos documentos XML que indicam a codificação usada, e verificar o correcto aninhamento das etiquetas XML (ou seja, a validação típica de que o documento esteja bem formado). Também é realizada uma validação superficial à informação gramatical de todas as entradas, garantindo que estão de acordo com a notação escolhida.

Este processo de conversão para XML e posterior validação levou a que vários pequenos problemas fossem detectados e corrigidos nos ficheiros transcritos, e que de outro modo seriam difíceis de detectar.

4. Actualização da grafia do Português

O processo de modernização ou actualização da grafia do dicionário ainda não foi aplicado a todo o dicionário, uma vez que o dicionário ainda não foi todo transcrito. No entanto, tem-se vindo a realizar experiências, criação de regras e análise de cobertura.

Antes de realizar a actualização da grafia é necessário definir quais as áreas do dicionário que devem ser modernizados:

- dada a existência de origens etimológicas é natural que apareçam palavras noutras línguas, como latim, hebraico, grego, inglês, fran-

cês e outros. Estas palavras não devem ser alteradas pelo sistema automático de modernização;

- do mesmo modo, é necessário distinguir o que são palavras do que são abreviaturas. Enquanto que num texto obtido de um artigo jornalístico ou de um romance as abreviaturas são mais ou menos previsíveis e detectáveis (dada a sua pouca afluência), num dicionário essa tarefa torna-se bastante mais complicada dada a profusão de diferentes abreviaturas;
- os exemplos de uso, citações de livros, etc, estão com a grafia original (não necessariamente a mesma usada no dicionário), o que leva a que se torne mais complicada a sua modernização: algumas das regras gerais que podemos aplicar ao dicionário não podem ser aplicadas a estes exemplos;
- algumas palavras deixaram de existir, e não existe uma versão *moderna*. Simplesmente, morreram. Nestes casos o sistema não irá conseguir modernizar a palavra, e irá mantê-la na sua forma original. Será preciso um processo de detecção destas palavras para a sua devida anotação.

Depois de resolver estes problemas torna-se possível aplicar heurísticas de modernização. Algumas regras são relativamente simples, como a remoção de um **l** em palavras como “cavallo”, ou a transformação do par **ph** na letra **f**. Embora estas transformações sejam certas, é preciso decidir o que fazer com os verbetes resultantes, uma vez que algumas palavras já existem no dicionário com ambas as grafias e com definições iguais ou ligeiramente diferentes.

Outras transformações, como a remoção de acentos de palavras como “mulhér” ou “fôrma” pode ser automatizada com base num dicionário de português moderno. Se, após a remoção do acento, a nova palavra existe num dicionário actual, então é provável que essa transformação esteja correcta.

Neste momento está-se a proceder a estudos de ocorrência de palavras, criando histogramas com contagens. Deste modo serão detectadas as palavras mais usadas e, portanto, que mais contribuem para a leitura do dicionário.

A tabela 1 apresenta algumas das substituições que têm vindo a ser escritas e testadas². Junto a cada uma é apresentado o número de palavras constantes no dicionário (não apenas termos). Importante também referir que estas substituições só são feitas se a palavra não existir no dicionário³.

² Nesta tabela a barra vertical representa o fim ou o início da palavra.

³ No caso concreto desta experiência foi usado um dicionário de um corrector ortográfico, com cerca de 43 mil lemas, o que não garante a existência de palavras menos comuns como *coleóptero* ou *liliácea*.

ph	f	544	ó	o	261	ll	l	1119	ô	o	422
y	i	550	ê	e	329	mm	m	434	é	e	197
cc	c	321	pç	ç	14	bb	b	10	nn	n	190
pp	p	293	aes	ais	226	ff	f	309	ê	é	126
ý	í	38	Ch	qu	174	tt	t	151	ò	o	36
ehe	ee	73	sc	c	44	sç	ç	56	í	i	471
mpt	nt	53	an	ã	43	ct	t	205	ahi	aí	30

Tabela 1: Substituições mais comuns e número de palavras afectadas.

As substituições até agora definidas recuperam cerca de 9623 palavras em grafia antiga para a correspondente grafia moderna, de entre 146079 formas. Considerando o número total de palavras que ocorrem no dicionário (mais de um milhão), 18% eram desconhecidas à partida, tendo este valor descido para 10.5% (ou seja, 88.5% das palavras seriam convertidas para português actual).

Este processo ainda não está terminado, havendo ainda um conjunto de substituições possíveis que ainda não foram analisadas, bem como um conjunto de abreviaturas que ainda não foram reconhecidas. Existem também erros de transcrição que não são ainda detectados de forma automática.

5. Aplicações do DA no Processamento da Língua Portuguesa

A existência de um dicionário livre da língua portuguesa permite que se possa processar localmente para a extracção de relações entre palavras. Por exemplo, é simples a construção de listas de animais (quadrúpedes, aves, peixes), listas de plantas, etc, bastando para isso a pesquisa de determinadas expressões na definição. Se a definição começar por “ave” ou “pássaro” podemos considerar que a entrada se refere a uma ave.

Do mesmo modo podem-se extrair sinónimos encontrando verbetes cuja definição inclua o padrão “o mesmo que ...”

Usando estas heurísticas simples construíram-se automaticamente listas com 692 aves, 435 peixes, 2101 plantas, ou 13856 conjuntos de sinónimos.

A generalização destes padrões e uma análise mais detalhada das construções típicas usadas pelo dicionarística permitirão a extracção de relações mais ricas.

6. Conclusões e Trabalho Futuro

É nossa convicção que este trabalho é útil e relevante em vários contextos. Por um lado a análise lexicográfica contrastiva (como se escrevia e como se escreve), a análise dicionarística (qual a evolução das definições de palavras durante o tempo), a análise literária (já que muitos livros, por exemplo

de Camilo, usam palavras não constantes em dicionários actuais) e a análise e processamento automático para extracção de conhecimento (ontologias, definições, etc).

Pretendemos que o projecto mantenha a transcrição original acessível a todos os utilizadores, uma vez que é património. No entanto, será desenvolvido um sistema *Wiki* sobre este dicionário que permita a qualquer utilizador adicionar palavras, adicionar acepções, e alterar definições. Para garantir que uma qualidade mínima é mantida, este *Wiki* será baseado numa cascata de permissões, em que qualquer definição ou palavra só se torna oficial quando validada por um utilizador responsável.

A transformação quer da versão original, quer da versão moderna, num formato aberto como o TEI permite que qualquer investigador em PLN possa processar o dicionário sem qualquer limitação.

Embora a modernização da língua portuguesa possa parecer neste momento um sonho vago, parece-nos que será possível modernizar 20% das entradas (das palavras mais comuns) de forma automática. Note-se que neste momento (letra P) o dicionário está a rondar as 100.000 entradas, pelo que 20% corresponde a 20.000 entradas.

Finalmente, e em termos de finalização de transcrição, o processo encontra-se neste momento bem oleado e há previsões de que a transcrição do dicionário termine este ano civil. É provável que a revisão final venha a demorar mais uns meses, antes de ser publicado na Internet.

REFERÊNCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALMEIDA, J.J. & SIMÕES, A. 2001. *Text-to-speech: A rewriting system approach*. *Procesamiento del Lenguaje Natural*, 27: 247–253.
- ÁLVAREZ LUGRÍS, A. 2008. *O dicionario CLUVI inglés-galego*. *Longa Lingua*, 20.
- GUINOVART, X.G. & RODRÍGUEZ, E. D. & LUGRÍS, A.A. 2008. *Aplicacións da lexico-grafía bilingüe baseada en cónpora na elaboración do dicionario CLUVI inglés-galego*. *Viceversa: Revista Galega de Traducción*, 14.
- LEVENSHTAIN, V.I. 1966. *Binary codes capable of correcting deletions, insertions, and reversals*. *Soviet Physics Doklady*, 10:707–710.
- NEWBY, G.B. & FRANKS C.C. 2003. *Distributed proofreading*. *International Conference on Digital Libraries*, páginas 361–363.
- SANTAMARINA, A. 2003. *Diccionario de diccionarios*. CD-ROM. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza / Instituto da Lingua Galega.
- VANHOUTTE, E. 2004. *An introduction to the TEI and the TEI consortium*. *Lit Linguist Computing*, 19(1):9–16, April.

**SOFTWARE LIBRE NA UNIVERSIDADE:
O CASO DA LICENCIATURA DE
TRADUCCIÓN E INTERPRETACIÓN**

María José Fernández Pintelos

Universidade de Vigo

mjpintelos@uvigo.es

[Recibido 25-11-09; aceptado 20-01-10]

Resumo

No presente artigo expónse un traballo estatístico baseado nunha mostra de alumnos de varios anos de quinto curso da Licenciatura en Tradución e Interpretación da Universidade de Vigo¹. O estudo analiza o grao de coñecemento e a experiencia real como usuario que os alumnos teñen de distintos programas, ben de software libre, ben de software propietario, útiles para o mediador lingüístico. Logo de describi-lo devandito estudo, analízanse os seus resultados para debuxar un cadro claro das capacidades dos futuros profesionais. A autora argumenta que, dadas as esixencias actuais do mercado, é necesario apoiar iniciativas de formación dos futuros tradutores e intérpretes nunha ampla variedade de programas. Finalmente, propónse o software libre como alternativa digna de terse en conta nas aulas universitarias.

Palabras clave: software libre, tradución, interpretación, formación de tradutores, Universidade de Vigo

Abstract

This paper presents a statistical parser on fifth-year Translation and Interpreting students at the University of Vigo. The parser analyses the knowledge and the real experience the students have as users of either free software or proprietary software programmes that can be useful for a translator or an interpreter. After describing the statistical study, its results are analyzed in order to draw a clear diagram of the future professionals' abilities. The author claims

1 Este traballo inscribese no Proxecto PGIDIT07PX1B302200PR (Xunta de Galicia).

that given the pressing demands imposed by the market, initiatives in order to train translators and interpreters in a wide variety of software should be promoted. The author finally proposes free software as an alternative that ought to be taken into account at university.

Key words: free software, translation, interpreting, translator training, University of Vigo

1. Introducción

Dende o seu nacemento, o software libre ten experimentado un pulo importante, non só no eido dos superordenadores, senón tamén no dos usuarios particulares. Profesionais de diversos sectores tiran proveito deste tipo de programas e os tradutores xa non son alleos á oferta de ferramentas libres coas que contan para levar a cabo o seu traballo.

Nos últimos catro anos de docencia de tradución na Universidade de Vigo, a autora foi requirida por alumnos de primeiro, cuarto e quinto curso en múltiples ocasións para solucionar dificultades técnicas que lles xurdían ó empregaren os seus ordenadores ou os da facultade. Isto permitiulle á autora botarlle unha ollada máis de preto ós hábitos e hixiene de traballo do alumnado destes cursos, así como ó seu coñecemento de ferramentas técnicas e a eficiencia con que as usaban. Case todos os alumnos empregaban para as clases, cun certo grao de confianza, un grupo pechado e reducido de aplicacións. A meirande parte atopábanse dentro do software propietario ou pechado². No abano de programas ó seu dispor, a maioría dos alumnos consideraban o software libre³ como “unha cousa de friquis”, só apta para usuarios con coñecementos avanzados de programación.

Durante as sesións no primeiro curso confirmouse que era xeneralizado o uso de produtos comerciais cuxo código fonte non é público nin modificable e que están suxeitos a licenzas que restrinxen a libre copia e distribución. Nestas alturas da licenciatura, só uns poucos alumnos (nunha proporción de 2 de cada 40) tiñan coñecemento da existencia de software alleo a estas condicións privativas. De entre estes alumnos só a metade empregara algunha vez un programa libre, nomeadamente o procesador de texto OpenOffice.org Writer e o navegador Mozilla Firefox. Durante as sesións dos devanditos catro anos no quinto e último curso puidéronse observar distintos graos de achegamento a ferramentas libres entre o alumnado.

2 Identifíquese aquí coa expresión “software privativo” que, segundo a definición da Fundación para o Software Libre (FSF), non é nin libre nin semilibre, e o seu uso, redistribución ou modificación están prohibidos, require dunha autorización ou está tan restrinxido, que de feito non se pode facelo libremente. (Free Software Foundation, 2009).

3 De acordo coa definición da Free Software Foundation, considérase aquí como “software libre” o alleo a condicións privativas, no que o código fonte é accesible e pode copiarse, modificarse, utilizarse e distribuírse libremente. (Free Software Foundation, 2009b).

As características do software concreto que utilizan os estudantes condicionan os problemas ós que se afrontan xa dende o entorno universitario e, en consecuencia, condicionan o seu rendemento académico.

2. Obxectivos do estudo e metodoloxía

2.1. Obxectivos

O obxectivo global do presente estudo é determinar ata que punto os alumnos de tradución da Universidade de Vigo son conscientes, na antesala da súa graduación, das diferentes alternativas que teñen ó seu dispor para traballar. Como obxectivos específicos, búscase establecer o nivel de coñecemento e experiencia como usuario que teñen os alumnos para pescudar o dominio que teñen da tecnoloxía dispoñible para o mediador lingüístico. Chegados a este punto, cómpre reparar nas estatísticas publicadas sobre a distribución xeral de usuarios dos principais sistemas operativos. Para proporcionarlle unha idea ó lector da proporción de usuarios de cada un dos sistemas operativos máis importantes, reproducíense abaixo os resultados da estatística que en outubro de 2009 realizou W3Schools⁴. Nela compróbase que os sistemas Windows (incluídos Windows7, Windows Vista, Windows2003, Windows2000 e Windows XP, que é de lonxe o máis popular) acumulan un 88,5%, mentres que Mac OS X queda reservado para un 6,8% dos usuarios, e só un 4,2% emprega GNU/Linux.

Gráfico 1 [Fonte: W3Schools]

2.2. Metodoloxía

2.2.1. Os suxeitos

O formulario que se utilizou para este artigo serviulle á autora para adaptala súa metodoloxía docente en función da capacidade de traballo e a bagaxe do alumnado. Os destinatarios foron os grupos de alumnos matriculados nos últimos tres anos en tódalas materias que a autora impartiu de Tradución de

4 W3Schools é o maior sitio en internet para programadores web e basea as súas estatísticas en arquivos de rexistro.

textos científicos e técnicos de quinto curso da Licenciatura en Tradución e Interpretación na Universidade de Vigo. O formulario envióselles a un total de doce grupos por vía electrónica, tanto en formato ODF como en formato DOC.

Nestes grupos de estudantes considerouse o seu interese nas materias relacionadas coa ciencia e a tecnoloxía, así como unha certa traxectoria universitaria. Centrouse ademais o estudo na Universidade de Vigo, que é a única universidade galega que ofrece titulación en Tradución e Interpretación. Trátase dunha universidade que traballa internamente con programas pechados e que é, ó mesmo tempo, berce de iniciativas como GULO (Grupo de Usuarios de GNU/Linux de Ourense), asociación que se creou para fomentalo software libre e achegalo á comunidade universitaria e á sociedade en xeral.

2.2.2. O formulario

Os cuestionarios constaban dunha primeira parte con cinco preguntas xerais de resposta múltiple. Delas, tres eran preguntas pechadas sobre o seu xénero, a franxa de idade na que quedaban encadrados e a experiencia laboral que acumularan como mediador lingüístico. Decidiuse introducir esta terceira pregunta despois de comprobar que no último curso da carreira había alumnos que, despois de cursaren ou non estudos previos (ben un ciclo formativo, ben unha diplomatura, ben unha licenciatura) realizaban xa algún traballo remunerado antes de licenciarse como tradutores e intérpretes. As outras dúas preguntas fornecían información sobre a formación previa ou paralela ós estudos de tradución e sobre a súa especialidade. Nestas dúas cuestións, os colaboradores podían marcar unha ou varias opcións entre as indicadas ou ben anotar outra nova.

Os formularios remataban cunha segunda parte na que se inquiría sobre o seu coñecemento de distintos programas, tanto libres como propietarios, e sobre a súa experiencia como usuario dos mesmos. As cuestións desta segunda parte estaban tamén presentadas como preguntas de resposta múltiple e eran abertas, de maneira que o suxeito podía citar aplicacións non incluídas no cuestionario de partida das que fose usuario. As alternativas que se presentaban dentro do formulario base eran as opcións que en principio se xulgaron maioritarias dos usuarios de Windows, Linux e Mac OS X, respectivamente, seguidas de opcións menos destacadas.

3. Resultados

3.1. Os participantes

Agás escasísimas excepcións, os suxeitos rexistraron a súa idade entre 21 e 25 anos. O número de homes que responderon á enquisa foi mínimo, tal e como se reflicte no gráfico 2, polo que non se considerou pertinente realizar unha análise de preferencias de uso baseada no xénero dos participantes no estudo.

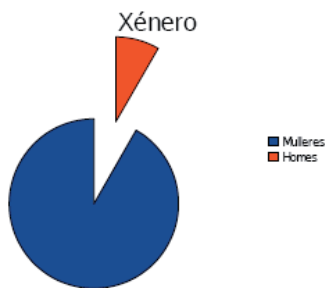

Gráfico 2

Os suxeitos do estudo indicaron unha experiencia laboral como mediador lingüístico que superaba os dous anos unicamente nunha porcentaxe desprezable para o noso estudo. A seguir, utilizáronse cuestións relativas á formación previa ou paralela ós estudos de tradución e o eido de especialidade como indicador da orientación laboral dos alumnos, orientación que repercute no seu interese nas novas tecnoloxías.

Se ben a maioría dos participantes non rexistrou ningunha formación á parte da carreira universitaria de Tradución e Interpretación, cómpre reparar en que case o 17% dos suxeitos que responderon a esta cuestión indicaron que realizaran algún curso de informática ou tecnoloxía, unha porcentaxe que duplica a dos que realizaron estudos de Filoloxía ou Linguas aplicadas. É tamén salientable a proporción de alumnos que deixou constancia dunha formación complementaria en tradución especializada: todos eles completaron algún curso de tradución audiovisual.

Malia a breve (por veces inexistente) traxectoria profesional de case a totalidade dos suxeitos da enquisa, moitos responderon á pregunta sobre o seu campo de especialización. A maioría deles marcaron diferentes eidos dentro da tradución e foron poucos os que se decidiron pola interpretación.

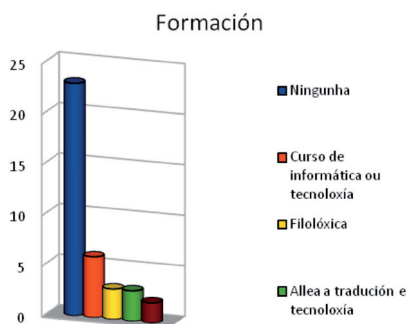

Gráfico 3

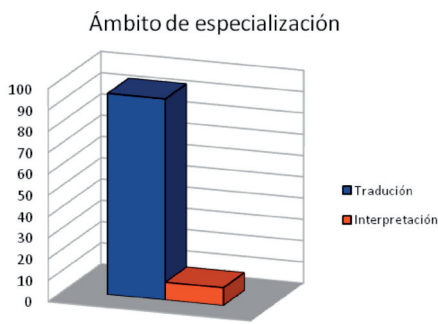

Gráfico 4

Dentro da especialización en tradución, tódolos ámbitos foron seleccionados en maior ou menor proporción: tradución de produtos audiovisuais, tradución de textos científicos, de textos técnicos, tradución de textos literarios, tradución de textos xurídicos, de textos económicos e tradución xurada. Tamén houbo alumnos (os menos) que introduciron novos campos, como a tradución de textos xornalísticos ou deportivos. As especializacións que recolleron máis

interese foron as de tradución de textos xurídicos e económicos. A escolla de especialidades dentro da tradución ou a interpretación condicionarán a necesidade dunha ou outra ferramenta, tal e como quedará reflectido na segunda parte do formulario.

3.2. As ferramentas

Como xa se indicou máis arriba (2.2.2. O formulario), a segunda parte do formulario incluía preguntas sobre determinados programas. Co obxecto de ter unha imaxe máis clara do papel que estes programas desempeñan no traballo cotián dos alumnos, propúxose nesta unha distinción entre aqueles programas dos que cada suxeito tiña coñecemento (ben por aprender a usalo na carreira ou nalgún curso, ben por saber del por conta propia) e aqueles que usaban de feito con maior ou menor frecuencia.

3.2.1. Coñecemento das ferramentas

Nesta primeira sección establecéronse unha serie de categorías nas que se incluía un número variable de programas. Para elaborar esta listaxe fíxose unha sondaxe sobre as aplicacións que os alumnos necesitaban, non só para as clases da autora, senón tamén para os doutros profesores do Departamento de Tradución e Lingüística. O resultado coincide en gran medida coa lista elaborada por Muñoz e publicada no Translation Journal (Muñoz Sánchez, 2006).

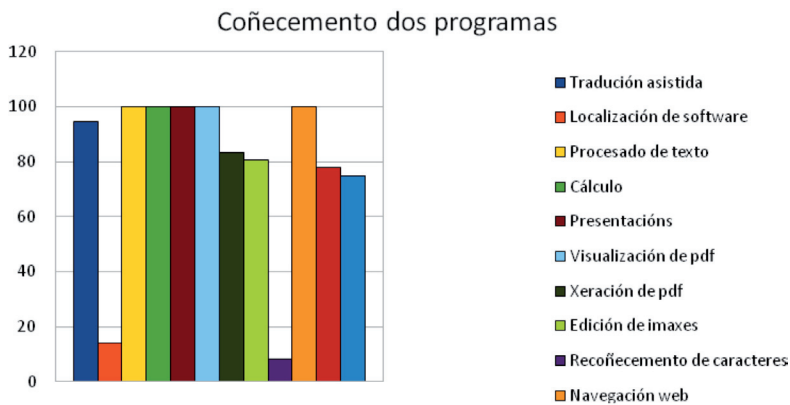

Gráfico 5

Cada unha destas categorías abranguíña entre dúas e seis opcións que os estudantes podían marcar. Todas abrían tamén a posibilidade de que o receptor do formulario incluíse máis programas, en caso de que non figurasen nas cuestións de partida.

A continuación achéganse os datos das porcentaxes de suxeitos que coñecían cada un dos exemplos de software, partindo das ferramentas menos popu-

lares (recoñecemento óptico de caracteres) e acabando cos navegadores web, que foi a categoría que quedou marcada en máis formularios. Seguidamente, manterase a mesma orde para marcar as porcentaxes de alumnos que utilizan cada un deles.

3.2.1.1. Programas de recoñecemento óptico de caracteres

No gráfico 6 quedou reflectida a porcentaxe do 8,33% dos participantes que coñecían algún programa de recoñecemento óptico de caracteres. Todos eles indicaron que coñecían GOOCR, desenvolvido baixo a Licenza Pública de GNU.

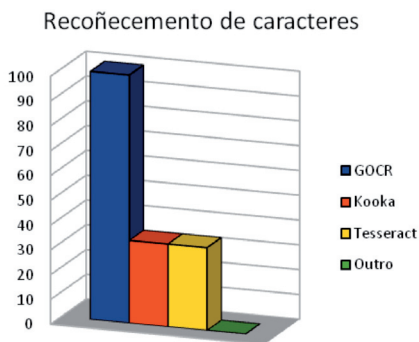

Gráfico 6: coñecemento de ferramentas de recoñecemento óptico de caracteres

3.2.1.2. Programas de localización de software

Menos dun 14% dos estudantes indicou un coñecemento de ferramentas de localización de software e ningún deles anotou unha alternativa ós programas do formulario de partida. A opción máis seleccionada neste caso foi o Passolo, seguido do Alchemy Catalyst.

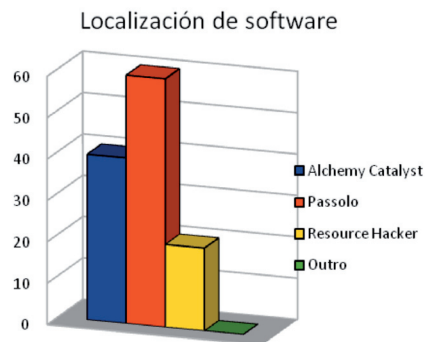

Gráfico 7: coñecemento de ferramentas de localización de software

3.2.1.3. Editores de subtítulos

Dentro das ferramentas útiles para a tradución audiovisual (que recoñeceron un 75% dos participantes), podíanse marcar ata tres posibilidades, ademais das que quixese introducir o alumno. De feito, case un 7,5% sinalaron outro programa: ben VirtualDub, ben Aegisub.

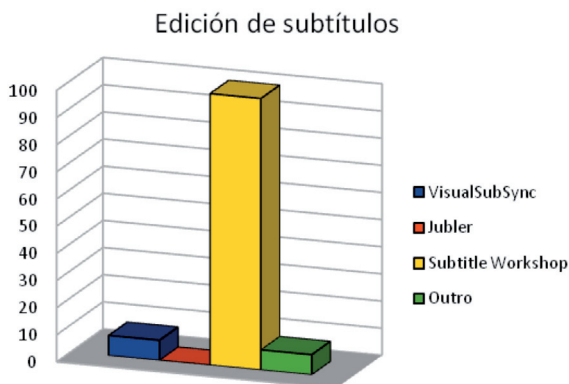

Gráfico 8: coñecemento de editores de subtítulos

3.2.1.4. Ferramentas de xestión de correo electrónico

Unha porcentaxe de uso lixeiramente superior (un 77,78%) correspondeulle ás ferramentas de xestión de correo electrónico. Neste caso, as alternativas do formulario de base eran cinco: MSOutlook, Mozilla Thunderbird, Eudora, Kmail e Mac Os X Mail.

Un 92,86% dos participantes que responderon afirmativamente a esta pregunta admitiron que coñecían MSOutlook, máis do dobre dos que coñecían Mozilla Thunderbird. Foron menos os que dixeron coñecer Mac OS X Mail ou Kmail. Hai que destacar aquí que en varios formularios anotáronse opcións que non estaban no formulario de partida. Tódolos alumnos que encheron o espazo destinado a tal fin indicaron xestores web de correo electrónico tales como Gmail ou Hotmail, a miúdo como única ferramenta de xestión.

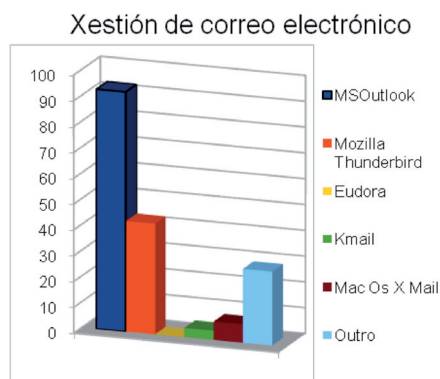

Gráfico 9: coñecemento de ferramentas de xestión de correo electrónico

3.2.1.5. Editores de imaxe

No apartado sobre os editores de imaxe, as respostas ficaron case todas dentro das opcións dadas no formulario base: Photoshop, o máis popular (86,21%), e Gimp. Os programas que foron engadidos por ata un 10,34% do alumnado fóra destas opcións son: VSO Image Resizer, PhotoScape e Picknic (en liña).

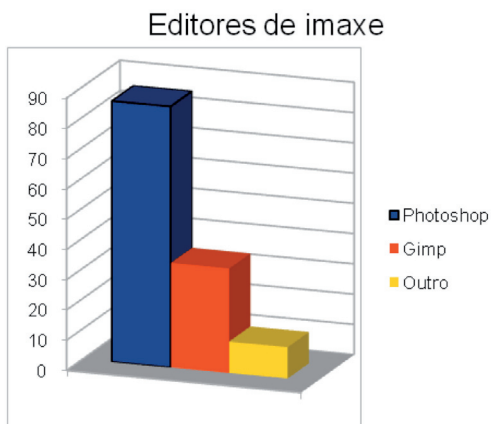

Gráfico 10: coñecemento de ferramentas de edición de imaxe

3.2.1.6. Ferramentas de xeración de pdf

Coñecido pola maioría, o PDFCreator supera o Adobe Professional nun 20%. Ademais destes dous programas, un 3,33% anotou o OpenOffice.org como ferramenta de xeración de pdf.

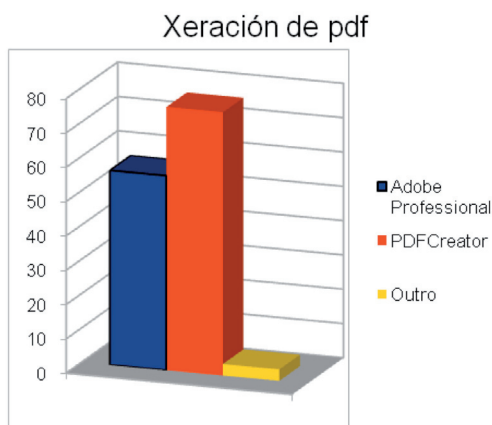

Gráfico 11: coñecemento de ferramentas para a xeración de pdf

3.2.1.7. Ferramentas de tradución asistida

Na pregunta que se refire á tradución asistida, o programa SDL Trados é o que mellor coñecen os alumnos. En segundo lugar queda o Déjà Vu, despois o OmegaT, e por último o Wordfast. Nótase que se coñecen máis os programas privativos e, en especial, aquel do que máis cursos se ofrecen no contorno da comunidade universitaria.

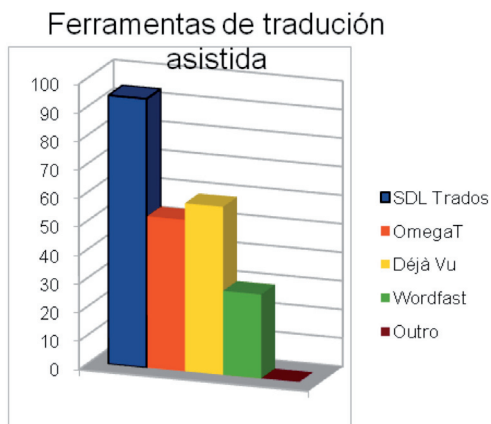

Gráfico 12: coñecemento de ferramentas de tradución asistida

Todos os cuestionarios confirmaron un coñecemento xeneralizado de procesadores de texto, follas de cálculo, ferramentas para presentacións, visores de pdf e navegadores web.

3.2.1.8. Procesadores de texto

No tocante ós procesadores de texto, o 100% dos participantes dixo coñecer MSWord e ó redor dun 87% OpenOffice.org Writer. Case un 39% coñecía GoogleDocs, procesador de texto en liña, e tan só un 2,78% coñecía Pages, o procesador de texto desenvolvido por Apple.

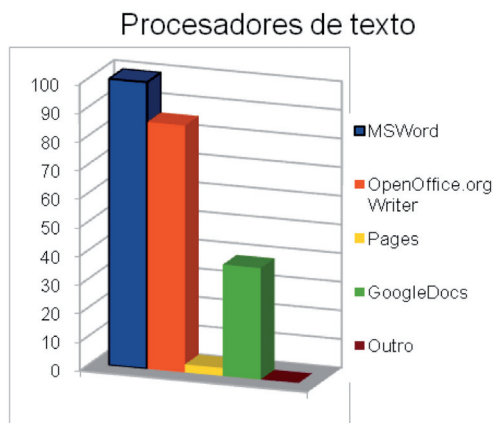

Gráfico 13: coñecemento de procesadores de texto

3.2.1.9. Ferramentas de cálculo

Tamén é de Microsoft o programa de cálculo que tódolos suxeitos afirmaron coñecer: o MExcel. Unha porcentaxe de case o 69,5% indicou tamén un coñecemento da aplicación aberta OpenOffice.org Calc. A porcentaxe de participantes que marcou o Numbers dos Mac foi inferior ó 6%.

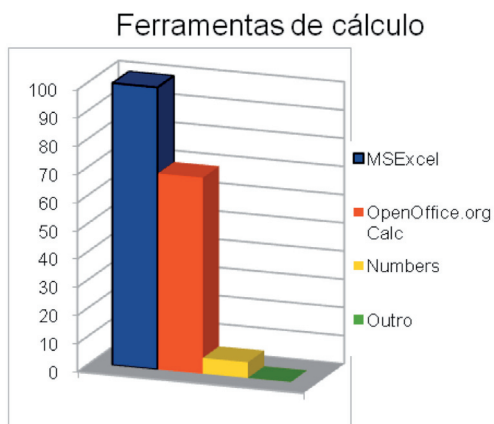

Gráfico 14: coñecemento de ferramentas de cálculo

3.2.1.10. Ferramentas de presentación

No apartado de ferramentas para presentacións confirmouse que un 100% dos estudantes coñecía MS Powerpoint, fronte ó 63,89% do OpenOffice.org Impress. Non se registrou ningún coñecemento doutra aplicación deste tipo.

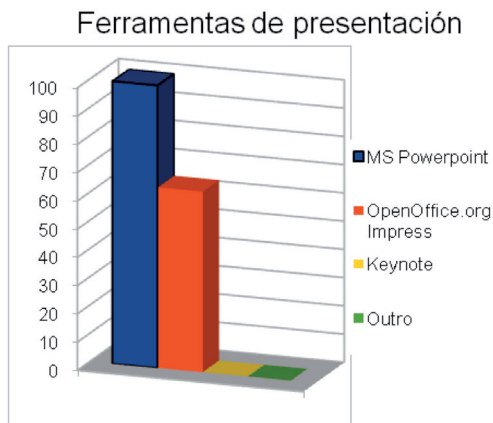

Gráfico 15: coñecemento de ferramentas de presentación

3.2.1.11. Visores de pdf

Na mesma liña foron os resultados da pregunta sobre os visores de pdf: un 100% dos participantes recoñeceu o Adobe Reader e un 22,22% o Foxit Reader. Non se marcou en ningún caso a opción do Okular, visor universal para KDE, un entorno de escritorio e infraestrutura de desenvolvemento para sistemas Unix/Linux.

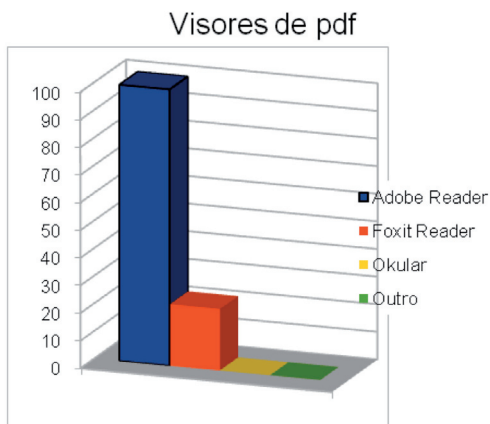

Gráfico 16: coñecemento de visores de pdf

3.2.1.12. Navegadores web

Partindo de que o uso dos navegadores web supera o eido puramente profesional e, de feito, é a ferramenta que máis penetra no tempo de lecer dos usuarios, considerouse oportuno elaborar unha lista base con seis elementos. Propuxéronse entón o navegador clásico de Microsoft Internet Explorer, o Firefox (o navegador estrela de Mozilla pola súa velocidade, lixeireza e seguridade), o novo Google Chrome, Konqueror, Opera e Safari. Tamén se lle ofreceu ó alumno, como nos outros casos, a posibilidade de que introducise calquera outro navegador que coñecese, se ben ningún o fixo.

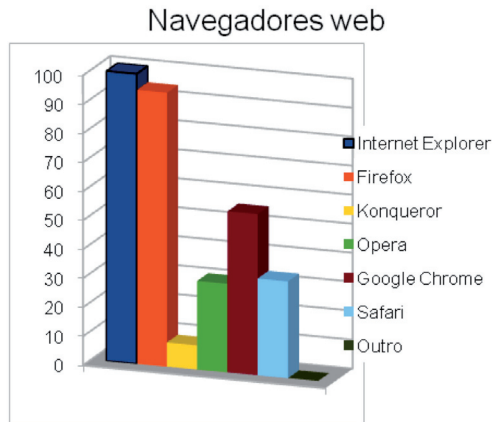

Gráfico 17: coñecemento de navegadores web

3.2.2. Uso das ferramentas

Esta segunda sección quedaba condicionada pola primeira, dado que se recollerían datos de uso das distintas ferramentas naqueles suxeitos que admiran coñecelas. Por esta razón, o número de respostas rexistradas nalgúns dos apartados, como o que figura a seguir, quedaron como se verá, radicalmente reducidas.

3.2.2.1. Programas de recoñecemento óptico de caracteres

O apartado de ferramentas de recoñecemento óptico de caracteres, que recollera poucas respostas na sección de coñecemento, quedou desta vez deserto na referente a uso. Non resulta, polo tanto, pertinente debuxar un gráfico para representar estes datos.

3.2.2.2. Programas de localización de software

Na pregunta sobre as ferramentas de localización de software, só se rexistrou a utilización do Alchemy Catalyst, xa que os que coñecían o Passolo ou o Resource Hacker non os utilizan.

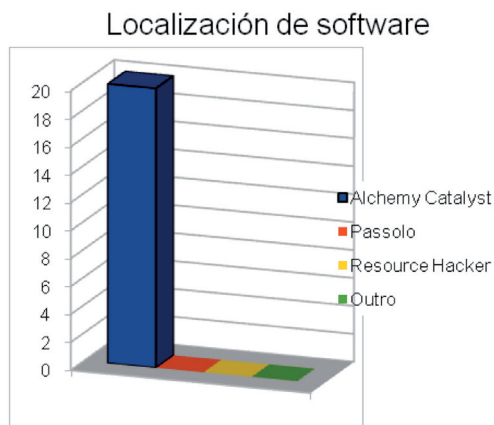

Gráfico 18: uso de ferramentas de localización de software

3.2.2.3. Editores de subtítulos

O programa máis popular para a edición de subtítulos é o Subtitle Workshop (referiu utilizalo un 92,59% dos alumnos), programa no que se inician durante a carreira de Tradución e Interpretación. O Jubler e o VirtualSubSync son utilizados ámbolos dous por un 3,7% dos destinatarios.

Gráfico 19: uso de editores de subtítulos

3.2.2.4. Ferramentas de xestión de correo electrónico

Das ferramentas de xestión de correo electrónico a máis utilizada é MSOutlook (emprégaa o 50% dos participantes no estudo). A continuación figura o grupo dos usuarios de xestores web de correo electrónico (cun 28,57%) e só en terceiro lugar o Mozilla Thunderbird (cun 7,14%). No que atinxe ó uso, Kmail e Mac OS X Mail están igualados.

Xestión de correo electrónico

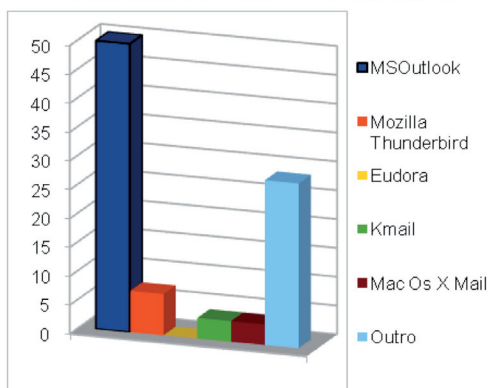

Gráfico 20: uso de ferramentas de xestión de correo electrónico

3.2.2.5. Editores de imaxe

O Photoshop é o editor de imaxes máis coñecido e utilizado entre os alumnos que enviaron o formulario, aínda que o Gimp tamén o emprega case un 14% dos estudantes. Tamén se rexistraron outros programas, en menor proporción, ata acadar un total do 10,34%.

Editores de imaxe

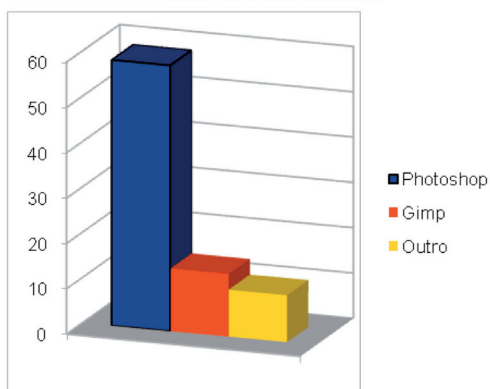

Gráfico 21: uso de ferramentas de edición de imaxe

3.2.2.6. Ferramentas de xeración de pdf

As porcentaxes de uso dos programas de xeración de pdf son lixeiramente inferiores ás indicadas na sección de coñecemento. Con todo, o Adobe Professional e o PDFCreator afástanse tamén aquí un 20% o un do outro.

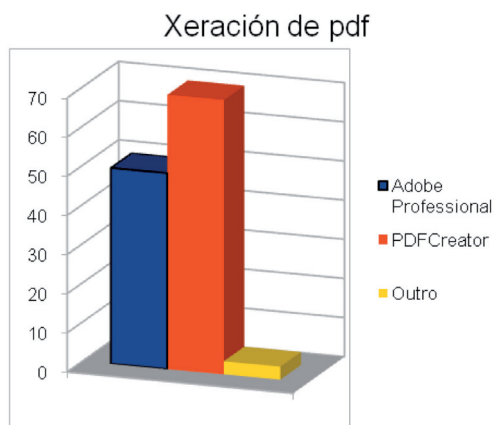

Gráfico 22: uso de ferramentas de xeración de pdf

3.2.2.7. Ferramentas de tradución asistida

O SDL Trados mantense á cabeza dos programas de memorias de tradución. Se ben as porcentaxes de selección de OmegaT e Wordfast son diferentes, cómpre sinalar aquí que a maioría dos que marcaron a primeira alternativa e só unha segunda marcaron tamén Wordfast. Déjà Vu queda aquí no último posto.

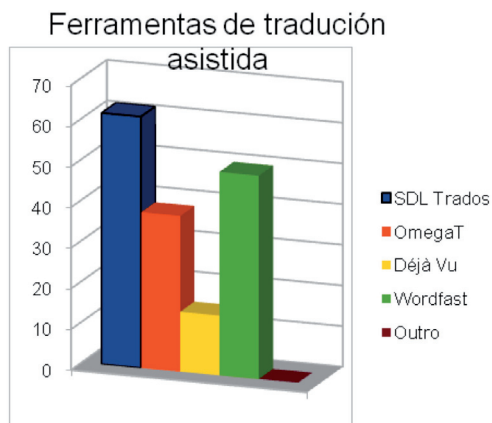

Gráfico 23: uso de ferramentas de tradución asistida

3.2.2.8. Procesadores de texto

Tódolos cuestionarios confirmaron un coñecemento de procesadores de texto e en todos eles estaba marcada a opción de MSWord. Por outra banda, o OpenOffice.org Writer chega a un 75% de uso (un 86,11% do alumnado admi-

tira coñecer este procesador de texto), unha das porcentaxes máis altas no que concirne a un programa aberto. Por debaixo queda o GoogleDocs.

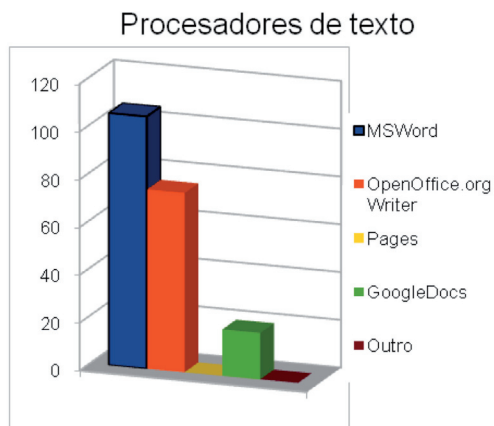

Gráfico 24: uso de procesadores de texto

3.2.2.9. Ferramentas de cálculo

Dentro das follas de cálculo, as únicas das que quedou constancia de uso foron o MSEXcel (tódolos alumnos teñen experiencia usando este programa) e OpenOffice.org Calc, usado por un 50% dos participantes no estudo.

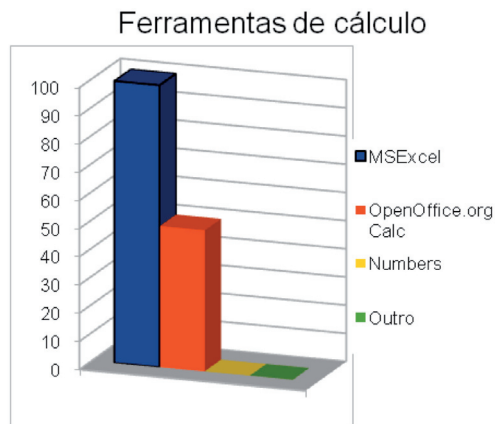

Gráfico 25: uso de ferramentas de cálculo

3.2.2.10. Ferramentas de presentación

Algo semellante acontece coas ferramentas para presentacións, xa que MS Powerpoint quedou seleccionado na totalidade dos formularios e só houbo outro programa que quedou rexistrado nalgún formulario, concretamente o OpenOffice.org Impress, cun 36,11% dos alumnos que responderon.

Ferramentas de presentación

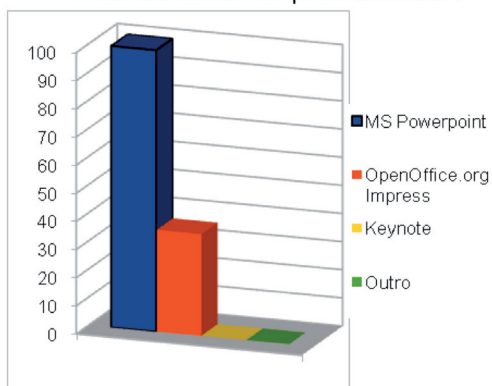

Gráfico 26: uso de ferramentas de presentación

3.2.2.11. Visores de pdf

A pregunta sobre o uso de visores de pdf non detectou, como era previsible, ningún usuario de Okular, aínda que si de Adobe Reader (97,22%) e de Foxit Reader (16,67%).

Visores de pdf

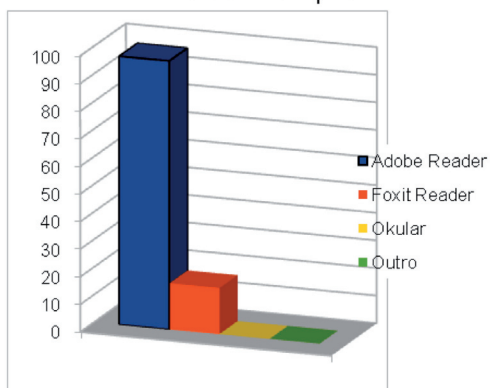

Gráfico 27: uso de visores de pdf

3.2.2.12. Navegadores web

Os navegadores web maioritarios na sección de uso son o Internet Explorer e o Firefox. Despega tamén o Google Chrome, pero quedan atrás o Opera e o Safari e xa non consta ningún usuario de Konqueror.

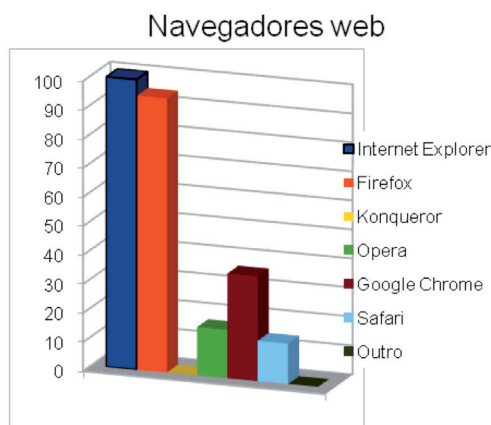

Gráfico 28: uso de navegadores web

4. Conclusións

Dos resultados da enquisa pódese tirar a conclusión de que, como se apuntara no apartado 2.2.2. O formulario, as opcións presentes no formulario de base son as maioritarias para os alumnos tomados como mostra. Ademais, son poucos os usuarios de Mac OS X, ata o punto de chegaren a ser desprezables nos gráficos as cifras dos programas deste sistema operativo. De igual maneira, programas libres que se poden instalar en Windows, como Firefox e OpenOffice.org son máis populares ca outros programas gratuítos. Con todo, cómpre sinalar o caso do Adobe Professional, que quedou superado polo programa gratuítu PDFCreator.

Por outra banda, constatouse en xeral un coñecemento relativamente amplo dos instrumentos (de software propietario e de software libre) menos especializados. O coñecemento destes instrumentos en particular iníciase na materia Informática aplicada á tradución e nas sesións doutras materias nas que o profesor estea especialmente interesado en instruír sobre as ferramentas técnicas necesarias para o mediador lingüístico.

Verifícase, ademais, que as opinións e os medos detectados nos primeiros cursos da licenciatura persisten ó acaba-la carreira, xa que polo xeral, o coñecemento das ferramentas de software libre non se adoita consolidar cun posterior uso continuado.

5. Consideracións finais

Consciente das cifras xerais de uso publicadas polas W3Schools, a pretensión da autora é reparar naqueles usuarios de Linux que forman parte do alumnado de último curso de tradución en Vigo e aqueles que, sen chegar a considerarse como tales usuarios, non ignoran a variedade de recursos informáticos da que dispoñen para traballar.

Resulta evidente a conveniencia de apoiar aqueles proxectos que promovan o ensino de diferentes solucións tecnolóxicas e favorezan a relación da universidade coas empresas. Tamén cómpre reforzar os contidos de informática que se lles imparten ós alumnos de Tradución e Interpretación. Pódense contar entre diversas iniciativas prometedoras, o sistema Opentrad, desenvolvido por un consorcio de empresas e universidades, ou a distribución de software libre desenvolvida polo grupo Getlt⁵ da Universidade de Vigo.

Os estudantes instruídos no uso de diferentes ferramentas serán despois capaces de valorar cada dun destes recursos, combinalos e adaptalos á súa realidade laboral. Serán, entón, profesionais flexibles e eficientes nun contorno no que o software libre se vai perfilando como alternativa sólida e funcional.

Referencias bibliográficas

- DÍAZ FOUCES, O. & GARCÍA GONZÁLEZ, M. (eds.). 2008. *Traducir (con) software libre*. Granada: Interlingua, 2008.
- FREE SOFTWARE FOUNDATION. 2009. “The Free Software Definition”. En: [<http://www.gnu.org/philosophy/categories.html>]. (Data de consulta 31-06-09).
- _____. 2009. “The Free Software Definition”. En: [<http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html>]. (Data de consulta 31-06-09).
- MUÑOZ SÁNCHEZ, P. 2006. “Electronic Tools for Translators in the 21st Century”. *Translation Journal* 10 (4). En: [<http://accurapid.com/journal/38tools.htm>]. (Data de consulta 22-06-09).

5 Para saber máis sobre o grupo GETLT visite a páxina web <http://webs.uvigo.es/getlt/>

O ALEMÁN AUSTRIACO NA UNIÓN EUROPEA¹

Heidemarie Markhardt

Viena

heidemarie.markhardt@aon.at

[Recibido 3-11-09; aceptado 20-01-10]

1. Introducción

Basicamente, a situación do alemán austríaco pode caracterizarse do seguinte xeito:

- 1) O alemán austríaco está considerado, en xeral, como algo ridículo, problemático ou, cando menos, gracioso e encantador.
- 2) O alemán austríaco adoita estar reducido (sobre todo polos mesmos austríacos, que non teñen conciencia de moitas das súas características lingüísticas) ao ámbito culinario, aparentemente tan importante para a identidade austríaca.
- 3) No entanto, é xustamente no contexto internacional onde se manifestan as diferenzas entre o alemán de Alemaña e o de Austria, que requiren medidas como pode ser a “neutralización” da tradución alemá de tratados internacionais. Finalmente, estas diferenzas tamén son a razón pola que Austria, ao adherirse á Unión Europea (que non é unha organización internacional senón unha entidade supranacional) considerou importante incluír o chamado “Protocolo número 10”, mediante o cal, por así dicilo, declarou 23 termos de alimentación e agricultura “monumentos nacionais”.

Eu mesma, como austríaca, nunca reflexionara sobre a miña “lingua materna” ou sobre “austriacismos” (do alemán “Austriazismus”, termo técnico para unha palabra austríaca). Fun a primeira austríaca en conseguir realizar prácticas no Servizo de Tradución da Comisión Europea no ano 1993 (antes da adhesión de Austria), mais a miña verdadeira ambición de traducir textos da UE no servizo de tradución máis grande do mundo non chegou a materializarse. Como me informou daquela o coordinador para o idioma alemán da Comisión Europea, o Servizo de Tradución considerou moi probable que

¹ Tradución ó galego de Marta Estévez Grossi

a adhesión de Austria puidese carrexar problemas lingüísticos; díxome que como “preparación lingüística” a miña tarefa sería compilar “unha lista de termos austríacos”. A súa idea básica era que a tradución de textos de orixe austríaca podería causar problemas aos tradutores que ata entón só tiñan que enfrontarse á terminoloxía usual en Alemaña. A pesar da miña falta inicial de comprensión, comecei a dedicarme á telemática. As preguntas concretas que me facían os tradutores de textos de ou sobre Austria na biblioteca do Servizo de Tradución onde eu traballaba (antes da adhesión austríaca) amosáronme que o problema non era meramente teórico. Como exemplo podo salientar unha ocasión na que un desconcertado tradutor inglés procuraba, coa axuda dunha alemá especializada na terminoloxía, o significado da palabra austríaca “Karenzurlaubsgeld” (“Erziehungsgeld” en Alemaña, que é unha axuda familiar por maternidade). Noutra ocasión, un alemán tivo que traducir un texto sobre Austria escrito en inglés que non sabía que en Austria ao “Vienna City Council” se lle chama “Gemeinderat”. Tampouco era obvio para os non iniciados que en Austria “Landhaus” (cuxa tradución literal é “casa de campo”) non fai referencia á mansión privada dun político no campo, senón á sede dun goberno provincial.

Ao rematar o período de prácticas puiden entregarlle ao Servizo de Tradución un glosario duns mil cincocentos termos administrativos e legais (Markhardt 1993: *Ausdrücke des öffentlichen Bereichs in Österreich*, Unité de Terminologie – Unité de Coordination Linguistique, Bruxelas).

A segunda vez que estiven en contacto co tema, foi na elaboración dunha tese doutoral de lingüística aprobada polo Instituto de Lingüística Aplicada da Universidade de Viena (publicada: Markhardt 2005).

2. A cuestión do “alemán austríaco”. Dous enfoques lingüísticos: o monocéntrico e o pluricéntrico

En primeiro lugar, cómpre analizar a cuestión da existencia ou non dunha linguaxe austríaca estándar (non dialectal) dende o punto de vista lingüístico. En xeral, distínguese entre o enfoque monocéntrico e o pluricéntrico.

1) O enfoque monocéntrico (por exemplo Scheuringer 1996) postula que só hai un idioma alemán con “desviacións” rexionais denominados “helvetismos” en Suíza e “austriacismos” en Austria. Segundo este enfoque, sacrosanto durante moito tempo, o alemán de Alemaña considerábase a norma debido á súa situación central e ao feito de que este país ten un número máis elevado de habitantes e, consecuentemente, de falantes. Os representantes deste postulado denominaban ao alemán de Alemaña “Binnendeutsch” (alemán interior). O alemán das rexións de fala alemá de Bélxica, Luxemburgo, Alsacia e Lorena, Suíza, Tirol do Sur e Austria cualificábase de “Randdeutsch” (alemán periférico).

2) Segundo un segundo enfoque lingüístico máis moderno (por exemplo Ammon 1995, Clyne 1995, Muhr 1997, de Cillia 1998), o alemán é un idioma

pluricéntrico (como por exemplo o inglés, o francés ou o español), é dicir, un idioma que ten varios centros de desenvolvemento lingüístico. Tal centro pode ser un estado (por exemplo Alemaña, Suíza, Austria), e en cada un deles desenvólvese unha “variedade estatal”. O primeiro en aplicar o concepto de pluricentricidade ao idioma alemán foi Michal Clyne, australiano con raíces austríacas, en 1984 na súa publicación “Language and Society in the German Speaking Countries”. Nos últimos anos, este termo popularizouse moito na lingüística e xermanística. O lingüista alemán Ulrich Ammon creou unha terminoloxía e tipoloxía para as variedades do idioma alemán na súa obra *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz*. (Ammon 1995). Tamén introduciu os termos “Deutschlandismus” (“alemañismo”) ou “Teutonismus” (“teutonismo”) para as palabras que só se empregan en Alemaña (e non en Suíza ou Austria). Segundo este enfoque, o alemán austríaco estándar (non dialectal) é, basicamente, equivalente ao alemán estándar de Alemaña. No entanto, prodúcese “asimetrías” entre as variedades dos idiomas pluricéntricos, é dicir, tanto as diferentes variedades do idioma como os lugares nos que se falan teñen un status distinto a nivel internacional. A terminoloxía da pluricentricidade distingue entre “estados dominantes” e “outros estados”. No caso do alemán, Alemaña sería, segundo esta teoría, o “estado dominante” e Austria o “outro estado”.

A día de hoxe, este concepto de pluricentricidade non se manifesta na política lingüística de Austria, que se limita á publicación dun dicionario co nome de *Österreichisches Wörterbuch* (publicado por primeira vez en 1951).

Precisamente despois da adhesión de Austria á UE (1995) intensificáronse os intentos de codificar e describir o alemán austríaco, sobre todo debido a unha maior concienciación no tocante ás diferenzas.

3. O Protocolo número 10: ¿trunfo da política lingüística austríaca?

Durante moito tempo, o asunto do “alemán austríaco” só se discutía en círculos científicos; mais na fase que precedeu á adhesión de Austria á Unión Europea, converteuse nun tema de interese xeral (Markhardt 2005:154-157). Para disipar as sospeitas sobre unha posible anexión lingüística, fixouse o Protocolo número 10 a partir dunha proposta do Ministerio de Saúde en abril de 1994.

A tradución ao galego do Protocolo número 10 é a seguinte:

O Protocolo número 10 sobre a utilización de termos austríacos do idioma alemán no marco da Unión Europea.

No marco da Unión Europea aplícase o seguinte:

1. Os termos austríacos do idioma alemán contidos no ordenamento xurídico austríaco e citados no anexo deste Protocolo teñen o mesmo status e o mesmo efecto legal que os termos correspondentes empregados en Alemaña.

2. Na versión alemá de novos actos comunitarios, engadiranse aos termos empregados en Alemaña os termos austríacos citados no anexo na súa debida forma.

Anexo

Austria	Boletín oficial das Comunidades Europeas	Explicación en galego
Beiried	Roastbeef	tipo de carne de vacún
Eierschwammerl	Pfifferlinge	cantarelas
Erdäpfel	Kartoffeln	patacas
Faschiertes	Hackfleisch	carne picada
Fisolen	Grüne Bohnen	fabas verdes
Grammeln	Grieben	xurelos
Hüferl	Hüfte	lombo
Karfiol	Blumenkohl	coliflor
Kohlsprossen	Rosenkohl	col de Bruxelas
Kren	Meerrettich	ravo
Lungenbraten	Filet	solombo de boi
Marillen	Aprikosen	albaricoques
Melanzani	Aubergine	berenxena
Nuß	Kugel	corte redondo de carne de boi
Obers	Sahne	nata
Paradeiser	Tomaten	tomates
Powidl	Pflaumenmus	tipo de marmelada de ameixas
Ribisel	Johannisbeeren	grosellas
Schlögel	Keule	pata de porco
Topfen	Quark	requeixo
Vogersalat	Feldsalat	herba dos cóngos
Weichseln	Sauerkirschen	guindas

Este Protocolo formou parte do Tratado de Adhesión de Austria. As 23 palabras non foron escollidas por lingüistas. O goberno austríaco xustificou o feito de escoller precisamente estes termos polo “carácter oficial” das palabras en Austria que se podía comprobar mediante textos xurídicos (é dicir, que figuraban en leis ou decretos austríacos anteriores á adhesión). Os responsables austríacos describírono como a “solución maximalista” (Markhardt 2005:165).

Orixe e motivación do Protocolo número 10

No marco da miña tese doutoral, investiguei a orixe do Protocolo e a motivación que levou aos políticos austríacos a incorporar este anexo, bastante curioso, ao Tratado de Adhesión. En resumo, podería dicirse que non se trataba dun acto de política lingüística, senón dun acto simbólico de protección da identidade austríaca xa que, en vésperas do referendo sobre a adhesión, un dos meirandes medos da poboación era a perda da súa identidade (véxase tamén Wodak et al. 1998). Por conseguinte, é pouco sorprendente que o lema da campaña promocional para a adhesión de Austria á Unión Europea fose “Erdäpfel-salat bleibt Erdäpfelsalat” (“a ensalada de patacas seguirá a ser ensalada de patacas”). Así, antes do referendo podía lerse non anuncios dos xornais austríacos ou en grandes carteis cousas tales como: “Erdäpfelsalat: o prato preferido dos vieneses, de orixe norteamericano, continuaría a denominarse Erdäpfelsalat e non se deberá chamar Kartoffelsalat. Este é un dos moitos privilexios que Austria conseguiu, loitando nas negociacións de adhesión coa UE”.

Como se aplica o Protocolo nos servizos de tradución da UE?

As 23 palabras austríacas mencionadas deben engadirse mediante unha barra (/) ao equivalente alemán: *Kartoffeln/Erdäpfeln* ou *Hackfleisch/Faschiertes*. Debe facerse fincapé en que este proceso só se aplica aos textos xurídicos (regulamentos, directivas da UE), pero paradoxalmente, non en textos xerais como, por exemplo, un folleto sobre a agricultura da UE. Isto significa tamén que todos os restantes termos austríacos da linguaxe agrícola, xurídica e administrativa non se inclúen nunca na versión alemá dos textos da UE (Markhardt 2005:185-190).

Porén, o goberno austríaco celebrou o anexo deste Protocolo como un trunfo da política lingüística austríaca, xa que era a primeira vez na historia que se lle concedera o mesmo status a termos austríacos e alemáns nun documento de carácter oficial. Por outra banda, o Protocolo era ridiculizado na prensa austríaca e internacional.

4. Resultado dun estudo en catro servizos de tradución/interpretación da UE

A continuación gustárame resumir moi brevemente os resultados dun estudo que realicei no Servizo de Tradución da Comisión Europea, o Servizo de Tradución do Comité Económico e Social, así como tamén con intérpretes do Servizo Común de Interpretación de Conferencias e o do Parlamento Europeo mediante unha serie de cuestionarios e entrevistas en torno ao ano 2000 (Markhardt 2005:211-289).

Para expresalo dun xeito moi simplificado, os intérpretes e tradutores perciben a existencia de variedades dos idiomas francés, neerlandés e alemán no

seu traballo notando, de maneira máis pronunciada, a variedade do alemán austríaco. En canto á pregunta sobre os “austriacismos”, asócianos espontaneamente aos “termos culinarios” e son precisamente estes termos os que desempeñan un papel importante para a construción da identidade austríaca. A cuestión sobre os “teutonismos”, é dicir, termos específicos de Alemaña, esperta incompreensión ou estrañeza, ao igual que as preguntas sobre a pluricentricidade, que demostran que os intérpretes e tradutores da UE consideran a variedade do estado máis grande como o idioma estándar ou non dialectal. O alemán austríaco percíbese como máis complicado, pero en todos os outros aspectos correspóndese aos clichés que aparecen na promoción e publicidade do turismo (din, por exemplo, que o alemán austríaco é musical, simpático, encantador, barroco e divertido). Mais a eles, e isto tamén inclúe aos traballadores austríacos das institucións da UE, non lles agrada demasiado a idea de utilizar activamente esta variedade simpática e encantadora. A maioría reconece ter problemas canto teñen que facer fronte pasivamente a esta variedade no léxico ou no acento dos oradores austríacos. En poucas palabras, poderíase dicir que a maior parte das persoas que encheron o cuestionario teñen un enfoque monocéntrico. Non obstante, neste contexto debe apreciarse que, como dixen anteriormente, incluso a maioría da poboación austríaca non é consciente do concepto de pluricentricidade, considerando en moitas ocasións que o idioma que falan e escriben é un “dialecto” e non un estándar equivalente ao alemán de Alemaña. Pódese concluír indicando que esta cuestión da xermanística case non ten repercusións na práctica, nin no ámbito de expertos tales como os tradutores e intérpretes, nin a nivel dos falantes afectados.

5. Conclusión

A política lingüística oficial da UE non se dedica á cuestión da pluricentricidade e, no futuro, atribuiráselle incluso menos importancia ao factor do „idioma pluricéntrico“ (no sentido de que por “centro de desenvolvemento lingüístico” se entende un estado). Por un lado, as “variedades estatais“ non teñen cabida na concepción dunha Europa de rexións e polo outro, como consecuencia da desaparición de fronteiras estatais (tanto das fronteiras físicas como das legais), o concepto “estado“ está a cambiar en Europa. Debido ao desmantelamento das institucións e das actas xurídicas específicas dos estados membros da UE, aparece a cuestión de se a linguaxe xurídica e administrativa austríaca se fará obsoleta ou vai desaparecer completamente, mais como xa se observou na práctica, tras catorce anos de pertenza á UE, algúns austriacismos pérdense mentres que outros continúan a crearse, de maneira inconsciente, polos austríacos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AMMON, U. 1995. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten. de Gruyter, Berlin.
- CLYNE, M. 1995. The German Language in a Changing Europe. CUP, Cambridge.
- DE CILLIA, R. 1998. Burenwurscht bleibt Burenwurscht. Sprachenpolitik und gesellschaftliche Mehrsprachigkeit in Österreich. Drava, Klagenfurt.
- EBNER, J. 1998. Duden: Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des Österreichischen Deutsch, 3., vollst. überarb. Aufl. (Duden-Taschenbücher, Bd. 8). Bibliographisches Institut, Mannheim.
- MARKHARDT, H. 1993. Ausdrücke des öffentlichen Bereichs in Österreich (Unité de Terminologie – Unité de Coordination Linguistique, SdT), documento interno, Bruselas.
- MARKHARDT, H. 2005. Das Österreichische Deutsch im Rahmen der Europäischen Union, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- MARKHARDT, H. 2006. Wörterbuch der österreichischen Rechts-, Wirtschafts- und Verwaltungsterminologie. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- MARKHARDT, H. 2006a. 10 Jahre „Austriazismenprotokoll“ in der EU: Wirkung und Nichtwirkung – Chancen und Herausforderungen. En MUHR, R./SELLNER, M. (ed.). Zehn Jahre Forschung zum Österreichischen Deutsch: 1995-2005. Eine Bilanz. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006:11-38.
- MUHR, R. 1995. Grammatische und pragmatische Merkmale des Österreichischen Deutsch. En MUHR, R. / SCHRODT, R. / WIESINGER, P. (ed.) Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen. Hölder-Pichler-Tempsky, Viena. 1995: 208-234.
- MUHR, R. 1997. Zur Terminologie und Methode der Beschreibung plurizentrischer Sprachen und deren Varietät am Beispiel des Deutsch. En MUHR, R./SCHRODT (ed.) Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa: empirische Analysen, Viena, 1997:40-60.
- ÖSTERREICHISCHES WÖRTERBUCH 2006, 40. Auflage, öbv / hpt, Viena.
- PROTOCOLO NÚMERO 10: Protokoll Nr. 10 über die Verwendung österreichischer Ausdrücke der deutschen Sprache im Rahmen der Europäischen Union. Anhang zur Beitrittsakte zum österreichischen Beitritt zur EG. En Tratado de Adhesión: EU-Beitrittsvertrag, BGBl. 1995/45:2544.
- SCHOURINGER, H. 1996. Das Deutsche als pluriareale Sprache: Ein Beitrag gegen staatlich begrenzte Horizonte in der Diskussion um die deutsche Sprache in Österreich. En Unterrichtspraxis/Teaching German. Zeitschrift des amerikanischen Deutschlehrerverbandes 2/96, p. 147-154.

- WIESINGER, P. 1998. Die Beurteilung der standardsprachlichen Varianten und Varietäten der deutschen Sprache und das Problem von Sprache und Identität. IN: Das multikulturelle Europa. Akten der XXIV. Tagung deutsch-italienischer Studien. Meran. 1998: 233-261.
- WODAK, R./De Cillia, R./REISIGL, M./LIEBHART, K./HOFSTÄTTER, K./KARGL, M. 1998. Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Traducións xustificadas

(Un)arranged Marriage e Un casoiro ben mal amañado: casamento de conveniencia?

Belén Souto García e Ramón Porto Prado

**O obradoiro de tradución do Queen's College da Universidade de Oxford
(á memoria de Mr Knight)**

John Rutherford

**(UN)ARRANGED MARRIAGE E UN CASOIRO BEN MAL AMAÑADO:
CASAMENTO DE CONVENIENCIA?**

Belén Souto García
Universidade de Vigo
belensou@yahoo.com

Ramón Porto Prado
Universidade de Santiago de Compostela

RAI, B. 2008. *Un casoiro ben mal amañado*. Tradución de Ramón Porto Prado e Belén Souto García. Sotelo Blanco Edicións: Santiago de Compostela. 298 pp. ISBN 978-84-7824-561-1.

(Un)arranged marriage é unha obra de literatura xuvenil publicada por un escritor de orixe india nado no Reino Unido. Malia o autor estar considerado un éxito de vendas no Reino Unido, precisamente tras a publicación desta ópera prima en 2001, traducida a varias linguas estranxeiras, a tradución ao galego ten como particularidade que é a primeira vez que unha obra deste escritor se verte a unha lingua da Península Ibérica.

A editorial Sotelo Blanco apostou pola súa tradución incorporándoa na súa Colección Xuvenil Docex Vintedous, dirixida por Ánxela Gracián, traducida a dúas mans por Ramón Porto Prado e Belén Souto García, e resultou ser de bastante interese entre o público adolescente ao que vai orientada tanto a obra orixinal coma, tal como é de esperar, a súa tradución. É por iso polo que se tivo en conta que para traducir unha obra literaria é importante pensar nos receptores do texto orixe (TO) e mais do texto meta (TM), para poder recrear o texto de partida a través dunha adaptación á lingua de chegada. Non obstante trátase de que o texto de chegada non perda as calidades e toda a gama de sensacións que provocan as mensaxes do texto de partida, tendo en conta que non se traducen significados, senón que o TO debe ser considerado en toda a súa totalidade.

O autor da obra, Bali Rai, escritor anglo-sudasiático, é fillo de emigrantes indo-punxabis, nado en Leicester (Reino Unido). A novela que traducimos abrangue moitos temas referentes á adolescencia, que combinados con subte-

mas socioculturais derivados das orixes biculturais do protagonista crean choques de identidades e provocan dilemas difíciles de resolver para o personaxe principal. A familia representa os valores tradicionais e non respecta o seu propio dereito a vivir unha vida diferente; é por iso polo que sobre o protagonista, adolescente británico de pais punxabis, pesa ese dilema entre respectar e aceptar como de seu os valores e costumes dos familiares, ou ser o dono da súa propia vida e guiar o seu destino.

A obra divídese en cinco partes que abranguen un período de catro anos. Na introdución escoitamos o relato do protagonista, que recapitula toda a súa vida a través dunha viaxe de catro anos que nos leva polas vicisitudes que padece na andaina que percorre, no intento de evitar un estilo de vida imposto que se orienta ao casoiro concertado que amañan seus pais. O final da novela chega cando o protagonista se rebela contra a familia o día do seu casamento e se volve dono do seu destino cun futuro próspero por diante.

Despois deste breve resumo do argumento, imos a continuación facer unha análise contrastiva, dende o punto de vista da tradución, do texto orixe e do texto meta.

Respecto do título, a tradución da frase *(Un)arranged marriage* esixiu-nos especial atención xa que pretendiamos recoller esa aparente contradición do título do TO que quere e non quere revelar o final da obra. Decatámonos de que esas dúas palabras que compoñen o título da obra en inglés son moi reveladoras do suceso que se nos está a contar, algo que oculta o autor tras a ambigüidade do primeiro termo que utiliza cunha prefixación entre parénteses que admite dúas lecturas. Nós adaptámolo no galego cunha frase adxectiva “ben mal amañado”, cuxo primeiro elemento modificador “ben” dálle énfase ao adverbio “mal” ao que acompaña, solución que resulta ser unha pista para o lector de cara ao desenlace da historia pero que ao mesmo tempo conserva esa contradición implícita do título do orixinal, que finalmente quedou fixado como *Un casoiro ben mal amañado*.

Nestas dúas obras tanto os receptores do texto de partida coma do texto resultante son case que coetáneos e teñen o mesmo nivel educativo, comparten contexto histórico e mesmo hai certa analogía no carácter plurilingüe do noso territorio e o contexto multilingüe que se vive nas principais cidades británicas por causa da inmigración, incluídos os prexuízos que ocasiona a diglosia de dúas ou máis linguas en contacto. Ademais, malia a case que non existir arestora en Galiza unha inmigración de segunda e terceira xeración, senón de primeira, o fenómeno da inmigración é un factor social esencial na sociedade galega actual, e a historia galega tampouco sería entendida sen o fenómeno da emigración nin da inmigración dos retornados. Porén hai similitudes abondas que nos permitiron como tradutores captar facilmente os trazos particulares do texto literario da obra orixinal para seu receptor ideal, tratando de que o lector do texto da cultura de chegada experimentase as mesmas impresións que provocaran o TO no lector da cultura onde se concibiu a obra orixinal. Para iso foi

necesario afondarmos previamente no coñecemento da obra no seu contorno para trasladalo en toda a súa extensión ao contorno da cultura de chegada.

En palabras de J. Saramago (2008), recollidas da súa intervención no “VIII Congreso de Escritores de España”, a relación que existe entre o TO e o TM é coma un diálogo entre dúas personalidades particulares, ademais dun encontro entre dúas culturas colectivas que deben recoñecerse. O tradutor realiza o dobre traballo de transportar a obra orixinal intacta, de xeito que respecte ao mesmo tempo o lugar de onde procede e ao que se dirixe. Esta cuestión presentou unha maior complexidade ao traducir *(Un)arranged marriage* pois estamos a falar dun crisol de tres culturas (dúas de orixe do TO: a da India e a do Reino Unido) e mais a do TM (a de Galiza). Os personaxes falan inglés, con intromisións en punxabi (lingua oficial do Estado do Punxabe na Unión India e a máis importante do grupo noroccidental de linguas indo-arias) ou dan a entender que falan en punxabi a pesar de lermos o texto transcrito en inglés, pois tendo en conta os receptores, adolescentes do Reino Unido, o autor límitase a realizar certas intromisións e incluír expresións en punxabi, recurso, asemade, que lle dá autenticidade ao relato. Nós como tradutores debemos “casar” toda esa miscelánea nun único poliedro onde os lectores, no entanto, puidesen albiscar as pegadas das tres caras, que desen como resultado un texto que flúise harmonicamente en galego.

Unha referencia a isto atopámolo no seguinte fragmento da novela:

“Try washing yourself, Harry. You might even get to like it.” I laughed as I interpreted what I had said in English into Punjabi so that Inderjit would get the joke. Harry pretended that he hadn’t heard me. “Are you deaf or what?” I continued reverting to English. (p.152)

—E que tal se te lavases un pouco, Harry? Se cadra íache mesmo prestar.

Deume a risa ao interpretar o que viña de dicir en inglés, en punxabi para que Inderjit pillase o chiste. Harry fíxose o parvo.

—Seica non tas a oír o que che tou a dicir? —continúei volvendo ao inglés. (p.166)

Dun xeito máis explícito, na voz do narrador, podemos velo nestoutro exemplo:

Outside Jag had a fire started under the stove and was busy mixing flour, water and dhaniya –a herb known as coriander in English- together to form the dough, or atta, for the paratha. (p. 211)

Fóra Jag prendera unha larada na cociña e estaba atarefado mesturando fariña, auga e dhaniya -unha herba que se chamaba “coriander”* en inglés- para facer a masa ou a atta para facer paratha. (p. 229).

*O que en galego se denomina “coriandro” (*Coriandrum sativum* L.) (N. d. T)

As características salientables do TO son, en primeiro lugar, como xa comentamos, o uso que fai o autor ás veces da lingua punxabi, intercalando decote, no texto narrativo e mais nos diálogos, palabras e expresións en punxabi, ás que logo a miúdo achega a tradución en inglés, que é un xeito de autenticar o carácter bicultural anglo-sikh do autor, dados os estreitos vínculos existentes entre o sikhismo e a terra do Punxabe e a lingua e cultura punxabis, ao que mesmo se refire no relato dende os primeiros capítulos:

“We are Punjabis and proud of it. Good Jat Sikhs from a good family. Look at your brothers. Ranjit is a man now, working and married to a lovely girl and Bilhar will be doing the same. Sikh girls, beautiful and pure. What is wrong with them? Tell me?” (p. 28)

—*Somos punxabis e tamos orgullosos de o sermos, bos Jat Sikhs* de boa familia. Mira pra teus irmáns. Ranjit xa está feito todo un home, ten traballo e casou cunha rapaza moi ben feita, e Bilhar hache facer o mesmo. As rapazas sikhs sonche ben guapas e puras. Que é o que teñen de malo? Dismo?* (pp. 29-30)

Existe unha alusión cultural que aclaramos a través dunha nota: **Verdadeiro sikh de nacemento e da caste jat, caste dos agricultores e dos gandeiros. (N. dos T.)* (p.30). Precisamente no tema da inclusión das notas ao pé afondaremos posteriormente nesta análise.

Como exemplo do emprego directo da lingua punxabi escollemos o seguinte, no que o autor achega a tradución entre parénteses:

Das mehnu (tell me)? Why? Do you want to kill me? Is that it? Do you want to kill your mother?

Almost right on cue, my mum started crying and calling out to God. It was all “Hai Rabbah” (Oh God) (p. 68)

Das mehnu (Dimo)? Como? Queres acabar con nós, non si? Queres acabar coa túa nai?

Case no momento xusto, miña nai rompeu a chorar e a pronunciar o nome de Deus. Era todo —Hai Rabbah (Ai, meu Deus!) (pp. 75-76)

Ou estoutro exemplo, no que o autor parafrasea a continuación o sentido da expresión que incorpora en lingua punxabi:

Ranjit started whistling at them and Harry asked them all sorts of crude things in Punjabi before shouting “Chok deh Phutteh!” at them. It’s the bhangra music equivalent to “raise the roof” or “take it to the bridge” or something. (p. 46)

Ranjit píxose a asubiar para elas e Harry a lles preguntar toda clase de cousas groseiras e despois a lles berrar: “Chok deh Phutteh”! É a música bhangra equivalente a “Raise the roof” ou “Take it to the Bridge” ou algo polo estilo. (p. 51)

É importante subliñar tamén a complexidade que supuxo na tradución a introdución na obra de diálogos que resaltaban valores particulares da linguaxe e destacaban a idiosincrasia do personaxe que a utilizaba, feito que nos obrigou a facer un maior esforzo tradutolóxico para tratar de transmitir aos lectores un efecto equivalente ao producido nos destinatarios do produto orixinal. Necesitamos adaptar, neste caso, o idiolecto urbano dos personaxes á lingua galega, pois o autor fai uso da xerga usada polos adolescentes en lingua inglesa nun contorno urbano e de extracto social medio-baixo; de aí que nos inclinásemos por un uso dun galego popular, da fala que, posto na boca dos personaxes con pouca alfabetización, lévaos a empregar expresións como: “*ta ben*”, “*son grandismas, meu*” (p.145), “*Pra ti?*” (p.226), fronte á norma: (“*está ben*”, “*grandísimas*” ou “*para ti*”).

“Listen. I know you are still upset about India but you got to understand, man. Daddy-ji has spent all of that for you. Not for anyone else. It’s your wedding.”

“I thought it was yours.”

Don’t try to be clever, man. I’m just telling you that we are doing it for your own good. How much more does Daddy-ji have to do to show you?” (p.232)

—Oe, aínda tan desgustados polo da India, pero tes que o entender, meu. Daddy-ji gastou todo isto por ti, non por ninguén máis. É a túa voda.

—Pensei que era a túa.

—Non vaias de listo, meu. Só che tou a dicir o que tamos a facer, é polo teu ben. Que máis ten que facer daddy-ji pra que abras os ollos? (p. 252)

Procuramos que o diálogo en galego se adaptase ben ao argot xuvenil, dotándoo de trazos de modernidade propios da cultura urbana:

“That’s her, man!” he said excitedly, pointing at the taller of the two. I was too busy looking at the other one. She was wicked. Long hair in ringlets, a deep tan and wearing three-quarter length black combats with a black vest top.

“That’s Sarah.”

“Who?” I asked, not really paying attention to him.

“Sarah, man. The girl from school.”

“So who’s the girl with her?” Man, I was in shock. I couldn’t stop

looking at her. And as they both passed by, they smiled. I mean, it was obvious that we were just gawping at them.

“Dunnot, my you”, but you check that smile she gave me? Man, I’m in there.”(p. 37)

—Éche aquela, tío! —dixo contento de emoción, sinalando a máis alta das dúas. Molaba mazo: cabelo longo en bucles, moi bronceada, cuns pantalóns de militar negros de tres cuartos e cunha camiseta de tirantes negra—, éa, é Sara.

—Quen? —preguntei, sen lle facer caso en realidade.

—Sara, tío. A rapaza do colexio.

—Quen é logo a rapaza que vai con ela?—. Meu, eu estaba apampado. Non daba parado de mirar para ela. E cando as dúas estaban a pasar, sorriron, ou sexa que caía de caixón que estabamos con cara de pampos ollando para elas.

—Eu que sei, compañeiro, pero ti viches o ollar que me botou? Meu, téñocho no bote. (p.42)

O carácter multicultural deste contorno urbano do personaxe principal (que coincide en certa medida co ambiente de Highfields do autor da obra) é un aspecto relevante para afrontarmos a tradución, do que mesmo dá conta o protagonista na voz do narrador:

Most of the people on the street were Asian too, or black. It was one of the things that I loved about Leicester. Some areas were nearly all white, some black and some Asian. And everyone kind of melted into the city centre so that it was all multicultural.(p.33)

A meirande parte da xente da rúa tamén era sudasiática ou negra. Era unha das cousas que me encantaba de Leicester. Algunhas zonas estaban compostas case exclusivamente todas de brancos, outras de negros e outras de sudasiáticos. E todo o mundo dalgún xeito se mesturaba no centro ata chegar a ter aquel ton multicultural.(p.37)*

** Persoas procedentes de países do Sur de Asia: Afganistán, Bangladesh, Bután, India, Nepal, Maldivas, Paquistán e Sri Lanka. (N. dos T.)¹*

No entanto o carácter urbano non é precisamente un trazo que caracterice a lingua galega de orixe eminentemente rural e cunha historia de evolución truncada que fixo que non desenvolvese de seu xerga urbana polo menor uso da lingua nas cidades e que nós, como tradutores, tratamos de adaptar trala

¹ Vid. infra a xustificación da introdución desta nota ao pé ou *N. dos T.*

lectura do TO achegando solucións apropiadas en galego. Tal como afirma o crítico Lawrence Venuti:

A translated text is judged acceptable by most publishers, reviewers and reader when it reads fluently, when the absence of any linguistic or stylistic peculiarities makes it seem transparent, giving the appearance that it reflects the foreign writers personality or intention, or the essential meaning of the foreign text, the appearance, in other words, that the translator is not in fact a translation, but “an original” (1995:17).

No noso caso, esta ‘domesticación’ produciuse xa que evitamos na medida do posible e castelanismos ou anglicismos léxicos que truncasen o fluír natural da narración e os diálogos en lingua galega e que sen dúbida anoxarían a un lector galego. Así e todo, en moitos casos consideramos que o texto mesmo demandaba este tipo de termos foráneos ou estranxeirismos, que tratamos de adaptar á fonotáctica da lingua galega tal como dita a normativa, para darlle o ton urbano que o relato esixía. Por exemplo:

“Me mum’s just had cable. We’ve got MTV and everything.”
“Can I go and watch it then, Sarah?” I asked.
“Yeah, if you want. It’s already switched on. Just use the remote that’s covered in plastic to flick channels.” (p. 48)
—*Miña nai acaba de pór televisión por cable. Temos a MTV e outras canles.*
—*Podó ir velas, Sara? —preguntei.*
—*Si, se queres. Xa está acesa. Só tes que usar o mando a distancia cuberto cun plástico para facer zapping—.* (pp. 53-54)

Como resultado obtivemos unha linguaxe áxil, sen ardoeos, complexos ou tabús, máis ben todo o contrario; mantivemos unha linguaxe ben directa e explícita, o que nos consta que sorprendeu a moitos dos nosos lectores, pouco afeitos a ler nas lecturas xuvenís unha linguaxe urbana, por escrito, que careza de toda censura. Vemos o resultado nun fragmento dialogado do texto de chegada:

At night I used to pretend that he wasn’t there by pulling the duvet over myself like a tent and reading by torchlight. Even then he’d throw things at me or call me a poof.
“What you wanna read for, man? Bloody Dickens –what are you, a gorah (white) or something? Read about bloody man’s stuff, innit.” (p.17)
Pola noite cubríame co edredón e lía cunha lanterna e adoitaba fa-

cer coma que el non estaba alí, mesmo cando me guindaba cousas ou me chamaba maricón.

—Pra que queres ler, meu? Me cago en Dickens. Quen es ti, un go-rah (branco) ou quen es? Tes que ler cousas de home, cona!

Detesto non ter intimidade, tempo para min, sen que meu irmán, a quen aínda lle fai unha graza tola botar peidos, mo invada. Era tan burricán o cabrón! Era como falar cun gorila ás veces. Detestá-bao. E aparecía coma un cheiro fedorento cada vez que quería estar tranquilo, tanto tiña onde eu estivese, no xardín, no garaxe, onde for. (p.17)

Nesta mesma liña, e con ese obxectivo de evitar os estranxeirismos, tentamos crear terminoloxía para dar solución á tradución de termos foráneos que non están sancionados pola normativa oficial da lingua galega (ILG-RAG), pero que nos pareceron solucións axeitadas, porque nalgúns casos mesmo tiñan raíces de linguas próximas ou emparentadas co galego. O exemplo máis evidente é o termo *verandah* adaptado ao galego como *veranda*: respectamos así a etimoloxía do termo, ao que achegamos unha nota ao pé, onde aclaramos que *verandah* posúe unha orixe etimolóxica india, pero é posible que proveña da adaptación de *varanda*, portugués e mais español antigo (o que hoxe se denomina *baranda* ou *barandilla*), referido ao *pasamáns*, *balaustrada* ou *balcón* (p. 140)². Outro exemplo sería o termo *yonkee* no TO que foi traducido, en concreto neste contexto, pola frase nominal “*un traficante que pasaba*”, no canto de *yonki* ou *ionki*, coa intención de que non rompese coa fonotáctica da nosa lingua e achegando exactamente un equivalente plausible na lingua galega. Noutros casos tratábamos de chegar aos lectores o lema dun termo en toda a súa extensión para evitar as visións parciais, a interpretación errónea do seu referente por influencia da lingua de chegada e as inexactitudes léxicas que afectasen á comprensión do texto meta; estamos a referirnos a *Asian*, que debemos traducir por *sudasiático* e non simplemente *asiático* xa que, tal como mencionamos na nota ao pé de páxina, en inglés se refire aos habitantes de Afganistán, Bangladesh, Bután, India, Nepal, Maldivas, Paquistán e Sri Lanka, namentres que o termo equivalente empregado para os habitantes da China ou do Xapón por exemplo, que é o que primeiro nos vén á mente cando damos coa palabra *asiático* en galego, é *Oriental*. Podemos polo tanto considerar *Asian* e *Oriental* dous exemplos obvios de falsos amigos.

Nalgunhas ocasións introducimos este léxico foráneo directamente sen adaptación pero cunha aclaración ao pé de páxina para tratarmos de ofrecerlles

² *CompactOxfordEnglishDictionary* en liña: (http://www.askoxford.com/results/?view=dev_dict&field-12668446=veranda&branch=13842570&textsearchtype=exact&sortorder=core%2Cname).

aos lectores elementos necesarios para entendela no contexto. Por exemplo o uso de *kismet* (p. 165) indicando que é o fado ou o destino na relixión sikh, ou *Beteh* (p.173) que designa o fillo, tanto en punxabi coma en hindi. Precisamente é relevante comentar a frecuente introdución de notas ao pé de páxina (*N. dos T.*) no TM e xustificar o motivo, a pesar de termos en mente as tendencias tradutolóxicas que defenden que os tradutores de encargos editoriais, non traducións académicas, deben ser quen de recoller o máximo posible no seu texto sen estas intromisións ao pé de páxina. No texto resultante, se cadra tamén pola nosa condición de filólogos, incorporamos bastantes notas, de moi diversos tipos (situacionais, etnográficas, intertextuais...), pero coidamos sempre non facer un uso abusivo deste recurso. Como veremos a través dos exemplos, naquelas ocasións nas que tivemos que introducir notas ao pé de páxina, moitas das veces consideramos que eran absolutamente imprescindibles ante a presenza de “intraducibles” para os lectores galegos, pois aínda que unhas veces preferimos optar por unha tradución parcial, que mesmo podía vir dada de antemán polo autor, como vimos nos exemplos anteriores, outras directamente acudimos a elas coa intención de que o texto non pecase de falta de claridade e perdesse a carga significativa da que estaban dotados os elementos aos que remitían, todo por esixencias dun traballo de tradución mellorado. Así o podemos comprobar no seguinte exemplo, que foi necesario aclararmos a través dunha nota ao pé, de tipo etnográfico:

a Vauxhall Cavalier complete with tinted windows and sikh symbols in the rear window. (p. 25)

un Opel Cavalier provisto de vidros afumados e con símbolos sikhs na xaneliña traseira. (p.26)*

**Referido ao sikhismo, relixión monoteísta fundada polo Guru Nanak a finais do século XV no Punxabe (rexión actualmente dividida ente o Paquistán e mais a India). Ademais de ter algún que outro elemento propio, é, sobre todo, unha relixión que ten compoñentes tanto do hinduísmo coma do Islam. (N. dos T.) (p.26)*

Ou estoutro exemplo, no que Rai usa o termo *conch*, que se trata dunha referencia intertextual a unha obra literaria, *Señor das moscas*, empregada como metáfora referida ao *mando*. Neste caso esixiunos unha aclaración a través dunha nota ao pé de páxina, xa que a devandita obra é de lectura obrigatoria en todos os centros de secundaria británicos e como tal un referente moi claro, o que non sucede nos programas educativos de Galiza.

What I actually watched didn't matter. All that did matter was that I made the choices, just like the kids in Lord of the Flies, a book by William Golding that we'd read at school. I had the conch so I was

in control. (p. 26)

O que vía era o de menos, o que importaba era que era eu mesmo o que facía as escollas, igualiño ca en O señor das moscas, un libro de William Golding que leramos no cole. Tiña a cuncha e mandaba eu.* (p. 28)

**O termo “cuncha” (conch) emprégase neste caso co significado de “mando a distancia da TV”, neste caso coma unha metáfora baseada na obra Lord of the Flies de W. Golding na que o personaxe que ten a cuncha é o líder que goberna. (N. dos T.)*

Noutros casos trátanse de referencias socioculturais que impedían a comprensión do texto meta en toda a súa extensión e requiriron un tratamento especial. Este tipo de problemas solucionámoslos nalgúns casos a través da paráfrase, pero noutros tamén a través de notas ao pé. Deste xeito, introducimos notas cando se aludía no TO a elementos propios da cultura popular do Reino Unido, como programas de radio: *Radio One* ou de TV: *Antiques Roadshow*, *Match of the day*; tendas ou establecementos: *Argos*, *HMV*, *Superdrug*, etc., publicacións inglesas: a revista *Loaded*, o xornal *Leicester Mercury*, etc., ou a diferentes aspectos da cultura india, como gastronomía: *roti*, *chapati*, *samosa*; arquitectura: *Gurudwara*, *veranda*, etc., casos nos que eran estritamente necesarias. Mesmo outras de índole cultural, pero máis xenéricas que servían para esclarecer o relato; por exemplo a mención ao ano sabático dos estudantes ingleses (*TM*, p. 106) que non é un elemento coñecido entre os estudantes galegos, ou unha aclaración de que a policía británica normalmente non vai armada que xustifica que Manjit se sorprenda de vela con pistolas no aeroporto de Delhi (*TM*, p. 131).

Outro aspecto que nos interesa tratar é o feito de que o autor recorre bastante á fraseoloxía e expresións idiomáticas que demandaron o esforzo pola nosa banda de ofrecer solucións no TM que respectasen a implicatura de tales locucións fraseolóxicas e que, ao mesmo tempo, fosen de uso cotián na fala en galego, o que resultou en cambios deliberados con respecto ao TO ao noso parecer ben fundados.

É ben certo que os ditos populares e refráns adoitan levar unha sonoridade rebuscada que dificulta a tarefa do tradutor ao tratar de achar un equivalente fiel ao seu significado mais, respectando a sonoridade, tratamos de que así fose. Como exemplo abonda mencionar a adaptación de *beggars cannot lie* que foi traducido por: “á boa fame non hai pan duro nin falta salsa a ningún”. Ou mesmo expresións do tipo: *if I lied through my teeth* traducida por “se mentía coma un descosido”, *no way!* por “nin farto de viño!”, o mesmo que *to see a pink elephant* (animal ben familiar na mente dun rapaz da India) pero traducida ao galego por un referente local: “ver un burro voando”, ou a tradución de *to look like a big whale* como “parecer un gran cachalote”, por ser de sempre este

o animal ao que se refire unha persoa, en galego, para designar a alguén con exceso de peso, e que neste caso aínda concorda máis co personaxe de Harry, que destaca pola pouca hixiene persoal e que se comporta en moitas ocasións coma un animal. Outra expresión que cómpre comentar do TO é *to be father's robot*, en galego adaptado destoutro xeito: *ser o monicreque de papá*. Consideramos que ao facer isto evitamos unha excesiva literalidade e trátase, asemade, dunha estratexia de domesticación na cultura de chegada fronte á estranxeirización. Esta foi unha tendencia xeral no ton do texto traducido; mesmo o personaxe *Ady* acordamos chamalo Adri no novo texto da lingua de chegada.

Xa dende as primeiras liñas de *(Un)arranged marriage* os lectores enfróntanse a unha linguaxe simple, pois o autor trata de emular intencionadamente a linguaxe adolescente. Partimos da base de que a tradución debe recoller o sentido do TO e que dito sentido inicialmente é o produto da intención do autor do texto. Así pois, o estilo ou idiolecto de Rai reflectía a súa intención e, unha vez captado, puidemos restituilo ata onde nos foi posible no texto meta, o que nos obrigou a buscar diferentes recursos na lingua de chegada co fin de conseguir nesta o efecto comunicativo máis semellante posible ao que produce o texto orixinal. Porén, malia que a linguaxe empregada polo autor do TO se caracteriza por un uso reiterado das mesmas unidades léxicas, inclinándose pouco pola sinonimia, a nós (ao considerarmos que perderíamos moitas posibilidades que ofrece a riqueza expresiva da lingua galega, fronte á concisión e simplicidade do léxico contemporáneo da lingua inglesa) pareceunos obrigado, nalgúns contextos, achegar a través da sinonimia un maior abano de solucións tradutolóxicas, sempre tratando de respectar o estilo do autor do texto fonte e de conseguir que a calidade do texto meta fose equivalente á do texto orixinal, sen desatender a integridade do seu contido xa que non é razoable mellorar ou cambiar o estilo do TO.

Para exemplificar isto extraemos unha das moitas escenas de violencia da novela que dan conta da brutalidade coa que o pai do protagonista trata o seu fillo pola súa adición á bebida, acotío expresada a través dos verbos *hit* e *beat* que se repiten liña tras liña:

He was always (...) pissed on Teacher's whisky, shouting an everyone. He got angry all the time (...). I'd never seen him hit³ my mum (...) I had seen him hit my brothers though (...) He'd hit me for asking him too many questions (...) One day he clipped me round the head for having a go at Harry, and I had answered back calling him a "bastard". I got beaten that day with his old hockey stick (...) He hit me all the time (...) (pp.15-16)
(...) andaba na mula por mor do whisky da marca Teacher, berrando con todo o mundo. Daba lume cos dentes todo o tempo. (...) Xamais

³ O subliñado é noso.

o vin lle levantar a man a miña nai ou cousa semellante. (...) Así e todo, si que o vin zoupándolles a meus irmáns (...). Zoupábame por lle facer demasiadas preguntas (...) Unha vez colleume pola cabeza por me meter con Harry e contestáralle chamándolle “fillo de puta”. Ese día deume unha malleira cun bate de hóckey vello seu (...). Medíame as costelas todo o tempo (...) (pp.15-16)

No entanto, noutros casos, o máis axeitado ao noso parecer foi manter precisamente esa reiteración; coma no abuso que se fai nos fragmentos dialogados do termo *man* ao principio ou final das intervencións, que é ben entendible nunha linguaxe adolescente fresca e que traducimos en case todo momento por “meu”, sen preocuparnos por engadir sinónimos como “tío”, “fulano”, “tipo”, “compañeiro”:

“Dunno, my you”, but you check that smile she gave me? Man, I’m there”

“They were smiling at me, bwoi. Not you”

“Yeah right,” Ady laughed. “Because they really loved your Bollywood bad boy looks, innit?” (p. 37)

—Eu que sei, compañeiro, pero ti viches o ollar que me botou? Meu, téñochoa no bote.

—O sorriso era pra min, amiguiño, non pra ti.

—Xa, e que máis? —Adri riu—, porque tolean por esas pintas túas de tipo malo de película bollywoodiense, non é? (p. 42)

Ou nestoutro:

“I can’t believe that you gave them weed, man! That’s just mad.”

“Only enough to send them to sleep for a few hours. It won’t hurt them.”

“Yeah, but weed? No wonder you wanted the kids to eat something else. Man, they’re gonna be vexed when they wake up.”

“At least the kids were OK. I left them with Nasebo. No harm done. Well, not much.” (p. 215)

—Non dou creto de que lles deses herba, meu! Que forte!

—Só dabondo para que durmisen unhas horiñas. Non lles ha facer mal.

—Xa, pero mira que lles dar herba! Madía levabas a querer que os nenos comesen outra cousa. Meu, han comer lume cando acorden.

—Polo menos os nenos estaban ben. Deixeiños con Nasebo. Non lles ha facer mal, quero dicir, non moito. (p. 233)

Deste xeito, voluntariamente, conseguimos ese efecto procurado polo autor de reflectir na linguaxe dos personaxes a mesma que usan os receptores

do TM (pensemos no abuso que fan os adolescentes da Coruña da palabra “*nenos*”, trazo polo que mesmo xa os imitan os doutras zonas de Galiza) e que os leva incluso a identificárense cos personaxes do relato do TO, idéntico efecto que tratamos de conseguir nos nosos lectores galegos. A meirande parte destes lectores son estudantes da ESO e recoñeceron ante o autor, co que tiveron ocasión de debater a tradución deste libro nas visitas realizadas durante o curso escolar 2008-2009 a diferentes institutos galegos, que os personaxes ademais de teren moitos dos problemas propios de adolescentes coma eles, o mellor de todo era que incluso falaban en galego coa mesma xerga que eles utilizan nas relacións sociais do seu día a día.

Para rematar este estudo quedamos cunha reflexión sobre o texto de chegada que fixo o crítico literario lugués A. Requeixo que, ademais de animarnos a continuar exercendo o labor de tradutores, pareceunos un colofón óptimo para esta breve análise:

Un casoiro ben mal amañado constitúe un exercicio modélico de recreación dun universo xuvenil urbano racialmente mestizado, con toda a riqueza e profundidade de perspectivas e problemáticas que isto abre nunha sociedade como a nosa, necesariamente cada vez máis pluriétnica e multicultural.⁴

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- GARCÍA LÓPEZ, R. 2005. *Guía Didáctica de la Traducción de Textos Idiolectales (Texto literario y texto de opinión)*. 1ª ed. Netbiblo: A Coruña, 2005.
- GIL DE CARRASCO, A. *Práctica de la traducción literaria*. Instituto Cervantes. En <http://213.4.108.140/obref/aproximaciones/carrasco.htm>.
- JIN, D. 2003. *Literary translation*. St. Jerome: Manchester, 2003.
- LANDERS, CLIFFORD, E. 2001. *Literary translation. A practical Guide*. University of New Jersey: Multilingual Matters, 2001.
- RAI, B. 2001. *(Un)arranged marriage*. 1ª ed. Corgy Books: Berkshire, 2001.
- RAI, B. 2008. *Un casoiro ben mal amañado*. 1ª ed. Sotelo Blanco Edicións: Santiago de Compostela, 2008.
- VENUPI, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge: London/New York, 1995
- VV.AA, 2008. *República de las Letras: revista literaria de la Asociación Colegial de Escritores. N.º 110*. Congreso de Escritores de España: León.

⁴ A recensión completa pódese ler en *Fervenzas Literarias*: (http://www.fervenzasliterarias.com/RESENAS/Resenas/un_casoiro_ben_mal_amanhado.htm)

**O OBRADOIRO DE TRADUCIÓN DO QUEEN'S COLLEGE
DA UNIVERSIDADE DE OXFORD
(Á MEMORIA DE MR KNIGHT).**

John Rutherford
Queen's College
john.rutherford@queens.ox.ac.uk

Agora que estou xubilado, o que máis acho de menos dos meus longos anos na Universidade de Oxford é o Obradoiro de Tradución Literaria, unha das experiencias máis ricas da miña vida profesional.

Foi o primeiro obradoiro de tradución que houbo naquela universidade. En 1991, en colaboración coa Xunta de Galicia e, sobre todo, co entón Director Xeral de Política Lingüística, Manuel Regueiro Tenreiro, fundouse no Queen's College o Centro de Estudos Galegos. O Obradoiro orixinouse uns meses despois nunha conversa entre o primeiro lector, Benigno Fernández Salgado (Beni), e máis eu. Necesitabamos buscar maneiras de atraer alumnos para unha lingua minoritaria e, ao parecer, de pouca utilidade práctica, e pensamos que os estudantes británicos atoparían máis atractiva e agradábel a aprendizaxe do galego a través da tradución en grupo ca nas tradicionais clases de gramática, das cales aquela podería ser, polo tanto, un complemento ameno. A primeira sesión celebrouse en abril do 1992.

Para asistir ao Obradoiro non se requiriu dos estudantes ningún coñecemento previo do galego, soamente do castelán ou do portugués, porque non é difícil achegarse ao galego a través de calquera destas linguas. Despois, como se verá, incluso prescindimos deste requisito. Decidimos traballar con relatos curtos contemporáneos, empezando por "Que non quede nada" de Manuel Rivas, publicado na súa colección *Un millón de vacas* (1989). Eliximos este relato para iniciar o labor do Obradoiro porque nos parecía exento de grandes dificultades lingüísticas ou doutro tipo. A práctica revelaría o superficial da nosa apreciación: na tradución literaria o que parece máis sinxelo resulta moitas veces de suma dificultade, e viceversa, aínda que a tradución literaria nunca é fácil. Entregamos aos primeiros alumnos unha tradución castelá feita polo profesor Fernández Salgado xunto co texto galego, para suplir a falta de dicionarios galego-inglés, recomendando aos alumnos que traballasen ata onde

lles fose posíbel co orixinal galego e só recorresen á versión castelá en caso de gran dificultade.

Comezamos a primeira sesión coa sempre necesaria lección previa do texto que se ía traducir. O profesor Fernández Salgado leuno en voz alta, facendo observacións sobre a gramática e pronuncia galegas e dos problemas especiais que o texto presentaba. Despois houbo unha discusión entre todos sobre cuestións xerais, como o rexistro lingüístico do texto de Rivas, e chegamos a decisións provisionais sobre, por exemplo, o uso das contraccións inglesas, que baixan o rexistro. A cada participante asignóuselle un anaco do relato e pedíuselle que nos días seguintes fixese unha tradución provisional na que incluíse diferentes posibilidades para verbas ou frases difíciles ou interesantes. Todas estas traducións xuntáronse para producir un primeiro borrador sobre o que traballar.

Despois, en sesións semanais dunha hora, o grupo estudaba este borrador frase por frase, discutindo polo miúdo as traducións dadas e mais as moitas outras que se lle ían ocorrendo a cadaquén. O profesor Fernández Salgado volvía ler cada pasaxe antes de ser discutida e daba explicacións dos puntos gramaticais ao iren aparecendo. Eu comentaba os problemas da tradución, situándoos no contexto xeral dos principios, métodos e obxectivos da tradución literaria. O Obradoiro resultou ser, efectivamente, unha boa maneira de presentarlles aos estudantes unhas primeiras nocións teóricas. Parece case normal e incluso obrigado entre os tradutores profesionais declarar que a teoría da tradución lles é inútil; pero eu non comparto ese desprezo pola teoría, porque calquera traballador concienciado pensa decontino no que está a facer e nos principios que o informan e, deste xeito, vai desenvolvendo unhas ideas teóricas que gobernan a súa práctica, aínda que non se dea de conta deste proceso interior. Por exemplo, e sobre todo, o tradutor debe atender á cuestión central de toda tradución literaria: ¿domesticar ou estranxeirizar? Ou, dito máis adecuadamente, ¿domesticar totalmente –porque toda tradución é domesticación– ou opor a resistencia que se poida a este proceso, deixando na tradución certo aire estranxeiro, certa estrañeza ou alteridade? Hai quen pensa que o tradutor literario sempre debe escribir unha linguaxe idiomática, normal, fácil de ler; o cal forma parte da idea dominante hoxe en día de que o tradutor debe domesticar sempre. No Obradoiro conviñemos en usar unha linguaxe idiomática cando o autor orixinal o fai; e non cando este, como sucede frecuentemente, sobre todo cos autores máis interesantes, emprega unha linguaxe experimental e innovadora. Nestas circunstancias, o uso dunha linguaxe idiomática e convencional sería toda unha traizón. Un claro exemplo disto é a obra doutro dos autores a quen traducimos, Xosé Luís Méndez Ferrín, un escritor transgresor, e decidimos obrigar á lingua inglesa a facer cousas ás que non está afeita nin disposta a facer, igual que Ferrín fai coa lingua galega. Por exemplo: as oracións moi longas e complexas son moito máis frecuentes no galego de Ferrín ca no inglés contemporáneo, lingua de negocios, de implacábel pragmatismo,

de comunicación clara e directa, de oracións curtas e sinxelas de significado inequívoco. Por iso é unha práctica común entre os tradutores ingleses dividir as oracións longas do texto orixinal e así crear oracións curtas, o cal é outro exemplo de domesticación excesiva. No Obradoiro decidimos que isto é un grave erro, porque destrúe ritmos e trastorna énfases, e que hai que fuxir de fáciles recursos simplificadores coma este. Unha das funcións principais da tradución literaria é a de vigorizar a lingua receptora mediante a introdución de xiros novos, o cal non pode suceder se o tradutor non fai máis que domesticar. O que non fomos quen de lograr foi reproducir a creación na prosa de Ferrín dunha linguaxe literaria non estándar, por ocupar a lingua inglesa unha situación histórica totalmente distinta da galega.

Pareceume importante gardar anonimato en canto á autoría das traducións orixinais realizadas polos estudantes para evitar a competencia entre eles, o choque de egos que impediu que outros obradoiros de tradución funcionasen ben, por sentirse cada participante obrigado polo orgullo a defender a súa versión contra vento e marea. Este problema agrávase moito se hai varias versións das mesmas pasaxes preparadas por diferentes alumnos. Pero nunca foi problema para nós. Ao contrario, foi un gran pracer ver como cada grupo de estudantes ía formando o seu espírito de equipo e de solidariedade. E desta maneira os membros do Obradoiro adquirían a confianza necesaria para revelarse a sí mesmos como autores de cadansúa tradución orixinal e dos seus correspondentes desacertos. Para conseguir que reinase a idea de colaboración, e non a de competencia, foi necesaria unha combinación de tacto e firmeza por parte dos que dirixían o grupo. Intentaron controlar suavemente aos máis locuaces e animar discretamente aos máis tímidos para que perdesen o medo e participasen nas discusións. Deste xeito, os estudantes aparentemente máis frouxos contribuían moitas veces con ideas excelentes. Había que permitir que cadaquén falase o seu e expresase plenamente as súas ideas, pero tamén que se dese de conta de cando certa discusión non ía chegar a ningún sitio, cando estabamos a dar coa cabeza contra a parede; e entón só había unha solución: cortar polo san e deixar o problema para despois, para a relectura final da tradución enteira (cando, moitas veces, axiña se descubría unha boa solución, coma se os cerebros dos participantes estivesen traballando no asunto sen que estes se decatasen do que sucedía dentro deles). De maneira que o noso Obradoiro foi unha democracia, dentro de certos límites. Sempre houbo un ambiente relaxado e de espontaneidade informal: de bo humor, case de festa. E deste xeito foi unha enorme alegría ver, unha e outra vez, que alumnos que nas clases normais de gramática e tradución non abrían a boca nunha hora enteira, se non era para bocexar, no Obradoiro discutían apaixonadamente cal era a palabra máis adecuada en certo contexto. Dezaseis anos de Obradoiro confirmaron a miña convicción de que a alegría non é o contrario da seriedade, senón do aburrimiento.

Creo que foi o ambiente alegre e relaxado o que ceibaba os instintos creativos que todos temos dentro de nós, moitas veces sen sabelo. Porque a expe-

riencia do Obradoiro confirmou tamén que a boa tradución literaria é creativa, dentro dos límites impostos polo texto orixinal. E o ter que traballar dentro de estreitos límites non sufoca a creatividade senón que, ao contrario, a estimula, como demostra, por exemplo, a fecundísima historia do soneto. E tamén nos demos de conta de que non hai que escoller entre tradución fiel e literal, por unha banda, e tradución libre e creativa, por outra, como aseveran moitos. Non. Ás veces o atrevese a traducir literalmente, ata o extremo de traducir palabra por palabra, é tremendamente creativo, porque pode producir un xiro raro, interesante, expresivo na lingua receptora. Foi unha das moitas estratexias coas cales intentamos opor esa importante resistencia á domesticación excesiva.

O Obradoiro era, de feito, como unha escola de perfeccionismo polo sumo coidado que tivemos con todos os detalles e a determinación que compartiamos de escribir as mellores traducións de que eramos capaces. Non nos abundaba con reproducir o sentido xeral do orixinal. Decidimos que o tradutor non ten por que se resignar a ser aquel humilde produtor de reveses de tapices que dixo don Quixote, senón que debe considerarse como un coautor que pode aspirar a escribir mellor có autor orixinal; porque, a diferenza deste, centra todos os seus esforzos na linguaxe. Para isto sempre insistín na importancia de visualizar ou, aínda mellor, revivir aquilo que as verbas do texto orixinal describen, de meterse plenamente dentro do mundo do conto. «Exactamente cales son as accións deste personaxe descritas nesta frase?» preguntaba eu. Alguén se puña de pé para reproducilas, e logo buscabamos as palabras adecuadas para describir esas accións en inglés. Deste xeito todos lembramos a suma importancia de non pasar directamente da palabra galega á palabra inglesa: hai que ir dende a palabra galega ata o mundo evocado por ela e despois á palabra inglesa. Por este motivo, a falta de dicionarios galego-inglés non era unha desvantaxe tan importante como podería parecer, e se cadra foi máis ben unha vantaxe. Porque nos obrigou a empregar o cerebro e a imaxinación en vez de ceder, preguiceiros, ante a tentación de buscar a palabra problemática no dicionario bilingüe. Todos os dicionarios bilingües padecen de graves limitacións. Incluso os mellores non dan nin poden dar definicións, senón aproximacións, suxestións que ás veces son útiles pero que con frecuencia non o son. De cando en vez, recorremos a algún dicionario castelán-inglés ou portugués-inglés, pero fixemos bastante máis uso de dicionarios monolingües e de dicionarios de sinónimos. E así os participantes aprendían que o emprego constante de *Roget's Thesaurus* fomenta a habelencia de pensar en sinónimos, esencial en calquera tradutor literario.

Outro recurso noso para non aceptarmos o denigrante papel de fabricantes de reveses de tapices foi a compensación lingüística. Cada lingua ten os seus puntos fortes e os seus puntos frouxos. Entre os puntos fortes do galego dos que carece o inglés están o agarimoso pronome dativo de solidariedade, os sufixos sempre moi expresivos e a sintaxe flexíbel. A tradución destes recursos ao inglés ten que significar unha perda. Pero temos a compensación dos puntos

fortes do inglés: por exemplo, a tremenda forza semántica dos verbos, moitas veces en combinación con preposicións, que tamén gozan dun estraño dinamismo na lingua inglesa. Nestas áreas, a tradución inglesa dun texto galego pode e debe resultar máis expresiva có orixinal, se o tradutor se mantén sempre alerta ante estas posibilidades. Se queremos dicir en galego que alguén vai pola rúa, non temos moito máis remedio que empregar un verbo como *camiñar* ou *andar* e, se queremos matizar, algunha expresión adverbial: *lentamente*, *con dificultade*, etc. Pero en inglés podemos escoller entre unha enorme lista de verbos que indican de maneira precisa e sintética diferentes maneiras de ‘andar lentamente ou con dificultade’: *to stroll*, *to saunter*, *to shuffle*, *to trudge*, *to traipse*, *to limp*, *to waddle*, *to stagger*, *to toddle*... e moitos máis. Chegou a ser un costume noso non empregar nunca un adverbio ata estar seguros de que non existise un verbo sintético que o expresase todo. A miña «guerra aos adverbios» chegou a ser case lendaria.

Ao principio era unha preocupación para nós que o progreso do Obradoiro fose tan lento. En cada sesión dunha hora revisabamos entre 200 e 300 palabras, ás veces menos, poucas veces máis; e, polo tanto, os textos propostos para traducir tiveron que ser breves. Pero logo concluímos que esta lentitude non importaba en absoluto, que sería unha parvada apurar, porque todos aprendíamos tanto ao mesmo tempo de gozar xuntos. Creo que, ao observar de preto como traballa un tradutor de longa experiencia, os participantes se contaxiaron algo do seu amor ás palabras. Pero o Obradoiro foi tamén toda unha lección de humildade para este tradutor avezado que o dirixía, ao comprobar unha e outra vez que os estudantes –con frecuencia os que lle pareceran os menos dotados– atopaban solucións mellores que as súas.

Unha vez revisado o primeiro borrador, pasabamos á relectura final do texto revisado, proceso de suma importancia para reconsiderar os problemas que non fomos quen de solucionar a primeira vez, e para afrontar os moitos novos problemas que ían aparecendo. Entre unha cousa e outra, esta segunda revisión era ás veces case tan lenta e longa coma a primeira.

Co paso do tempo e dos sucesivos lectores con quen tiven o gran pracer de traballar –Benigno Fernández Salgado, Manolo Puga, Xelís de Toro, Gabriel Rei Doval, María Liñeira– fomos modificando o procedemento orixinal. Deixamos de facer traducións castelás, porque nos decatamos de que non facían falla ningunha: cun bo coñecemento do castelán ou do portugués e con algúns comentarios aclaratorios os estudantes entendían ben o texto galego sen necesidade doutras axudas. E así, ademais, aprendían o galego máis axiña. Tamén decidimos alongar as sesións para que durasen hora e media, porque a hora pasaba moi rapidamente. Durante varios anos só traducimos relatos breves, pero logo pasamos a traducir outros xéneros: ensaio, poesía, teatro breve. Ultimamente eu facía moitas veces as traducións orixinais, para evitar erros básicos no primeiro borrador e a conseguinte perda de tempo en corrixilos.

Acostumabamos estar presentes en cada sesión entre catro e doce persoas; uns oito era o número ideal. Nun obradoiro de tradución son necesarios, polo menos, dous ou tres falantes nativos da lingua receptora, e un trimestre non acadamos ese número de estudantes. Para suplir a falta o profesor Fernández Salgado convenceu ao seu amigo e profesor de inglés Mr Knight (que en paz descanse) para que se unise ao grupo, e eu ao meu amigo, tamén profesor de inglés, David Longrigg. Estes dous homes foron en adiante participantes acérrimos. Ningún deles sabía galego nin portugués nin español, pero o que ao principio parecía ser unha grave desvantaxe resultou ser, paradoxalmente, un beneficio importante, porque non estaban suxeitos á interferencia que afecta a todo traductor, por moito que intente evitala. Unha e outra vez identificaron, co seu fino sentido estilístico, problemas invisíbeis para os demais, por esa incesante e inevitábel interferencia da lingua orixinal. A súa foi unha contribución imprescindíbel.

Organizamos visitas ao Obradoiro de varios dos autores traducidos, entre eles Rivas e Ferrín, gran privilexio e aliciente para os alumnos, algúns dos cales chegaron a facer teses de licenciatura sobre aspectos da obra do autor a quen axudaran a traducir, con entrevista e todo. Tamén, publicamos todas as nosas traducións, outro grande estímulo e ilusión para os estudantes. A versión inglesa daquel conto de Rivas con que iniciamos a nosa traxectoria, mais a doutro do mesmo autor, «Un millón de vacas», viron a luz no primeiro número da revista *Donaire*, da Consellería de Educación da Embaixada de España no Reino Unido (setembro do 1993). Logo, por encargo de John Barnie, director da revista cultural galesa *Planet*, traducimos o conto «Eles», de Méndez Ferrín; e gustou tanto aos lectores da revista que Barnie nos pediu que preparásemos unha escolma de contos do mesmo autor, publicada por Planet Books no ano 1996 baixo o título *“Them” and Other Stories*. Un sub-grupo do Obradoiro, formado por Kirsty Hooper, Isabel Mancebo Portela, Craig Patterson e Manolo Puga traduciu *Cousas*, de Castelao: *Things*, tamén editado por Planet Books, en 2001. E a antoloxía de 24 contos contemporáneos que nos levou doce anos preparar acaba por fin de publicarse baixo o título *From the Beginning of the Sea* (Foreign Demand, 2008). Neste libro hai contos de Marilar Aleixandre, Xurxo Borrazás, Uxía Casal, Luisa Castro, Cid Cabido, Marina Mayoral, Miguel-Anxo Murado, Gonzalo Navaza, Xavier Queipo, Manuel Rivas, Suso de Toro e Xelis de Toro.

De maneira que o profesor Fernández Salgado e mais eu ideamos o Obradoiro como ferramenta pedagóxica, pero tamén xerou traducións de moita calidade. Non podía ser doutro xeito, traballando intensamente e en harmonía tantas persoas de diferentes idades, sexos, intereses, coñecementos, sensibilidades e vivencias. Para min, o Obradoiro era como unha orquestra de cámara, un contorno estimulante e íntimo en que cada un se vía animado a desenvolver os seus talentos especiais e así contribuír ao éxito do conxunto. Pero abundan os ataques contra a tradución comunal: sempre se mirou con certo receo,

alegándose que só pode producir versións insulsas e carentes de personalidade, polos continuos compromisos necesarios nesta maneira de traballar. O Obradoiro convenceume de que nada disto é certo. Hai que rexeitar a noción de que o traballo no eido das Humanidades sempre ten que ser realizado por individuos illados. Unha orquestra, dirixida con xeito, pode ter tanta personalidade e ofrecer unha interpretación tan conmovedora como calquera solista. Isto confirmao, espero, unha das nosas derradeiras traducións, a do poema «O gato da tasca mariñeira», de Bernardino Graña, Xunto co texto orixinal galego, reproduce o primeiro borrador (A) e a tradución final (B).

Está claro que na tradución da poesía –aínda máis ca na da prosa– é de suma importancia o ritmo. O primeiro borrador, sendo unha tradución literal, carece dos ritmos do poema orixinal, no que 27 dos 41 versos son hendecasilabos; e ademais hai tres heptasilabos e tres alexandrinos. Os demais versos son irregulares e case todos son máis longos, cun gran predominio destes ao final do poema, que termina, non obstante, co verso máis curto de todos. Xulgamos que era impensábel reproducir esta estrutura rítmica na nosa tradución, porque crea unha fermosa tensión entre, por unha banda, a humildade da escena descrita e da linguaxe empregada e, por outra, as connotacións nobres daqueles ritmos tradicionais da poesía culta ibérica. Dignifican esta escena da vida cotiá do pobo galego, ata que chegamos aos derradeiros sete versos, cando o punto de vista pasa («e ve que...») dende o narrador ao gato, e tal dignificación se interrompe e se desintegra. Acostuma dicirse que na tradución de poesía hai que elixir entre ser fiel á forma e selo ao fondo, entre facer unha tradución semanticamente exacta pero carente de forma poética e facer unha versión métrica que será necesariamente moi libre. Os do Obradoiro non quixemos aceptar tal limitación, e con certas correccións e discretas manipulacións do primeiro borrador conseguimos reproducir aqueles ritmos sen falsear o contido do poema de Graña. Convertemos os hendecasilabos en pentámetros iámbicos, que na tradición inglesa teñen as mesmas connotacións augustas. A falta de rima no poema orixinal facilitou este aspecto formal do noso labor.

Cando o tradutor domesticador atopa no texto orixinal referencias a cousas que son exclusivas a aquela cultura, como neste poema *chorizo*, *taza* e *mil pesetas*, acostuma buscar equivalencias, cousas parecidas que teñan a mesma función e que sexan propias da cultura receptora, que neste caso serían *sausage*, *glass* e *five pounds*. Nós rexeitamos tal domesticación sempre que podemos, mantendo a verba galega se nos parecía que o lector inglés a comprendería. O *chorizo* castelán xa entrou como préstamo na lingua inglesa, co cal o *chorizo* galego non ofrece dificultades de comprensión. O caso de *taza* é diferente e máis complicado, e discutímoloo longamente. Decidimos deixar a palabra galega a pesar de que o lector inglés non saberá exactamente qué obxecto representa. Fixemos isto porque *glass* sería unha domesticación excesiva, e *cup* só fai pensar nas cuncas de té, dando unha visión indesexablemente cómica da escena; mentres que o contexto deixa claro polo menos que a *taza* é un obxecto

propio da cultura galega para beber viño. A tradución de *mil pesetas* como *a thousand-pesetas note* non era viábel por razóns métricas, e *banknote* non é unha domesticación. senón máis ben unha substitución neutra.

Entre outros problemas interesantes, merecen mención os diminutivos (*anaquiño, orelliña, calandiño*, na tradución dos cales houbo as inevitábeis perdas, aínda que *morsel* é unha palabra bonita); a necesidade da visualización imaxinativa para traducir o título ao darse de conta de que esta tasca ten que estar preto dun peirao, feito que non se descobre buscando *marinero* nun dicionario bilingüe; e o uso das contraccións inglesas só na parte final, a parte que corresponde á visión do gato presentada en versos longos e irregulares. Non lembro discusión ningunha sobre este último detalle, así que ben puido ser resultado dun acto inconsciente, pero paréceme que funciona ben.

<p>O gato da tasca mariñeira</p> <p>Aquí non hai silencio porque hai homes falan os homes falan aquí non pasa o vento esa fantasma os homes falan falan e fórmase outro vento outro rebumbio unha fantasma feita de fume este fumar sen tino estas palabras e pasa un suave gato que é da casa.</p> <p>Beben viño coñac berran discuten contan chistes mascan un pouco de xamón tal vez chourizo o gato ulisca cheira mira agarda vai á cociña vense ao mostrador quixera un anaquiño de boa carne un chisco de tenrura algún queixo unha migalla.</p> <p>Aquí non hai vagadas nin roncallos non se ven os cabezos nin as praias o taberneiro bole saúda cobra serve fala cambea mil pesetas chama á muller a berros e contesta ao teléfono ás chamadas e os homes berran moito cheos de ira e rin e danse a man e nada pasa.</p>	<p>O gato calandiño ergue as orellas tan maino tan suavísimo sen gana cruza por entre as pernas entre as botas altas botas de caucho contra as augas co seu rabo arriquichado e duro e tan en calma e aquí non hai silencio que hai vinte homes e están ben lonxe os mares que arrebatan.</p> <p>Se acaso o gato mira os ollos do home guicha en suspenso escoita en paz agacha unha orelliña aguda e indiferente lambe teimudo e calmo unha das patas e se acaso durmiña e abre un ollo e ve que os homes beben fuman discuten moito non se cansan de ensaladilla callos mexilóns anchoas e viño e viño e viño tinto e branco en tantas tazas e esgarran cospen entran saen empuxan brindan cantan e a radio está acendida e óese música e o gato pasa indemne comprendendo ten costume son os homes non se espanta.</p>
---	---

(A) The cat in the bar by the sea

Here there is/there's no silence because/for there
are men
they talk the men they talk
here the wind that ghost does not/doesn't pass
by
the men they talk they talk
and another wind is formed another commotion
a ghost made of smoke
this senseless/stupid smoking these words
and a smooth cat that belongs to the house
passes by.

They drink wine brandy
shout/yell/scream argue tell jokes chew
a little ham maybe chourizo
the cat sniffs smells watches waits
goes to the kitchen comes to the bar would like
a small piece of good meat a bit
of tenderness some cheese a crumb.

Here there are no waves or rollers
the sandbanks and the beaches cannot be seen
the landlord rushes greets charges serves talks
changes a thousand-peseta note yells out to his
wife
and replies to the phone calls
and the men shout a lot full of anger
and laugh and shake hands and nothing happens.

The cat silently pricks up its ears
so tame so very smooth without interest
[it] passes/crosses between the legs between the
boots
long/knee-high waterproof rubber boots with
its tail
alert and hard and so calm
and here is no silence for there are twenty men
and the seas that snatch away are far distant.

If the cat happens to look at the man's eyes
it spies/peeps in suspense listens in silence
lowers
a pointed and indifferent little ear
licks persistent and calm one of its legs
and if perhaps it slumbers and opens an eye
and sees that the men drink smoke argue a lot
don't tire
of potato salad tripe mussels anchovies
and wine and wine and wine red and white in so
many cups
and hawk spit come in go out push toast sing
and the radio's on and music's heard
and the cat gets by unscathed understanding he's
used to it they're [the] men
it isn't scared.

(B) The cat in the harbour bar

In here there is no silence there are men
they talk the men they talk
in here the wind that phantom does not blow
the men they talk they talk
another wind is made another row
a phantom that is formed of all this smoke
of all this crazy smoking all these words
and a smooth house-cat wanders here and there.

They drink their wine their brandy
they shout they argue they tell jokes they chew
a slice of ham or maybe of chourizo
the house-cat sniffs the air smells watches waits
it goes off to the kitchen comes back to the bar
fancies
a morsel of good meat a little bit
of tenderness some cheese or just a crumb.

In here there are no waves there are no rollers
sandbanks and beaches nowhere to be seen
the landlord rushes greets takes money pours
drink chats
changes a banknote yells out to his wife
picks up the phone replying to the calls
and the men shout and shout in all their anger
and then laugh and shake hands nothing bad
happens.

Without a sound the cat pricks up its ears
so tame so very smooth indifferent
it strolls between the legs between the boots
big rubber boots of sailors to keep the water out
its tail is raised and hard and still as still
here is no silence here are twenty men
the seas that snatch and steal are far away.

Perhaps the cat looks man full in the face
it peeps in peace it hears in silence folds
down an acute uninterested ear
it licks a leg with calm tenacity
and if it dozes opening an eye
and sees that the men drink smoke argue
endlessly don't tire
of Russian salad tripe mussels anchovies
and wine and wine and wine red and white in
so many tazas
and hawk spit come in go out push shove drink
toasts sing
and the radio's on and music's blaring out
and the cat strolls round unscathed it
understands it's used to it they're men
it isn't scared.

Críticas e recensións

Translatio. Le marché de la traduction en france à l'heure de la mondialisation

Ana Luna Alonso

The Boy in the Striped Pyjamas ou Pajamas e O neno do pixama a raias

Xoán Manuel Garrido Vilariño

O Maus galego no contexto doutras traducións

Martín Urdiales Shaw

Un món de llengües

Xosé Soto Andión

Research on Zhang Guruo's Art of Translation

Ying Cui

A tradución entre linguas en contacto

Iolanda Galanes Santos

TRANSLATIO.
LE MARCHÉ DE LA TRADUCTION EN FRANCE
À L'HEURE DE LA MONDIALISATION

[Recibido 22-01-11; aceptado 12-03-11]

SAPIRO, Gisèle (dir.). 2008. *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*. Col. Culture & Société. París: CNRS Éditions. ISBN 978-2-271-06729-6.

A obra que se presenta é o resultado dunha enquisa realizada por seis investigadores¹ ao longo de tres anos sobre o volume dos textos literarios traducidos cara ao francés dende 1980². O obxectivo do estudo consistiu en desenvolver unha socioloxía empírica da mundialización, mediante a análise das instancias e dos axentes que interveñen na circulación dos diferentes produtos culturais.

A análise das traducións en francés realizadas a partir de 1980 ofrece un prisma que permite entender as repercusións da mundialización no mercado internacional do libro. Isto é, permite estudar a cuestión da relativa autonomía do mercado da tradución nos diferentes países en relación cos mercados que a rodean, así como o da edición local e o mercado mundial da tradución. No caso de Francia, é interesante tratar a relación entre centro e periferia (entre Francia e o resto dos espazos francófonos), dado que se trata de relacións que reflicten a evolución das relacións de poder entre eses dous polos. Un dos resultados do estudo de Gisèle Sapiro³ é que dentro do mercado interno da edición en Francia, o sector editorial de gran difusión (os grandes grupos editoriais) resulta ser moi limitado no tocante á variedade cultural, fronte ao que ofrece o sector restrinxido (as pequenas e mediadas empresas editoriais con menos medios), que amosa unha maior diversidade cultural.

¹ Anaïs Bokobza, Yves Gambier, Johan Heilbron, Richard Jacquemond, Ioana Popa, Sandra Poupaud e Gisèle Sapiro.

² Apoiado polo Centro de Socioloxía Europea (Université de Paris-EHESS-CNRS), en colaboración co Laboratorio Cultura e Sociedades Urbanas (Université de Paris VII-CNRS) e o Centro de Investigación Interdisciplinar sobre Alemaña (EHESS-CNRS).

³ A directora da edición, Gisèle Sapiro, é investigadora do Centro Nacional de Investigación Científica francés (CNRS) e profesora na Escola Superior de Estudos de Socioloxía francés (EHESS).

Para o grupo de investigación que dirixe Gisèle Sapiro, o mercado internacional da tradución ten unha lóxica de seu que precisa dun estudo específico. Traducir é unha actividade que esixe unha serie de competencias e, dende a súa profesionalización, supón un custo económico. Existe todo un conxunto de axentes e institucións que invisten intereses de tipo cultural, económico e político no seu desenvolvemento. Segundo eses intereses, as funcións da tradución poden ser moi diversas, entre as que cómpre citar a circulación das ideas e as relacións de dominación cultural, a construción das diferentes identidades colectivas, a influencia política, así como a acumulación de capital simbólico e a conquista de mercados.

A primeira parte do volume titulada “Fluxos de tradución e xerarquía das linguas” trata a estrutura das relacións de poder que conforman o mercado mundial das traducións e a posición do francés nese mercado a través dos fluxos de tradución, así como a xerarquización das linguas. O primeiro capítulo presenta as diferentes lóxicas políticas, económicas e culturais que participan na circulación transnacional dos libros, así como os axentes que interveñen no proceso. As primeiras páxinas dan a coñecer o marco teórico e metodolóxico que permite realizar unha achega histórica e sociolóxica da tradución como vector dos intercambios culturais, tendo en conta que, por veces, os datos cos que se conta non son completamente fiables. O segundo capítulo presenta as principais fontes utilizadas no informe para o estudo cuantitativo: a base de datos da UNESCO (Index Translationum)⁴, a base de datos bibliográficos Electre⁵, os datos do Sindicato Nacional da Edición francesa (SNE)⁶ e os catálogos editoriais. A análise cuantitativa completouse coa axuda dunha análise cualitativa das bases de datos de elaboración propia, a partir dunha serie de entrevistas realizadas aos editores, directores de coleccións, axentes literarios, responsables das políticas públicas, profesionais da tradución⁷ e consulta da prensa nacional e especializada. O terceiro capítulo describe a situación do francés no mercado mundial da tradución fronte á forte emerxencia do inglés. O capítulo catro está dedicado ás traducións das ciencias sociais, isto é, a categoría que se podería encadrar no xénero ensaio traducido cara ao francés. Un xénero que se caracteriza por gozar dunha relativa autonomía respecto da

⁴ Creado en 1931, por iniciativa do Instituto para a Cooperación Intelectual da Sociedade de Nacións, a petición de organizacións nacionais de autores, editores e bibliotecarios, que reclamaban un inventario das traducións (Alemaña, España, Francia, Reino Unido, Italia e EE.UU.). O proxecto estivo parado durante o período da guerra e lanzouse de novo en 1945 baixo os auspicios da UNESCO. Dende 1979 está en versión informatizada. En: [http://portal.unesco.org/culture/es/ev.php-URL_ID=7810&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html].

⁵ En: [<http://www.electre.com/>].

⁶ En: [<http://www.sne.fr/>].

⁷ As asociacións profesionais francesas son de relativa recente creación: a SFT (Société des traducteurs) nace en 1947 e a Association des traducteurs littéraires, en 1973.

tendencia xeral do mercado e do peso das lóxicas intelectuais na circulación internacional das ideas.

A segunda parte do texto leva por título “Literaturas estranxeiras”, e está dedicada á tradución literaria, que experimentou un aumento significativo a partir da década dos oitenta. Así, o capítulo cinco desenvolve unha exposición sobre os fluxos da tradución literaria a partir do inglés, alemán, italiano, español, neerlandés, polonés, romanés, húngaro, checo, sueco e mais o hebreo. A seguir, o capítulo seis analiza de xeito transversal a estrutura do espazo editorial da literatura traducida ao francés a través dos territorios e coleccións editoriais de literaturas estranxeiras. Veñen despois os estudos de casos por linguas ou áreas xeográficas. Mentres o interese pola literatura hispánica de América Latina xorde nos anos sesenta ou setenta, a literatura italiana de autores como Umberto Eco (cap. VII) ou a castelá de Vázquez Montalbán (cap. VIII) acadan un alto grao de interese nos anos oitenta. Os factores ideolóxicos determinan a recepción das traducións das literaturas procedentes dos países da Europa do leste ata 1989, ano en que deixan de ter atractivo por entrar a formar parte da economía de mercado. Isto demostra, xa que logo, que as crises políticas inflúen na circulación internacional dos bens culturais (cap. IX). O capítulo X está consagrado á novela negra, como xénero que se enriquece e lexitima grazas á súa diversidade cultural de procedencia.

Para rematar, a terceira parte do volume trata da tradución como vector dos intercambios culturais a partir de catro estudos de caso: as relacións asimétricas (exportación e importación) entre Francia e os Países Baixos (cap. XI); entre Francia e Finlandia (cap. XII); as relacións cos países árabes (cap. XIII) e con Israel (cap. XIV).

O volume inclúe ademais unha bibliografía de referencia sobre o enfoque sociolóxico da tradución, así como unha breve biobibliografía das autoras e autores dos diferentes capítulos.

Os fluxos de tradución constitúen un indicador da evolución dos intercambios entre culturas. Son os fenómenos que nos permiten comprobar que existen intercambios entre linguas centrais (de poder), semiperiféricas e periféricas. Se ben isto é unha constatación bastante evidente, as relacións tradutivas non se poden reducir a un imperialismo económico, nin ao efecto do tamaño dos mercados do libro (número de títulos producidos) en cada país e lingua. Estas características ocultan en parte os elementos políticos e ideolóxicos, así como os que están máis vinculados con determinados espazos culturais como a literatura, a arte ou a ciencia. Os factores económicos, políticos e culturais rexen os intercambios interculturais en diferente medida, segundo o espazo, o tempo e os ámbitos ou sectores tratados, e están representados por axentes, institucións e individuos que nos permiten dar conta da diversidade de funcións sociais que ocupa a tradución.

O mercado dos bens simbólicos dispón de criterios de xerarquización e unha economía de seu (Bourdieu, 1992). O enfoque sociolóxico que orienta o

grupo de investigación de Sapiro toma como obxecto de estudo o conxunto das relacións sociais nas que se producen e circulan as traducións, e recolle á súa vez os traballos dos Estudos de Tradución (*Translation Studies*) como proceso de transferencia ou trasvase cultural, sen abandonar os factores económicos (esquecidos en parte polos creadores da Escola da Manipulación), así como o papel da edición. Unha achega sociolóxica da tradución debe ter en conta pois varios aspectos das condicións de circulación transnacional dos bens culturais, isto é, a estrutura do espazo dos intercambios culturais internacionais, as limitacións (políticas e económicas) que pesan neses intercambios, as institucións e axentes da intermediación, así como os procesos de importación e de recepción nos países de acollida.

Para entender o acto da tradución, en primeiro lugar é preciso analizar as relacións entre países, as súas culturas e as súas linguas. Dentro dese sistema de relacións, os recursos económicos, políticos e culturais están distribuídos de maneira desigual, feito que provoca intercambios asimétricos que reflicten relacións de poder. Se temos en conta que case a metade dos libros traducidos no mundo proceden do inglés, esa lingua ocupa a posición “hipercentral” (Heilbron e Sapiro 2008: 29). Logo veñen, a bastante distancia, outras linguas “centrais” como o alemán, o francés e mais o ruso, que representan entre un 10% e un 12% do mercado mundial das traducións. A seguir están as linguas “semiperiféricas” como o español e o italiano, que van dende o 1% ata o 3% do volume de tradución. O resto das linguas, denominadas “periféricas”, suman menos do 1% do total; aínda que o chinés, o árabe ou o xaponés, representen aos grupos lingüísticos máis numerosos (de aí a diferenza entre a denominación “linguas minoritarias” e “linguas minorizadas”).

A perda de prestixio ou de poder dun país e da súa lingua no escenario internacional ten consecuencias evidentes para a tradución. A partir dos datos que nos achega a investigación podemos constatar que:

- O fluxo de tradución é maior dende o centro cara á periferia.
- A comunicación entre linguas periféricas pasa en moitas ocasións por unha lingua central vehicular.
- Canto máis central é a lingua, maior é o volume de tradución en todos os xéneros.
- Canto máis central é a lingua menos traduce⁸.

Os intercambios culturais internacionais están determinados por tres factores:

- 1) As relacións políticas entre os estados.
- 2) O mercado dos bens culturais (o mercado do libro).

⁸ En 1990, a proporción de libros traducidos nos EE.UU. era do 4%, en Alemaña e Francia, a proporción variaba do 14% ao 18%, en Italia e mais en España pasaba a un 24%; mentres nos Países Baixos ou en Suecia unha cuarta parte dos libros publicados son traducións, en Portugal ou en Grecia as cifras ascenden a un 35% ou mesmo un 45%.

- 3) Os intercambios culturais, que poden gozar dunha relativa autonomía en determinados ámbitos artísticos, literarios e científicos.

Por outra parte, os condicionantes externos que pesan na produción das traducións son políticos (ideolóxicos) e económicos. Con todo, as diferentes linguas acumulan diferentes cantidades de capital simbólico, que pode variar tamén en función dos ámbitos de creación. Para un campo literario nacional en proceso de construción, a tradución dunha obra canónica de literatura clásica pode servir para acumular capital simbólico e, polo contrario, a tradución dun texto dunha literatura dominada nunha lingua dominante como o inglés constitúe a consagración para o autor. O espazo de produción reducido ou limitado baséase con frecuencia nun sistema de axudas á edición e mais á tradución. Fronte aos réximes políticos nos que a regulación da produción cultural ten por obxecto o control e a súa orientación ideolóxica (caso de réximes fascistas ou comunistas), a intervención do estado en democracia liberal está destinada a amortecer os efectos das limitacións mercantís nunha economía de libre mercado, co fin de evitar a uniformización de produtos culturais que buscan o maior número de consumidores.

Así, se a función básica da tradución é a de servir de instrumento de mediación e de intercambio, tamén pode cumprir funcións políticas e económicas e mesmo constituír un modo de lexitimización de autores e mediadores. O valor da tradución non depende só das linguas senón tamén dos autores e tradutores e adoita ser diferente no campo nacional respecto do campo mundial (pode modificar a posición dun autor no seu campo de orixe e pode ser un sistema de acumulación de capital literario para un determinado grupo).

Para analizar, tanto dende un punto de vista cuantitativo como cualitativo, a evolución dos fluxos de tradución (en francés no texto que se nos presenta, mais aplicable a calquera outra lingua) son necesarias diferentes fontes de documentación que permitan avaliar os niveis de análise. Unha primeira achega precisa dos datos, isto é coñecer as cifras do número de libros traducidos, as linguas de orixe e de destino, así como a categoría dos mesmos. Unha segunda fase de análise consiste en determinar os tipos de fluxos: as traducións dunha lingua concreta, a evolución das traducións, a categoría de libros, un xénero literario ou unha determinada disciplina.

O estudo de Anaïs Bokobza e Gisèle Sapiro do capítulo II céntrase nos libros traducidos en francés e dende o francés, no ámbito da literatura e das ciencias sociais en formato libro. Para o seu estudo recorreron á base de datos do Index Translationum, así como á Biblioteca nacional de Francia (BNF), á base de datos Electre (1984), á do Sindicato Nacional da Edición (SNE), e realizaron algo máis de cen entrevistas a editores, directores de colección, axentes literarios, representantes dos poderes públicos, tradutores e outras fontes de documentación como a prensa.

A pesar de que non foi doada a elaboración dunha base completamente fiable (2008: 64), as conclusións ás que chegaron confirman que o francés é

lingua de recepción en varios países⁹ e que as tres cuartas partes do que se traduce está publicado dentro do Estado francés. Mediante a análise dos datos tirados das diferentes fontes expostas no capítulo II, Gisèle Sapiro indícanos cal é a situación do mercado da tradución e cal é a situación da lingua francesa no mesmo. A edición de tradución duplicouse nos últimos vinte anos. Os países francófonos comezan a traducir sen previo paso pola metrópole, e outro tanto ocorre cos países de América Latina respecto de España. Por outra parte, Francia puxo en marcha a partir do 1989 unha política de axudas á intratradución que permitiu o aumento da diversidade de linguas importadas (55 linguas entre 2001 e 2005) e as de procedencia asiática en concreto. Se o inglés duplica as cifras de lingua de orixe de tradución, o ruso sofre unha grande baixada a partir de 1990. O alemán e mais o francés manteñen o volume de traducións, mais é o alemán o que mellora na situación fronte ao francés na última década. Tamén mellora a súa situación o español coa desaparición da ditadura de Franco, e o mesmo ocorre co italiano. O francés ocupa o segundo lugar (o primeiro é para o inglés) de tradución nos países de linguas románicas (Italia, España, Brasil, Arxentina, Romanía), así como nos países árabes e Israel. Polo contrario, nos Países Baixos, en Suecia e na maioría dos países do leste (Polonia, Hungría, Chequia), o francés pasa a un terceiro posto, despois do inglés e o alemán. En Xapón e Corea importan case o mesmo do francés ca do alemán, pero unha décima parte do volume total fronte ao inglés.

Mais este tipo de contactos non se produce de maneira espontánea. As axudas á tradución teñen un papel fundamental no fomento da circulación dos libros¹⁰. Así, o BIEF subvenciona a distribución do libro francés no estranxeiro (destinadas ao transporte e aos propios libreiros). Estas axudas inclúen a promoción de proxectos de coedición con editores estranxeiros e organizacións de acontecementos como feiras e salóns do libro.

A análise realizada por Gisèle Sapiro e Ioana Popa no capítulo III selecciona as obras de produción científica e académica importadas cara ao francés. A combinación lingüística resulta ser un indicador da diversidade dos intercambios intelectuais dos últimos anos. A media anual das novidades traducidas en francés neste sector aumentou nun 25% nos últimos anos. O inglés, o alemán, o italiano e o español son as linguas de procedencia máis comúns, logo están o neerlandés, o ruso, o polaco, o húngaro, o checo, o sueco e mais o romanés. Se temos en conta a disciplina, cómpre indicar que a historia se

⁹ Cómpre ter en conta que os editores suízos e belgas son grandes importadores de textos en alemán e neerlandés.

¹⁰ Dende 2003, o Bureau Internacional da Édition Française (BIEF), conta con fondos dos ministerios de cultura e de comunicación, así como do de asuntos exteriores, e traballa en colaboración co Sindicato nacional da edición, o Centro de exportación do libro francés (CELF) e a Central da edición de maneira conxunta.

sitúa en primeiro lugar e despois séguenlle a filosofía, a socioloxía, antropoloxía, etnoloxía, ciencias políticas, economía, psicoloxía e dereito. Con todo, cómpre facer unha abstracción das fronteiras establecidas entre as disciplinas traducidas dentro dun espazo estatal e o grao de internacionalización das mesmas, así como do seu soporte, sexa este libro ou revista. Así, no ámbito das humanidades, a historia e a a a filosofía, máis vinculadas co mundo das letras (e no caso de Francia dentro da produción editorial de literatura xeral e non nas coleccións universitarias), o formato libro é máis frecuente, mentres nas ciencias económicas e na psicoloxía, a publicación periódica é máis común, traducidas normalmente dende o inglés. Neste mesmo sentido, a socioloxía e mais a antropoloxía sitúanse nunha situación intermedia.

As diferenzas entre as disciplinas, dentro do conxunto de linguas analizadas reflicten non só o número de títulos traducidos, senón tamén as taxas de concentración do número de traducións por autor, máis elevado en filosofía e máis feble en psicoloxía. Con todo, cando centramos o noso interese no número de autores que teñen máis de tres obras traducidas, as relacións de forzas cambian. Isto demostra que existe unha política de autor no ámbito das ciencias sociais, do mesmo modo ca na literatura. Dáse unha importante representación de clásicos traducidos, así como un claro interese pola construción dunha obra dun determinado autor (aínda que sexa en diferentes editoriais).

Respecto do espazo editorial, cómpre indicar que no caso das ciencias sociais, non hai tantas reedicións como en literatura, as tiraxes son máis pequenas e os niveis de concentración de capital son diferentes. Existe si, un mercado competitivo que se reparte entre os grandes grupos e os pequenos editores independentes (en moitas ocasións vinculados cunha revista especializada), así como nas editoras públicas universitarias.

A produción de tradución en ciencias sociais ten as súas propias leis, que non sempre se reducen á lóxica comercial. Divididas entre a edición literaria e a edición culta de prestixio, a produción nas pequenas editoras responde á intervención do campo académico e do campo intelectual. Existe, ademais, menor diversidade de linguas de orixe ca en literatura, e unha menor presenza das linguas periféricas, dado que os autores dos países dominados adoitan pasar a través do inglés. Queda pois por facer unha análise que teña en consideración as diferentes variables como as disciplinas, o seu grao de autonomía respecto da presión económica e política, a súa actualidade, a tradición que exista no intercambio científico, as axudas á tradución, a actuación dos mediadores, o seu grao de especialización, etcétera. A recepción das traducións ten que ser formulada en función do campo (académico, intelectual e/o político) de acoillida, así como do uso que delas se fai dentro das loitas internas propias dos diferentes campos mencionados.

Na segunda parte do volume, analízase a tradución literaria en función da diversidade de linguas. Gisèle Sapiro e Anaïs Bokobza centran a súa atención

nas linguas de orixe e nos xéneros, con atención especial ás traducións procedentes do inglés e máis do alemán e da literatura xuvenil.

A obra literaria traducida duplicou as cifras de edición entre os anos 1980 e 2002, dato que pode dar unha idea dunha certa autonomía respecto do mercado nacional. As autoras atribúen este fenómeno ao aumento dos intercambios a nivel mundial, así como da posta en marcha de políticas de axuda á tradución. O volume máis significativo procede do inglés, ao cal lle seguen o alemán e mais o italiano, que ten unha parte importante de explicación no convite ao Salon du Livre en 2001 e 2002 respectivamente. O espazo de produción restrinxida sempre é o que padece de maneira máis significativa os anos en que a produción é menor. Ademais, cómpre ter en conta os factores mencionados como os convites ao Salon *du Livre* ou a edición das *Belles étrangères* dedicadas a Israel (1994) ou a España (1998) e, á súa vez, os fluxos dependen dos mercados internos de orixe, como son os casos do aumento da edición en España, Israel ou China. Porén, as autoras consideran que a tradución é relativamente independente do funcionamento dos mercados e ten lóxicas políticas e literarias de seu.

No caso da literatura traducida en francés, o xénero que maior difusión tivo ata o de agora é a literatura xuvenil. Este sector non segue os mesmos principios de compra de dereitos, de publicación, de tradución e de distribución ca a literatura de adultos, por iso convén analízalo de maneira independente.

Canto máis central é a lingua, maior é a capacidade de exportación de todo tipo de xéneros. No caso das linguas periféricas, o reparto é diferente en función do interese comercial ou intelectual. Así, a novela negra ou a novela de ciencia ficción pertencen ao ámbito da gran difusión fronte á produción restrinxida da poesía, o teatro e o ensaio, mentres a novela permanece entre os dous polos. Os xéneros máis comerciais proceden na súa maioría do inglés (e sobre todo dos EE.UU.), fronte aos xéneros de circulación restrinxida que proceden doutras linguas. O capital literario concéntrase no teatro en alemán, na poesía para o español e mais o hebreo, e na novela para o italiano e o hebreo. No caso do sueco, o xénero de maior importación é a novela.

A novela negra, que inclúe a novela policial, os *thrillers* e novela de espías, experimentou un considerable aumento na produción francesa. O inglés é a lingua de procedencia maioritaria. Con todo, a produción diversificouse nos últimos tempos e vemos como aparecen textos procedentes do xaponés, hebreo, chinés, coreano ou paquistaní.

O mercado da tradución en francés é un mercado moi competitivo. Estrutúrase en dous grandes grupos: os grandes editores como Gallimard, Le Seuil, Fayard, Albin Michel, Grasset, Flammarion ou Laffont, que publican a maior parte do volume da edición, e os pequenos editores; pero a procedencia dos textos é moi diferente. Os pequenos tenden a especializarse, tanto nos xéneros como nas linguas de orixe, en función do nicho de mercado (*L'Âge d'homme*

edita literatura procedente dos países de Europa do leste e a suíza Zoé está centrada na literatura de orixe alemá). Fronte aos editores con forte capital económico que importan dende o inglés, as pequenas importan dende os países dominados (Bourgois dende o castelán, Métaillé dende o español de América Latina e Philippe Picquier para as obras procedentes do Extremo Oriente). Con todo, non podemos esquecer que son os grandes os que teñen a posibilidade de consagrar unha literatura nacional, non só na escolla dos textos, senón no control sobre o calendario dos acontecementos literarios.

Na opinión de Sapiro, autora do capítulo dedicado ás coleccións de literatura estranxeira, a literatura goza dunha relativa autonomía dentro do mercado internacional do libro, proba diso é que a promoción do libro traducido non segue o mesmo camiño ca outras categorías de libros e, ademais, as editoras adoitan reservar un espazo nas súas coleccións para a literatura traducida, orientado por unha persoa que dirixe a colección e establece a xestión do catálogo. A propia existencia das coleccións confirma a competencia entre editores. Por outra parte, non podemos esquecer que no marco da política cultural adoita existir unha comisión formada por especialistas que son os que deciden cales van ser as obras importadas subvencionadas. Cómpre tomar en consideración todos estes factores á hora de analizar o proceso de autonomía do campo literario e, xa que logo, o papel que desenvolve a literatura na construción cultural das identidades nacionais. As literaturas importadas poden constituír un indicador da diversidade cultural: podémonos preguntar sobre o nivel de autonomía en relación cos condicionantes económicos, pero non se poden obviar os condicionantes políticos e identitarios.

Nos resultados do traballo que se presenta no volume, detectouse que existe unha política de autor, así como unha política de obras e linguas. O primeiro indicador é unha proba da vontade de acumular capital simbólico, así como de construír unha política a longo prazo. No segundo caso, estamos diante dun indicador de diversidade cultural. Así e todo, compre distinguir o espazo de produción e circulación dos bens simbólicos, tendo en conta as diferenzas entre o espazo de gran produción e o espazo de produción restrinxida, tal e como indica Bourdieu (1992) na súa análise dos bens simbólicos.

Os editores adoitan ter en conta a clasificación entre libro de fondo de rotación lenta e libro de rotación rápida, cifras de tiraxe e clasificación das obras de ficción por axentes literarios (literatura de ficción e ficción comercial). O circuito de gran produción segue as regras da lóxica comercial na que se procura o beneficio a curto prazo. O circuito de produción restrinxida traballa a longo prazo nos libros de rotación lenta que permiten a creación dun fondo vivo, composto por obras que van máis alá da primeira explotación. As vantaxes deste último é que permite resistir ás presións económicas e ás conculsións dos fluxos financeiros.

O polo de produción restrinxida ten unha economía de seu, mais precisa un traballo de construción. No caso da tradución, esta empresa require adoptar algún risco, isto é, hai que vender un número de exemplares mínimo que permitan cubrir os gastos de edición, descontando os gastos da tradución. A economía deste polo de produción baséase na axuda pública que permite limitar os riscos e reducir os custos do investimento a longo prazo mediante un sistema de préstamo, e beneficiase do desenvolvemento dunha política cultural de apoio aos bens simbólicos (ás industrias culturais) que son susceptibles de entraren a formar parte do patrimonio.

No caso de Francia, as axudas aumentaron coa chegada dos socialistas ao poder en 1980, e materializáronse na persoa de Jean Gattégno¹¹, que dispuxo unha parte importante do orzamento de cultura para apoiar a edición de obras de edición de luxo procedentes de lingua periféricas. Unha parte das axudas proceden dos países de orixe ou de destino, tal é o caso do Instituto Portugués do Libro e das Bibliotecas, ou mesmo o de Escocia, que financia o 50% do custo da tradución de obras literarias, así como o do Instituto da Tradución da Literatura Hebrea. Pero estas axudas non son iguais en todos os estados. No caso de Alemaña é moi aleatoria, no caso de Italia queda reservada a catro privilexiados. Dentro da mesma editorial (e mesmo dentro dun mesmo xénero), tamén se pode dar unha polarización que separa os rendementos das coleccións comerciais das de rotación lenta (polo intelectual de prestixio). É unha maneira de compensar en certo modo a economía interna da empresa. Esta economía interna sofre con frecuencia as sacudidas do mercado e, no caso da importación, padece as consecuencias na política de autor que require un mínimo investimento a longo prazo de cinco anos. O capital simbólico acumulado por unha editorial depende do seu catálogo e da credibilidade que lle outorgue a crítica e os libeiros.

Dentro do sistema de oposición entre o circuíto de produción restrinxida e mais o circuíto de gran produción, as linguas traducidas constitúen un indicio de autonomía relativa fronte aos intereses puramente comerciais. As pequenas editoras (de produción restrinxida) que carecen de medios para rivalizar coas grandes para mercar a literatura das linguas centrais, tenden a especializarse nas linguas periféricas ou semiperiféricas. Estas editoras xogan o papel de descubridores, sacando á luz obras esquecidas ou descoñecidas do pasado, apoiadas por veces por redes de relacións persoais. Aínda así, é complicado manter a fidelidade dun autor e a diversidade lingüística a un tempo.

As relacións de forza entre as linguas depende dos intercambios comerciais e das relacións diplomáticas. O funcionamento do capital simbólico ad-

¹¹ Foi director do Libro e da Lectura no Ministerio de Cultura e da Comunicación francés, dirixido por [Jack Lang](#) dende [1981](#) ata [1989](#).

quirido por unha determinada tradición literaria nacional pódese observar nos catálogos que identifican a imaxe das editoriais, onde o ámbito das literaturas estranxeiras é autónomo. As posibilidades de acceso á tradución para unha literatura estranxeira son moi desiguais. Por outra parte, a tendencia dos editores a interesarse por unha literatura dunha mesma lingua nun determinado momento é un indicador da competencia establecida entre eles, e un indicador da relativa autonomía da literatura traducida. Os editores de prestixio, así como os axentes mediadores, axentes literarios, institutos de tradución ou os propios tradutores poden chegar a impoñer unha determinada literatura nun momento determinado. A cuestión é saber se ese fenómeno é un efecto da moda, un efecto comercial, ou se se trata dunha obra que vai supoñer unha renovación dentro da produción nacional. Ademais, a tradución precisa tempo, normalmente hai un espazo de dous anos entre a demanda e o pico que pode alcanzar esa demanda, cando o mercado pode estar xa saturado. Nese caso, os editores arriscan con obras traducidas a linguas centrais, pero iso non quere dicir que esa mesma obra vaia ter bos resultados en todos os estados.

As políticas editoriais déixanse levar adoito, polo que se consideran “momentos de creación”, relacionados con momentos de crise política nos diferentes estados nos que, supostamente, é máis necesaria a renovación literaria. A terceira parte do volume de Sapiro trata dos intercambios producidos entre Francia e as linguas periféricas, que teñen a súa orixe na recente creación das identidades nacionais. Os casos de estudo son as relacións asimétricas entre comunidades lingüísticas como o neerlandés, o finés ou o hebreo, ou mesmo o limitado desenvolvemento da edición no caso do árabe (que xunto co hebreo ten un polo editorial relixioso considerable).

Gisèle Sapiro pecha o volume reafirmándose na idea de que os intercambios culturais producidos a través da tradución non sempre se corresponden coa única lóxica do mercado, senón que existen lóxicas políticas e culturais que aínda teñen un peso importante nas diferentes formas de relación entre culturas.

O mercado mundial da tradución preséntase segundo unha estrutura de oligopolio, con elevada concentración arredor dun pequeno grupo de países centrais que forman polos editoriais importantes e forte dispersión na periferia. Esta estrutura vese no interior dos mercados editoriais nacionais nos que existe unha concentración de traducións arredor das grandes editoras e pequenas ou medianas empresas de creación máis recente, que conseguiron implantar a súa presenza ao xogar un papel activo na introdución de linguas semiperiféricas ou periféricas, como é o caso da editora francesa Actes Sud. Se o mercado da tradución presenta as características estruturais do mercado nacional, iso non quere dicir que o ocupe por completo, porque o investimento dos editores na tradución esixe condicións moi concretas (competencias lingüísticas, factores

culturais, políticos, identitarios, etcétera). Por iso a evolución da tradución non vai sempre parella á evolución da creación.

O aumento xeral da produción de tradución ten moito que ver coa evolución do mercado internacional do libro, que tampouco non é allea ao dominio crecente do inglés e do movemento dun tipo de libros de rotación rápida (xuvénis, novela negra, novela rosa e best-sellers). Lonxe da imaxe ideal dun diálogo entre culturas, asistimos ao xurdimento dunha literatura mundial que desprende grandes doses de produción industrial, dado que os intercambios no sector editorial están cada vez máis marcados pola procura da rendibilidade a curto prazo. De xeito paralelo a esta dominación en aumento, en detrimento das outras linguas centrais (ruso, francés, alemán), existe unha diversificación dos intercambios, coa presenza de linguas cada vez máis numerosas e o éxito dalgúns polos editoriais antes marxinais. Trátase do polo asiático (China e Corea), dos países nórdicos ou dos países do sur de Europa.

Así e todo, os libros de rotación lenta beneficiáronse da aceleración da circulación dos produtos culturais, iso si, en menor proporción ca os xéneros comerciais. Fronte á impresionante dominación do inglés e a concentración das traducións no mercado anglófono nos editores con maior capital económico, o investimento nas linguas periféricas resultou ser unha fonte de recursos para os pequenos editores, que conseguiron crear un nicho de mercado de especialización.

O estudo da circulación internacional dos libros a través da tradución demostra que o proceso da mundialización é complexo, que non só reflicte os efectos do imperialismo económico, senón que implica modos de resistencia a esta dominación. O libro resulta ser un dos vectores privilexiados desta resistencia, mediante o mantemento de criterios intelectuais. Os espazos de recepción nacionais conservan as súas especificidades e o éxito comercial non se traslada de xeito automático dun país a outro. O éxito baseado en criterios culturais relativamente autónomos ten moitas posibilidades de repetirse fóra das fronteiras, mesmo se nalgúns casos existen desfases (como o caso de Paul Auster ou de David Shahar, que gozan de maior prestixio en Francia que no seu propio país). Agora ben, cando o nome do autor se desprende do seu capital simbólico, a recepción dunha obra traducida depende precisamente da súa capacidade para atravesar as fronteiras culturais, isto é, cando xa dispón de interese universal a pesar de, ou grazas ás súas características.

Segundo Sapiró (2009: 400) cómpre distinguir os dous modos de universalización: a asignación identitaria, que tende a facer da literatura a expresión dunha tradición cultural nacional ou local, conferíndolle un valor case etnográfico; ou a estratexia inversa, que consiste en ser autónoma, e desnacionalizar o texto. Tal e como apuntaba Sartre, pasar a formar parte da tradición literaria propia dentro da república mundial das letras.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BOURDIEU, Pierre. 1992. “La production de la croyance : contribution à une économie des biens symboliques”. En *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. París: Seuil.
- . 1999. “ Une révolution conservatrice das l'édition ”. En *Actes de la recherche en sciences sociales*, nº 126/127: 3-28.
- . 2000. *Les Structures sociales de l'économie*. París: Seuil.
- SAPIRO, Gisèle (dir.). 2008. *Les Contradictions de la globalisation éditoriale*. París: Nouveau Monde Édition. 2008.

Ana Luna Alonso
Universidade de Vigo
aluna@uvigo.es

**THE BOY IN THE STRIPED PYJAMAS OU PAJAMAS
E O NENO DO PIXAMA A RAIAS**

[Recibido 12-12-10; aceptado 12-03-11]

BOYNE, John. 2007. *O neno do pixama a raias*. Trad. de Daniel SAAVEDRA. Vigo: Factoria K de libros, 2007. ISBN: 978-84-96957-20-6.

John Boyne deuse a coñecer mundialmente con *The Boy in the Striped Pyjamas* en 2006. A súa data de nacemento (1971) e o lugar (Irlanda), en principio, non motivarían que fose escribir algo relacionado co acontecemento do exterminio dos xudeus europeos. Porén, entramos nunha época en que se está producindo un cambio ben interesante na literatura do Holocausto: pasamos de recibir un relato directo da testemuña do xenocidio, do supervivente dos campos de exterminio, a recibir un relato indirecto, a voz dun narrador que non viviu o real, nin está emparentado coas testemuñas da Historia.

O cambio é cualitativo porque muda o perfil do autor: o “orixinal” era supervivente, familiar dun supervivente, testemuña contemporánea dos feitos e escribía na súa lingua materna ou na lingua do país no que se exilia. Tamén muda a función que debe ter o relato para o público receptor que na inmediata posguerra consistía en denunciar ante o mundo que a Segunda Guerra Mundial non fora só unha guerra entre exércitos, senón unha guerra contra a poboación civil perseguida e masacrada por razón de raza, sexo e ideoloxía. Por último, muda a voz, de relatos en primeira persoa, pasamos á voz en terceira persoa. Pasamos do relato do real ao relato de ficción. Pasamos da creación á recreación. Da verbalización do inhumano, visto ou sufrido, da tradución en palabras do inconcibible, á paratradución do acontecemento.

Nalgunhas edicións desta novela, como a de Black Swan (2007) a portada aparece co subtítulo “*A fable by John Boyne*”, mentres que noutras, como a de Random House (2008), non se menciona ningunha adscripción xenérica do relato protagonizado por Bruno e Shmuel. O feito de que algo relacionado con Auschwitz se poida considerar ou denominar “fábula” na actualidade quere dicir que se superou aquela batalla sobre nome que se lle debía outorgar aos testemuños do Holocausto. Vese que xa non existe o perigo de considerar os termos fábula, parábola, novela ou ficción como etiquetas que cuestionan a existencia das cámaras de gas, elementos que tanto usaron os negacionistas,

os fascistas e os neonazis de diferente índole para crear unha cortina de fume sobre a verdade histórica.

A primeira edición da tradución en galego prodúcese en decembro de 2007 co selo editorial de Fatoría K de libros e asinada polo tradutor Daniel Saavedra. Un mes despois, xaneiro de 2008, xa se facía a segunda edición e polo mes de agosto *O neno do pixama a raías* xa ía pola quinta edición. Isto supuxo un fito histórico na edición da tradución en Galicia porque ninguén era quen de imaxinar que un libro traducido ao galego puidese acadar ese ritmo de case unha edición ao mes. Efectivamente, as razóns deste éxito non estaban no mercado galego exclusivamente (aínda foi e segue a ser libro de lectura en moitos centros de secundaria), senón que a tradución se aproveitaba do fenomenal éxito planetario da “*fable*” e do filme que fixo sobre ela.

Resulta interesante ler nas marxes do texto literario propiamente dito, isto é, nos paratextos, porque nos dá información relevante sobre o proceso de edición, no noso caso tamén de tradución e mesmo de recepción dun ben cultural en formato libro. E así, a partir da cuarta edición galega, a páxina de dereitos infórmanos de que a corrección lingüística correu a cargo de Laura Almazán. Que ocorreu para que houbera que indicar este dato novo nun peritexto? Nas edicións anteriores non se ofrecía e porén, de todos é sabido, que antes da publicación dun libro, realízanse varias galeradas para a corrección lingüística e ortotipográfica. A hipótese que barallamos é a seguinte: despois da primeira edición da tradución galega, comezaron a saír comentarios negativos en varios *blogs* dedicados á crítica de libros e mesmo en listas de discusión do ámbito da tradución. Dicían que a tradución era mala, que non recomendarían o texto en galego e cargaban as culpas desa hipotética mala calidade sobre o lombo do tradutor.

Basear a crítica dunha tradución nalgunhas escollas normativas ou na colocación dun pronome átono por exemplo e imputarllo no “debe” ao mediador que a asina é descoñecer como funciona o mundo da edición. Alén disto, todos eses comentarios “cheiran” a prexuízo contra a edición de tradución en galego porque a mensaxe que se lle traslada ao público é “como a tradución galega é mala, daquela é mellor ler a tradución en castelán, que esa si que é boa”. Na práctica, o que nos está dicindo o peritexto da páxina de dereitos a partir da cuarta edición é que a editorial recolleu esas críticas e colocou o nome dunha profesional de recoñecido prestixio no eido da tradución en Galicia para acalalas. O caso é que a primeira edición da tradución presentaba algún erro que nas posteriores foi corrixido, pero iso non quere dicir que fose en conxunto unha mala tradución e por suposto, a tradución ao castelán tampouco é mellor porque achega moitas solucións discutibles cando non completamente erradas.

Un dos elementos máis discutidos foi a tradución do propio título. Sostíñase que deba ser “O neno do pixama de raías” e non *O neno do pixama a raías*. Este peritexto é importante porque inaugura verbalmente a cuberta do libro e forma unha unidade coa imaxe que aparece nela, por certo, na tradu-

ción galega, moi orixinal e auténtica se a comparamos coas edicións noutras linguas. Se o tradutor se decidiu por esa opción foi porque a considerou a máis correcta desde un punto de vista estilístico e non por descoñecemento da lingua orixinal ou da lingua de chegada. Podía ter escollido entre “O neno do pixama raiado”, “O neno con pixama raiado”, “O neno con pixama de raias”, entre outras moitas, para un orixinal en inglés que unhas veces é *The Boy in the Striped Pyjamas* e outras *The Boy in the Stryped Pajamas*. Pero decantouse por escoller unha das múltiples formas posibles de título que lle podía acaer mellor á lingua galega, movéndose entre os parámetros de adecuación á cultura orixinal e a aceptabilidade coa cultura á que traduce.

Nas edicións en inglés existe dalgunha maneira unha tradución porque a escolla *Pyjamas* ou *Pajamas* está motivada por razóns de uso do termo nos territorios anglófonos ou estilística ou pola razón que for. Pero existe unha escolla entre formas posibles e, xa que logo, existe unha lectura, unha interpretación e ao final unha elección inserida dentro dun contexto sociohistórico determinado. Como tamén existe elección na tradución do título a outras linguas románicas coas que compartimos un mesmo substrato lingüístico e coas que podemos comparar a escolla nosa (agora ese título en galego xa é noso, grazas ao tradutor que o elixiu e forma parte do noso patrimonio): *El noi del pijama de ratlles*, *El niño con el pijama de rayas*, *Le garçon en pyjama rayé*, *Il bambino con il pigiama a righe*, *O rapaz do pijama às riscas* (Portugal) e *O menino do pijama listrado* (Brasil). Estamos convencidos que estes títulos han ter defensores e detractores en cadanseu ámbito territorial, pero non vimos que en ningún deles se cuestionase a calidade da tradución e se cualificase a competencia de quen traduce, como se fixo coa tradución ao galego.

Daniel Saavedra é responsable do texto traducido ao galego, pero non da maneira en que se lle presenta ao público galego. El non é o único axente que intervéñe na realización deste produto cultural en galego, senón que existen tamén editores, ilustradores e correctores (no caso da primeira edición non debeu haber moitos) que dunha maneira ou outra deciden que, como, cando e onde presenta o ben cultural dependendo do poder que teñan no seu ámbito editorial. Tampouco é responsable do prexuízo social que existe contra a lingua galega e que provoca que calquera texto traducido ao galego sexa xa inferior ao traducido a calquera outra lingua, polo simple feito de estar posto en galego e que aproveita calquera fenda por pequena que sexa para descualificar a obra en conxunto. Pero isto é unha tara social que soborda o espazo desta recensión e que deixaremos para outra ocasión. Parabéns Daniel Saavedra.

Xoán Manuel Garrido Vilariño

Universidade de Vigo
garrido@uvigo.es

O MAUS GALEGO NO CONTEXTO DOUTRAS TRADUCIÓNS¹

[Recibido: 23-11-09; aceptado 17-02-10]

SPIEGELMAN, Art. 2008. *Maus: Relato dun Supervivente*. Tradución de Diego García Cruz. Colección Bueno & Raro. Palma de Mallorca: Inrevés SLL, 2008. ISBN: 9-788493-541545.

Maus, a obra cimeira de Art Spiegelman, que entre os anos oitenta e noventa revolucionou moitas das convencións da novela gráfica (“cómic”) ó abordar un tema insólito nese xénero –o Holocausto– apareceu na súa primeira edición en galego a mediados de 2008. Curiosamente, non é unha editorial galega a responsable desta edición, senón Inrevés SLL, unha editorial asentada en Palma de Mallorca, que xa lanzara en 2003 a edición catalá (*Maus: Relat d'un Supervivent*), e que prepara a edición en éuscaro para o primeiro trimestre de 2010 (Marí).

Antes de ocuparnos da edición galega de *Maus*, faise preciso aclarar con algún detalle a equivalencia entre os orixinais de *Maus* en inglés e as súas diferentes versións e/ou traducións existentes en linguas do Estado. A primeira parte da obra de Spiegelman apareceu en 1986² baixo o título *Maus I. A Survivor's Tale* e o subtítulo *My Father Bleeds History*; a segunda parte apareceu en 1991 co título *Maus II. A Survivor's Tale* e o subtítulo *And Here My Troubles Began*. Ambas obras foron reunidas nun só volume uns anos máis tarde, baixo o inequívoco título *The Complete Maus* (New York: Pantheon Books, 1996). Ambas edicións de Inrevés, tanto a catalá coma a galega, recollen este último texto, con idéntica paxinación e maquetación que a “edición reunida” de Pantheon. Esta concordancia con *The Complete Maus* é igualmente aplicable a dúas das versións existentes en castelán³, a de Planeta-Agostini (2001)

¹ Quero expresar o meu sincero agradecemento a Vanessa Silva Fernández pola tradución deste texto ó galego, e a Daniel Nicolás Ferreiro, pola súa síntese histórica do cómic norteamericano do século XX.

² Como volume independente, antes fora seriada no cómic *Raw*, coeditado polo propio Spiegelman entre 1980 e 1991.

³ A primeira tradución ó español de *Maus*, que recolle só o texto de *Maus I*, foi editada en 1989 por Norma Editorial e Muchnik Editores, e resulta de difícil localización (ISBN 84-7669-093-2). A segunda tradución ó español, a primeira en recoller a obra completa, pero editada en dous volumes (correspondentes ós orixinais norteamericanos de 1986 e 1991), foi publicada pola editorial arxentina Emecé en 1994, e correu a cargo do novelista e tradutor arxentino César Aira.

e a de Random House-Mondadori (2007). Ademais de clarificar o percorrido ecdótico de *Maus* en España, con esta información preténdese recalcar que o tradutor ó galego, tamén hispanofalante, ten á súa disposición como marco de referencia dúas traducións ó castelán relativamente recentes e ata outras dúas (para *Maus I*) anteriores, algo que será relevante en relación a un aspecto lingüístico que comentaremos máis adiante.

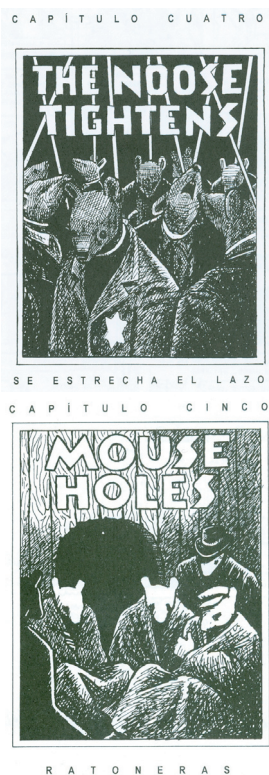
A singular obra de Spiegelman ten sido frecuente obxecto do escrutinio crítico xa desde os anos noventa e especialmente na década actual. Moitas das aproximacións teóricas e críticas a *Maus* salientan, loxicamente, os aspectos máis innovadores e subversivos da obra, que quizais se poderían agrupar en torno a tres grandes liñas: 1) a inscrición dun tema histórico, relativamente recente, e altamente traumático como o Holocausto dentro dun xénero no que predominaban personaxes e/ou ámbitos “fantásticos” ou irreais⁴; 2) a explotación simbólica que Spiegelman fai do potencial representativo dun xénero que intervincula cadros (“viñetas”) e textos, na que destaca o deseño dos personaxes, des/individualizados a través dun antropomorfismo común, pero etnicamente “racializados” mediante cabezas de distintos animais; 3) a inscrición da obra no ámbito da metaficción posmodernista polo exercicio de autorrepresentación que o propio Spiegelman fai do seu progreso creativo ó elaborar *Maus*, unha historia paralela que acaba por adquirir (en *Maus II*) a mesma relevancia que o relato concentracionario do seu pai Vladek, do que Art é transmisor.

Cabería pensar que, malia as convencións propias da historia gráfica, a tarefa do tradutor/editor de *Maus* noutras linguas implicaría exclusivamente a tradución das partes narradas ou dialogadas. Non obstante, non todos os textos en *Maus* funcionan exclusivamente ó nivel da denotación textual, senón que tamén o fan de forma paratextual, con determinadas connotacións gráficas. Os exemplos máis claros están nas portadas interiores de certos capítulos, coma o 4 e o 5 da primeira parte de *Maus*, ambos centrados no progresivo cerco do exército do Reich sobre os xudeus de Sosniewic (Polonia); o lector debe percibir que, ademais do significado en inglés dos dous títulos (ver abaixo, *a*), Spiegelman diseña os “eses” das palabras *noose / tightens* e *mouse / holes* cun trazo rúnico e nunha situación gráfica que fai ver en tales encabezados o axente de tal cerco ameazante: as temibles SS (*SchutzStaffel*, garda militar persoal do Führer). Os editores de *Maus* noutras linguas teñen que ter en conta

⁴ Xa nos anos trinta, cando o cómic norteamericano se “independiza” do medio periodístico, predomina a historia do “heroe” con aptitudes sobrehumanas (*Flash Gordon, Tarzan, The Phantom, Buck Rogers*). Este tipo de personaxe cristaliza no clásico cómic de “superheroes” de *DC Comics* con poderes sobrenaturais en contornas “reais”, urbanas ou industriais (*Batman, Superman, Wonder Woman*) que toma especial relevancia na conxuntura patriótica de posguerra e do Macartismo. Nos anos 60 un selo rival de *DC Comics, Marvel*, populariza “superheroes” máis rebeldes e desvinculados do ideario patriótico (*Spiderman, The Hulk, Fantastic Four*). Outros xéneros de “cómic” típicos da cultura norteamericana como a ficción científica, o terror, e o *western*, son igualmente expresións de mundos “irreais”.

se a tradución á lingua de chegada permite manter este recurso “paratextual” (ver nota 4). Cando os títulos, en tradución, non presentan dous “s” próximos, hai que elixir entre manter o simbolismo gráfico deixando o encabezamento inglés orixinal e subtitular na lingua meta, opción elixida na tradución de 2001 de Planeta (a), ou ben ignorar o recurso de Spiegelman e intervir graficamente o título⁵ sen subtitularlo, como fai Inrevés na edición galega (b), aínda que paradoxalmente a posibilidade de manter a alusión na cuberta do capítulo 5 (*buratos / ratos*) queda neutralizada pola redución gráfica dos eses.

(a) Planeta

(b) Inrevés

⁵ Esta é a opción predominante noutras edicións en linguas da nosa contorna: a española de Random House/Mondadori (2007), a italiana (Giulio Einaudi, 2000), a alemá (Rowohlt Verlag, 1989), a portuguesa-brasileira (Schwarcz, 2009 [reimpr. de Companhia das Letras, 2005]) e a francesa (Flammarion, 1987). Esta última, porén, lonxe de ignorar o recurso de Spiegelman, salíentao na tradución: 4. *LA CORDE SE RESSERRE* e 5. *TROUS DE SOURIS*.

Noutras ocasións nas que o grafismo dos textos ten unha determinada relevancia alén do significado textual, a edición galega de Inrevés si demostra unha maior sensibilidade que a de Planeta. Na páxina 56, Spiegelman emprega recursos tipográficos para distinguir tres realidades moi dispares: xudaísmo, vida persoal e represión nazi, a través de tres clases de texto que as representan: un rezo (en) hebreo, unha carta manuscrita e un ‘Aviso’ en letra gótica. Dúas destas grafías son elementos paratextuais evidentes. A narrativa fai explícito que tanto a carta que Vladek escribe á súa muller coma o cartel están orixinalmente en alemán: no *Maus* orixinal de Spiegelman aparecen en inglés para ser comprendidos polos lectores e evitar así a inclusión dunha nota explicativa. Pero a dura e precisa grafía gótica de imprenta do cartel fronte ó texto manuscrito “irregular” actúan como marcadores paratextuais de dous universos contrapostos: o das forzas ocupantes que imperan a través desta lingua e o das vítimas –xudeos polacos– que están obrigados a usala porque as súas cartas son inspeccionadas. En toda edición de *Maus*, é importante daquela manter a tipografía gótica do cartel, contrastada coa carta manuscrita de Vladek. Así o fai a edición de Inrevés (b) (e todas as edicións de *Maus* incluídas na nota 4), en contraste coa prosaica “neutralización” tipográfica do cartel en Planeta (c), cuxo texto, ademais, parece non ter sido redactado nin revisado polo tradutor, senón por alguén nun posto técnico cun dominio limitado do castelán escrito.

(a) Pantheon

(b) Inrevés

(c) Planeta

Deixando á parte estas cuestións paratextuais, ou de hibridación entre texto e representación gráfica, a outra gran cuestión tradutolóxica en *Maus* si é puramente lingüística, e ten que ver coa “adaptación” ou “translación” do inglés de Vladek Spiegelman⁶ (pai do autor) á lingua de chegada. Hai que salientar a priori que a fala inglesa de Vladek non é exclusiva para *Maus*,

⁶ Só a narración de Vladek para Art, ó que lle conta as súas vivencias en inglés, debe conter este rexistro. Cando a historia pasa da narración no presente a diálogos dos anos 30, o seu inglés é perfecto xa que “reproduce” unha lingua (polaco, ou yiddish) que fala como nativo: Spiegelman emprega o “inglés gramatical” de Vladek como tradución implícita da lingua de partida. As traducións de *Maus* soen respectar esta convención, excepto as que “normativizan” o rexistro de “mal inglés” de Vladek e, daquela, sacrifican a distinción (ver a continuación).

senón que pertence a un patrón de rexistros lingüísticos –non completamente uniforme, pero con trazos comúns– característicos de xudeus centroeuropeos e do Leste cuxa lingua familiar (principalmente oral) era o yiddish, antes da emigración ós EUA. Un gran número de prosistas norteamericanos de pais emigrantes de orixe xudía europea central ou oriental, nados ou vidos de nenos ós EUA, teñen dotado a personaxes da xeración inmigrante con variantes desta fala inglesa. Moitas novelas e relatos, sobre todo se son de inspiración autobiográfica, poñen de relevo o contraste entre o *broken English* desta xeración de inmigrantes e o *American English* da seguinte, escolarizada e criada en Estados Unidos. A miúdo este contraste lingüístico funciona coma un elemento que acentúa a distancia xeracional entre pais e fillos e que, ademais, leva parellos unha serie de conflitos interxeracionais recorrentes: xudaísmo / secularización, etnicidade / asimilación, tradición cultural / “modernidade”, vida doméstica / profesionalización etc.

Vladek Spiegelman, como supervivente de orixe polaca emigrado na madurez ós EUA, fala este tipo de inglés e convén recordar que á súa distancia xeracional respecto de Art hai que engadir a vivencia do Holocausto, que o fillo “representa” sen ter vivido (*vid.* Berger, 59-71). É preciso salientar que este rexistro en inglés varía respecto da norma en aspectos moi puntuais, e nunca de carga semántica, como son en orde de importancia: unha orde sintáctica alterada (por exemplo, adverbios e outros complementos posverbais adiantados), confusión entre as cláusulas impersoais “*It was*” e “*There was*”, omisión / confusión de preposicións, mal emprego de determinantes relativos (*that / what / which*) e de cuantificadores (*much / many / a lot of*), uso incorrecto de verbos modais, e ocasionalmente uso do modo continuo “-ing” con verbos estativos. Finalmente, hai que salientar que estes “defectos” no inglés falado teñen a súa orixe en interferencias do yiddish, lingua familiar de transmisión oral, común á diáspora xudía, de estrutura sintáctica máis próxima ó alemán que ó inglés, e que esa influencia se manifesta tamén na incorporación ocasional ó discurso de interxeccións, termos, ou incluso expresións completas nesta lingua⁷.

En relación á tradución do inglés orixinal de Vladek (por exemplo, cando fala con Art), hai varias cuestións interrelacionadas que o/a tradutor/a debe decidir. A primeira opción –a máis simplista– sería simplemente a de ignorar a fala de Vladek e *normativizar* os seus diálogos na lingua de chegada, como se fixo na primeira tradución ó castelán de *Maus I*, (Muchnik Editores / Norma Editorial, 1989). As edicións máis recentes de *Maus* soen ter en conta que o inglés de Vladek con Art debe de ser traducido dunha forma específica, que dalgunha forma tente trasladar o efecto da súa orixe xudía á lingua de chegada. Xeralmente, estas traducións aclaran mediante unha “Nota do tradutor” (NT)

⁷ O inglés americano coloquial hoxe en día, sobre todo en contextos urbanos, está cargado de préstamos do yiddish, traducións de refráns e expresións de sabedoría popular desta orixe, aínda que os falantes non sexan necesariamente conscientes diso (Weinstein 263).

os trazos particulares do inglés de Vladek, normalmente a pé de páxina dos primeiros diálogos (a francesa de Flammarion 1987 e a brasileira de Schwarcz 2009 non o fan). Neste sentido, a NT máis salientable é a italiana (edición Giulio Einaudi, 2000) pola súa extensión, de páxina completa, que inclúe unha moi detallada exposición por parte da tradutora Cristina Previtali sobre o seu intento de lograr que o italiano de Vladek “reverbere” de forma análoga o seu *Yiddishized English* orixinal⁸.

Nesta década, todas as edicións en castelán (Planeta 2001; Random House Mondadori 2007) ou noutras linguas do Estado (Inrevés 2003 e 2008: catalán e galego) inclúen breves NT. Exceptuando a edición de Random House / Mondadori, cuxa tradutora só explica o rexistro de Vladek cunha velada alusión á súa orixe inmigrante⁹, un erro común ás outras tres –quizais transmitido dunha edición a outra sen verificación previa– é o de vincular a fala inglesa de Vladek coa súa orixe polaca e non coa lingua familiar da diáspora xudía, o yiddish. É interesante observar que, aínda que a confusión é común, algunhas das notas combínanse cunha absoluta falta de rigor na explicación lingüística. Por exemplo, na edición de Planeta, que contén unha NT algo disimulada na cuberta interior, podemos ler:

Nota sobre la traducción: En el texto original inglés, la forma de hablar de Vladek Spiegelman traiciona [sic] su origen polaco mediante un inglés defectuoso. ... (4)

Aínda que outras NT si tentan unha explicación algo máis académica que o “inglés defectuoso” de Vladek, seguen revelando unha total confusión sobre a orixe do rexistro falado deste personaxe. É particularmente temerario o tradutor catalán de *Maus* (Inrevés 2003) cando afirma:

N. del T.: Malgrat que el Vladek Spiegelman fa molts d’anys que viu als EUA, el seu anglès no és perfecte. De vegades canvia els temps verbals, l’ordre de les frases o empra expressions d’origen polonès, com ara *OY* o *ACCH*. (13, a cursiva é miña)

⁸ “Nella versione americana di *Maus*, Vladek, un polacco sopravvissuto ai campi di sterminio ed emigrato negli Stati Uniti, racconta al figlio la sua storia esprimendosi in un inglese che ricalca le strutture sintattiche del polacco e che, al tempo stesso, è colorito da alcuni elementi appartenenti alla lingua yiddish parlata dagli ebrei dell’Europa orientale. [...] Il maggior problema ... è dipeso dalla mancata cristallizzazione, nel nostro paese, di un linguaggio parallelo alla parlata ebraico-newyorkese. Pertanto, *al fine di ottenere un effetto simile a quello provocato nel lettore americano, si è affrontato il lavoro analizzando conversazioni di persone linguisticamente affini a Vladek ma residenti in Italia ed esaminando strutture gramaticali e sintattiche di alcune lingue slave.*” (Previtali 4, a cursiva é miña).

⁹ “*Vladek todavía comete errores al hablar inglés, sobre todo en los tiempos verbales y uso de las preposiciones. N. de la T.” (13)

Tanto *oy* coma *ach* –ás veces escrito *akh*– son interxeccións moi comúns en yiddish, ambas denotan graos de contrariedade ou queixa por algunha circunstancia vital e atópanse facilmente en dicionarios en liña coma www.yiddishdictionaryonline.com, unha ferramenta que permite traducir “a tres” entre yiddish / inglés / hebreo. Ningún dos dous termos pertence á lingua polaca. Diego García Cruz, o tradutor da edición galega, é máis cauto que o tradutor catalán e, así, esta mesma NT aparece oportunamente corrixida (polo menos, do seu erro máis obvio) na edición en galego de Inrevés 2008:

N. do T.: Aínda que hai anos que o Vladek Spiegelman vive nos EUA, o seu inglés non é perfecto. Ás veces cambia os tempos verbais, a orde das frases ou fai servir expresións de orixe polaca. (13)

Á hora de levar a cabo a tradución, a insistencia no polaco coma lingua que interfere no inglés de Vladek, non deixa de ser unha confusión grave, tendo en conta, que, como ten sinalado a crítica anglonorteamericana de *Maus*, a “carga emocional” do discurso de Vladek ten as súas raíces no yiddish e na identidade xudía, elementos inseparables dunha “nación” que, en termos de Habermas (83-84), era nos anos trinta só unha *Volksnation* (unha “nación prepolítica” ou nación do pobo) e non unha *Staatsnation*, como o é agora desde a creación do Estado de Israel e a oficialización (exclusiva) do hebreo alí. Isto tórnase especialmente transcendental nunha narrativa sobre o Holocausto xudeu, como é a de Vladek, na que todo o sufrimento se deriva da súa condición e “identidade nacional” coma xudeu. O crítico Michael Rothberg ten destacado a importancia que o propio Spiegelman outorgaba a preservar a autenticidade da fala do seu pai Vladek, de aí o seu método de gravación previa e o seu efecto sobre o lector:

Spiegelman created this comic book by taping Vladek’s voice ... and then transcribing the events with accompanying pictures into *Maus*. He makes a particular point of describing the pains he went to in order to ensure the “authenticity” of Vladek’s transcribed voice¹⁰. Many readers have testified that much of the power *Maus* comes from the heavily accented cadences – the *shtetl*¹¹ effect – of Vladek’s narrative. (Rothberg 671)

Trasladar o inglés de Vladek á lingua de chegada, co mesmo efecto que a versión orixinal, é unha tarefa imposible, pero conseguir un efecto “proporcional” ou buscar algún tipo de equivalencia, é un reto para un/ha bo/a tradutor/a. Cristina Previtali, a tradutora italiana, foi especialmente consciente deste problema, e tamén a máis ambiciosa ó buscar “equivalentes lingüísticos” de Vla-

¹⁰ Rothberg despois demostra –comparando diálogos de *Maus* con gravacións orixinais de Vladek expostas no *MoMA* neoiorquino– que Spiegelman de feito esaxerou en ocasións estes trazos da fala de Vladek, acentuando así a identidade xudía do personaxe (671-3).

¹¹ Pequena vila ou comunidade rural do leste de Europa poboada por xudeus.

dek en italiano inspirándose en falantes de orixe eslava (*vid.* nota 8). Nunha recensión sobre a tradución de *Maus* de Planeta, publicada hai uns anos, fixen referencia á innecesaria xeneralización de erros e redución a clixé do español de Vladek, unha estratexia tradutiva que: a) non permitía trasladar os matices emocionais do personaxe, cuxa sintaxe, no orixinal, tende máis á desorde en estados alterados e b) caricaturízao como un falante de moi limitada competencia, cando a realidade é que a maioría dos actos de fala de Vladek en inglés son totalmente gramaticais¹². Neste sentido, a segunda tradución española completa (Random House / Mondadori, 2007) a cargo de Cruz Rodríguez, supuxo unha considerable mellora cualitativa, pois a tradutora soubo apreciar que o castelán de Vladek ha de ser agramatical só discreta e puntualmente para “reverberar” sen excesos o *Yiddishized English* de Vladek. Así, Rodríguez reproduce os erros gramaticais de Vladek só cando estes ocorren no cadro orixinal, e aínda que tamén recorre á confusión ser / estar + ADX, outros erros de Vladek en castelán responden a recursos discretos e recoñecibles, como a confusión entre preposicións, a omisión de determinantes (que se dá en español entre falantes de orixe eslava) ou o uso de tempos condicionais por subxuntivos (que se dá entre falantes de español de orixe vasca):

Pantheon 1997

Random House / Mondadori 2007

“But this what I just told you – about Lucia and so – I don’t want you should write this in your book” (25)	“Pero lo que acabo de contarte, lo de Lucia y eso, no quiero que lo pondrías en el libro” (25)
“Well, it’s enough for today, yes? I’m tired and I must count still my pills” (42)	“Bueno, basta por hoy, ¿no? Soy cansado y debo contar pastillas todavía” (42)

Desafortunadamente, a translación deste inglés de Vladek á lingua galega na edición de Inrevés, supón unha das opcións máis desafortunadas, o que non deixa de ser rechamante cando existen, como mencionaba ó principio, varias edicións de *Maus* en casteláns que serven como marco de referencia. É evidente que o castelán e o galego non son a mesma lingua, pero a efectos

¹² “La estrategia del traductor ... se basa en una conversión ... a un ‘mal español’ estereotipado, que se limita al uso erróneo de tiempos verbales y a la confusión entre *ser* y *estar*. Así, en el *Maus* de Planeta, Vladek dice cosas como “Estaba... ¡un comunista!” o “Soy cansado y debo volver a contar mis pastillas” (28; 42), cuando en la versión original Vladek emplea un inglés totalmente gramatical en este sentido: “He was ... a communist!” y “I’m tired and I must count still my pills” (28; 42). El segundo ejemplo es particularmente ilustrativo: el error se traslada al uso del verbo y, sin embargo, no se intenta reproducir la peculiar colocación del adverbio *still*, sino que éste se obvia [...] Las consecuencias de este reduccionismo en la traducción ... son más relevantes de lo que pudiera parecer. En la obra original, Vladek tiende a cometer las agramaticalidades antes mencionadas cuando está alterado, enfadado o nervioso. Al traducírsele sistemáticamente con errores que son exclusivamente de uso verbal, no sólo se le hace aparecer como un estereotipo de extranjero que habla siempre igual (de mal), sino que se pierden además los matices de su estado de ánimo...” (Urdiales 186).

do nivel e tipo de erros gramaticais que Vladek comete en inglés (lembramos: orde sintáctica, preposicións, relativos, cláusulas impersonais, verbos modais), a estrutura romance de ambas linguas permitiría compartir algunhas estratexias tradutivas e evitar outras. Noutras palabras, por todo o exposto anteriormente, é evidente que a “translación” ou “reproducción” do inglés de Vladek ó castelán é un proceso moito máis depurado e medido na edición de Random House que na versión esaxerada, “tarzanizante”, de Planeta-Agostini. Pois ben, a edición de Inrevés supón unha “hiperbolización” en galego desta versión xa esaxerada de Planeta, acentuando as limitacións da súa competencia coma falante ata tal extremo que, lingüisticamente, resulta un mero artificio. Basicamente, con Art, Vladek fala en galego “unha lingua” na que nunca conxuga un verbo, e estes aparecen unicamente en forma de infinitivos e participios¹³. Entre moitos posibles, é gráfico este exemplo, onde Vladek, impaciente, emprega un discreto trazo do yiddish (un “si” interrogatorio de chamada de atención) nunha frase totalmente gramatical en inglés e isto é trasladado a un acto de fala absolutamente inverosímil en galego:

Pantheon 1997

Inrevés 2008

“All this was before I met Anja – just listen, yes?”	“Todo isto ser de antes de eu coñecido Anja. Escoitar ti, si?”
---	---

Máis aló de cuestións tradutolóxicas –e aventuro esta opinión coa cautela dun falante non nativo– teño a impresión de que o galego de Vladek ocasionalmente chega a constituírse nun contrasentido semántico-morfolóxico, totalmente baleiro de rexistro. Por exemplo, resulta difícil imaxinar que clase de falante utilizaría oportunamente un termo enxebre coma “trangalladas”, a carón do adverbio formal “loxicamente”, todo isto en cláusulas nas que non sabe conxugar os verbos:

Pantheon 1997

Inrevés 2008

RH/Mondadori 2007

“If you want your communist friends, then I can’t stay in this house’ And she was a good girl, and of course she stopped <i>all such things</i> ” (31)	“Se ti querer manter os teus amigos comunistas eu non poder quedar nesta casa’. E ela sido unha boa rapaza e <i>loxicamente</i> ela deixado todas aquelas <i>trangalladas</i> ” (31)	“Si sigues con tus amigos comunistas, ¡tendré que marcharme! Era una buena chica, así que dejó esas historias.” (31)
--	--	--

O outro trazo predominante polo que se quere identificar o galego de Vladek como incorrecto é a anteposición sistemática de complementos preposicionais en sintagmas nominais, sobre todo os encabezados por “de” que denotan relación, calidade ou orixe. É este un recurso que chega a facer a lec-

¹³ O uso incesante de participios para “reproducir” un galego incorrecto non deixa de ser estraño para unha lingua onde predominan as formas verbais non compostas: non é o aspecto típico polo que un falante non nativo de galego (un castelán, por exemplo) revelaría a súa falta de competencia.

tura irritante: Vladek di “un de arame colgadoiro” (13), “un de Varsovia alto rapaz” (28), “unha de recrutamento carta” (40). Aínda que as frases soen ser intelixibles, nalgúns contextos a anteposición do complemento preposicional ó núcleo do sintagma provoca ambigüidade se o lector non permanece pendente da transposición: “a un aínda máis grande campo de guerra prisioneiros” (55), “[inspeccionar] os de traballo documentos de todo o mundo” (80). O efecto combinado dos dous recursos –a falta de conxugación verbal e as transposicións, que tamén se estenden á anteposición de adxectivos (“esquerdo ollo”, 42)– acaban por facer que a lectura de Vladek cando fala con Art se faga case insoportable e quede desde logo totalmente desvinculada do efecto orixinal en inglés, que só pretende unha lixeira desfamiliarización¹⁴.

En definitiva, hai que celebrar a edición galega de *Inrevés* polo que ten de novidade, pero, ó igual que ocorreu coas edicións en castelán, hai marxe para a mellora, especialmente na “construción lingüística” dun personaxe tan vital coma Vladek. Sería desexable que unha editorial galega mercase os dereitos da obra –hai, despois de todo, catro versións en castelán– e tentase revisar este aspecto. O inglés de falantes de orixe xudía, interferido polo yiddish, é un trazo identitario relevante do personaxe inmigrante, que cambia o vello polo novo mundo, e un reto tradutolóxico no ámbito da literatura xudía norteamericana. Pero nunha obra que (entre outras cousas) é basicamente unha memoria do Holocausto xudeu, este trazo pasa ó ámbito do fundamental, do esencial. En *Maus II* ter un bo inglés salva –literalmente– a vida a Vladek. Na realidade concentracionaria de Auschwitz, cando o cotián se reduciu ó binomio salvación / exterminio, un garda polaco que intúe a vitoria aliada recompensa a Vladek polas súas leccións de inglés, indicándolle de que lado poñerse nun reconto de presos e así evitar o gas mortal (191-2). Sen a súa competencia lingüística en inglés, Vladek non sería só testemuña da destrución, senón tamén vítima. Art Spiegelman non podería ter “traducido” a vivencia do seu pai. E *Maus*, simplemente, “non sería”, nin sequera no orixinal.

Bibliografía

- BERGER, Alan L. 1997. *Children of Job: American Second-Generation Witnesses to the Holocaust*. New York: SUNY Press, 59-70.
- HABERMAS, Jürgen. 1999. *La inclusión del otro: Estudios de Teoría Política*. Trad. de J. C. Velasco Arroyo y G. Vilar Roca. Barcelona: Paidós, 1999.
- HUYSSSEN, Andreas. 2003. “Of Mice and Mimesis: Reading Spiegelman with Adorno”. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*.

¹⁴ Aínda sen dispor da edición orixinal, o lector español ou galego pode ver un exemplo do inglés con cadencias do yiddish falado por Vladek, indo ó final da páxina 191 (*Maus II*, cap. 1: “Mauschwitz”), onde Vladek instrúe en inglés a un garda polaco: aquí, todos os tradutores (*Inrevés*, *RH/Mondadori*, *Planeta*) manteñen, acertadamente, a súa intervención orixinal para indicar o cambio do polaco ó inglés.

- Palo Alto: Stanford UP, 122-137.
- LANG, Berel. 2000. "Holocaust Texts and the Blurred Genres" *Holocaust Representation: Art Within the Limits of History and Ethics*. Baltimore: The John Hopkins UP, 52-67.
- MARÍ, Sebastia. 2009. [Xerencia e Admon., Inrevés Edicións] "Re: consulta (fines académicos): MAUS euskera?" Mensaxe ó autor. 15 out. e-mail.
- PREVITALI, Cristina. 2000. "Nota del Traduttore" en Spiegelman, Art. *Maus*. Torino: Giulio Einaudi editore S.p.A., 4.
- REGGIANI, Federico. 2007. "MAUS: LA HISTORIA DE UN SOBREVIVIENTE". *Tebeosfera I*, La Plata: Tebeosfera, web. 15 out. 2009.
- ROTHBERG, Michael. 1994. "'We Were Talking Jewish': Art Spiegelman's *Maus* as 'Holocaust' Production" *Contemporary Literature* 35: 4 (winter 1994), 661-687.
- SCHWARZ, Daniel R. 1999. "The Comic Grotesque of Spiegelman's *Maus*". *Imagining the Holocaust*. New York: St. Martin's Press, 287-302.
- SPIEGELMAN, Art. 1997. *The Complete Maus*. New York: Pantheon Books, 1997.
- 2008. *Maus. Relato de un Superviviente*. Trad. de Diego García Cruz. Palma de Mallorca: Inrevés, 2008.
- 2003. *Maus. Relat d'un Supervivent*. Trad. de Felipe Hernández. Palma de Mallorca: Inrevés.
- *Maus*. 2001. Trad. de Roberto Rodríguez. Barcelona: Planeta Agostin, 2001.
- 2007. *Maus*. Trad. de Cruz Rodríguez. Barcelona: Random House-Mondadori, 2007.
- 2000. *Maus*. Trad. de Cristina Previtali. Torino: Giulio Einaudi Editore S.p.A, 2000.
- 1987. *Maus I. Un survivant raconte. Mon père saigne l'histoire*. Trad. de Judith Ertel. Paris: Flammarion, 1987.
- 2005. *Maus: a história de um sobrevivente*. Sao Paulo: Schwarcz Ltda, 2009. Reimpresión de *Maus...* Trad. de Antonio de Macedo Soares. São Paulo: Companhia das Letras, 2005.
- URDIALES, Martín. 2001. Recensión de *Maus: Relato de un Superviviente*. Trad. de Roberto Rodríguez. (Barcelona: Planeta Agostini, 2001). *Revista Española de Estudios Norteamericanos*, nº 21-22. Alcalá: Instituto Universitario de Estudios Norteamericanos, Universidad de Alcalá, 184-187.
- WEINSTEIN, Miriam. 2001. *Yiddish. A Nation of Words*. New York: Ballantine Books, 2001.

Martín Urdiales Shaw
 Universidade de Vigo
 urdiales@uvigo.es

UN MÓN DE LENGÜES

[Recibido: 21-02-10; aceptado 14-05-10]

EDWARDS, John. 2008. *Un món de llengües*. Barcelona: Aresta, 2008. 155 páxs. ISBN 9788493594862.

John Edwards, autor deste libro, é profesor da St. Francis Xavier University (Canadá). As súas investigacións céntranse os problemas das identidades culturais, nos aspectos sociais das linguas e na socioloxía e psicoloxía da linguaxe.

Este ensaio forma parte da colección de libros internacionais “Comunicación e sociedade”, cuxa temática aborda o diálogo entre a comunicación e outros ámbitos sociais.

Como suxire o título, a obra expón distintas cuestións relacionadas co multilingüismo: a diversidade lingüística, as habilidades multilingües, as linguas francas, a tradución, a normativización das linguas, a lingua e a identidade, as linguas en perigo de extinción e o mantemento e revitalización das linguas.

No breve prefacio, da autoría de Mònica Sabata, sobrancean algunhas ideas que, malia seren coñecidas, son obviadas con frecuencia por certos sectores interesados en limitar os dereitos e os avances das linguas que non posúen un elevado número de falantes. A primeira é a de que as linguas son o reflexo da identidade individual e colectiva dun pobo e axudan a ver e comprender o mundo de diferentes maneiras. A isto engadimos nós que Galicia non se podería chamar así nin tería a mesma identidade se non tivese como lingua propia o galego, idioma que lle achega personalidade de seu e unha particular maneira de entender a vida, nin mellor nin peor cá proporcionada por outras linguas pero si exclusiva e singular. A segunda idea é a de que non existen linguas de primeira nin de segunda, pois todas son capaces de comunicar e todas elas teñen a potencialidade de expresaren pensamento e ciencia. De aí que, dicimos nós, chie nos oídos escoitar afirmacións tendenciosas, sempre derivadas de retorcidos complexos, como a de que en Galicia determinadas materias da escola (por exemplo as matemáticas) non se deberían impartir en galego senón en castelán, porque ha ter máis léxico para tal efecto, negándolle á lingua propia validez para calquera ciencia e arte. E ben sabemos que os

termos da ciencia proceden polo xeral das linguas clásicas (grego, latín) ou do inglés, non de ningunha outra lingua. A terceira idea importante é a do desafío de mudar actitudes negativas co obxectivo de conservar para as futuras xeracións a diversidade cultural e lingüística como autoestima fronte ás ameazas do monolingüismo excluín-te. Cómpre agregar que esta deriva cara á lingua universal, que comporta unha gran pobreza uniformadora, nos territorios bilingües e multilingües atopa a súa xustificación nun terxiversado pragmatismo e no cómodo dereito a ignorar. Tal ignorancia limita calquera escolla lingüística eficaz, viciada ademais en moitos destes territorios por un proceso de décadas de imposición lingüística que xerou receos nada fáciles de superar.

Alén do que acabamos de sinalar, imos deternos noutros pensamentos que Edwards debulla no seu libro, pois en Galicia existe unha lingua minorizada que participa de bastantes dos problemas aquí apuntados.

1. A utilidade das linguas está vinculada ás relacións sociais (p. 26). Esta idea pode ter múltiples interpretacións. O caso galego é o dunha lingua que pasou mil avatares sociais e políticos, mais foi quen de superalos porque tivo utilidade nas relacións sociais en canto que foi vehículo de comunicación interpersonal nun mundo sobre todo de corte rural cuxa desaparición paulatina pexa a fidelidade dos seus habitantes á lingua do país. Con todo, a utilidade dunha lingua vén dada polo feito de a volver necesaria e de lle conceder presenza en todos os ámbitos: o social e interpersonal, o académico, o educativo, o político, o empresarial...

2. As linguas poden adaptarse a diferentes situacións. Esta certeza póñena en dúbida os que lles negan ós idiomas chamados “pequenos” os dereitos dos que gozan os falados por comunidades vastas de individuos. O autor exemplifica co caso de Radio Finlandia que emite en latín (p. 32), unha lingua que malia ter desaparecido hai moitos anos é adaptada ás novas necesidades sociais.

3. A posibilidade de diferenciar lingua e dialecto. Para nós estas etiquetas son flutuantes e poliédricas na súa interpretación. Amais da evidencia de que toda lingua pode pola súa vez constituír dialecto doutra da que procede, querer establecer criterios absolutos para marcar a estrema entre lingua e dialecto é unha cuestión tan escorregadiza que obedece en moitos casos a xuízos políticos e sociolóxicos máis ca lingüísticos.

4. “Una perspectiva monolingüe es sovint una conseqüència desafortunada de tenir una llengua de comunicació ampla...” (p. 40). Esta opinión, desfavorable ó monolingüismo, podiamos contrastala con outras que ás veces manifestan en Galicia os defensores do castelán como lingua única. O multilingüismo individual e social acontece en bastantes sociedades e países do mundo (Suíza, Bélxica ou Singapur son países que posúen varias linguas oficiais). É positivo porque mellora as competencias lingüísticas, facilita a aprendizaxe de novos idiomas, contribúe a eliminar falsos preconceptos sobre as culturas e incrementa a tolerancia e o interese por outras falas. Contar con linguas de comunicación ampla está ben como ferramenta da que botar man cando un o

precisa, pero servirse destas linguas como único medio de expresión limita culturalmente o individuo.

5. A resposta ó multilingüismo é a existencia das denominadas “linguas francas” (pp. 63 e ss.). Edwards distingue tres tipos: linguas francas en canto linguas de comunicación ampla (fórono o latín ou o francés, hoxe éo o inglés), linguas pidgin, koinés e crioulos, e linguas artificiais. As linguas francas artificiais coma o esperanto non deron o resultado devecido. Só triunfaron as linguas de comunicación ampla: o latín e o árabe en tempos pretéritos, o español no século XVII, o francés no XVIII ou agora o inglés. Sendo isto así, convén lembrar que a razón de se impoñer unha determinada lingua sobre doutras case sempre foi a mesma: ser a da primeira potencia económica ou militar do momento; a idea da lingua como compañeira do imperio discorre paralela á expansión de boa parte dos idiomas que hoxe son maioritarios. Hai detrás disto, pois, unha sorte de colonización cultural que leva emparellada a lingüística e que procura unha lingua chamada “nacional” e de unión que se eleva a entidade superior subordinando e marxinando as restantes. É dicir, que o crecemento de certas linguas e a súa propiedade de lingua franca débese a causas políticas, económicas e militares, non a un proceso que se desenvolveu de seu, aceptado por todos como consecuencia da superioridade intrínseca dalgunha variedade.

6. Á parte das linguas francas, outra canle para aproximar falantes de diversas linguas é a tradución. O autor presenta algunhas cuestións fundamentais do labor de tradutor, dende os primeiros tempos da tradución ata hoxe. Non son ideas descoñecidas, pero sempre enriquece os que veñen detrás traelas ó primeiro plano da actualidade: a) a tradución non é algo sinxelo nin mecánico, b) resulta difícil chegar á tradución perfecta que capte cada matiz e alusión, c) unha interpretación completa dun texto esixe familiaridade e comprensión da contorna cultural, d) hai que fuxir dos extremos (paráfrase e tradución literal), e) existe unha dificultade indiscutible á hora de traducir certos textos literarios pola riqueza e densidade da linguaxe que empregan. Coidamos que encaixaría ben neste apartado unha reflexión algo demorada verbo das industrias da tradución e das novas tecnoloxías aplicadas á tradución, que conseguen dun xeito doado e rápido poñer en contacto falantes distantes lingüística, cultural e xeograficamente.

7. Edwards pregúntase pola coexistencia dunha Europa federal cunha Europa das rexións, das linguas grandes con outras pequenas coma o danés, galés, catalán... Cremos que isto é paralelo ó feito da globalización, un problema que pode ser aproveitado en beneficio das linguas minorizadas para seren visualizadas en lugares ós que antes era imposible chegar. A globalización leva da man, sen querer, a reafirmación do diverso e diferente: quen é distinto ten algo máis que ofrecer.

8. O autor nomea a importancia de activar a *vontade*, termo que se converte en palabra clave. Hai que tentar reavivar a vontade colectiva, pasiva ou durmida, para así reactivar as linguas. Este pensamento aplaudímolo pola súa

importancia, aínda sabéndonos o difícil que é de realizar con éxito en certas sociedades preñadas de complexos, cunha contorna social adversa. Desenfiar este tecido social requiriría da complicidade de individuos, empresas e institucións. Nada disto se dá en moitas comunidades con idiomas minorizados, por iso a loita polo mantemento e progreso da variedade estigmatizada se transfire do goberno aos individuos e ás organizacións concienciadas, que non aceptan unha selección das especies (lingüísticas) nin unha identidade esborallada nin un *statu quo* que ven posible revertir de se adquiriren compromisos sinceros.

9. Para deter a desaparición de dúcias de linguas no mundo, os lingüistas han de ir máis alá do ámbito académico e inmíscirse na loita social e política (p. 134), di o autor parafraseando palabras de Michael Krauss. Que a participación de todos é fundamental viuse recentemente en Galicia cando boa parte da sociedade civil e dos profesionais do ensino se organizaron en plataformas e se manifestaron reiteradas veces na rúa para defender os tenues progresos acadados pola lingua propia desfavorecida.

En fin, son copiosos os temas de interese e de opinión que cruzan este libro. O remate dánolo un epílogo que recolle a xeito de resumo os principais contidos.

A obra é certamente de lectura recomendable para quen se interese polo mundo das linguas. Presenta unha escrita rigorosa pero áxil pola súa leve carga de academicismo. Sendo verdade que as principais ideas resultan coñecidas, que o libro non achega grandes novidades para o especialista e que o autor non proporciona datos derivados dun estudo experimental novidoso, tamén resulta moi certo que se trata dun magnífico ensaio, reflexivo, sempre actual, ben arte-lado e desenvolvido con finura.

Xosé Soto Andión
Universidade de Vigo
xsotoandion@uvigo.es

RECENSIÓN DE
RESEARCH ON ZHANG GURUO'S ART OF TRANSLATION¹

[Recibido 10/08/10; aceptado 12-01-11]

YINGCHUN, Sun. 2004. *Research on Zhang Guruo's Art of Translation*. Beijing: China Translation & Publishing Corporation.

Este libro, publicado no ano 2004, foi o primeiro estudo sistemático sobre a técnica traditolóxica do tradutor chinés Zhang Guruo, famoso pola súa tradución ao chinés das obras literarias de Thomas Hardy. Nos primeiros anos do século XXI, chegaron á China moitas teorías da tradución e os estudosos chineses empezaron a prestarlles máis atención ás teorías estranxeiras que á súa propia tradición. Neste contexto publicouse este libro, froito de moitos anos de investigación por parte do catedrático chinés Sun Yingchung sobre a subxectividade dos tradutores e das teorías de tradución tradicionais chinesas, que se centra nun tradutor chinés en particular e pon de manifesto moitas das visións e valores da cultura chinesa.

O libro está composto por sete capítulos. O primeiro presenta as experiencias vitais de Zhang Guruo e a súa vila natal. O segundo analiza a idea de Zhang de que “a tradución é ciencia e arte”. No terceiro capítulo analízase o artigo de Zhang, publicado en *Translation Communication*, no que menciona a existencia de “textos orixinais xenuínos e traducións xenuínas”. O capítulo cuarto céntrase nas notas que aparecen nas traducións de Zhang, desatendidas pola maioría dos estudos de tradución; Sun sostén que todas esas notas demostran a súa actitude rigorosa e a ampla investigación no tocante á relixión, lendas, citas literarias e convencións. No capítulo quinto explora as formas nas que o concepto da saudade da paisaxe na cultura chinesa pode estar relacionado coa tradución literaria. No capítulo sexto, Sun ilustra a singularidade da lingua chinesa, en especial nas frases de catro caracteres; para demostrar o efecto das mesmas, válese de fragmentos da obra de Zhang. Finalmente, no sétimo capítulo define teorías, habilidades e métodos de tradución.

As vantaxes deste libro son múltiples. En primeiro lugar, é unha das primeiras monografías que se ocupa de explorar a subxectividade dos tradutores

¹ Tradución ó galego de Marta Estévez Grossi.

en China. Anteriormente, a maioría das investigacións presentábanse en formato de artigo, que só se centraba de xeito fragmentario no aspecto do tradutor. En ocasións, tamén apareceron monografías pero estas revisaban varios tradutores e, deste xeito, resultaban demasiado amplas para poder darlles un enfoque máis específico e centrado. En comparación con esas obras, o libro de Sun é máis informativo, completo e exhaustivo no tocante á obra tradutolóxica de Zhang Guruo.

En segundo lugar, a metodoloxía investigadora é orixinal no campo dos estudos de tradución. Sun visitou en persoa a vila natal de Zhang e dedicou un capítulo enteiro a presentar a súa vida. En realidade, o libro trata varios aspectos que, en estudos similares, resultou máis sinxelo excluír. Ademais da experiencia vital de Zhang, hai todo un capítulo dedicado ás notas na súa obra. A introdución deste tipo de información consegue que este libro sexa máis interesante e vívido que unha mera investigación académica.

En terceiro lugar, os razoamentos do libro están ben fundamentados, nel aparecen tanto os conceptos tradicionais da cultura chinesa coma as teorías de occidente, o que fai que a investigación sexa máis teórica. De non ser así, este tipo de estudos, centrados nun tradutor particular poderían caer na tentación de converterse, facilmente, nun informe impresionista.

No entanto, pódese atopar un defecto nesta obra; aínda que o libro di ser un estudo da tradución de Zhang Guruo, só hai un capítulo centrado nas súas habilidades tradutolóxicas e xa que moitos dos seus lectores, sobre todo os estudantes de tradución, poden estar máis interesados en casos específicos de tradución, sería mellor que o estudo proporcionase unha visión máis integral das traducións de Zhang e un número maior de exemplos da súa obra. Alén diso, o estudo en xeral amósase bastante positivo sobre as traducións de Zhang que, por suposto, ten moitas características boas no tocante á formulación e á simplicidade. Porén, debido a que Zhang emprega moitas expresións propias do dialecto da súa zona, a parte leste da provincia de Shandong, os lectores doutras zonas de China poden sentirse incómodos lendo esas traducións. Pode ser que, nos tempos de Zhang, este tipo de traducións fosen máis habituais, mais ao observalas na actualidade, necesitamos dunha maior reflexión.

Ying Cui

City University of Hong Kong
cying6@student.cityu.edu.hk

A TRADUCCIÓN ENTRE LINGUAS EN CONTACTO

[Recibido 17-12-10; aceptado 12-01-11]

GARCÍA DE TORO, Cristina. 2009. *La traducción entre lenguas en contacto. Catalán y Español*. Berna: Peter Lang. Col.: European University Studies, vol. 329, 2009. 182 páx. ISBN 978-3-03911-493-1.

No ámbito da traductoloxía é infrecuente a publicación de obras internacionais sobre linguas non estatais. A recente mais intensa implantación dos estudos de tradución e interpretación no sistema universitario español en todo o territorio favoreceu a emerxencia de novas liñas de investigación, entre elas, o estudo da tradución coas linguas minorizadas, presentada aquí co nome de tradución entre linguas en contacto. A partir da compilación de traballos anteriores da propia autora, repasa con acerto cuestións de relevo específicas deste tipo de tradución como o estudo da autotradución, o perfil do tradutor e o seu grao de bilingüismo, o proceso cognitivo da tradución ou a crítica e avaliación de traducións, mais desta volta inseridos nun marco común.

A obra estrutúrase en catro partes, a primeira delas introdutoria sobre cuestións sociolingüísticas que serven de marco teórico preliminar, unha segunda na que caracteriza a tradución entre catalán e español e, por último, senllas partes dedicadas á tradución administrativa e á literaria respectivamente, aínda que con tratamentos moi desiguais como veremos.

Para alicerzar esta nova liña vincúlanse os estudos de tradución coa sociolingüística, en necesaria simbiose para coñecer con detalle o contexto e as condicións nas que se traduce para ambas as linguas. Agora ben, a denominación acuñada para designar estes estudos e pola que parece optar, a xulgar polo título -tradución entre linguas en contacto- non nos parece a máis acaída, pois se para se referir á relación entre español e catalán utiliza termos como diglosia ou conflito, que evidencian o diferente status destas linguas, entendemos que na denominación da tradución entre elas cómpre igualmente visibilizar esa situación de desigualdade. O concepto «Linguas en contacto» pode ser aplicábel a políticas e situacións coma o federalismo lingüístico ou o multilingüismo institucional, nas que o conflito está neutralizado. En consecuencia, cremos que se puido ir máis aló na denominación, de xeito que o nome da tradución

entre estas dúas linguas aludise á condición de lingua minorizada do catalán con respecto ao español, o que refletiría de mellor maneira a situación, sen que por iso se caise en distincións de orde ideolóxica.

De feito, no capítulo 3, dedicado á procura dunha denominación desde a perspectiva traditolóxica, a autora pretende definir, dunha banda, o status de español e catalán con respecto a outras linguas e, doutra, o status delas. Para a primeira das tarefas na área véñense propondo etiquetas do tipo: linguas maternas ou primeiras linguas versus linguas B ou C. Para definir a relación entre ambas utilízanse denominacións como lingua principal fronte a lingua non principal. A autora avoga no texto pola denominación <tradución entre linguas A> que, como linguas en contacto, cremos que non explicita tampouco a diferente situación e usos do catalán e do español. Non é esta unha cuestión menor pois o desenvolvemento da tradución figura inserido nun proceso de normalización lingüística. Aínda que, en xustiza, cómpre subliñar que na construción do marco teórico se distingue convenientemente entre competencia tradutora e competencia bilingüe, así como comunidade de fala bilingüe e linguas en contacto.

A segunda parte do libro está dedicada á caracterización da tradución entre catalán e español: trátase dun percorrido no que vai tratando de modo sumario cuestións tan interesantes como a convivencia das linguas, a súa proximidade formal, o mercado laboral e o ensino, a direccionalidade ou a autotradución como reescritura. Merece especial mención un último capítulo dedicado ás perspectivas profesionais e de investigación deste par de linguas. Queda así bosquejado o contexto no que se produce e estuda a tradución entre catalán e español e moi ben apuntadas as novas perspectivas de investigación, entre as que salienta o estudo das novas modalidades de tradución. Só cabe lamentar o reducido espazo dedicado a esta parte e o seu escaso peso na obra, pouco máis de vinte páxinas. Esta brevidade seguramente levou a realizar una panorámica, ao noso ver, incompleta, na medida en que deixa atrás informacións necesarias como o grao de implantación do catalán en Valencia ou nas Illes Balears, non ofrece datos máis que da tradución editorial, sen discriminar ámbitos de traducións (literaria, ensaio, libro de texto etc.). Polo demais, lamentamos que non se utilizen datos actualizados (a referencia máis moderna é de 2006), o que resulta incoherente coa pretensión de nos amosar o mercado actual de tradución español-catalán. Quedan en todo caso sentadas as bases para futuros estudos máis demorados e actualizados sobre a tradución entre estas linguas.

Na terceira e cuarta parte do libro trátanse respectivamente dous dos ámbitos enunciados no capítulo anterior: o administrativo e o literario. O tratamento que ambos reciben é certamente desigual, se no primeiro incide en aspectos sociolingüísticos: o marco legal, a tradución na administración autonómica, a modernización da linguaxe administrativa e a Administración de Xustiza, na última parte do libro dedicada á tradución literaria baixa ao terreo da crítica

da tradución e, a partir dun aparello teórico construído seguindo os traballos de Baker e Hatim e Mason, analiza os problemas da tradución literaria no referido á oralidade e ás fraseoloxías e inclúe un estudo de caso. As conclusións que presenta sobre estratexias de tradución, en concreto sobre como resolver a tensión mantemento ou adaptación na tradución do nivel de formalidade, dos dialectos xeográficos e temporais, dos nomes propios ou dos aspectos culturais resultan de moito interese e afondan nos problemas da tradución de dúas linguas en contacto (e en conflito).

Mais non queremos deixar de sinalar algunhas carencias, especialmente no que atinxe aos capítulos dedicados á tradución administrativa. En primeiro lugar, sorprende que non se mencione a tradución realizada na Administración periférica do Estado (nin en Cataluña nin en Valencia, ou nas Illas Baleares), pois non se cita no apartado dedicado ao marco legal a tradución catalá das disposicións normativas estatais que por norma se vén realizando desde 1999, e obvia, en consecuencia, a publicación do suplemento catalán do BOE. Son escasas as referencias ao labor dos servizos lingüísticos, ao seu volume de traballo en tradución ou ás súas publicacións e ademais apenas ofrece información sobre os servizos lingüísticos administrativos de nivel autonómico e local, que contribuíron a través da tradución a configurar o modelo de lingua administrativa catalá. E, por último, ofrece unha interesante clasificación dos textos administrativos cataláns baseada nun artigo anterior publicado no seo do grupo GENTT que, se ben resulta de grande utilidade e cita de modo sumario os criterios que guiaron a súa elaboración, non explicita como se aplicaron estes criterios. Ademais, como antecedentes de tal clasificación cítanse as tipoloxías de orde filolóxica (Castellón) ou administrativa (MAP), pero óbvianse as elaboradas desde área de documentación igualmente interesantes (por exemplo Maciá 1998).

As principais eivas da obra derivanse da súa condición de compilación de traballos anteriores, en concreto sete dos doce capítulos que a conforman son reelaboracións, o que pexa o resultado do conxunto, que presenta datos desactualizados e tratamentos desiguais. Por exemplo, para a tradución administrativa elabórase unha panorámica de tipo sociolingüístico, que non figura no tratamento da tradución literaria. Abundando na mesma idea, nos capítulos dedicados á tradución literaria realízase un estudo de caso no que se afonda nas estratexias de tradución, sería de agradecer o mesmo tratamento nos capítulos dedicados á tradución administrativa, na que simplemente se alude á cuestión da modernización administrativa sen explicar en que consiste esta nin analizar as súas consecuencias no plano lingüístico.

En definitiva, estamos ante un traballo que focaliza a atención na tradución entre o español e o catalán e aborda os problemas da tradución entre linguas en contacto (e en conflito). E nese sentido, é unha obra valiosa que abre a vía para novas achegas sobre a tradución entre español e outras linguas

propias, pois enuncia as cuestións máis relevantes (perfil do tradutor, grao de bilingüismo, autotradución, direccionalidade, etc.). Estudos deste tipo son necesarios, responden ás novas realidades do Estado autonómico e elevan á categoría de obxecto de estudo internacional as cuestións relativas á tradución coas linguas minorizadas. Ese é o seu valor.

Iolanda Galanes
Universidade de Vigo
iolag@uvigo.es

Información

Traducións ao galego no ano 2009

Ana Luna Alonso

Panorámica xeral da tradución e da interpretación nos servizos públicos: deficiencias e novos desafíos. A red COMUNICA. Entrevistas a Carmen Valero Garcés e Maribel del Pozo Triviño

Doris Fernandes del Pozo

Máster de investigación 2011 – 2012 en Tradución & Paratradución.

Master of Research 2011 – 2012 in Translation & Paratranslation

Convocatoria de artigos.

Instrucións para os autores.

PANORAMA DA TRADUCIÓN NO ANO 2009

Ana Luna Alonso
Universidade de Vigo

[Recibido 26-06-10; aceptado 12-09-10]

Os datos da produción editorial en lingua galega do ano 2009 indican un descenso respecto do ano anterior (2.482 títulos en 2008 e 2.121 en 2009¹); mentres aumenta a produción de títulos en castelán, tamén baixa a produción en catalán ou en éuscaro. Con todo, cómpre indicar que a tiraxe media se reduciu para todas as linguas. O noso sector editorial sitúase no quinto posto dentro do Estado, detrás das comunidades de Madrid, Cataluña, Andalucía e Valencia.

O volume total de literatura traducida é de 112 obras (33 de narrativa, 8 de poesía, 5 de teatro e 66 de LIX²), de non termos en conta as 18 de ensaio e as 7 de banda deseñada. A lingua de orixe maioritaria, no caso da narrativa, é o inglés e o castelán; aínda que hai novas incorporacións dende o islandés, o turco ou o xaponés. Respecto da poesía, a lingua de orixe absolutamente maioritaria é o castelán, coa excepción dun texto de Pavese (Rinoceronte Editora) procedente do italiano. No caso do teatro, o inglés e o francés teñen un peso equivalente nas linguas de procedencia das obras. No tocante á LIX: 29 textos proceden do castelán, aínda que nalgún caso temos constancia de que son traducións indirectas como Alan Gibbons (Baía Edicións), Pescetti (Pearson Alhambra) ou Barbara Taylor (Baía Edicións); 11 do inglés e 9 do catalán. Cómpre salientar o caso Stilton para o italiano, e as traducións máis escasas procedentes do ámbito francófono ou xermanófono, exceptuando o caso do serbio Milan Vukotic, traducido dende o alemán (Kalandraka).

A administración autonómica e o baile das axudas

A Consellería de Cultura e Turismo rectificou (logo de anunciar que non se poderían convocar por falta de fondos), e fixo pública a convocatoria das axudas a editoriais para a tradución a outras linguas de libros en galego ou

¹ O total da edición en Galicia é de 3.180 no ano 2009.

² Incluímos as obras de máis de 40 páxinas.

viceversa (DOGA 26-11-09³), cumprindo así co espírito da Lei do libro e a lectura, e tendo en conta a celebración do Ano do libro e da lectura en Galicia en 2010⁴. A contía máxima desta partida ascendía a 300.000 euros (a metade a cargo dos orzamentos de 2010 e a restante para o exercicio de 2011). A previsión de axudas cobre entre o 50% e o 75% do custe da tradución, cunha contía máxima de 6.000 euros por proxecto⁵. O atraso na convocatoria de 2009 condicionarán os ritmos do sector editorial e dificultará a importación das novidades así como a exportación, aínda que non todas as traducións que temos en galego contan co apoio da administración autonómica. Hai editoras que publican sen axudas, e mesmo hai quen as consegue dos propios países da lingua de partida como Chequia, Hungría ou Finlandia, que teñen programas para difundir a súa cultura a nivel internacional. Neste sentido, a AGE (Asociación Galega de Editores) publicou os datos de facturación das empresas do sector (34 millóns de euros), e comentou que as axudas recibidas das administracións públicas foron de 1,9 millóns de euros, dos cales o 55%, corresponde a compra institucional⁶ e non a subvencións. Ademais, as axudas para materiais curriculares foron reducidas pola actual administración galega nun 50%.

Durante os catro anos de goberno anterior melloraran as subvencións nos dous sentidos⁷. Isto é, axudaron a traer ao galego autores de fóra e contribuíron a introducir noutros mercados os nosos autores⁸. O número de obras traducidas aumentou (141 en 2006, 138 en 2007 e unhas 140 en 2008, un 80% subvencionadas), pero sobre todo produciuse un cambio substancial nas políticas editoriais. Con máis cartos apostouse por obras máis arriscadas, o castelán deixou de ser a lingua de referencia e comezaron a verse autores como Pamuk, Murakami ou Camilleri, publicados antes en galego que en español.

³ En: [<http://www.xunta.es:80/Dog/Dog2009.nsf/FichaContenido/3FFAE?OpenDocument>].

⁴ No bienio (2008-2009), a suma ascendía a 282.698€: 122.229€ para 2008 e 160.460€ para o ano 2009. No bienio (2010-2011), a suma total ascende a 236.986 €: 118.453,17€ para 2010 e 118.492,83€ para 2011. As axudas para promover grandes proxectos editoriais (DOGA 25 de maio), sufriron un recorte dun 25% sobre 2008 (219.982€, é dicir, 75.400€ menos).

⁵ Os criterios de concesión son o atractivo xeral da obra, así como “o seu interese intrínseco”, ademais do currículo da persoa que traduce e a proxección internacional da tradución.

⁶ A Deputación de Pontevedra rescindiu o convenio asinado coa AGE polo que este organismo adquiriría libros para as bibliotecas da provincia. O acordo establecido polas dúas entidades desde hai vinte anos facilitou en 2008 a adquisición de volumes por valor de 40.000 euros.

⁷ En 2008 chegou ao seu nivel máximo, con 295.387 euros repartidos entre 120 proxectos de tradución, cen obras estranxeiras (ao galego) e vinte escritas orixinalmente en galego (a outras linguas).

⁸ Manuel Rivas ao búlgaro (*O lapis do carpinteiro*), Román Raña ao castelán (*As metamorfoses do túnel*), Antón Riveiro Coello ao italiano (*As rulas de Bakunin*) ou Xavier Alcalá ao castelán.

Segundo os datos do informe de *Hábitos de lectura e compra de libros en Galicia*, só un 2,92% da poboación total galega le habitualmente en galego, o que supón aproximadamente 81.000 persoas. O 93,3% dos lectores habituais fano en castelán, aínda que un 54,4% tamén le de xeito ocasional na nosa lingua. Se nos centramos nos datos dos rapaces de 10 a 13 anos, o estudo indica que o castelán é o idioma no que len habitualmente libros o 88,0% dos nenos lectores, e hai un 12,0% de nenos que len en galego de forma habitual. Así, se tomamos en consideración tanto o idioma habitual como o ocasional, concluímos que un 72,1% dos lectores le na lingua autonómica, e que o 94,3% dos nenos lectores é quen de ler na lingua autonómica sen a necesidade de recorrer a un dicionario. Este tipo de estudos permiten analizar cal é o oco de mercado do libro en galego e cal pode ser a demanda real do subsector da tradución, tanto se as obras reciben axudas económicas por parte das administracións, como se ese apoio se materializa na aposta firme pola alfabetización e a promoción do libro e a lectura en galego.

Unha das maneiras de materializar a vontade da administración na difusión do libro son a concesión dos recoñecementos ao traballo dos profesionais do sector. No caso da tradución, un dos escasos premios de relevancia no noso país é o Premio Plácido Castro de Tradución, que na súa oitava edición foi para a escritora María Reimóndez polo seu traballo de tradución de *Unha escrava das indias occidentais* de Mary Prince. Tamén recibiu un accésit neste mesmo certame Rafael Salgueiro pola tradución de *O libro da selva* de Rudyard Kipling. A asociación que concede o premio, xunto coa Fundación Plácido Castro asinou un convenio coa Consellaría de Cultura que permitirá financiar con 15.000 euros ao longo de 2010 a tradución de nove títulos ao galego de cara á súa publicación na Biblioteca Virtual “Bivir.com”⁹.

A Universidade de Vigo, pola súa parte, editou os premios de tradución 2009 no volume conxunto titulado: *Premio 2009 de relato, poesía e tradución da Universidade de Vigo* (Xerais, 2009). O libro recolle os traballos galaroados nos premios 2009 nas modalidades de relato breve, poesía e tradución literaria. No tocante á tradución, o primeiro premio foi para Isaac Fernández Fernández pola tradución de “Despois” unha versión do éuscaro ao galego da obra *Gero* (1643) de Pedro de Axular; e concedéuselle un accésit a María Mediero Mayán por *As voces de dentro*, tradución de *Le voci di dentro*, de Eduardo De Filippo.

Na celebración do Día Internacional da Tradución organizouse una homenaxe a Marilar Aleixandre. A Asociación de Escritores en Lingua Galega

⁹ En concreto, o convenio prevé que haxa versións en galego de *La croisade des enfants* de Marcel Schwob, *O destino* de Wladysaw St. Reymont, *Cadernos de darwinismo* de Antonio Bracinha Vieira, *Über Sprache überhaupt und über die Sprache de Menschen* de Walter Benjamin, *Carmilla* de John Sheridan Le Fanu, *O almofadón de plumas* de Horacio Quiroga, *Yam-Vari Perrot* de Goulc’han Kervella, *Lord Jim* de Joseph Conrad e *Peter Pan nos xardíns de Kensington* de James Mathew Barrie.

concedeulle o premio de tradución a Gonzalo Navaza por *As flores do mal*, de Charles Baudelaire (Galaxia, 2008); e a Asociación Galega de Editores a Eva Almazán, o Premio Lois Tobío ao Libro Traducido, por *Contos completos de Edgar Allan Poe I e II* (Galaxia, 2009).

Narrativa

A produción de textos narrativos recolle unha boa colleita, sementada anos antes, grazas en parte á liña editorial adoptada pola editorial Galaxia, que dende que en 2003 publicase en galego antes ca en castelán *Un nome de dicionario*, da francesa Amélie Nothomb, mantén unha política de traducións de éxito (*Xuntos e máis nada* de Anna Gavalda, vai pola 3ª edición e *A elegancia do ourizo* de Muriel Barbery pola segunda). Co obxectivo de entregar ao público lector as novidades literarias internacionais ao mesmo tempo que se publican no resto das linguas europeas, Galaxia presenta en 2009 a edición da última novela do Nobel de 2006, Orhan Pamuk (*O museo da inocencia*), unha obra que só se podía ler en turco e alemán ata hai ben pouco. O compromiso de Galaxia de editar toda a obra de Pamuk¹⁰, confirmase coa entrega de *Neve*, traducida de maneira conxunta por Mª del Carmen Alonso Seisdedos e Bartug Aykan para a colección “Biblioteca Compostela de Narrativa Europea”. Ademais dos títulos mencionados, cómpre salientar a edición de *O caderno dourado*, a obra coa que Doris Lessing (Nobel 2007), acadou o recoñecemento internacional; así como *A fama. Novela en nove historias* de Daniel Kehlmann (Premio Cévennes á mellor novela europea en 2010); *Os onze*, do recoñecido autor francés Pierre Michon (Gran Premio de Novela da Academia Francesa); e *A rolda nocturna* da escritora galesa Sarah Waters (Premio Novela Europea Casino de Santiago 2008). Con ela, a Biblioteca de Narrativa Europea, que Galaxia publica coa colaboración da Concellaría de Cultura do Concello de Santiago, chegaba ao nº 19, e incluía no seu catálogo unha das autoras máis premiadas entre as escritoras británicas das últimas xeracións.

Na colección “Literaria” de Galaxia sae tamén a tradución dunha serie de relatos da escritora mexicana, Elena Poniatowska (París, 1932). En *A filla do filósofo* recóllese unha escolma da súa obra narrativa traducida por escritores e escritoras galegos, realizada a partir do libro *De noche vienes* (1979) e publicada coa colaboración da Asociación Galega de Escritores en Lingua Galega con motivo do nomeamento da autora como Escritora Galega Universal. Na mesma colección aparece a tradución do escritor xaponés Murakami (*Do que estou a falar cando falo de correr*). Esta é a segunda entrega do autor por parte de Galaxia, na súa aposta pola literatura contemporánea de éxito internacional. Haruki Murakami estivo en Santiago para recoller o premio Arcebispo Juan de San Clemente 2007 que lle entregou o alumnado do instituto Rosalía de

¹⁰ *O castelo branco* (2007) e *Istambul. As lembranzas e a cidade* (2008).

Castro, e para presentar o seu último libro onde reflexiona sobre o proceso de creación literaria como corredor de maratóns. *Invisible* de Paul Auster é a seguinte entrega do autor, recoñecida pola crítica mundial como a mellor ata o de agora.

Cando se cumpren trinta anos da creación de Edicións Xerais de Galicia¹¹, cómpre mencionar os seus éxitos de vendas de tradución como son *Mal de escola* de Pennac (2008), ou a terceira novela do polifacético François Bégau-deau, *A clase*, apoiada probablemente polo pulo da película de Laurent Cantet (Palme d'or en Cannes 2008) e César 2009, pola mellor adaptación na que participou o propio autor. Para rematar, salientamos a tradución ao galego da novela inédita de María Victoria Moreno, onde relata as experiencias dunha mestra nova nunha vila de Castela durante a década de 1960. Corenta anos despois, *Onde o aire non era brisa* (finalista do Premio Café Xixón en 1969), recuperouse en 2005 e traducíuse ao galego.

De Fatoría K, ademais da edición para os máis cativos, hai que salientar o éxito de vendas alcanzado con *O neno do pixama a raias* (2007), así como coa obra *Lolita*, de Vladimir Nabokov (2008), *Pan con xamón* de Bukowski (2009); e outras de autores máis próximos como Chico Buarque e Bernardo Atxaga. Neste último caso, a obra de Atxaga, *Sete casas en Francia* (editada ao mesmo tempo en castelán e en galego por Fatoría K), trata do xenocidio belga no Congo, tema literario reiterado dende Marc Twain ata Connan Doyle ou Joseph Conrad (2ª ed. de *No corazón do negror*, publicada por primeira vez en 1997 por Edicións Positivas na colección “Narrativas”).

A partir de principios de século, imos coñecer o boom da literatura de Europa do Leste, en parte como consecuencia da concesión do Nobel a Imre Kertész (2002), ou ao éxito de autores como o húngaro Sándor Márai (*Herbario*) ou o checo Bohumil Hrabal (*Unha soidade demasiado ruidosa* e *Eu servín ao rei de Inglaterra*), por parte de Rinoceronte Editora. Desta volta as novas propostas da editorial interéanse por unha obra de ensaio (*O ano do xardineiro*) do checo Karel Capek (1890-1938), así como polo islandés. Rinoceronte edita a tradución de Elías Portela da lenda islandesa, *Skugga-baldur* de Sjón (Sigurjón Birgir Sigurðsson 1962), un dos autores consagrados na literatura islandesa (Premio do Consello Nórdico 2005).

Sotelo Blanco, pola súa parte, aposta por dúas novelas que se achegan a diferentes períodos da historia dende a visión feminina como son as obras de Julia Frank (*A muller do mediodía*) ou a de Edith Wharton (*A idade da inocencia*). E Laiovento recupera dous textos fundamentais de orixe francófona, da man de dous especialistas na tradución como Jesús González Gómez (Jules

¹¹ En 1979, Sánchez Ruipérez, fundador do Grupo Anaya, e o seu socio galego Xulián Maure, xunto con Ofelia Grande e Camiño Noia, constituían en Vigo, Edicións Xerais de Galicia. Trinta anos despois, a editora conta con 3.200 títulos (1.600 vivos) e dez millóns de libros vendidos.

Renard, *Pelo de cenoria*) e Henrique Harguindey (*Raymond Queneau, Zazi no metro*).

O proxecto de 2.0 Editora nace coa intención de combinar a edición (a autoedición) en papel cos soportes dixitais, tanto para lectura en pantalla e libro electrónico como audio. Na colección “Mundos” de narrativa, saíu en 2009 a tradución de Ruth Layús de *Guía do autostopista galáctico* do británico Douglas Adams. O texto é o primeiro volume dunha triloxía publicada logo do éxito acadado pola serie radiofónica do autor. A editorial adianta na seu web a edición de *O home que era xoves* de G.K. Chesterton.

Poesía

Unha das obras que hai que destacar no espazo da tradución de textos poéticos é a edición en formato peto de *Poesías do desamor e outras poesías dispersas* de Cesare Pavese (1908-1950), un dos autores italianos máis importantes do século XX. Pavese traduciu entre outros a Melville, Gertrude Stein, Steinbeck ou Hemingway, e participou na fundación da editorial Einaudi, na que traballou de editor. Este volume, que segue a edición italiana de Italo Calvino, recolle todos os poemas de Pavese non comprendidos en *Lavorare stanca*. Deste xeito, indica o editor e tradutor Moisés R. Barcia, é posible seguir o desenvolvemento da poesía de Pavese dende os seus primeiros pasos.

Se nos trasladamos ao espazo do castelán, cómpre salientar a edición de autor de Arturo L. Regueiro do poemario titulado *Galicia Cajún*, traducido por Anxos Sumai e con introdución de Xurxo Borrazás; e a selección da obra dun dos principais poetas cubanos contemporáneos, Roberto Fernández Retamar en edición bilingüe (*Conversa Antoloxía 1951-1996*), grazas a versión galega de Xosé Mª Álvarez Cáccamo.

Teatro

O ano 2009 abriu con boas expectativas para a tradución do teatro, ámbito que non adoita ter abundante produción. Neste sentido cómpre salientar a iniciativa da Escola Superior de Arte Dramática de Galicia da creación da súa propia liña editorial en colaboración coa Secretaría Xeral de Política Lingüística e a editorial Galaxia. Os primeiros títulos da colección “Biblioteca Escola Superior de Arte Dramática” (ESAD), especializada en teatro contemporáneo, son as traducións: *Calígula* e *O malentendido* de Albert Camus, con limiar de Norma Rodríguez e tradución de Inma López Silva; *Cartas de amor a Stalin*; *Himmelweg* e *A paz perpetua* de Juan Mayorga, prologado por Carmen Abizanda Losada, e traducido por Xosé Manuel Pazos Varela; *A electra acáelle o loito* de O’Neill, con limiar de Manuel F. Vieites e tradución de Laura Sáez Fernández; e a *Obra dramática completa* de Sarah Kane, con limiar, tradución e notas do director da escola, Manuel F. Vieites.

Na colección do Arquivo Teatral Francisco Pillado, o Servizo de Publicacións da Universidade da Coruña edita en edición bilingüe (francés-español) a tradución de Francine Succarrat Boutet e Xosé Carlos Carrete Díaz da obra de Xosé Teixeira *Doutor, por favor, máteme con xeito*, prologado por Xosé M. Beiras e con nota introdutoria de Carlos Paulo Martínez Pereiro.

Ensaio

O abaratamento do proceso de edición, grazas ás novas tecnoloxías dixitais permite a existencia de proxectos como a de Editora 2.0 ou como a de Estaleiro Editora. Malia que as tiraxes iniciais dos libros na editora son reducidas (250 exemplares), o abandono da técnica *offset* permite a reimpresión sen custo engadido. Estaleiro publicou en 2009 a tradución do *Manifesto contra o traballo* do grupo Krisis (*Manifest gegen die Arbeit*, 1999)¹².

Na difícil clasificación do xénero ensaio, cando por veces a función principal do texto pasa a ser a estética, ademais da informativa, incluímos a tradución dende o francés para Laiovento do filósofo Francisco Sampedro. Trátase da homenaxe de Alain Badiou (*Pequeno panteón portátil*) aos seus mestres: Althusser, Borreil, Canguilhem, Cavaillès, Châtelet, Deleuze, Derrida, Foucault, Hyppolite, Lacan, Lacoute-Labarte, Lyotard, Proust e Sartre que, segundo palabras do propio autor, son aos que “debo o significado, sempre inhumano en tanto que nobre e combatente, da palabra *filosofía*”. De todos eles fala no libro, aínda que non sempre para seguilos, senón para contradicilos, logo de apprehender os seus discursos.

Rinoceronte Editora entrega na colección de “Clásicos”, *O ano do xardineiro* do checo Karel Čapek. Autor esquecido polo réxime comunista polo seu distanciamento e crítica do totalitarismo, e agora compensado en parte coa axuda do Ministerio de Cultura da República Checa, para que a tradución vexa a luz en galego. O texto do xornalista e dramaturgo dedicálles ós amantes da xardinaria un libro onde ofrece consellos sobre os coidados do xardín. Por outra parte, Moisés R. Barcia traduce para a súa editora na colección de peto *As leis fundamentais da estupidez humana*, de Carlo M. Cipolla, unha obra secundaria, pero de gran éxito, onde o autor desenvolve unha visión das persoas estúpidas, que debuxa como un grupo poderoso que actúa movido só pola súa propia estupidez.

Xerais ofrece na colección “Crónica” *A deleiba do mundo: cando as nosas civilizacións esmorecen*, do libanés Amin Maalouf, traducido dende o francés orixinal por Mª Dolores Torres París. O texto é froito dunha reflexión moi actual na que o autor fala das preocupacións intelectuais, financeiras, climáticas, xeopolíticas, e mesmo éticas que trastornan a sociedade do noso século.

¹² Os títulos de Estaleiro poden descargarse de balde na web en: [<http://www.estaleiroeditora.org/>] con licenza Creative Commons para copiar e distribuír.

Con mirada positiva, deixa un chisco de esperanza na humanidade que dará cos medios para saír do atranco.

Pola súa parte a Editorial Trifolium, e dentro da súa colección “Contextos”, saca a tradución ao galego de *Don Ramón María del Valle-Inclán*, biografía da que é autor Ramón Gómez de la Serna; así como un breve retrato de Emilia Pardo Bazán. Na colección “Musa pedestris” edita a tradución de Enrique Sánchez do ensaio de Felipe Alaiz titulado *Arte de escribir sen arte*. Felipe Alaiz, “perdido en la oscuridad sin remedio de la historia del anarquismo”, indica Javier Cercas en *El País* (28-0107), foi un dos escritores máis importantes do movemento libertario e periodista con éxito antes de que estalase a Guerra Civil, pasou varias tempadas no cárcere, escribiu novelas e traduciu a Upton Sinclair, Dos Passos e Wells. O autor faleceu no exilio en 1959. O texto orixinal apareceu publicado en Toulouse, en 1946, polo Frente Ibérico de Juventudes Libertarias. Tamén en Trifolium, mais no xénero biográfico, aparece a obra traducida do francés por Ana Belén Martínez Delgado, *Residente privilexiada* de María Casares. María Casares ofrece en *Residente privilexiada* un repaso pola súa vida e a dalgúns amigos que a acompañaron: actores como Gerard Philippe, Jean Louis Barrault e Jean Vilar; cineastas como Clouzot e Jean Servais; e escritores como Claudel, Genet ou Albert Camus, con quen viviu anos de relación.

Na mesma liña biográfica, a editorial Galaxia edita fóra de colección unha serie de entrevistas realizadas por Dominique Petitfaux a Hugo Pratt, no cal descubrimos moitas das facetas descoñecidas do autor de cómic veneciano. A tradutora do ensaio, Ánxela Gracián, é tamén autora entre outras, da tradución da novela publicada na colección “Costa Oeste” titulada: *Corto Maltés. Bala da do mar salgado* (2006).

LIX

Hai moito material textual para cativos, que pola súa compoñente estética, podería estar incluído na clasificación dos textos literarios traducidos, citaremos algún deles aquí, polo que teñen de importancia para formar e crear a futuros lectores, aínda que a panorámica non adoita recollelos neste espazo. Destacamos algunhas obras publicadas por grandes grupos editoriais, procedentes do ámbito francófono como a obra de Stéphanie Ledu-Frattini (*A miña enciclopedia dos nenos do mundo*. Xerme Edicións), a de Michèle Longour (*O teu corpo*. Xerme Edicións), Marie Kolaczek (*O universo*. Xerme Edicións), Françoise Barbe-Gall (*Cómo falar de arte aos nenos*, Editorial Nerea); ou as apostas procedentes do espazo anglófono como *Animais salvaxes* (Susaeta Ediciones) e *Os sentidos* de Jinny Johnson (Baía Edicións). Facemos fincapé na obra de Philippe Nessman (*Máis respostas ás preguntas que nunca te fixeches*), que continúa a exitosa serie de *Todas as respostas*, iniciada por Faktoría K.

Na panorámica literaria dos libros infantís e xuvenís, habería que comezar a considerar as traducións dos textos de menos de 40 páxinas destinados en xeral aos primeiros lectores, que atraen tanto a adultos como a pequenos. A

tradición desta panorámica implica que non se contabilicen nin describan as máis de cen obras (114 exactamente) traducidas ou adaptadas para o galego, procedentes de diferentes espazos e tempos como as *Lendas de Leonardo da Vinci* (il. Rossana Casano Paladino e trad. María Lado Lariño, Edicions do Cumio), Jean Giono (*O home que plantaba árbores*, trad. Ánxela Gracián, Galaxia) ou o poema de Neruda (*Oda a unha estrela*, il. Elena Odriozola e trad. Xosé Antón Ballesteros Rei, Kalandraka Editora)¹³. Con todo, cómpre insistir en que se trata as máis das veces de xoias do álbum dos primeiros lectores nos cales a relación texto-ilustración é claramente favorable ás imaxes, pero que recibiron recoñecementos galardóns e importantes por parte da crítica.

Dentro dos que quedan na barreira das corenta páxinas de extensión temos que citar as coleccións “Demademora” de Kalandraka ou “Q” de OQO, que son un referente na achega de álbums de calidade tanto no formato coma no contido. Entre os autores editados, destacamos a Frank Baum, Leo Leoni, Paul Maar, e autoras da valía de Anna Castagnoli (*A grande viaxe*) ou de Isabel Martins, traducidos e ilustrados por autores de éxito como Bernardo Carvalho (Premio Nacional de Ilustración 2006 de Portugal e premio a un dos libros mellor deseñados en todo o mundo). Outro tanto ocorre co vasco Txabi Arnal ou cos cataláns Miquel Obiols e Pep Bruno, que en combinación con Matteo Gubellini, multipremiado artista italiano, producen títulos publicados nas máis prestixiosas editoriais infantís italianas ou francesas. Tamén Faktoría K edita álbumes como o de Joxan Ormazabal e Iraia Okina (*Soños de circo*), galardoado en 2008 coa II Bolsa Etxepare¹⁴. Outro caso salientable é o da escritora Marie Sellier (*O nacemento do dragón*). A obra editada en formato bilingüe galego-chinés mandarín, conxuga literatura, caligrafía e ilustración, para contar a orixe do dragón na cultura oriental.

Na listaxe dos libros de literatura infantil e xuvenil traducidos reeditados temos que destacar o *Mecanoscrito da segunda orixe* de Manuel de Pedrolo, traducido dende o catalán por Mª Victoria Moreno Márquez para a colección “Costa Oeste” da editorial Galaxia en 1989, que xa vai pola 14ª edición. A serie de éxito do detective Flánagan de Andreu Martín e Jaume Ribera (*Flanagan. Flash-Back*, Xerais, col. Fóra de Xogo) ou *Ideas de bombeiro* (Rodeira-Grupo Edebé) de Andreu Martín; así como Jordi Sierra i Fabra con *Chamando ás portas do ceo* e *Kafka e a boneca viaxeira*, ou *O alquimista* de Paulo Coelho. Outro tanto ocorre con Michael Grejniec (*A que sabe a lúa?*), Ursula Wölfel (*27 historias para tomar a sopa e 28 historias para rir*) **ou**

¹³ Sen ánimo de ser exhaustiva, en 2009 cómpre citar as novidades de Roberto Aliaga Sánchez, Margarita del Mazo, Isabel Fernandes Minhós Martins, Eva Montaneri, Joxan Ormazabal, Mar Pavón, Serenella Quarello, Mª Carme Roca, Sonia Roca, Ivo Rosati, Felipe Ugalde ou Antonio Ventura.

¹⁴ Certame organizado por 23 entidades locais (concellos e mancomunidades) de Navarra coa axuda do Euskarabidea/Instituto Navarro do Éuscaro, para premiar o mellor proxecto de creación dun álbum infantil nesa lingua.

Gato Guille e os monstros de Rocío Martínez (Kalandraka 2000). Reedítase *O bosque animado* de Wenceslao Fernández Flórez, que fora traducida ao galego no ano 1987 por Xela Arias, contando cunha introdución e notas de Valentín Arias e ilustracións de Maife Quesada, publicada na desaparecida colección “Xabarin” de Xerais. Nesta reedición de 2009, na nova colección “Xabartil”, mantense a tradutora, suprimense a introdución e as notas, ademais das ilustracións que se limitan á da cuberta, realizada por Javi Montes e realízase á adaptación á normativa actual do galego.

O ano 2009 caracterízase pola continuación de diferentes series iniciadas, o remate doutras e a conmemoración de dous centenarios: Charles Darwin e Edgar Allan Poe. Así, Edicións Xerais publica a primeira entrega en lingua galega dunha serie escrita e ilustrada por Herikberto M. Quesada (*O home do traxe branco. O accidente*), na que se desenvolven as aventuras dun grupo de adolescentes durante unhas vacacións de verán na vila da Guarda. A obra, traducida polas irmáns Torres París, é o volume inicial dunha serie de catro novelas de ciencia ficción apta para todos os públicos, que lle custaron ao autor vinte anos de traballo, e que vai acompañada de máis de seiscientos debuxos de seres doutros planetas. Dentro da colección “Fóra de Xogo”, sae do prelo o segundo título da serie *Poderosa*, coa que o brasileiro Sérgio Klein trata o mundo dunha adolescente. *Poderosa* mantívose varios meses entre os libros máis lidos do Brasil (finalistas do Premio Jabuti 2006), e iso semella ser garantía de boa aceptación tamén no noso país.

Outro fenómeno de tremendo éxito infantil e Gerónimo Stilton (que xa conta con máis de 30 títulos publicados, una serie televisiva, un cómic, así como boa cantidade de mercadotecnia), da escritora italiana Elisabett Dami. O pequeno detective Stilton está a arrasar nas librarías de varios países, e agora acaba de ser editado en galego por Destino (*Benvidos ao castelo da rocha rañicas, O misterioso manuscrito de Nostrarratus, Na procura da marabilla perdida e O meu nome é Stilton*).

A editorial Rodeira pechará a triloxía de Maite Carranza titulada, *A guerra das bruxas* (*O deserto do xeo e A maldición de Odi*, 2009), coa entrega do último título: *O clan da loba* en 2010. Outra triloxía que remata é *A materia escura* de Philip Pullman, que coa publicación de *O anteollo ámbar* (Premio Whitbread Book of the Year 2001) Faktoría K pecha o círculo (*A Aurora boreal*, 2007 e *O coitelo sutil*, 2008), e desvela o segredo final. E o mesmo sucede con *O símbolo perdido* de Dan Brown, o escritor de best-seller traducido en galego polo trío Acevedo, Almazán e Moreiras en diferentes entregas nos últimos anos para a editora foránea El Aleph Editores.

A política editorial de Urco Editora, outra empresa que traballa con licenzas *creative commons* non suxeitas a copyright, consiste na recuperación de obras pouco coñecidas e subxéneros como a novela de terror, fantasía ou ciencia ficción, que aínda que foron cultivadas con éxito en galego, distribuíronse

tradicionalmente como produtos xuvenís, o que as apartaba do público xeral. Na colleita da tradución de 2009, a colección de Fantasía ofrécenos un clásico da literatura escocesa, George MacDonald (*A princesa e o trasno*) e da estadounidense T. W. Higginson (*Contos das illas encantadas do Atlántico*); outro clásico de Bram Stoker (*A gorida do verme branco*)¹⁵; *A casa no contín* de W. H. Hodgson; e *Nun vidro misterioso* de Joseph Sheridan Le Fanu para a colección Gótica. Para rematar, cómpre citar un texto de Jack London, que sae do marco xenérico da novela de aventuras, *A praga escarlata*, tamén traducido por González Ahola, para a colección de ciencia ficción.

Ademais das citadas de Urco, nesa fronteira na que dubidamos se se trata de xénero xuvenil ou lectura para todos os públicos, atopámonos coa obra de Herman Melville na colección Xabarín. A tradución do inglés de *Bartleby, o escribente*, semella ir máis alá dos obxectivos da colección.

Co gallo do II centenario do nacemento de Charles Darwin, Baía edita *Charles Darwin* de Alan Gibbons, una historia que relata na persoa do grumete do Beagle, as peripecias da histórica travesía. Un capítulo ilustrado de referencias e diferentes datos ofrece información adicional sobre os descubrimentos e teorías de Darwin, e sobre o mundo científico do século XIX.

Coa intención de celebrar o 200 aniversario do nacemento do autor, Edicións do Cumio lanzou a “Biblioteca Edgar Allan Poe”, unha colección traducida por Susana Rodríguez Barcia, que recolle algunhas das obras máis coñecidas do escritor: *Os crimes da rúa Morgue*, *O escaravello de ouro*, *Un descenso ao Maelström*, e un volume cos relatos: *A verdade sobre o caso do señor Valdemar*, *A máscara da morte vermella* e *O manuscrito achado nunha botella*, completan polo de agora o proxecto. Moitas delas editadas con anterioridade por Edicións Xerais de Galicia (*As aventuras de Arthur Gordon Pym*, 1997) na súa colección “Xabarín”. A seguir, a editorial Urco tamén publicou a tradución d’*O corvo*, realizada por Tomas González Ahola.

A editorial Galaxia, pola súa parte, publicaría na colección, de “Clásicos Universais” os *Contos completos*, que polo seu formato, vai dirixida ao público adulto, posto que se trata dunha edición sistematizada, que segue a orde cronolóxica e o texto establecido pola edición canónica de The Library of America. Os tres volumes da colección están traducidos por Eva Mª Almazán García, que engade una breve nota sobre cada un dos contos. Os dous primeiros volumes recibiron o Premio Lois Tobío ao Libro Traducido do 2009 concedido pola Asociación Galega de Editores, o terceiro saíra en outubro de 2010.

¹⁵ Tal e como aclara o tradutor na súa introdución, Tomás González Ahola, a publicación deste libro supón intentar disipar a longa sombra que *Drácula* (Xerais, Xabarín, 1999) supuxo para o resto da produción dese escritor do xénero de terror.

Banda deseñada

Podería sumarse ás publicacións de banda deseñada o primeiro libro da nova editora Patasdepeixe¹⁶: *O increíble neno devorador de libros*, do norirlandés Oliver Jeffers, que apenas supera as 40 páxinas. Mais as obras orixinais de banda deseñada traducida, adoitan proceder do mercado europeo francófono (Bélxica, Suíza e Francia). Así, o cincuenta aniversario de Astérix e Obélix, levou á edición do volume *O libro de ouro*. Grazas ás demandas dos seus seguidores, e a presión social por parte de colectivos como A MESA pola Normalización Lingüística, Salvat-Bruño publicou a versión galega que iniciara Eduardo Blanco Amor en 1978. Co gallo da celebración dos encontros Viñetas desde o Atlántico¹⁷, a editorial Faktoría K publica, tanto en galego como en castelán, *Como facer un cómic*, un álbum no que Lewis Trondheim e Sergio García explican as claves narrativas da banda deseñada para os pequenos de máis de seis anos. A coruñesa Cerditos de Guinea pola súa parte, distribúe o primeiro tomo da colección “Os cinco loitadores”, e as aventuras de *O viaxeiro* da colección “Gárgolas”. Para rematar, e dirixido a un público adolescente, Edicións do Cumio edita os volumes 3 e 4 da serie de manga xaponesa: *Bícame Profe* de Kodaka Kazuma, traducidos por M^a do Carme Pampín dende o castelán.

1. NARRATIVA

- AELG (2009) *Elena Poniatowska. A filla do filósofo*. Trad. Francisco X. Fernández Naval, Xabier López López, Elvira Riveiro Tobío, Isidro Novo, Eva Veiga, Anxos Sumai, Rosa Aneiros, Xavier Queipo, María Reimón-dez e Francisco Castro [castelán]. Editorial Galaxia, S. A.: Vigo. Col. Literaria, 271. 144 p. ISBN: 978-84-9865-179-9.
- ATXAGA, Bernardo (2009) *Sete casas en Francia*. Trad. Ramón Nicolás Rodríguez [éuscaro dende o castelán]. Faktoría K de Libros, S.A.: Vigo. Col. Narrativa K, 9. 276 p. ISBN: 978-84-96957-61-9.
- AUSTER, Paul (2009) *Invisible*. Trad. Eva María Almazán García [inglés]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Literaria, 280. 304 p. ISBN: 978-84-9865-249-9.
- BARROSO CASTRO, José (2009) *El lavatorio=O lavatorio*. Trad. María Dolores Villanueva Gesteira [castelán]. Editorial Mendaur. S.L.: Pobra do Caramiñal. Col. Arte menor-bilingües. Relato. 216 p. ISBN: 978-84-937258-4-6.
- BÉGAUDEAU, François (2009) *A clase*. Trad. Francisco Javier Senín Fernández e María Isabel Soto López [francés]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo, Col. Narrativa, 267. 256 p. ISBN: 978-84-9782-942-7.

¹⁶ En: [www.patasdepeixe.com].

¹⁷ Celébrase anualmente no mes de agosto na Coruña desde 1998. O festival é unha actividade da Concellaría de Cultura do Concello.

- BUKOWSKI, Charles (2009) *Pan con xamón*. Trad. Eva María Almazán García [inglés]. Faktoria K de Libros, S.A.: Vigo. Col. Narrativa K, 10. 348 p. ISBN: 978-84-96957-72-5.
- BROWN, Dan (2009) *O símbolo perdido*. Trad. Carlos Acevedo Díaz, Fernando Moreiras Corral e Eva Mª Almazán García [inglés]. El Aleph Editores, S.A: Barcelona. 674 p. ISBN: 978-84-7669-890-7.
- DOUGLAS, Adams (2009) *A Guía do autostopista galáctico*. Trad. Ruth Layús Quiroga [inglés]. 2.0 Editora. Col. Mundos, 1. 216 p. ISBN: 978-84-937579-0-8.
- DE CASTRO, Rosalía (2009) *O cabaleiro das botas azuis*. Trad. Xosé Carlos Morell González [castelán]. Trymar. Sociedad Cooperativa Galega: Vigo. 238 p. ISBN: 13: 978-84-95758-90-3.
- DE FOURNIVAL, Richard (2009) *O bestiario de amor*. Trad. Manuel Ángel García Fernández [francés]. Franouren Ediciones, S.L.: Ourense, 100 p. ISBN: 13: 978-84-937088-1-8.
- FRANK, Julia (2009) *A muller do mediodía*. Trad. Luis Fernández Rodríguez [alemán]. Sotelo Blanco Edicións: Santiago de Compostela. Col. Medusa. 460 p. ISBN: 978-84-7824-583-3.
- HIGGINSON, T. W (2009) *Contos das illas encantadas do Atlántico*. Trad. Tomás González Ahola [inglés]. Urco Editora: Santiago de Compostela. Col. Urco Fantasía, 2. 200 p. ISBN: 978-84-937142-7-7.
- HODGESON, W. H (2009) *A casa no contín*. Trad. Xabier Cid Craig [inglés]. Urco Editora: Santiago de Compostela. Col. Urco Gótica, 5. 225 p. ISBN: 978-84-937142-6-0.
- KEHLMANN, Daniel (2009) *A fama: novela en nove historias*. Trad. Patricia Buján Otero [alemán]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Compostela de Narrativa Europea, 16. 180 p. ISBN: 978-84-9865-219-2.
- LE FANU, Joseph Sheridan (2009) *Nun vidro misterioso*. Trad. Tomás González Ahola [inglés]. Urco Editora: Santiago de Compostela. Urco Gótica. 2 vol. ISBN: 978-84-937572-0-5.
- LONDON, Jack (2009) *A praga escarlata*. Trad. Tomás González Ahola [inglés]. Urco Editora: Santiago de Compostela. Urco Ciencia Ficción. 128 p. ISBN: 978-84-937142-2-2.
- LESSING, Doris May (2009) *O caderno dourado*. Trad. Eva María Almazán García [inglés]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Compostela de Narrativa Europea, 12. 884 p. ISBN: 13: 978-84-9865-154-6.
- MALLORQUÍ DEL CORRAL, César (2009) *As lágrimas de Shiva*. Trad. Pilar Saborido Otero [castelán]. Rodeira (Grupo Edebé): A Coruña. Col. Periscopio, 16, 240 p. ISBN: 13: 978-84-96352-54-4 / 10: 84-96352-54-4.
- MICHON, Pierre (2009) *Os once*. Trad. María Dolores Torres París [francés]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Biblioteca Compostela de Narrativa Europea, 18. 122 p. ISBN: 978-84-9865-239-0.

- MORENO MÁRQUEZ, María Victoria (2009) *Onde o aire non era brisa*. Trad. Francisco Javier Senín Fernández [castelán]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Literaria, 271. 164 p. ISBN: 978-84-9865-168-3
- MURAKAMI, Haruki (2009) *Do que estou a falar cando falo de correr*. Trad. Mona Imai e Gabriel Álvarez Martínez [xaponés]. Editorial Galaxia S.L.: Vigo. Col. Literaria, 270. 200 p. ISBN: 978-84-9865-166-9.
- SABATÉ, Onofre (2009) *Contos tradicionais xitanos*. Trad. Onofre Sabaté [castelán]. Edicións Positivas, S.L.: Santiago de Compostela. 144 p. ISBN: 978-84-87783-98-2.
- PAMUK, Orhan (2009) *O museo da inocencia*. Trad. María del Carmen Alonso Seisdedos e Bartug Aykan [turco dende o alemán]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Compostela de Narrativa Europea, 15. 712 p. ISBN: 978-84-9865-185-0.
- ____ (2009) *Neve*. Trad. María del Carmen Alonso Seisdedos e Bartug Aykan [turco]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Compostela de Narrativa Europea, 17. 608 p. ISBN: 978-84-9865-233-8.
- POE, Edgar Allan (2009) *Contos completos I*. Trad. Eva Mª Almazán García [inglés]. Editorial Galaxia-Fundación Caixa Galicia: Vigo. Col. Clásicos Universais, 21. 416 p. ISBN: obra completa: 978-84-9865-228-4; ISBN volume: 978-84-9865-229-1).
- ____ (2009) *Contos completos II*. Trad. Eva Mª Almazán García [inglés]. Editorial Galaxia-Fundación Caixa Galicia: Vigo. Col. Clásicos Universais, 22. 396 p. ISBN: obra completa: 978-84-9865-228-4; ISBN volume: 978-84-9865-230-7).
- QUENEAU, Raymond (2009) *Zazi no metro*. Introducción e Tradución Henrique Harguindey Banet [francés]. Editorial Laidvento: A Coruña. Col. Narrativa, 249. 156 p. ISBN: 978-84-8487-165-7.
- RENARD, Jules (2009) *Pelo de cenoria*. Trad. Xoán Xesús González Gómez [francés]. Editorial Laidvento: A Coruña. Col. Narrativa, 248. 166 p. ISBN: 978-84-8487-163-0.
- SJÓN (2009) *Skugga-baldur*. Trad. Elías Portela Fernández [islandés]. Rinceronete Editora: Cangas do Morrazo. Col. Contemporánea, 21. 116 p. ISBN: 978-84-936413-9-9.
- VIALE MOUTINHO, José (2009) *Negra sombra! Negra sombra! e outros contos*. Trad. María Fernández Rei [portugués]. Vigo: Promocións Culturais Galegas. Col. De Relatía. 122 p. ISBN: 978-84-8341-335-7.
- VV. AA. (2009) *Entremiradas I. Galicia-Bos Aires*. Trad. Francisco X. Fernández Naval [castelán]. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Presidencia. Secretaría Xeral de Emigración. Col. Identidades. 143 pp. ISBN: 978-84-453-4740-9.

- VV. AA. (2009) *Premio 2008 de relato, poesía e tradución da Universidade de Vigo* (2008) Trad. Segador López, Miguel ... [et al.] [].Vigo: Edicións Xerais. Col. Alternativas. 168 p. ISBN: 978-84-9914-012-4.
- VV. AA. (2009) *Premio 2009 de relato, poesía e tradución da Universidade de Vigo* (2008) Trad. Gonzzález Fernández, Raquel ... [et al.] [éuscaro e italiano].Vigo: Edicións Xerais. Col. Alternativas. 168 p. ISBN: 978-84-9914-012-4.
- WHARTON, Edith (2009) *A idade da inocencia*. Trad. María Fe González Fernández [inglés]. Sotelo Blanco Edicións-Xunta de Galicia (Servizo Galego de Igualdade). Col. As letras das mulleres, 12. 506 p. ISBN: 978-84-7824-586-4.
- WATERS, Sarah (2009) *A rolda nocturna*. Trad. Laura Almazán García [inglés]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Compostela de Narrativa Europea, 19. 524 p. ISBN: 978-84- 7154-827-6.

2. POESÍA

- DELGADO BAUDET, Ernesto et al. (2009) *Atlantopia*. Trad. Francisco Xavier Frías Conde [castelán]. El Taller del Poeta: Pontevedra, 60 p. ISBN: 13: 978-84-92410-55-2.
- FERNÁNDEZ RETAMAR, Roberto (2009) *Conversa. Antoloxía 1951-1996*. Trad. Xosé Mª Álvarez Caccamo [castelán]. Galaxia: Vigo. Col. Dombate. 108 P. ISBN: 978-84-9865-216-1.
- IMPAGLIONE, Gabriel (2009) *Do oficio do poeta (1994-2007)*. Trad. Fernando Luis Pérez Poza [ed. bilingüe castelán-galego]. El Taller del Poeta: Pontevedra, 99 p. ISBN: 978-84-92410-64-4.
- PAVESE, Cesare (2009) *Poesías do desamor*. Trad. Moisés Rodríguez Barcia [italiano]. Rinoceronte Editora: Cangas do Morrazo. Col. Bagaxe de Peto, 2. 104 p. ISBN: 978-84-936413-5-1.
- PÉREZ POZA, Fernando Luis (2009) *Teatrema ou poema en catro actos*. Trad. Fernando Luis Pérez Poza [castelán]. El Taller del Poeta: Pontevedra. Edición baixo demanda, 78 p. ISBN: 978-84-92410-54-5
- REGUEIRO, Arturo L. (2009) *Galicia cajún*. Trad. Anxos García Sumai [edición bilingüe castelán-galego]. Edición de autor. 144 p. ISBN: 978-84-613-6742-9.
- SÁNCHEZ ROBAYNA, Andrés (2009) *Sobre unha confidencia do mar grego*. Trad. Luciano Rodríguez Gómez [castelán]. Espiral Maior: A Coruña. Col. Alba Longa, 17. 100 p. ISBN: 978-84-92646-21-0.
- VILLANUEVA, Mila (2009) *Na distancia*. Trad. Mila Villanueva [castelán]. El Taller del Poeta: Pontevedra. 141 p. ISBN: 978-84-92410-75-0.

3. TEATRO

- CAMUS, Albert (2009) *Calígula; O malentendido*. Limiar de Norma Rodríguez. Trad. Inma López Silva [francés]. Editorial Galaxia S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Escola Superior de Arte Dramática de Galicia (ESAD), 1. 232 p. ISBN: 978-84-9865-162-1.
- KANE, Sarah (2009) *Obra dramática completa*. Limiar, tradución e notas de Manuel F. Vieites [inglés]. Editorial Galaxia S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Escola Superior de Arte Dramática de Galicia (ESAD), 4. 494 p. ISBN: 978-84-9865-193-5.
- MAYORGA, Juan (2009) *Cartas de amor a Stalin; Himmelweg; A paz perpetua*. Limiar de Carmen Abizanda Losada. Trad. Xosé Manuel Pazos Varela [castelán]. Editorial Galaxia S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Escola Superior de Arte Dramática de Galicia (ESAD), 2. 236 p. ISBN: 978-84-9865-161-4.
- O'NEILL, Eugene (2009) *A electra acáelle o loito*. Limiar de Manuel F. Vieites. Trad. Laura Sáez Fernández [inglés estadounidense]. Editorial Galaxia S.A.: Vigo. Col. Biblioteca Escola Superior de Arte Dramática de Galicia (ESAD), 3. 348 p. ISBN: 978-84-9865-167-6.
- TEIXEIRO, Xosé (2009) *Doutor, por favor, máteme con xeito: (36 días da vida de Manuel Ruíz) Prólogo de Xosé M. Beiras “Balada en re menor para Pepe Teixeira”*. Nota introdutoria de Carlos Paulo Martínez Pereiro. Edición e tradución de Francine Sucarrat Boutet e Xosé Carlos Carrete Díaz [ed. bilingüe francés-galego]. Servizo de Publicacións da Universidade da Coruña: A Coruña. Col. Biblioteca-Arquivo Teatral Francisco Pillado Mayor, 58. 184 p. ISBN: 978-84-9749-337-6.

4. ENSAIO

- ALAIZ, Felipe (2009) *Arte de escribir sen arte*. Trad. Enrique Sánchez Rodríguez [castelán]. Editorial Trifolium: Oleiros (A Coruña). Col. Musa pedestris. 58 p. ISBN: 978-84-935325-9-8.
- ARANGUREN, JOSÉ LUIS L. (2009) *O ocio e a diversión na cidade*. Trad. María Fe González [castelán]. Editorial Trifolium: Oleiros (A Coruña). Col. Musa pedestris. 67 p. ISBN: 978-84-935325-8-1.
- ASTON, Elaine (2009) *Manual de práctica teatral feminista*. Trad. Laura Sáez [inglés]. Galaxia- Xunta de Galicia. Col. Biblioteca de Teatro, 10. 310 p. ISBN: 978-84-9865-187-4.
- BADIOU, Alain (2009) *Pequeno panteón portátil*. Trad. Francisco Sampedro [francés]. Lairovento Editorial: A Coruña. Col. Ensaio, 240. 127 p. ISBN: 978-84-8487-151-4.
- BOLTON, Gavin (2009) *A expresión dramática na educación: argumentos para situar a expresión dramática no centro do currículo*. Trad. Manuel

- F. Vieites [inglés]. Editorial Galaxia-Xunta de Galicia. Col. Manuais Biblioteca de teatro, 11. 260 p. ISBN: 978-84-453-4830-7.
- BONAFoux, Luis (2009) *Pegadas literarias*. Trad. Xosé Carlos Morell González [castelán]. Trymar. Sociedade Cooperativa Galega: Vigo. 216 p. ISBN: 978-84-95758-99-6.
- CASARES, María (2009) *Residente privilexiada*. Trad. Ana Belén Martínez Delgado [francés]. Editorial Trifolium: A Coruña. 495 p. ISBN: 978-84-935325-6-7.
- CIPOLLA, Carlo M. (2009) *As leis fundamentais da estupidez humana*. Trad. Moisés Rodríguez Barcia [italiano]. Rinoceronte Editora: Cangas do Morrazo. Col. Bagaxe de peto. 86 p. ISBN: 978-84-936413-4-4.
- EUTROPIO, Flavio (2009) *Breviario da historia de Roma*. Introducción, tradución e notas de Manuel Rodríguez Santos e Carmen Blanco Pardal [latín]. Bubok Publishing, S.L.: Madrid. Edición baixo demanda. 138 p. ISBN: 978-84-9916-104-4.
- GÓMEZ DE LA SERNA, Ramón (2009) *Don Ramón María del Valle Inclán*. Trad. María Fe González e Armando Requeixo Cuba [castelán]. Editorial Trifolium: Oleiros (A Coruña). Col. Contextos. 228 p. ISBN: 978-84-9357591-0-0.
- _____ (2009) *Emilia Pardo Bazán*. Trad. María Fe González [castelán]. Editorial Trifolium: Oleiros (A Coruña). Col. Contextos. 45 p. ISBN: 978-84-9357591-1-7.
- GRUPO KRISIS (2009) *Manifesto contra o traballo*. Trad. Ángela Tajés Lobelos e Alba Viñas Gallego [alemán]. Asociación Cultural Estaleiro. 64 p. ISBN: 978-84-612-6856-6.
- CAPEK, Karel (2009) *O ano do xardineiro*. Trad. Fernando de Castro García [checo]. Rinoceronte Editora: Cangas do Morrazo. Col. Clásica, 5. 144 p. ISBN: 978-84-92866-00-7.
- MAALOUF, Amin (2009) *A deleiba do mundo: cando as nosas civilizacións esmorecen*. Trad. Mª Dolores Torres París [francés]. Edicións Xerais de Galicia: Vigo. Col. Crónica. 264 p. ISBN: 978-84-9914-034-6.
- PETITFAUX, Dominique (2009) *Hugo Pratt. O desexo de ser inútil: lembranzas e reflexións*. Trad. Ánxela Gracián [francés]. Galaxia: Vigo. 248 p. ISBN: 978-84-9865-157-7.
- RENARD, Jules (2009) *Diario (1887-1910). Antoloxía*. Introducción, selección, tradución e notas de Xesús González Gómez [francés]. Santiago de Compostela: Edicións Laiovento. Col. Narrativa, 251. 319 pp. ISBN: 978-84-8487-167-3.
- SÉNECA, Lucio Anneo (2009) *A vida feliz; A brevidade da vida*. Trad. Manuel Enrique Vázquez Buján, [latín]. Servizo de Publicacións e Intercambio Científico: Santiago de Compostela. Col. Clásicos do Pensamento Universal, 13. 132 p. Ética moral. ISBN: 13: 978-84-9887-268-2.

SURGERS, Anne (2009) *Teatro occidental: unha historia teatral desde a escenografía*. Trad. Inma López Silva [francés]. Galaxia-Xunta de Galicia. Col. Biblioteca de teatro, 12. 272 p. ISBN: 978-84-9865-208-6.

5. LIX

ALBO, Pablo (2009) *O último canto*. Il. Miguel A. Díez. Trad. Antón Fortes Torres [castelán]. Editora OQO. Col. O, 40 p. ISBN: 13: 978-84-9871-072-4.

ALBO, Pablo e CARBALLEIRA, Paula (2009) *Los colores del miedo/ As cores do medo*. Trad. Paula Carballeira [castelán-galego]. Palabras del Candil S. L.: Cabanillas del Camp (Guadalajara). Col. Escrito en el aire, 9. 96 p. ISBN: 978-84-936710-5-1.

APPANAH, Nathacha (2009) *O derradeiro irmán*. Trad. Emma Lázare Rodríguez [francés]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Fóra de xogo. 192 p. ISBN: 13: 978-84-9782-879-6.

ASENSI, Julia de (2009) *Cocos e fadas*. Trad. Xosé Carlos Morell González [castelán]. Trymar. Sociedad Cooperativa Galega: Vigo. 202 p. ISBN: 978-84-95758-97-2.

BAQUEDANO, Lucía (2009) *O reloxo que non sabía dicir cucú*. Il. Miguel Calatayud. Trad. Grupo Baía [castelán]. Baía Edicións: A Coruña. Col. Mar de Letras, 7. 61 p. ISBN: 978-84-92630-15-8.

BARCELÓ, Elia (2009) *Cordelúa*. Trad. María Isabel Soto López [castelán]. Rodeira (Grupo Edebé): A Coruña. Col. Periscopio, 23. 344 p. ISBN: 978-84-8349-097-6.

BAUM, L. Frank (2009) *O baúl dos ladróns*. Il. Iván Prieto Diéguez. Trad. Paco Liván [inglés]. Editorial OQO: Pontevedra. Col. Q. 56 p. ISBN: 978-84-9871-080-9.

CARRANZA, Maite (2009) *A guerra das bruxas II. O deserto de xeo*. Trad. Pilar Saborido Otero [castelán]. Rodeira: A Coruña. 416 p. ISBN: 13: 978-84-8349-219-2

_____ (2009) *A guerra das bruxas III. A maldición de Odi*. Trad. Pilar Saborido Otero [castelán]. Rodeira: A Coruña. 528 p. ISBN: 13: 978-84-8349-253-6.

_____ (2009) *¿Quieres se-lo mozo da miña irmá?* Trad. Rosa Fernández Sánchez [catalán]. Rodeira: A Coruña. Col. Tucán 12. Serie vermella, 2. 144 p. ISBN: 13: 978-84-8349-117-1.

CASTAGNOLI, Anna (2009) *A grande viaxe*. Il. Gabriel Pacheco. Trad. Antón Fortes Torres [italiano]. Editora OQO: Pontevedra. Col. O, 40 p. ISBN: 13: 978-84-9871-066-3.

CELA, Jaume (2009) *Á oitava ou nada*. Il. Miguel Ordóñez Queralt. Trad. Carmen Torres París [catalán]. Editorial Tambre: Vigo. Ala Delta. Serie vermella, 18. 40 p. ISBN: 978-84-92404-61-2.

- CERVERA I NOGUÉS, Jordi (2009) *Morte desde seis vinte e cinco*. Trad. Francisco Javier Senín Fernández e María Isabel Soto López [catalán]. Rodeira (Grupo Edebé): A Coruña. Col. Periscopio, 6. 280 p. ISBN: 978-84-8349-252-9.
- DARIÉN, Juan (2009) *A guerra dos números*. Il. Juan Darién. Trad. Marisa Núñez [castelán]. OQO Editora: Vigo. Col. O, 42 p. ISBN: 978-84-9871-154-7.
- GÁNDARA, Lola (2009) *Alexandra*. Trad. Lola Gándara [castelán]. Rodeira (Grupo Edebé). Col. Periscopio, 2. 168 p. ISBN: 978-84-8349-024-2.
- ____ (2009) *A escura luz do Tíber*. Trad. Rosa Fernández Sánchez [castelán]. Rodeira (Grupo Edebé). 2ª ed. Col. Periscopio, 12. 208 p. ISBN: 978-84-96352-53-7.
- GARCÍA-CASTELLANO GARCÍA, Ana (2009) *A figueira de Pelostortos*. Trad. Antón Fortes Torres [castelán]. Editora OQO: Pontevedra. Col. Q. 40 p. ISBN: 978-84-9871-208-7.
- GARCÍA LLORCA, Antoni (2009) *A besta moura*. Trad. Helena González Fernández [catalán]. Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Costa Oeste, 64. 124 p. ISBN: 978-84-9865-178-2.
- GENÉ CAMPS, Marta (2009) *Sopa de cola de lagarta*. Il. Maria Espluga. Trad. Heitor Mera Herbello [catalán]. Rodeira (Grupo Edebé): A Coruña. Col. Tucán. Serie verde, 3. 128 p. ISBN: 978-84-8349-251-2.
- GIBBONS, Alan (2009) *Charles Darwin*. Il. Leo Brown. Trad. Grupo Baía [inglés dende o castelán]. Baía Edicións: A Coruña. 64 p. ISBN: 978-84-96893-77-1.
- GIONO, Jean (2009) *O home que plantaba árbores*. Il. Jacobo Fernández. Trad. Ánxela Gracián [francés]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Árbore, 48 p. ISBN: 13: 978-84-9865-155-3.
- GÓMEZ CERDÁ, Alfredo (2009) *Maripepa e o club dos Tarambainas*. Il. Miguel Navia. Trad. Ánxela Gracián [castelán]. Editorial MacMillan: Madrid. Col. Librosauro. 141 p. ISBN: 978-84-7942-431-2.
- GUILLOPPÉ, Antoine (2009) *¿Cal é a miña cor?*. Trad. Anaí Rodríguez Rodríguez [francés]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Sopa de libros, 40 p. ISBN: 13: 978-84-9782-432-3.
- KLEIN, Sérgio (2009) *Poderosa 2: diario dunha rapaza que tiña o mundo na man*. Trad. Mercedes Pacheco Vázquez [portugués do Brasil]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Fóra de Xogo. 192p. ISBN: 978-84-9914-050-6.
- LERTXUNDI ESNAL, Anjel (2009) *Bícame mon amour*. Il. Gochi. Trad. Carmen Torres París [éuscaro]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Árbore, 163. Serie verde. 132 p. ISBN: 978-84-9865-197-3.
- LIONNI, Leo (2009) *Frederick*. Trad. Oli (Xosé Manuel González) [inglés]. Kalandraka Editora, S.L.: Pontevedra. 40 p. ISBN: 978-84-8464-502-3.

- LLUCH, Enric (2009) *Nin oficio nin beneficio*. Il. Miguel Ordóñez Queralt. Trad. Luis Manuel Fernández Rodríguez [catalán]. Editorial Tambre: Vigo. Col. Ala Delta. Serie azul, 18. 72 p. ISBN: 978-84-96772-57-1.
- LOBEL, Arnold (2009) *O porquiño*. Il. do autor. Trad. Xosé M. González Barreiro [inglés]. Kalandraka Editora: Pontevedra. Col. Tras os Montes. 67 p. ISBN: 978-84-8464-703-4.
- LOZANO CARBAYO, Pilar (2009) *Non é tan doado ser neno!* Il. Montserrat Tobella. Trad. Marta González Costoya; Francisco Javier Senín Fernández e Mª Isabel Soto López [castelán]. Rodeira (Grupo Edebé): A Coruña. Col. Tucán. Serie verde, 2. 136 p. ISBN: 978-84-8349-150-8.
- MAAR, Paul (2009) *O tesouro agochado*. Il. Isabelle Pin. Trad. Laura Almazán García [alemán]. Kalandraka Editora, S.L.: Pontevedra. Col. Seteleguas, 64 p. ISBN: 13: 978-84-8464-702-7.
- MACDONALD, George (2009) *A princesa e o trasno*. Il. Arthur Hughes. Trad. Xabier Cid Craig [inglés]. Urco Editora: Santiago de Compostela. Col. Urco Fantasía, 1. 210 p. ISBN: 978-84-937142-5-3.
- MARTÍN, Andreu & RIBERA, Jaume (2009) *Flanagan flash-back*. Trad. María Isabel Soto López [catalán]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Fóra de Xogo, 118. 240 p. ISBN: 13: 978-84-9782-567-2.
- MARTÍNEZ, Rocío (2009) *Gato Guille e os monstros*. Il. da autora. Trad. Xoán Couto Palmeiro [castelán]. Kalandraka Editora, S.L.: Pontevedra. 40 p. ISBN: 978-84-8464-555-9.
- MAYORAL, Marina (2009) *Quen matou a Inmaculada de Silva?* Trad. Xosé Pablo Sánchez Mato [castelán]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Fóra de Xogo. 192 p. ISBN: 13: 978-84-9782-566-5.
- MAZO FERNÁNDEZ, Margarita del (2009) *A máscara do león*. Il. Paloma Catalina Valdivia Barria. Trad. Antón Fortes Torres [castelán]. Editora OQO. Col. O, 48 p. ISBN: 978-84-9871-159-2.
- MCKEE, David (2009) *Negros e brancos*. Trad. Montserrat Paz [inglés]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Sopa de contos, 40 p. ISBN: 13: 978-84-9782-707-2.
- MELVILLE, Herman (2009) *Bartleby, o escribente*. Trad. Eva Díaz Rodríguez [inglés]. Edicións Xerais de Galicia: Vigo. Col. Xabarán, 6. 88 p. ISBN: 978-84-9914-020-9.
- MILAN (2009) *O príncipe das sombras*. Il. Pablo Otero. Trad. Cristina Ferradás [alemán]. Kalandraka Editora, S.L.: Pontevedra. Col. Seteleguas. 128 p. ISBN: 978-84-8464-713-3.
- MUELA QUESADA, Herikberto (2009) *O home do traxe branco: o accidente*. Trad. Torres Dolores Torres París e Carmen Torres París [castelán]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Edicións Singulares. 208 p. ISBN: 978-84-9914-057-5.
- OFOGO NKAMA, Boniface (2009) *O león Kandinga*. Il. Elisa Arguilé. Trad.

- Silvia Pérez Tato [castelán]. Kalandraka Editora. Col. Maremar, 40 p. ISBN: 978-84-8464-711-9.
- PAVÓN CÓRDOBA, Mar (2009) *Picurruchos*. Il. João Vaz de Carvalho. Trad. Mª Luisa Núñez Álvarez [castelán]. Editora OQO: Pontevedra. Col. Q. 40 p. ISBN: 978-84-9871-163-9.
- PESCETTI, Luis María [et al.] (2009) *Un mundo de relatos: antoloxía*. Trad. Pablo Auladell [castelán]. Pearson Alhambra: Madrid. 160 p. ISBN: 978-84-205-5734-2.
- POE, Edgar Allan (2009) *Os crimes da rúa Morgue*. Il. Fino Lorenzo. Trad. Susana Rodríguez Barcia [inglés]. Edicións do Cumio, S.A.: Pontevedra. Col. Biblioteca Edgar A. Poe. 96 p. ISBN: 978-84-8289-296-2.
- _____ (2009) *O escaravello de ouro*. Il. Fino Lorenzo. Trad. Susana Rodríguez Barcia [inglés]. Edicións do Cumio, S.A.: Pontevedra. Col. Biblioteca Edgar A. Poe. 92 p. ISBN: 978-84-8289-298-6.
- _____ (2009) *Un descenso ao Maelström. Sombra*. Il. Fino Lorenzo. Trad. Susana Rodríguez Barcia e María Lado Lariño [inglés]. Edicións do Cumio, S.A.: Pontevedra. Col. Biblioteca Edgar A. Poe, 3. 64 p. ISBN: 978-84-8289-315-0.
- _____ (2009) *A verdade sobre o caso do señor Valdemar/A máscara da morte vermella/O manuscrito achado nunha botella*. Il. Fino Lorenzo. Trad. Susana Rodríguez Barcia e María Lado Lariño [inglés]. Edicións do Cumio, S.A.: Pontevedra. Col. Biblioteca Edgar A. Poe, 4. 80 p. ISBN: 978-84-8289-299-3.
- PULLMAN, Philip (2009) *O anteollo de ámbar*. Trad. Fernando Moreiras Corral [inglés]. Fatoría K de Libros, S.A.: Vigo. Col. Narrativa. 432 p. ISBN: 978-84-96957-71-8.
- QUARELLO, Serenella (2009) *Pulga e xigante*. Il. Maurizio A. C. Quarello. Trad. Laura Rubio Rendo [castelán]. Editora OQO: Pontevedra. Col. O. 48 p. ISBN: 978-84-9871-147-9.
- QUESADA, Herikberto M. (2009) *O home do traxe branco. O accidente*. Il. do autor. Trad. María Dolores Torres París e Carmen Torres París [castelán]. Edicións Xerais de Galicia: Vigo. 187 p. ISBN: 978-84-9914-057-5.
- ROCA, M. Carme (2009) *¡Qué animalada!* Il. Xan López Domínguez. Trad. Carmen Torres París e Mª Dolores Torres París [catalán]. Editorial Tambre: Vigo. Col. Ala Delta. Serie verde, 25. 78 p. ISBN: 978-84-92404-58-2.
- RÓDENAS, Antonia (2009) *Unha mancha de bicos*. Il. Carme Solé Vendrell. Trad. María Jesús Fernández [castelán]. Edicións Xerais de Galicia, S.A.: Vigo. Col. Sopa de libros, 17. 40 p. ISBN: 978-84-8302-681-6.
- SÁNCHEZ CASTRO, Darién (2009) *A guerra dos números*. Trad. María Luisa Núñez [castelán]. Editora OQO. Col. Q. 48 p. ISBN: 978-84-9871-154-7.

- SENDAK, Maurice (2009) *Onde viven os monstros*. Trad Oli [inglés]. Kalandraka Editora, S.L.: Pontevedra. 48 p. ISBN: 978-84-8464-661-7.
- SLEGGERS, Liesbe (2009) *Iago*. Trad. Xosé Ignacio Chao Castro [castelán]. Editorial Tambre: Vigo. 40 p. ISBN: 978-84-92404-60-5.
- SERRANO, Rosa (2009) *Ensalada de bruxas*. Il. Andrea López. Trad. Silvia Gaspar [catalán]. Editorial Galaxia, S.A.: Vigo. Col. Árbore. 108 p. ISBN: 978-84-9865-177-5.
- SIERRA I FABRA, Jordi (2009) *Kafka e a boneca viaxeira*. Trad. Carmen Torres París [castelán]. Galaxia: Vigo. Col. Árbore, 165. 164 p. ISBN: 978-84-9865-205-5.
- STILTON, Gerónimo (2009) *Benvindos ao castelo da Roca Rañicas*. Il. Larry Keys. Trad. Mª Isabel Soto López [italiano]. Editorial Destino (Planeta, S.A.): Barcelona. Col. Geronimo Stilton. 128 p. ISBN: 978-84-08-08802-8.
- _____ (2009) *O meu nome é Stilton, Geronimo Stilton*. Il. Larry Keys. Trad. Mª Isabel Soto López [italiano]. Editorial Destino (Planeta, S.A.): Barcelona. Col. Geronimo Stilton. 128 p. ISBN: 978-84-08-08799-1.
- _____ (2009) *O misterioso manuscrito de Nostrarratus*. Il. Larry Keys. Trad. Mª Isabel Soto López [italiano]. Editorial Destino (Planeta, S.A.): Barcelona. Col. Geronimo Stilton. 128 p. ISBN: 978-84-08-08801-1.
- _____ (2009) *Na procura da marabilla perdida*. Il. Larry Keys. Trad. Mª Isabel Soto López [italiano]. Editorial Destino (Planeta, S.A.): Barcelona. Col. Geronimo Stilton. 128 p. ISBN: 978-84-08-08800-4.
- STOKER, Bram (2009) *A gorida do verme branco*. Trad. Tomás González Ahola [inglés]. Urco Editora: Santiago de Compostela. Col. Urco Gótica, 4. 300 p. ISBN: 978-84-937142-3-9.
- TAYLOR, Bárbara (2009) *Simios e monos*. Trad. Grupo Baía [inglés dende o castelán]. Baía Edicións: Vigo. 48 p. ISBN: 978-84-92630-00-4.
- URCARAY RODRÍGUEZ, Alberto Leonardo (2009) *Boca de arame*. Trad. Irene Penas Murias [castelán]. Everest Galicia, S.L.: A Coruña. Col. Ler é vivir. Serie verde. 60 p. ISBN: 978-84-403-1111-5.
- VUKOTIC Milan (2009) *O Príncipe das Sombras*. Trad. Cristina Ferradás [alemán]. Kalandraka Editora: Pontevedra. Col. Seteleguas. 128 p. ISBN: 978-84-8464-713-3.
- VOLTZ, Christian (2009) *Onde está?* Trad. Xosé Antón Ballesteros Rei [francés]. Kalandraka Editora, S.L.: Sevilla. Col. Demademora. 40 p. ISBN: 13:978-84-8464-689-1.
- VUKOTIC, Milan (2009) *O príncipe das sombras*. Il. Pablo Otero. Trad. Cristina Ferradás [serbio dende o alemán] Kalandraka Editora: Pontevedra. Col. Seteleguas. 125 p. ISBN: 978-84-8464-713-3.

6. BANDA DESEÑADA

- FIAMICH (2009) *As vidas de Galileo. Viaxe pola historia da Astronomía*. Trad. Salva Bará [francés]. Servizo de Publicacións e Intercambio Científico- Universidade de Santiago: Santiago de Compostela. 39 p. ISBN: 978-84987-123-4.
- FILIPPI, Dennis Pierre e J. ETIENNE (2009) *Gárgolas, O viaxeiro*. María Otero Porta [francés]. Asociación Cerditos de Guinea Comics: Oleiros (A Coruña). 48 p. ISBN: 978-84-935904-3-7.
- FRISSEN, Jerry e BILL (2009) *Os cinco loitadores. A cidade dos repudiados*. María Otero Porta [francés]. Asociación Cerditos de Guinea Comics: Oleiros (A Coruña). T 1. 64 p. ISBN: 978-84-935904-2-0.
- GOSCINNY, Renné e Albert UDERZO (2009) *O aniversario de Astérix & Obélix. O libro de ouro*. II. Albert Uderzo. Trad. Valentín Arias, Isabel Soto e Xavier Senín [francés]. Editorial Bruño: Madrid. 55 p. ISBN: 978-84-216-8397-2.
- GOSCINNY, René (2009) *Como caeu Obélix na marmita do druida cando era cativo*. Ilust. Albert Uderzo. Trad. Isabel Soto e Xavier Senín [francés]. Editorial Bruño: Santiago de Compostela. 30 p. ISBN: 978-84-216-8331-6.
- KODAKA, Kazuma (2009) *Bícame profa 3*. Trad. María do Carme Pampín Otero [xaponés dende o castelán]. Edicións Cumio, S.A.: Vilboa. 194 p. ISBN: 978-84-8289-297-9.
- _____ (2009) *Bícame profa 4*. Trad. María do Carme Pampín Otero [xaponés dende o castelán]. Edicións Cumio, S.A.: Vilboa. 194 p. ISBN: 978-84-8289-323-5.
- NELSON, Michael Alan (2009) *Hexed. A marca de Lucifer*. II. Emma Ríos. Trad. Fausto Isorna [inglés]. El Patito Editorial: Santiago de Compostela. 106 p. ISBN: 978-84-936632-9-2.
- TRONDHEIM, Lewis e Sergio GARCÍA (2009) *Como facer un cómic*. Trad. David Gippini [francés]. Factoría K de Libros: Pontevedra. 40 p. ISBN: 978-84-96957-58-9.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- MINISTERIO DE CULTURA (2010) *Panorámica de la Edición Española de Libros*. MEC. En [<http://www.mcu.es/libro/MC/PEE/index.html>]. (Data de consulta 20-11-10).
- CONSELLERÍA DE CULTURA (2010) *Hábitos de lectura e compra de libros en Galicia 2009*. Asociación de Editores Galegos-Xunta de Galicia. En: [<http://www.editoresgalegos.org/gl/mediateca/dir/media/Documentos>]. (Data de consulta 20-11-10).

**PANORÁMICA XERAL DA TRADUCIÓN E DA INTERPRETACIÓN
NOS SERVIZOS PÚBLICOS:
DEFICIENCIAS E NOVOS DESAFÍOS.
A RED COMUNICA.**

**Entrevistas a Carmen Valero Garcés
e Maribel Del Pozo Triviño**

Doris Fernandes del Pozo
Universidade de Vigo
dorisfernandesdelpozo@gmail.com

[Recibido: 20-06-10; aceptado 15-09-10]

1. Introducción

O presente artigo nace como froito dun traballo xornalístico co gallo da celebración en Vigo, os días 15, 16 e 17 de abril de 2010, do XXVIII Congreso «Analizar datos, describir variación» da AESLA (Asociación Española de Lingüística Aplicada). Nese traballo entrevistouse a dúas figuras representativas da investigación nesta materia: a doutora Carmen Valero Garcés, directora do Máster Universitario Europeo en Comunicación Intercultural, Interpretación e Tradución nos Servizos Públicos da Universidad de Alcalá de Henares, e a doutora Maribel del Pozo Triviño, profesora de Tradución e Interpretación nos Servizos Públicos da Universidade de Vigo.

Nas catro primeiras epígrafes do artigo ofrécese unha panorámica xeral sobre a situación da tradución e da interpretación nos servizos públicos (TISP) en España e Galicia a modo de contextualización, facendo un repaso das principais deficiencias en materia de TISP en cada eido de actuación. Esta información servirá para complementar o contido das entrevistas, que aparecen no punto 5.

2. A tradución e a interpretación nos servizo públicos (TISP) en España

A demografía española vén experimentando nos últimos anos unha tendencia crecente á diversificación de orixes. A chegada inxente de inmigrantes ao noso país forma parte dun fenómeno migratorio que se está a producir en

todo o continente europeo, pero que ten especial influencia en países mediterráneos como España. Este cambio na composición da sociedade implica unha serie de consecuencias en cadea que modifican as relacións sociais actuais, do que deben facerse cargo tanto as Administración públicas coma o resto da sociedade no seu conxunto. Dentro das novas necesidades que xorden no seo deste cambio de paradigma sociolóxico, atopamos un incremento da demanda de tradución e interpretación nos servizos públicos, que a miúdo atopan no idioma unha dificultade para levar a cabo os labores de atención ao cidadán.

Nos parágrafos que seguen establécense as necesidades segundo os eidos de actuación. Deste xeito, distinguimos o eido xudicial (que inclúe Policía e xulgados), o eido educativo e mais o eido sanitario¹. Estes ámbitos, coas súas respectivas peculiaridades, requiren de solucións adaptadas ás súas necesidades específicas. Por iso pasaremos a continuación a falar brevemente de cada unha das devanditas áreas.

2.1. Eido xudicial

O eido xudicial engloba tanto os xulgados coma as comisarías de Policía. Partindo da base de que no sistema xudicial español todo individuo que non fale ningunha lingua oficial do Estado ten dereito a un intérprete na súa detención ou durante o posterior xuízo, cabe enfatizar o feito de que as carencias en materia de tradución e interpretación (TeI) son moi acusadas. Os xulgados son os que presentan un maior grao de consciencia dos problemas que ocasiona unha TeI deficiente, pero aínda así estamos moi lonxe de ofrecermos as garantías básicas para o correcto funcionamento dun xuízo no que alguna das partes non fale ningunha das linguas oficiais. Nos últimos anos, xuíces como a maxistrada De Luna (2010) resaltan a responsabilidade do labor do intérprete xudicial, e a magnitude das consecuencias do exercicio incorrecto da súa profesión.

Dentro do sistema xudicial español empréganse diversas fórmulas de acceso aos servizos de tradución e/ou interpretación: os intérpretes incorporados ao cadro de persoal da administración de xustiza mediante oposición, os intérpretes xurados habilitados polo Ministerio de Asuntos Exteriores, as intranets ou listaxes extraoficiais de intérpretes (na maioría dos casos compostas de intérpretes non profesionais), a contratación destes servizos a unha empresa privada e as solucións *ad hoc* ou improvisadas (Sali, 2003). Cada solución implica unha serie de consecuencias na calidade, confidencialidade e custo do servizo, que resumimos no seguinte cadro:

¹ Raga y Valero (2006) presentan unha panorámica da Tradución e a Interpretación nos servizos públicos en España ata o ano 2006.

Tipo de solución	Calidade do servizo	Grao de confidencialidade	Custo económico
Tradutores-intérpretes no cadro de persoal	Garantida	Alto	Baixo
Intérpretes xurados habilitados polo MAE	Garantida	Alto	Alto
Listaxes ou intranets de tradutores e intérpretes	Non garantida	Baixo	Baixo ou inexistente
Contratación externa	Non garantida	Medio	Variable
Solucións <i>ad hoc</i>	Non garantida	Baixo	Baixo ou inexistente

Fonte: elaboración propia

A tendencia que parece perfilarse é a que están a seguir nos lugares de España con máis tradición na recepción de inmigrantes, como é o caso da Comunidade de Madrid, no que gran parte do servizo de TeI foi concedido a unha empresa privada. Pero o maior problema que presenta a externalización do servizo de TeI é que as empresas non garanten a formación dos seus intérpretes, e en consecuencia poñen en dúbida a calidade do seu propio servizo. Podemos afirmar, polo tanto, que o gran problema radica na ausencia de profesionalización pública do servizo de TeI, con todas as consecuencias éticas, sociais e xurídicas que isto implica.

No caso da Policía, a situación é semellante á descrita no ámbito xudicial. A resposta máis empregada ante un problema de mediación interlingüística é a solución improvisada, posto que, malia existiren algúns intérpretes no cadro de persoal do Ministerio de Interior, non son suficientes para asistir a todas as persoas detidas que falen unha lingua distinta ás do Estado. Por iso recórrase á externalización do servizo de TeI ou a solución improvisadas. Como dixemos no caso anterior, este feito non só dificulta o labor da Policía e da Xustiza en xeral, senón que ocasiona vulneracións continuas dos dereitos das persoas privadas de interpretación, coma no caso, por exemplo, dunha detención na que o detido descoñeza o motivo do seu apresamento.

2.2. Eido educativo

O ensino é outro dos lugares onde a lingua obstaculiza, ás veces, a integración dos estranxeiros máis pequenos. Este é un caso particular, posto que del depende a rapidez coa que os rapaces se adapten ao sistema educativo, proceso lento e continuado que debería implicar un tratamento especial. Porén, as administracións educativas non posúen mecanismos de actuación nin recursos ante a chegada de alumnado estranxeiro, e limitáanse a conceder profesores de apoio a aqueles alumnos que presentan dificultades de adaptación na maioría dos casos por descoñecemento da lingua e do sistema.

As tres partes prexudicadas por esta situación son: o corpo docente do centro, o alumnado e mais a familia. Estes tres actores sociais precisan dun mediador lingüístico e cultural para comunicárense, para informárense e para integrárense axeitadamente os rapaces. Os profesores de apoio non coñecen nin a lingua nin a cultura de orixe dos alumnos estranxeiros, e por este motivo non poden explicarlles como funciona o noso sistema educativo nin axudalos coas súas tarefas. De feito, na maioría dos casos os nenos non teñen dificultades de aprendizaxe, senón que teñen dificultades de entendemento. A solución pasa, polo tanto, porque as administracións tomen conciencia do problema e proporcionen os recursos necesarios (tanto materiais como humanos) para a súa solución.

2.3. Eido sanitario

A sanidade é o ámbito que máis carencias presenta. Pese a que no caso da educación a situación é moi precaria, na atención médica prodúcense situacións moi delicadas pola propia natureza do servizo. A confidencialidade e a propia ética vense continuamente vulneradas pola ausencia dun servizo profesional de interpretación, que tenta suplirse coa colaboración de persoas do cadro de persoal sanitario con coñecemento das linguas demandadas, dos asistentes sociais ou de persoas alleas ao sistema sanitario (familia, amigos, coñecidos etc.). Este feito condiciona gravemente a confidencialidade médico-paciente, o diagnóstico efectivo e a correcta aplicación do tratamento. Trátase dun exercicio de irresponsabilidade por parte da Administración sanitaria que non se comprende dende o colectivo profesional.

Semella que a tendencia futura será a de contratar o servizo de Tel a través dun sistema telemático de interpretación (vía telefónica, fundamentalmente), fórmula que se está a empregar a escala reducida nalgúns centros sanitarios do Estado.

3. A TISP en Galicia

A situación en Galicia amosa unha serie de particularidades específicas que forman parte da composición da súa demografía e do seu fluxo migratorio. Galicia presenta un perfil de inmigración procedente da emigración retornada e tamén un perfil de inmigración lusófona, que provén tanto de Brasil como de Portugal. Oso *et alii* (2006) repasan polo miúdo os procesos de migración en Galicia e a configuración do novo escenario demográfico galego. En ambos os dous casos, a lingua non adoita ser unha barreira, pero si poden selo a cultura e a organización socio-administrativa. Neste senso, a necesidade da figura do mediador lingüístico e cultural faise patente. Del Pozo *et alii* (2010) presentan un estudo detallado da situación na que se atopan os principais servizos públicos galegos no referente a TISP, situación que se resume a continuación:

- O eido xudicial presenta as mesmas deficiencias que a nivel nacional.

Como elementos novidosos podemos destacar o cárcere galego de Mon-

terroso, en Lugo, que conta cun intérprete de árabe no cadro de persoal, e a recente concesión á empresa Seprotect do servizo de TeI para administración xudicial galega².

- O eido educativo está marcado pola afluencia de estudantes chineses, que son o alumnado estranxeiro máis numeroso. A Consellería de Educación e Ordenación Universitaria non proporciona, ao igual que no resto de España, recursos humanos ou materiais para acoller estes alumnos. O único do que dispón é dun portal na súa páxina web³ que ofrece material básico (como por exemplo cartelería propia dos centros educativos) traducido a nove linguas.
- O eido sanitario é un reflexo do caso nacional. Aquí non existen diferenzas significativas con respecto ao que acontece no resto do país; Galicia non dispón de profesionais incorporados ao cadro de persoal do SERGAS que atendan as necesidades de mediación dos pacientes.

4. A Red Comunica

Dende o sector académico universitario véñense reivindicando todas as devanditas necesidades. Os docentes son parte activa no proceso de formación dos futuros intérpretes e tamén, en moitas ocasións, eles mesmos son profesionais da TeI que se ven prexudicados pola ausencia de normalización da figura do tradutor-intérprete. A súa loita está encamiñada non só a proporcionar un servizo de TISP de calidade garantida, senón tamén a combater a precariedade laboral e o intrusismo profesional. Con estes obxectivos, un grupo de docentes e investigadores a nivel estatal crearon a Red Comunica, observatorio permanente da TISP, con responsables en todas as comunidades autónomas⁴.

A Red Comunica está composta por docentes universitarios vencellados á TISP, dos que moitos deles son tamén profesionais recoñecidos neste eido (Lázaro y Mustapha, 2006). A fundación desta rede remóntase ao ano 2005, e nos seus cinco anos de vida ten contribuído enormemente á investigación e á formación en TISP, tanto a nivel estatal e coma en cada comunidade autónoma, tendo en conta as diferentes variables que conforman cada necesidade. A transcendencia da Red Comunica non só está no seu labor de observación, senón que, ao estar composta por docentes de TeI, o seu traballo de investigación

² Lariño, A. (2010) ofrece un exhaustivo estudo de campo sobre as necesidades en materia de TeI no sistema xudicial galego, onde presenta as principais carencias e as linguas máis demandadas.

³ <http://www.edu.xunta.es/portal/contenido?comando=ContenidoDinamicoComando&accion=verRecurso&IID=gl&trID=b2a2a9a0-4532174a-009f76ac-f455b2e3&pwID=e4763dcf-0a0a2825-006c0962-b0b5ef8f&rID=b32188e6-4532174a-009f76ac-40909b00>.

⁴ A Red Comunica conta cun blog (<http://red-comunica.blogspot.com/>) na Internet onde se recollen as principais novidades en relación coa TISP e onde se difunde o seu traballo investigador.

trasládase directamente ás aulas, onde a aprendizaxe se ve enriquecida por estes coñecementos que reflicten a actualidade da situación socio-laboral.

5. Entrevistas

Como xa adiantamos na introducións, con motivo da celebración en Vigo do XXVIII Congreso da AESLA «Analizar datos, describir variación», entrevistamos a Carmen Valero e a Maribel del Pozo, dúas recoñecidas figuras neste campo de investigación e membros da Red Comunica. A continuación reproducense as dúas entrevistas.

5.1. Entrevista a Carmen Valero Garcés (Universidad de Alcalá de Henares) experta en Comunicación Intercultural e Tradución e Interpretación nos Servizos Públicos

Carmen Valero Garcés é profesora titular e directora do Departamento de Filoloxía Moderna da Universidad de Alcalá de Henares. Tamén dirixe o Máster Universitario Europeo en Comunicación Intercultural, Interpretación e Tradución nos Servizos Públicos.

a) En que consiste o máster que dirixe na Universidad de Alcalá?

Trátase dun máster que naceu en 2001 como máster propio da UAH, que en 2005 se transformou en máster oficial e que en 2008 pasou a ser máster universitario. Incorporouse este curso 09/10 á rede MET (Másteres Europeos en Tradución) e converteuse polo tanto en Máster Universitario Europeo. O máster ofrece formación en Comunicación Intercultural, Interpretación e Tradución nos Servizos Públicos en diversas combinacións lingüísticas, tales como Alemán-Español, Árabe-Español, Búlgaro-Español, Chinés-Español, Francés-Español, Inglés-Español, Polaco-Español, Romanés-Español e Ruso-Español.

b) Este máster nace como resposta a unha necesidade social. Cales son esas necesidades?

Hai moitas necesidades en relación coa tradución e a interpretación nos SSPP, pero unha das máis importantes é conseguir un corpo de profesionais estable e ben formado, que ofrezca uns servizos de calidade e con garantías. Algúns ministerios, por exemplo, teñen os seus propios sistemas de selección, pero os requisitos que se esixen son pobres, adóitase situar o funcionariado na categoría máis baixa e, polo tanto, a retribución é tamén baixa, con certas variacións en función da institución. Hai que concienciar as Administracións públicas de que cómpre adaptar estes servizos que existen á realidade socio-demográfica actual e desenvolverlos naquelas institucións nas que non existen, como por exemplo o sector sanitario. O labor do intérprete está infravalorado, malia seren unha figura chave á hora de mediar entre dúas persoas ás que non só separa a lingua, senón tamén a cultura. Pero ter bos profesionais esixe tamén boa formación.

c) Como actúa a Administración cando precisa un tradutor ou intérprete?

Existen diferentes posibilidades. Hai ministerios que contan con tradutores e intérpretes de certas combinacións lingüísticas no cadro de persoal, pero que raramente cobren todas as necesidades. E nestes casos é habitual botar man da xente que se apunta en listaxes que teñen as propias institucións de maneira extraoficial. Por exemplo, se un romanés acode ao médico e manexa minimamente o español, pode deixar o seu teléfono para que cando se precise dun intérprete de romanés o poidan chamar. Isto ocasiona situacións rocambolescas, nas que estes 'intérpretes' son chamados para traducirille a un descoñecido a súa conversación co médico, coa Policía ou incluso co xuíz, tirando por terra a confidencialidade profesional e sen garantías de efectividade do trasvase lingüístico. Estas persoas adoitan carecer de formación en interpretación, que como dixeran antes, vai máis aló de coñecer dúas linguas, e inclúe o coñecemento do vocabulario técnico axeitado e uns códigos deontolóxicos propios da profesión, ademais doutros coñecementos. Con este tipo de prácticas pódense vulnerar facilmente os dereitos das persoas interpretadas, así como interferir de forma involuntaria, por exemplo, no desenvolvemento dunha investigación policial por omisión de información, imprecisión na tradución, descoñecemento, etc. Cando as combinacións de linguas que se buscan son máis complicadas, adóitase acudir ás embaixadas ou consulados, encargándose estes de buscaren un tradutor, ou tamén se recorre ás listaxes de tradutores e intérpretes xurados dispoñibles na páxina web do Ministerio de Asuntos Exteriores, aínda que as tarifas destes últimos non adoitan ser asumidas pola Administración pública. Pola súa parte, as ONG xogan un papel importante na achega de intérpretes, normalmente voluntarios. Pero a fórmula que está comezando a expandirse é a de sacar unha licitación pública e contratar este servizo a unha empresa externa.

d) Que opina vostede desta fórmula?

Paréceme que esta fórmula podería ser unha boa opción, sempre e cando a propia Administración pública se asegurase dalgún xeito da profesionalidade dos intérpretes, xa que en moitos casos estas empresas non esixen o nivel de formación necesario. Unha solución posible sería que o Estado habilítase os intérpretes e tradutores, e que esta fose condición *sine qua non* para traballar no servizo público, tanto a través dunha empresa, como funcionario ou como *freelance*. O Ministerio de Asuntos Exteriores habilita, por exemplo, os intérpretes e tradutores xurados, que certifican as súas traducións coma un notario. Pero como o corpo de intérpretes e tradutores non está debidamente regulado nin uniformizado en todo o Estado, un intérprete ou tradutor sen titulación nin habilitación do MAE pode interpretar e traducir nun xulgado, con todas as consecuencias que isto pode ocasionar.

e) En Europa trabállase maioritariamente con tradutores e intérpretes freelance, por que non apostar por este modelo?

É outra opción, pero para os intérpretes e tradutores continúa sendo unha forma de precarización do seu traballo, xa que non están no cadro de persoal fixo e dependen de encargos que uns meses son moi numerosas e outros practicamente inexistentes.

f) Cales son os idiomas que máis se solicitan en España?

Como o noso traballo responde a unha necesidade social reflexo dunha demografía específica, varía en función da área xeográfica. Eu traballo na Comunidade de Madrid e na Comunidade de Castilla La Mancha, e incluso dentro destas áreas as necesidades cambian de norte a sur. No noroeste de Madrid, os idiomas que máis se solicitan son o chinés, o romanés, o polaco e o árabe, ademais dos clásicos inglés e francés. Pola contra, non adoita haber demanda de urdu, búlgaro ou farsi, que si existen noutras zonas da Comunidade de Madrid. En Barcelona, por outra banda, a demanda de urdu é moi alta.

g) Como están a reaccionar as universidades e, en concreto, as facultades de tradución e interpretación ante este novo panorama?

Neste senso, a Universidade está a adaptarse o máis rápido posible. Mostra disto é o máster que dirixo en Alcalá, pero hai moitas outras iniciativas que traballan nesta liña. A Red Comunica, da que fun co-fundadora xunto con outros colegas do sector, é outro claro exemplo. Trátase dun observatorio que traballa activamente dende o mundo académico para colaborar na detección e superación destas deficiencias e na dignificación da profesión.

h) Cara a onde cre que se encamiñarán as solucións nos vindeiros anos?

Como dixen antes, o máis probable é que se opte por unha licitación pública e se traspase o servizo a unha empresa privada. E nesta liña, hai diferentes modelos que se instalarán segundo as necesidades de cada institución. O sector sanitario, por exemplo, parece dirixirse cara a servizos de interpretación telemática. O problema segue sendo que non se garante a profesionalidade e a confidencialidade dos servizos, como consecuencia da economización de recursos. Imaxina ir ao médico e ao mesmo tempo falar por teléfono cun señor que pode estar a facer a comida na súa casa e ao que lle tes que contar os teus problemas intestinais para que os traduza. Queda aínda moito traballo por facer, pero o máis importante é que a sociedade e os servizos públicos se conciencien de que para garantir dereitos fundamentais como a atención sanitaria ou un xuízo xusto, é preciso contar cunha interpretación profesional a todos os niveis.

5.2. Entrevista á doutora Maribel del Pozo Triviño (Universidade de Vigo), responsable da Red Comunica en Galicia

A doutora Maribel del Pozo Triviño é profesora da Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo, ademais de Intérprete Xurada habilitada

polo Ministerio de Asuntos Exteriores. Imparte a materia de Tradución e Interpretación nos Servizos Públicos.

a) Cal é o obxecto da Red Comunica? Dende cando opera en Galicia?

A Red Comunica naceu no ano 2005 como froito dunha reunión de investigadores vencellados ao campo da Tradución e a Interpretación nos Servizos Públicos. Eu entrei a formar parte dela como responsable da mesma no ano 2007, e dende entón dirixo o traballo de observación que se realiza en Galicia.

O principal obxectivo da Red é debuxar o novo mapa sociolingüístico de Galicia e detectar as necesidades de tradución e interpretación nos servizos públicos, con motivo da afluencia de inmigrantes ao noso país. Neste senso, Galicia é un lugar particular, posto que recibe inmigración retornada que normalmente non ten problemas de comunicación interlingüística, aínda que si intercultural. Tamén recibe inmigración lusófona, tanto de Portugal como de Brasil, como consecuencia da emigración galega. Unha vez que se establecen cales son as necesidades, dende Comunica tratamos de fomentar a oferta de formación axeitada para os intérpretes desta comunidade, así como dos estudantes de Tradución e Interpretación.

b) Cales son as necesidades de tradución e interpretación nos servizos galegos?

As necesidades establécense por ámbitos. No ámbito xurídico (que inclúe xulgados e policía) ata o de agora contratában intérpretes rexistrados nunha intranet da Consellería de Xustiza, ou ben se recorría a empresas coñecidas no sector. Pero a Xunta acaba de sacar a concurso una licitación pública para que se poida presentar calquera empresa. No ámbito policial adoitan empregarse solucións improvisadas, tanto se chama a intérpretes particulares (a maioría das veces sen formación) ou á empresa Seprotect, que opera a nivel estatal.

Por outro lado, o ámbito sanitario é o que presenta máis carencias con respecto a este tema, posto que non existe ningún protocolo de actuación. Récorrese a familiares, persoal sanitario con coñecemento do idioma requirido, amigos, coñecidos etc. Nalgúns hospitais hai material gráfico traducido a varios idiomas que os médicos empregan como material de apoio cando o paciente non comprende a lingua, tales como cartaces coas partes do corpo. Que saibamos, en Galicia non existe ningún tipo de tradución a través de servizos telemáticos, como ocorre no resto do Estado.

O eido educativo é outra das áreas que estudamos. Aquí non existe ningún tipo de apoio. As necesidades téñenas sobre todo os nenos de orixe chinesa, aos que se lles adoita asignar un profesor de apoio que non coñece nin o seu idioma nin a súa cultura. Os intérpretes son necesarios para o alumno, pero tamén para os profesores e para a comunicación entre o centro e os pais. Moitas veces esquecemos que o mediador lingüístico tamén debe ser un mediador cultural. Por desgraza, a formación dos intérpretes non é sempre a axeitada para estas circunstancias.

c) Que posibilidades de formación existen en Galicia en materia de tradución e interpretación nos servizos públicos?

Por un lado está a formación non universitaria que ofrecen as ONG, sindicatos etc., que organizan cursos de formación e tratan de suplir a inactividade da Administración, elaborando e traducindo folletos informativos, por exemplo.

Con respecto á formación universitaria, na licenciatura de Tradución e Interpretación da Universidade de Vigo ata agora existe unha materia optativa de quinto curso que se imparte nas combinacións lingüísticas Inglés-Español-Galego e Francés-Español-Galego, pero que vai desaparecer coa adaptación da titulación ao novo Grao. Nesta materia proporciónase, por un lado, formación sobre técnicas de interpretación consecutiva e bilateral, e por outro formación vencellada a cada eido de actuación. Por exemplo, o alumnado aprende como funciona o sistema sanitario español, que requisitos teñen os inmigrantes para conseguiren una tarxeta sanitaria, faise tamén una introdución ao sistema procesal español, ou explícaselles a estrutura do sistema do ensino no Estado, entre outras moitas cousas. Tamén se fan prácticas de interpretación, e asístese a actividades relacionadas co tema, como visitas a xuízos, por exemplo.

d) Se esta materia desaparece co Grao, que opcións teñen os alumnos ou os intérpretes profesionais?

Esta materia desaparece porque coa reforma da educación superior preténdese que durante os primeiros anos, o grao, se reciba una formación máis xeral, menos especializada. Na Universidade de Vigo esta materia desaparece e quedan materias de tradución e interpretación xerais, deixando á vontade dos docentes orientalas cara a un ou outro eido. O que se propón dende a Universidade española é que isto se complete con formación de posgrao, como o máster que ofrece a Universidad de Alcalá de Henares ou os cursos que imparten a Universitat Jaume I de Castelló ou a Universidad de La Laguna.

e) O sistema público galego é un reflexo da situación en España?

Dende logo. Queda moitísimo por facer, aínda que tamén é certo que as comunidades con maiores necesidades (Valencia, Cataluña, Madrid, Andalucía etc.) van reaccionando pouco a pouco. Outra cousa é que as solucións que se adopten sexan axeitadas. Neste senso, a Red Comunica publicou en febreiro deste ano unha nota de prensa na que apoiaba os profesionais do sistema xudicial que protestaron pola ausencia de intérpretes profesionais nos xulgados, e na que se fai un chamamento á reflexión das administracións públicas con respecto a este problema. Quédanos moito aínda para chegar á altura de países con maior tradición na recepción de inmigrantes, como Australia, Canadá, Estados Unidos, Gran Bretaña ou Suecia. É preciso que a Administración e os cidadáns se conciencien. O problema está aí, e antes ou despois hai que poñerlle solución.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- DE LUNA. 2010. “El intérprete judicial: ese interlocutor emocional entre el acusado y el juez”. En *Diario La Ley* nº 7368.
- DEL POZO *et alii*. 2010.. “Panorámica da Tradución e a Interpretación nos Servizos Públicos en Galicia: Resposta a unha nova realidade social e lingüística”. En *Viceversa* nº15.
- LARIÑO, A. 2010. *Situación de la traducción e interpretación en los juzgados de Galicia: Estado de la cuestión*. Trabajo de máster inédito da UAH.
- LÁZARO Y MUSTAPHA. 2006. “La Red Comunica. Otros componentes”. En VALERO GARCÉS, C. y RAGA GIMENO, F. *Retos del Siglo XXI en Comunicación Intercultural: Nuevo Mapa Lingüístico y Cultural de España*. RES-LA, Monográfico, pp. 231-238.
- OSO CASAS, L. *et alii*. 2006. *Os colectivos de migrantes ante o proceso de emprendemento en Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- RED COMUNICA (Blog): <http://red-comunica.blogspot.com/>. [Data da última consulta: 19 de xuño de 2010]
- SALI, M. 2003. “Traducción e interpretación en la administración de justicia”. En Valero, C. (ed.) *Traducción e interpretación en los servicios públicos. Contextualización, actualidad y futuro*. Granada: Comares, pp.147-170.
- VALERO GARCÉS, C. e RAGA GIMENO, F. 2006. *Retos del Siglo XXI en Comunicación Intercultural: Nuevo Mapa Lingüístico y Cultural de España*. RES-LA, Monográfico.

MÁSTER DE INVESTIGACIÓN 2011 – 2012 TRADUCCIÓN & PARATRADUCCIÓN

Facultade de Filoloxía e Tradución
Universidade de Vigo

Presentación

Tradución e Interpretación son procesos fundamentais para a capacidade de cambio de calquera sociedade. Calquera sistema de intercambio económico, científico, comercial, técnico ou cultural precisa promover e interpretar a diversidade. Na inmensa maioría dos casos lemos linguas traducidas, vemos imaxes adaptadas, vivimos realidades mestizas e consumimos produtos procedentes de encargos de tradución.

T&P ofrece perspectivas teóricas, didácticas e prácticas que describen, analizan e propoñen intervencións na realidade socioprofesional, coa mirada posta tanto na investigación como na preparación para o ámbito profesional.

Perfil de alumnado

Curiosidade, creatividade e sensibilidade pola investigación a partir de perspectivas e metodoloxías propias dos estudos de Tradución e Interpretación.

Coñecementos avanzados de polo menos dúas **linguas**, sendo unha delas o galego, o español, ou o portugués. Capacidades avanzadas para a **expresión** oral/escrita e para a comprensión lectora na primeira lingua, e en polo menos unha das segundas linguas.

Habilidade para apreciar a tradución e interpretación como fenómeno complexo, nunha sociedade sempre **cambiante** e capacidade, para a **observación** e a análise da diversidade lingüística e cultural.

Habilidades avanzadas e sensibilidade para o **manexo** de ferramentas de acceso á información, habilidades sociais para o traballo en **equipo**.

Dispoñibilidade para compartir e **difundir** o coñecemento, participando activamente na súa difusión en programas Web-TV de divulgación científica (Zig-Zag, EXIT, Pilulas T&P), que vencellan a investigación cos sectores profesional e institucional e visibilizan a actividade do estudantado no ámbito socioprofesional. T&P é un máster pionero na realización de traballo de campo no ámbito das ciencias humanas e un máster innovador na aprendizaxe en rede a través da **Web 2.0**.

Os **ESTUDOS T&P** propoñen una formación investigadora en tradución e interpretación baseada en prácticas culturais e socioprofesionais.

Esta formación oficial outorga o título de **máster**, e faculta para inscribirse nun **programa de doutoramento**. Cúrsase **COMPLETAMENTE A DISTANCIA**. Existe a opción de asistir a sesións presenciais.

Os **60** créditos do máster realízanse nun só ano, mediante TeleEnsino. Existe a posibilidade de matricularse en dous cursos a tempo parcial.

Profesorado da Universidade de Vigo, con colaboracións de especialistas de reconocido prestixio procedentes das seguintes universidades: *Ashton University e Prifysgol Caerdydd* (Reino Unido), *Katolocki Uniwersytet Lubelski e Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza* (Polonia), *Universitatea Al. I. Cuza e Universitatea din București (Romanía)*, *Universität Graz*, (Austria), *Katholieke Universiteit Leuven* (Bélxica), *Université Bretagne Sud* (Francia) e *Duke University* (Estados Unidos).

Máster T&P como ferramenta profesionalizante

O alumnado ten a opción de adaptar obxectivos e procedementos de investigación de materias do semestre 2 para redactar un **PROXECTO PROFESIONAL** supervisado pola Comisión Académica de Máster, e que poderá presentar no mercado de traballo.

Curso 2011-2012

SEMESTRE 1 (5 materias, 30 créditos)

Débense escoller 5 das 6 materias do seguinte módulo A:

- metodoloxías da investigación
- antropoloxía da tradución e da interpretación
- crítica da tradución & da paratradución
- literatura, paratradución e negociación cultural
- memoria, migración e mestizaxe
- tradución intersemiótica e publicidade

SEMESTRE 2 (5 materias, 30 créditos)

Cursarase un módulo ou outro (B ou C), debendo escoller un mínimo de 3 materias dun dos módulos e un máximo de 1 materia do outro módulo. *Traballo de fin de máster* é unha materia obrigatoria.

módulo B

- Tecnoloxías e ferramentas lingüísticas
- Terminoloxía: ferramentas e estratexias
- Textos e discursos especializados
- Investigación en interpretación social
- Prácticas

módulo C

- Estudos de xénero e identidade
- Filosofía e historia da tradución & paratradución
- Tradución e edición
- Tradución para a pantalla
- Prácticas

Traballo de fin de máster

Requisitos de admisión

Número máximo de prazas: 20. Poderán presentar a súa solicitude de admisión as persoas licenciadas ou tituladas de grao en Tradución e Interpretación ou en calquera ámbito humanístico, xurídico e social.

Taxas: fixaranse as taxas para 2011-2012 mediante decreto no mes de xullo de 2011. O prezo será duns 20 € por crédito aproximadamente.

Bolsas: O Máster ofrece dous tipos de bolsas **propias**:

□ **4 BOLSAS DE 1.000 EUROS** por incentivo á matrícula de máster (deberán solicitarse do 1 ó 7 de xullo de 2011)

Calendario de matrícula

PRAZO CONVENCIONAL	SEGUNDO PRAZO
1-7 de xullo	30 de agosto - 5 de setembro
	PRAZO DE PREINSCRIPCIÓN
14 de xullo	12 de setembro
	PUBLICACIÓN DA LISTA PROVISIONAL DE ADMISIÓN
15-19 de xullo	13-15 de setembro
	PRAZO DE PRESENTACIÓN DE RECLAMACIÓN
21 de xullo	19 de setembro
	PUBLICACIÓN DA LISTA DEFINITIVA DE ADMISIÓN
22-27 de xullo	20-22 de setembro
	PRAZO DE CONFIRMACIÓN E REALIZACIÓN DE MATRÍCULA

CONTACTO COA COORDINACIÓN DO MÁSTER
<http://www.para traduccion.com>

INFORMACIÓN COMPLETA E **PROGRAMAS** NA WEB T&P
<http://www.para traduccion.com>

MASTER OF RESEARCH 2011 – 2012 TRANSLATION & PARATRANSLATION

Facultade de Filoloxía e Tradución
UNIVERSIDADE DE VIGO

Mission

Translation and interpreting are the key factors nourishing society's capacity for change. A system involved in any kind of exchange —either economic, scientific, commercial, technical or cultural— needs to promote and interpret diversity. Most frequently, we read translated languages, watch adapted images, live in mestizo realities and cosume the produces of translation processes.

T&P offers theoretical, didactic and professional perspectives in order to describe, analyze and intervene in professional practices, with a view both on research and professional qualification.

Student Profile

Curiosity, creativity, sensitiveness regarding research within the perspectives and methodologies of Translation Studies.

Advanced knowledge of at least two languages, one of them being Galician, Spanish or Portuguese. Advanced written, oral and reading skills in the first and at least one of the second languages.

Capacity for realizing the complexity of translating and interpreting in an ever-changing society. Skills for the observation and analysis of linguistic and cultural diversity.

Advanced skills in information access tools; strong social skills for team work.

Positive attitude towards sharing and disseminating knowledge, taking an active part in the popularisation of culture through web-TV programs (Zig-Zag, EXIT, T&P Pills) that both link research to the professional and institutional sectors and make the students' work visible for society and professionals. T&P is a pioneering MR in developing field work within the Humanities. T&P is also innovative in encouraging e-learning through Web 2.0.

T&P STUDIES offer research training in translation and interpreting based on cultural and socioprofessional practice.

This official T&P course confers the **title** of **Master** and entitles to enrolment in a **PhD Program**.

We offer **FULL DISTANCE TEACHING**. There's also the possibility of attending on-premise classes.

All 60 credits in the MR must be completed in one year and by means of e-learning. The Master can also be done part-time in two years.

Teaching Staff from Vigo University, with the special participation of

renowned scholars from *Aston University and Prifysgol Caerdydd* (United Kingdom), *Katolocki Uniwersytet Lubelski and Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza* (Poland), *Universitatea Al. I. Cuza and Universitatea din București (Romania)*, *Universität Graz*, (Austria), *Katholieke Universiteit Leuven* (Belgium), *Université Bretagne Sud* (France) and *Duke University* (United States).

MR T&P as a Professionalizing Education

Students are given the chance to adapt research objectives and methodologies of the 2nd semester seminars in order to submit a PROFESSIONAL PROJECT supervised by the Master Academic Committee that may afterwards be presented in the labor market.

Academic Year 2011-2012

1st SEMESTER (5 seminars, 30 credits)

Students must choose 5 of the following seminars in Module A:

- research methodology
- translation and interpreting anthropology
- translation & paratranslation criticism
- literature, paratranslation and cultural negotiation
- memory, migration and métissage
- intersemiotic translation and advertising

2nd SEMESTER (5 seminars, 30 credits)

Students must choose at least 3 seminars from one of the modules and at most 1 from the other.

The Master's Final Paper is compulsory.

module B

module C

☐ Language Technologies and Tools	☐ Gender and Identity Studies
☐ Terminology: Tools and Strategies	☐ Philosophy and History of Translation & Paratranslation
☐ Technical Texts and Discourses	☐ Translation and Editing
☐ Research in Social Interpreting	☐ Screen Translation
☐ Practicum	☐ Practicum

Master's Final Paper

Eligibility Requirements

Max. number of places: 20. Any student holding an official university degree in Translation and Interpreting or in the domains of Humanities, Law or Social Sciences is eligible for admission.

Tuition Fees

Tuition fees will be approved by the Galician Government in July. Expected tuition fees will be about 20€ per credit.

Scholarships

Four T&P 1.000 € Scholarships will be awarded as enrolment incentive. Applications should be submitted from 1 to 7 July.

Application and Admission Calendar

1ST APPLICATION PERIOD	2ND APPLICATION PERIOD
1-7 july	30 august - 5 september
	APPLICATION
14 july	12 september
	PUBLICATION OF PROVISIONAL ADMISSION LISTS
15-19 july	13-15 september
	RECLAMATION PERIOD
21 july	19 september
	PUBLICATION OF FINAL ADMISSION LISTS
22-27 july	20-22 september
	CONFIRMATION OF APPLICATION AND ENROLMENT

CONTACT THE MASTER'S COORDINATOR

<http://www.paratraduccion.com>

MORE INFORMATION AND SYLLABI: T&P web page

<http://www.paratraduccion.com>

Viceversa. Revista galega de tradución

CONVOCATORIA DE ARTIGOS

Viceversa. Revista galega de tradución

<http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/viceversa.htm>

ISSN: 1135-8920 | ISSN dixital: 1989-2853

Editada por:

- Asociación de Tradutores Galegos (ATG)
- Departamento de Filoloxía Galega, Universidade de Vigo

Viceversa é unha revista académica que cumpre os estándares de revisión por pares e dirixese a investigadores de todo o mundo, tanto recoñecidos como en formación. *Viceversa* é unha revista transdisciplinar que dá cabida a unha grande variedade de estudos e acepta contribucións relacionadas coas moitas disciplinas e perspectivas que conflúen no campo da tradución e da interpretación.

Viceversa é unha revista integradora que ten por obxectivo publicar artigos e estudos orixinais e de calidade, informados por revisores externos e que describan as últimas investigacións no campo da tradución e da interpretación. As áreas de interese da revista inclúen, entre outras:

- Historia da teoría e da práctica da tradución e da interpretación
- Teoría da tradución e da interpretación
- Desenvolvemento e utilización de ferramentas de tradución e interpretación (dicionarios, glosarios, programas informáticos, etc.)
- Críticas e recensións de traducións literarias e non literarias
- Críticas e recensións de ferramentas de tradución e interpretación
- Reflexións dos tradutores sobre as súas obras
- Problemas específicos de tradución e interpretación

Os traballos débenselle enviar ó Secretario da revista por correo electrónico (alugris@uvigo.es). Tamén se lle poden solicitar as normas de estilo da revista, dispoñibles na páxina web <http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/consello.htm>, na sección “Consello - Instrucións para os autores”.

Os artigos pódense enviar en calquera lingua europea, pero a revista traduciraos ó galego para a súa publicación en papel. A versión electrónica de *Viceversa* ofrecerá tanto a versión orixinal como a galega.

PRAZOS:

- O prazo de recepción de orixinais está aberto permanentemente.

CONTACTO

Máis información: Alberto Álvarez Lugrís <alugris@uvigo.es>.

Prégase difusión desta convocatoria e máis da páxina web da revista:
<http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/viceversa.htm>

Viceversa. Revista galega de tradución
Viceversa. Galician Translation Journal

CALL FOR PAPERS

Viceversa. Revista galega de tradución

<http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/viceversa.htm>

ISSN: 1135-8920 | electronic ISSN: 1989-2853

Edited by:

- Galician Translators Association (ATG)
- Department of Galician Philology, University of Vigo

Viceversa is an academic journal that adheres to the highest standards of peer review and engages both established and emerging scholars from around the world. *Viceversa* is a transdisciplinary journal focusing on a wide spectrum of scholarship and welcomes contributions from the many disciplines and approaches that intersect translation as a whole.

Viceversa is a broad-based journal whose aim is to publish refereed, well-written original research articles, and studies that describe the latest research and developments in the area of translation. The areas of interest include (but are not limited to):

- History of translation and interpreting theory and practice
- Theory of translation and interpreting
- Development and use of translation and interpreting tools (dictionaries, glossaries, software, etc.)
- Critical reviews of literary and non-literary translations
- Critical reviews of translation and interpreting tools
- Translators' reflections on their work
- Specific translation and interpreting problems

Manuscripts may be sent to the Editor, *Viceversa*, via e-mail (alugris@uvigo.es). Detailed instructions on how to prepare your manuscript are available from the editor or under "Committee-Author Instructions" at <http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/consello.htm>

Papers may be submitted in any major European language but will be translated into Galician for the print publication. The electronic version of *Viceversa* will contain both the original and Galician versions.

DEADLINES:

- Papers are accepted throughout the year.

CONTACT

You may contact the editor for questions:

Alberto Álvarez Lugrís <alugris@uvigo.es>.

Please circulate this information and visit our website at:

<http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/viceversa.htm>

INSTRUCCIÓN PARA OS AUTORES

1. Os autores deberán enviarlle os seus orixinais en formato .doc, .docx ou .rtf ó secretario da revista (Alberto Álvarez Lugrís. *Viceversa. Revista Galega de Tradución*. <alugris@uvigo.es> Facultade de Filoloxía e Tradución. Lagoas - Marcosende s/n 36213 Vigo). Os autores recibirán confirmación da data de recepción do seu traballo, que seguidamente pasará a ser avaliado por dous censores externos que emitirán un informe vinculante sobre a pertinencia da súa publicación. Unha vez aceptada a súa publicación, comunicaráselle tamén ó autor.

2. Estrutura interna

O traballo debe estar encabezado polo título do mesmo, nome do autor ou autores, filiación institucional, enderezo postal e enderezo electrónico. A continuación incluírase un resumo de non menos de 120 palabras do seu traballo xunto coa súa tradución ó inglés. Nel débense explica-los puntos máis importantes da contribución: obxectivos, metodoloxía, conclusión. A seguir débense especificar, tamén en galego e inglés, as palabras clave que definen o traballo.

2.1. Formato do texto

O traballo debe estar composto en Times New Roman, cun corpo de letra de 12 puntos e interliñado sinxelo. A primeira liña de cada parágrafo terá unha sangría de 1,5 cm., excepto os correspondentes a citas literais de máis de dúas liñas (vid. 2.2.). Non se deben empregar tabulacións nesta primeira liña.

2.2. Citas literais

As citas de dúas liñas ou menos deben ir dentro do texto, con comiñas angulares («, »). As citas superiores a dúas liñas deben ir fóra do texto, con sangrado pola esquerda de 1,5 cm. e cun corpo de letra de 11 puntos.

2.3. Citas bibliográficas

Débese utiliza-lo sistema da referencia ó primeiro elemento e á data. No texto faise referencia ó autor e ó ano de publicación. Se o nome está citado no texto, aparecen o ano e as páxinas entre parénteses:

Figuroa (1994, p. 12-13) afirma que...

Se o nome do autor non vai citado no texto, a referencia entre parénteses inclúe o nome do autor, a data e as páxinas separadas por comas:

Os membros da Xeración Nós tiveron un intenso contacto cos escritores franceses (Garrido, 1994, p. 44).

Este sistema implica que ten que haber unha referencia bibliográfica coma a que se explica máis abaixo. Xa que no texto se cita a páxina, na listaxe final de referencias non debe aparecer de novo.

Se se citan varias obras dun mesmo autor publicadas no mesmo ano, cómpre engadirlle unha letra (a, b, c, d...) ó ano, tanto na cita que se fai no texto (Figueroa 1994a, p. 30) coma na lista bibliográfica final (FIGUEROA, A. 1994a. *Diglosia e texto.*).

No texto complementario que se introduza na nota ó pé debe ir unha referencia abreviada que se refira á lista bibliográfica do final (Auger & Rousseau, 1987).

2.4. Uso de comiñas

- Angulares («ALT-0171, »ALT-0187): para citas literais dentro do texto (dúas liñas ou menos).
- Inglesas (“”): para resaltar palabras, títulos, etc.
- Simples (‘’): para resaltar palabras dentro dunha cita máis importante, introducida por comiñas angulares.

2.5. Uso de cursiva

O uso da cursiva limitarase a resaltar palabras doutras linguas. Eventualmente pode utilizarse para introducir texto que non é estrictamente unha cita, por exemplo unha tradución (inérita ou para distinguila do orixinal).

2.6. Uso da negriña

Poderase empregar para resaltar no texto conceptos importantes, pero procurárase sempre evitar un uso abusivo. Os epígrafes nos que se divida o traballo ou, no seu caso, a numeración de parágrafos, consígnanse sempre en negriña.

2.7. O subliñado

Evítase sempre o uso do subliñado nos traballos, substituíndoo por cursiva, negriña ou outras formas de resaltar, marcar e enfatizar.

2.8. Estruturação do traballo

Os traballos poderanse dividir en apartados e subapartados, preferentemente con numeración aniñada correlativa. Tanto a numeración como o título do epígrafe, se o houberse, consígnanse en negriña (ex.: **3.2.3. Delimitación do concepto de explicitación**).

2.9. Notas ó pé

Reservárase para introducir texto complementario e **nunca** deben servir para introducir referencias bibliográficas. A referencia bibliográfica abreviada que apareza no texto da nota ó pé debe corresponder sempre a unha entrada da **lista de referencias bibliográficas** que aparece ó final do traballo.

2.10. Uso dos trazos

Empregarase o trazo medio (–) como alternativa ás parénteses para introducir texto complementario ou prescindible, aclaracións, explicacións, etc.

Empregarase o trazo longo (—) para introducir intervencións en diálogos ou, en grupos de tres (———), para substituí-los apelidos e nomes dos autores das referencias bibliográficas a partir da segunda, no caso de que se citen dúas ou máis obras da mesma autoría.

3. Lista de referencias bibliográficas e bibliografía

Débase entender por **referencias bibliográficas** a listaxe de obras que teñen unha conexión directa co texto redactado e que nel se citaron. Á parte, e baixo o epígrafe de **bibliografía**, o autor pode engadir unha serie de referencias, non citadas, pero importantes para a comprensión xeral do traballo.

3.1. Referencias bibliográficas

Repárese na sangría francesa de 1,5 cm.

a) *Libro*

AUGER, P. & ROUSSEAU, L. 1987. *Metodología de la recerca terminològica*. Traducció i adaptació de M.T. CABRÉ I CASTELLVÍ. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1987.

Na referencia bibliográfica débese da-lo maior número de datos sobre a responsabilidade secundaria (editores, tradutores, revisores, etc.).

b) *Artigo publicado en libro*

BOULANGER, J.C. 1989. «L'évolution du concept de 'néologie', de la linguistique aux industries de la langue». En SCHATZEN, D. de (ed.) *Terminologie diachronique*. París: Conseil International de la Langue Française, 1989.

c) *Artigo publicado en revista*

MAURANEN, A. 1993. «Contrastive ESP Rhetoric: Metatext in Finnish-English Economics Texts». En *English for Specific Purposes*. Vol. 12, p. 3-32.

d) *Fontes electrónicas*

d.1) Se é o caso, ás referencias de libros ou artigos engadiráselles entre corchetes e ó final da entrada o enderezo electrónico no que estas se poidan atopar, así como a data de última consulta:

PÉREZ-BARREIRO NOLLA, Fernando. 2001. «Tradución de textos literarios vs. textos científicos». En *Viceversa. Revista galega de tradución*. Vol. 6, pp. 105-110. [Dispoñible en liña: <http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/files/6/litcient.pdf> – 06/04/09].

d.2) Fontes de documentación publicadas exclusivamente en internet

FERREIRA DE BRITO, Gisele & PICAÑO CHOI, Vania M. 2004. *Manual para elaboração de referências bibliográficas segundo a NBR6023/2002*. São Paulo: FEAP. [http://biblioteca.planejamento.gov.br/biblioteca-tematica-1/textos/redacao-oficial-e-normalizacao-tecnica-dicas/at_managed_file.2009-10-06.8207989506/ - 13/08/08]

3.2. Bibliografía

Idénticas ás anteriores pero coas seguintes modificacións:

- Non se indica a data ó principio da referencia, só ó final
- Indícanse as páxinas, de ser preciso, despois da data (ex.: 1989:p. 56-57).

